

Indulis
Kēniņš

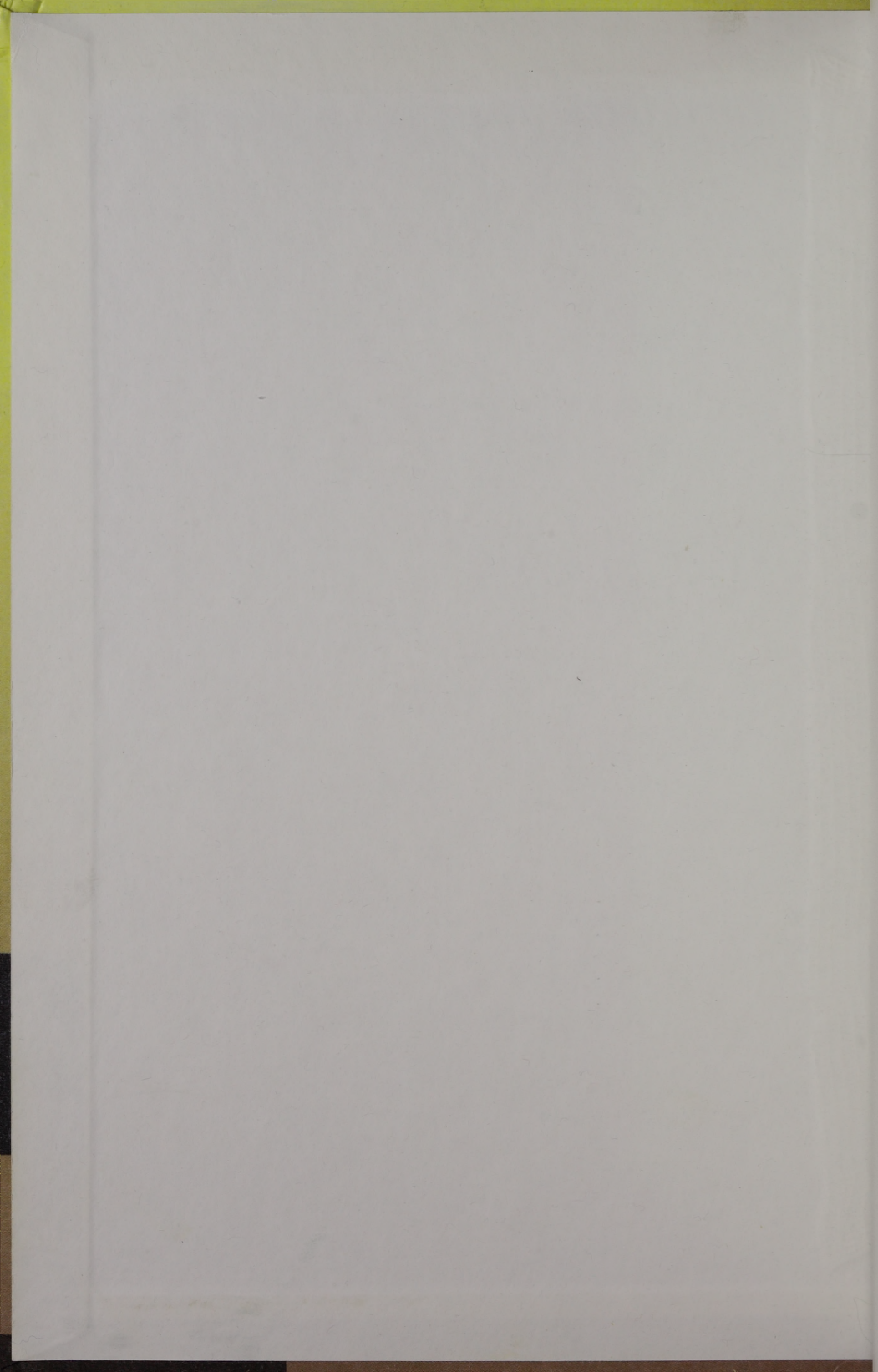
LATVIJAS VĒSTURE

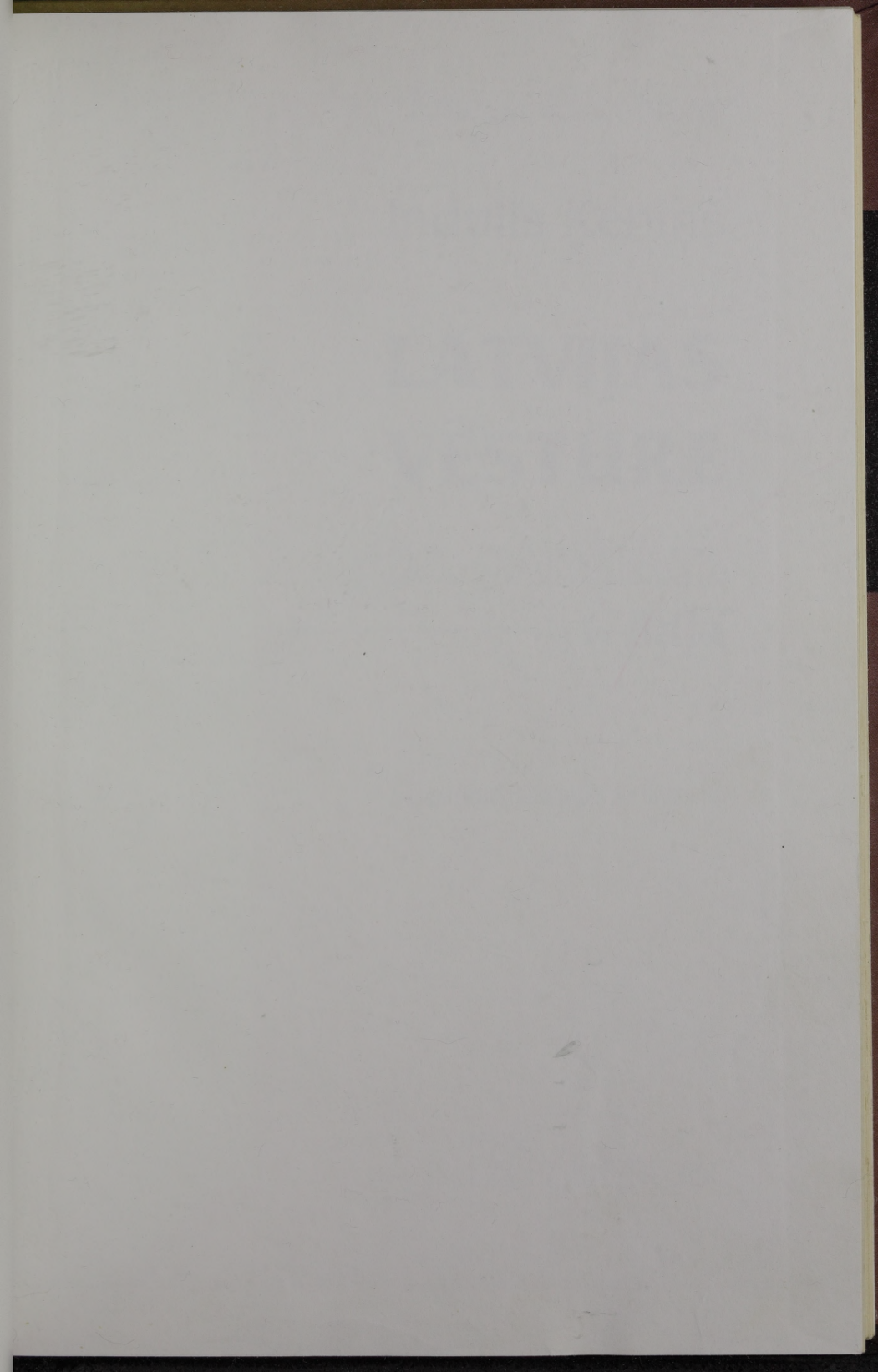
20. GADSIMTS

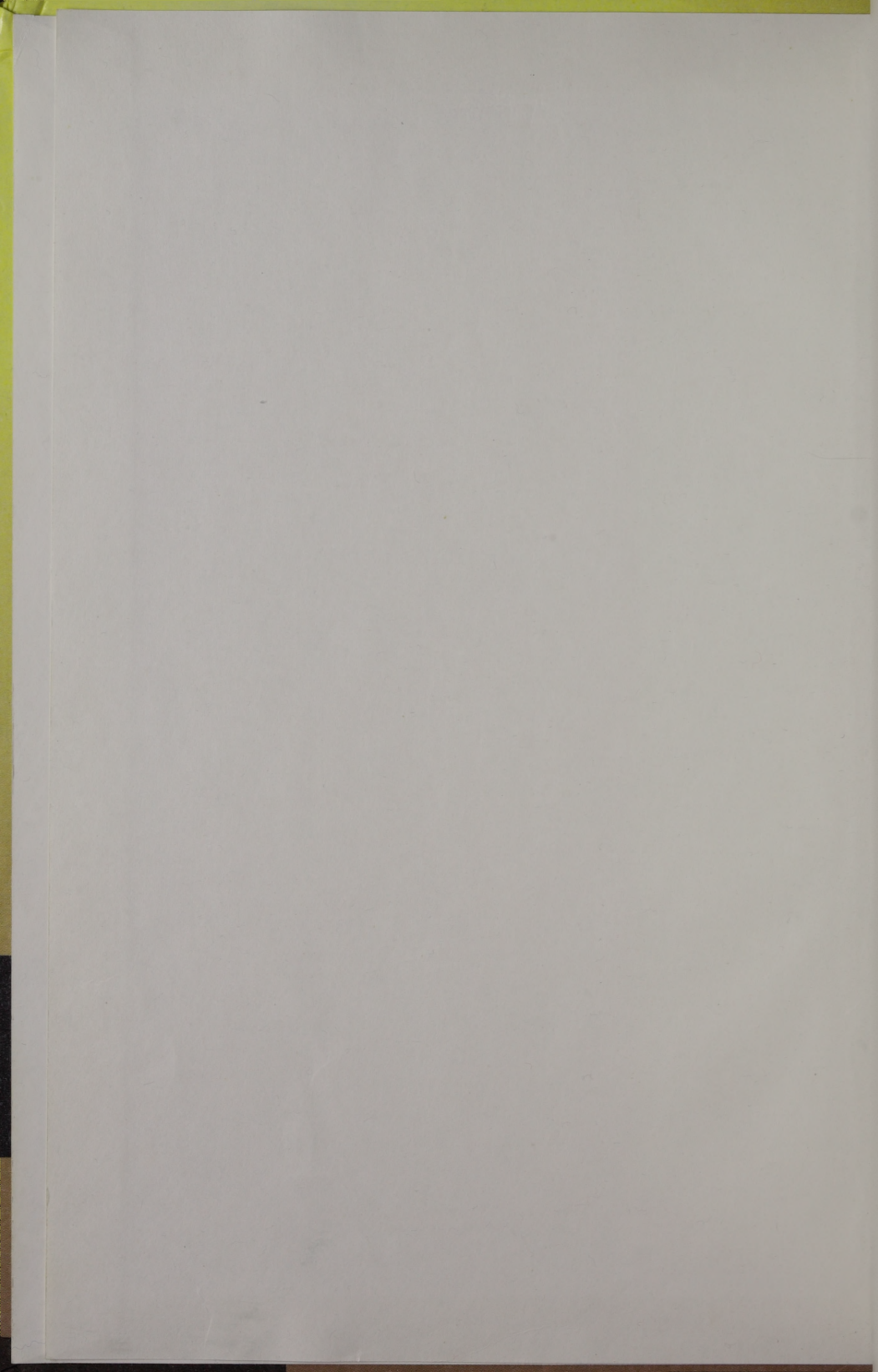
1. daļa

ZVAIGZNE ABC

98-4
L 3

Kontroleksemplārs

L
9

Indulis Kēniņš

LATVIJAS VĒSTURE

20. GADSIMTS

————— **1. daļa**

Eksperimentāls mācību līdzeklis

ZVAIGZNE ABC

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

98-81
03041046459

947.43(075.3)

Ke 516

Recenzents *Elmārs Pelkaus*

© 1997, apgāds "Zvaigzne ABC"
ISBN 9984-04-668-0

*Mūžam lai Latvija dzīvo un mirdama nemirst
Zālei līdzī, kas trīskārt nopļauta atzeļ,
Nocirstos kokus lai mīļā saulīte apspīd!
Kupls un sulots no jauna lai biezoknis saaug,
Saules spozmē saknes aug pāri par vētrām.*

Aspazija

JAUNIEŠI!

Iepriekšējos mācību gados jūs sākāt iepazīties ar mūsu Dzimtenes Latvijas vēsturi, tās likteņgaitām daudzu gadsimtu ritējumā. Jūs uzzinājāt gan to, kā šajā zemē pie Baltijas jūras pirms daudziem gadu tūkstošiem ienāca mūsu sentēvu tēvi, kā viņi smagā, neatlaidīgā darbā iekopa druvas, būvēja mājokļus, gadsimtu pēc gadsimta veidoja to, ko mēs šodien saucam par Latviju. Jūs uzzinājāt arī to, kā svešas varas ar viltu un varu pakļāva mūsu sentēvus, liedzot tautai tās svētākās tiesības — tiesības būt brīvai, pašai lemt savu likteni. Sekojot mūsu zemes un tautas likteņgaitām, jūs nonācāt pie notikumiem, kas norisēja jau samērā nesen — 19. gadsimtā, kad mūsu vecēvu tēvi, sekodami pirmās atmodas laikmeta darbiniekiem, sāka apzināties, ka viņi ir šīs zemes īstenie saimnieki.

Šajā grāmatā tiks apskatīts no vēstures viedokļa samērā neilgs laika posms — tikai viens gadsimts, **20. gadsimts**. Tas ir gadsimts, kurš pašos pamatos izmainīja pasauli. To var dēvēt dažādi: tehnikas gadsimts, atomgadsimts, kosmosa gadsimts. Bet ne tikai zinātniskie atklājumi ir raksturīgi šim gadsimtam. 20. gadsimtu var dēvēt arī par lielu politisko norišu laikmetu, par visnežēlīgāko, visasiņaināko karu gadsimtu. Un, visbeidzot, 20. gadsimtā latviešu tauta ieguva, no jauna zaudēja un tad atkal atguva pirms gadsimtiem zaudēto brīvību. 20. gadsimtā mūsu tautai draudēja briesmas tikt iznīcinātai, bet tomēr tā izdzīvoja. Un šis ir gadsimts, kura vēsturisko norišu aculiecinieki vēl atrodas mūsu vidū, un arī mēs visi esam šī gadsimta beigu norišu aculiecinieki un ne tikai aculiecinieki, bet arī dalībnieki.

Tauta vairs nav verdziski paklausīgs suns, ko var ar sitieniem dzīt važās. Tā ir tīģeris, kas klusās dūsmās grauž važas un ar ilgām gaida to acumirkli, kad varēs tās saraut un savu kaunu nomazgāt asinīs.

Garlībs Merķelis

I NODAĻA

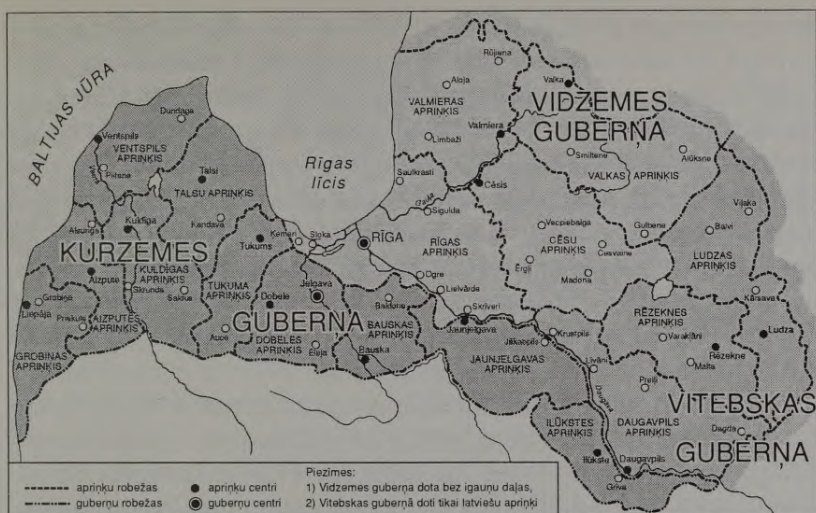
1905. GADA REVOLŪCIJA

1. SOCIĀLISTISKO PARTIJU VEIDOŠANĀS LATVIJĀ*

Jaunās strāvas kustības sagrāve 1897. gadā, kad daļa tās vadoņu un darbinieku tika apcietināti, daļa — spiesta emigrēt (izceļot) uz ārzemēm, neapturēja sociālisma ideju izplatīšanos Latvijā*. Aizvien vairāk pieauga dažādu pulciņu skaits, kuros tika lasīti un pārspriesti gan Rietumeiropas, gan Krievijas sociālistu — marksistu darbi. Pamatojoties uz Marksa mācību, ka vienīgi strādnieku šķira ir spējīga izmainīt pastāvošo kārtību un vest tautas pretī labākai dzīvei, šajos pulciņos tika iesaistīti galvenokārt rūpnīcu strādnieki, tomēr nereti sociālistu idejas tika izplatītas arī lauku apvidos, īpaši starp muižu laukstrādniekiem.

Atsevišķie strādnieku pulciņi veidojās un darbojās neatkarīgi cits no cita. Šāda nošķirtība, protams, nevarēja sekmēt vienotu rīcību ekonomisko (saimniecisko) un politisko jautājumu risināšanā, un to vislabāk pierādīja 1899. gada notikumi Rīgā (tā saucamais Rīgas dumpis) un citās Latvijas lielākajās pilsētās. Tādēļ arī radās nepieciešamība izveidot vienotu organizāciju — partiju, kura savā darbībā balstītos uz **sociāldemokrātijas** (no latīņu vārda “socialis” — sabiedrisks, visus tautas slāņus aptverošs un grieķu “demokratia” — tautas vara) pamatiem. Šādas partijas jau bija izveidojušās Vācijā un citās Rietumeiropas valstīs.

* Latvija — latviešu apdzīvota teritorija, kurā tajā laikā ietilpa Kurzemes guberņa, Vidzemes guberņas dienvidu daļa un Vitebskas guberņas rietumdaļa.

Latvijas teritorijas administratīvais iedalījums 20. gadsimta sākumā

No tā laika, kad K. Markss un F. Engels un bija publicējuši savu "Komunistiskās partijas manifestu" (1848. g.), bija pagājis jau pusgadsimts, un šajā laikā kapitālistiskās ražošanas attīstība bija gājusi strauji uz priekšu un vairumā Rietumvalstu strādnieku darba un dzīves apstākļi jau vairs nebija tādi, kādi tie bija 19. gadsimta pirmajā pusē. Tādēļ daudzi sociālisma ideju paudēji bija secinājuši, ka ne jau viss, ko sludinājis Kārlis Markss, ir pieņemams bez iebildēm. Sociālistu kustībā radās dažādi novirzieni — vieni turpināja sekot K. Marksa mācībai un nepieļāva tajā nekādas izmaiņas, citi turpretī savā darbībā ņēma vērā jaunus saimnieciskos un politiskos apstākļus.

Jaunās strāvas periodā, kā arī kādu laiku pēc tās sagrāves latviešu sociālisti darbojās diezgan vienoti. Tie jaunstrāvnieki, kuri aizbrauca uz ārzemēm, turpināja dzimtenē iesāktu darbību. Jau 1898. gadā Amerikas Savienotajās Valstīs nokļuvušie jaunstrāvnieki *Dāvīda Bundžas* vadībā sāka izdot zinātnisku un literāru mēnešrakstu "Auseklis", kurā tika ievietoti raksti par marksisma pamatjautājumiem, aplūkots strādnieku stāvoklis dažādās zemēs, sniegta informācija par sociāldemokrātu kustībām pasaulē. 1900. gadā Londonā F. Roziņš sāka izdot politisku mēnešrakstu "Sociāldemokrāts". Abi šie ārzemēs

izdotie mēnešraksti, kā arī cita literatūra nelegāli tika ievesti Latvijā un sekmēja sociālisma ideju tālāku izplatīšanos.

1899. gada augustā *Jāņa Ozola* vadībā izveidojās Rīgas sociāldemokrātiskā organizācija, kura apvienoja atsevišķus strādnieku pulciņus. 1901. gadā šīs organizācijas vadīšanai tika nodibināta tā sauktā Rīgas komiteja, kura uzsāka darbību, lai apvienotu visus Latvijas sociāldemokrātiskos pulciņus. Tā paša gada vasarā sociāldemokrātiskās organizācijas nodibinājās arī Liepājā un Jelgavā, bet 1902. gadā — Ventspilī un Talsos. Pēdējās divas organizācijas apvienoja ne tikai pilsētu strādniekus, bet arī lauciniekus.

1902. gada aprīlī Rīgā sapulcējās sociāldemokrātisko organizāciju pārstāvji, lai apspriestu jautājumu par apvienošanos. Tā tika izveidota Baltijas latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku organizācija (BLSDSO), kura apvienoja Rīgas, Talsu, Ventspils un Liepājas sociāldemokrātus. Šī organizācija bija samērā kreisi noskaņota, tādēļ tai nepievienojās Jelgavas jeb tā sauktā “Kurzemes grupa”, kuru vadīja vēlāk plaši pazīstamie Latvijas sociāldemokrātijas darbinieki *Pauls* un *Klāra Kalniņi*. Tā iezīmējās pirmā būtiskākā šķelšanās Latvijas sociāldemokrātu kustībā. Kad 1903. gadā Kalniņiem, lai izbēgtu no apcietināšanas, vajadzēja atstāt Latviju un doties uz ārzemēm, “Kurzemes grupas” vadību pārņēma kreisie marksisti un tā pievienojās BLSDSO. Šķelšanās notika arī ārzemēs dzīvojošo latviešu sociāldemokrātu vidū. 1903. gadā *Mikelis Valters*, *Ernests Rolavs* un *Emīls Skubikis* izveidoja Latviešu sociāldemokrātu savienību (LSDS), kura savos preses izdevumos iestājās par latviešu tautas nacionālajām interesēm pretstatā kreisajiem marksistiem, kuri nacionālos jautājumus pilnīgi noliedza. Lielu vērību LSDS pievērsa arī zemnieku jautājumam, uzskatīdama, ka muižnieku zemes jāizdala katram bezzemniekam. Savukārt kreisie marksisti iestājās par visas zemes nodošanu valstij.

Runājot par Latvijas nākotni, M. Valters un E. Rolavs bija pirmie, kuri izteica domu par **Latvijas atdalīšanos no Krievijas un patstāvīgas valsts izveidošanu**. Latvijas sociāldemokrātu savienības paustajām idejām pievienojās aizvien vairāk atsevišķu pulciņu un organizāciju gan ārzemēs, gan arī Latvijā. LSDS savus uzskatus publicēja žurnālā “Proletāriets”,

kurš tika iespiests vispirms Bostonā (ASV), pēc tam Ķīrihē (Šveicē), vēlāk Ņujorkā (ASV).

Ārzemēs iespiestos preses izdevumus Latvijā varēja nogādāt tikai slepeni, ar lielām grūtībām, tādēļ radās nepieciešamība pēc sociāldemokrātiska laikraksta tepat Latvijā, kurš spētu īsā laikā sniegt saviem lasītājiem visu nepieciešamo informāciju. 1904. gada martā BLSDSO sāka izdot laikrakstu "Cīņa". Šis laikraksts sekmēja latviešu sociāldemokrātisko organizāciju tālāko apvienošanos.

1904. gada jūnija beigās Rīgā slepeni sapulcējās pārstāvji no lielākajām sociāldemokrātu organizācijām (Rīgas, Jelgavas, Liepājas, Ventspils un Talsu), kuri pārstāvēja ap 2,5 tūkstošus biedru. Šajā sanāksmē tika nolemts dibināt vienotu **Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju** (LSDSP) un šo sanāksmi uzskatīt par partijas 1. kongresu (no latīņu vārda "congressus" — satikšanās, sapulce). LSDSP 1. kongresā piedalījās arī kādreizējie Jaunās strāvas darbinieki Pēteris Stučka, Janis Jansons-Brauns. Kongress pieņēma partijas statūtus un darbības programmu. Partijas vadībai tika ievēlēta Centrālā komiteja, kuras sastāvā bija P. Stučka, J. Jansons-Brauns, J. Treimanis-Eglītis, J. Ozols un A. Buševics. **LSDSP bija pirmā latviešu politiskā partija**, un turpmākajā mūsu tautas vēstures gaitā šīs partijas darbībai bija ļoti liela nozīme.

19. gadsimta beigās—20. gadsimta sākumā sociāldemokrātiskas, kā arī citas sociālistiski ievirzītas partijas tika dibinātas ne tikai Latvijā, bet visā Krievijas impērijā, īpaši tās attīstījās apgabalos. 1898. gada martā notika Krievijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) 1. kongress. 1903. gada vasarā KSDSP 2. kongresā jaundibinātā partija jau sašķēlās divās daļās: kreisi noskaņotie marksisti *Vladimira Uljanova* (Ļeņina) vadībā kongresā veidoja vairākumu, un turpmākajā vēstures gaitā šis grupējums pazīstams kā "lielinieki". Kongresa dalībnieku mazākā daļa Jūlija Cederbauma (Marteva) vadībā veidoja partijas labējo spārnu un ieguva apzīmējumu "mazinieki" (literatūrā bieži lieto arī šo grupējumu krieviskos nosaukumus "boļševiki" un "meņševiki").

KSDSP veidošanās sākumā, 1900. gada aprīlī, Rīgā ieradās Ļeņins, lai nodibinātu tuvākus sakarus ar Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas pārstāvjiem.

mokrātiem, kā arī lai noskaidrotu iespējas nelegālās marksistiskās literatūras slepenai ievēšanai Krievijā no Rietumeiropas caur Latvijas ostām. Šajā pašā gadā Rīgā sāka veidoties krievu marksistu pulciņi, kuri 1901. gada augustā apvienojās KSDSP Rīgas krievu sociāldemokrātu grupā. Šī grupa atbalstīja Ļeņina uzskatus. 1903. gada beigās šī un citas krievu marksistu grupas izveidoja KSDSP Rīgas lielniecisko organizāciju, kuru vadīja Rīgas komiteja.

1901. un 1902. gadā Rīgā, Jelgavā un Liepājā izveidojās Vispārējās ebreju strādnieku savienības Lietuvā, Polijā, Krievijā — tā sauktā “Bunds” — grupas un organizācijas. Daugavpili “Bunds” pastāvēja jau no 1900. gada. Arī bundisti bija marksisma piekritēji, bet ar izteikti nacionālu ievirzi un tādēļ darbojās galvenokārt tikai ebreju vidū.

Neskatoties uz domstarpībām atsevišķu grupējumu starpā, sociāldemokrātiskā kustība Latvijā ieguva aizvien vairāk piekritēju, un 1905. gadā LSDSP rindās bija jau vairāk nekā 10 000 biedru. Ņemot vērā Latvijas ievērojamo nozīmi Krievijas saimnieciskajā dzīvē, kā arī LSDSP jūtamo iespaidu latviešu tautas apziņas veidošanā, KSDSP lielnieciskais grupējums centās Latvijas sociāldemokrātiju iekļaut savā partijā. Kaut arī P. Stučka un daži citi LSDSP vadītāji piekrita šādu partiju apvienošanai, vairākumam latviešu sociāldemokrātu pievienošanās nebija pieņemama, jo lielinieki pastāvēja uz pilnīgu pakļautību savas partijas Centrālās Komitejas (CK) lēmumiem, neņemot vērā atsevišķo tautību saimnieciskās un kultūras ipatnības, nacionālās intereses. Šī paša iemesla dēļ arī “Bunds” neiekļāvās KSDSP sastāvā.

1904. gada septembrī LSDSP kopīgi ar “Bundu” nodibināja Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju — **Federatīvo komiteju** (federācija — apvienība, kuras locekļi pamatjautājumos darbojas kopīgi, tajā pašā laikā saglabājot savu organizāciju patstāvību), kuras uzdevums bija saskaņot organizāciju darbību.

Nākamajā, 1905. gadā Federatīvajai komitejai pievienojās arī šajā laikā nodibinātās Rīgas lietuviešu, poļu, igauņu un vācu sociāldemokrātiskās organizācijas. Vienīgi lielnieciskā KSDSP Rīgas komiteja atteicās piedalīties Federatīvās komitejas darbā, tomēr atsevišķos gadījumos ar to sadarbojās.

2. REVOLŪCIJAS PRIEKŠVAKARĀ

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā rūpniecība Krievijā attīstījās straujāk nekā Rietumvalstīs, taču tas bija saistīts nevis ar ražošanas modernizāciju, bet gan ar lēta darbaspēka pieaugumu. Līdz ar rūpnieciskās lielražošanas attīstību aizvien vairāk samazinājās pieprasījums pēc amatnieku un citu sīkražotāju produkcijas, tādēļ tie bija spiesti meklēt darbu rūpniecās. Tomēr vislielāko darbaspēka pieplūdumu rūpniecībai deva lauku apvidi. Krievijas lauksaimniecībai raksturīgā sādžu kopienas sistēma nedeva nekādu iespēju attīstīties modernai zemkopībai. Lielākā daļa Krievijas zemnieku dzīvoja neizsakāmā nabadzībā, kuru vēl vairāk palielināja augstās zemes izpiršanas maksas un visdažādākie valsts un vietējo pašvaldību nodokļi. Šādos apstākļos aizvien vairāk pieauga to cilvēku skaits, kuri pameta savas sādžas un devās uz pilsētām, papildinādami strādnieku skaitu. Lielais darbaspēka pieplūdums deva iespēju uzņēmējiem īpaši nepievērsties strādnieku dzīves un darba apstākļu uzlabošanai.

Krievijas impērijas saimniecisko attīstību visvairāk kavēja tās politiskā sistēma — cariskā patvaldība, kas balstījās uz milzīgu, visbiežāk nespējīgu, amatam nepiemērotu ierēdņu masu, kā arī uz muižniecību, kura centās saglabāt savas senās dzimtbūšanas laikmeta privilēģijas un iestājās pret radikālām valsts pārvaldes un saimnieciskās sistēmas izmaiņām.

Saimnieciskais stāvoklis Latvijā salīdzinājumā ar vairumu no Krievijas impērijas apgabaliem bija daudzkārt labāks. Vidzemes un Kurzemes guberņas, bet īpaši Rīga, ieņēma vadošo vietu gandrīz vai visās tautsaimniecības nozarēs. Baltijas guberņu straujākai attīstībai bija vairāki cēloņi.

Vispirms — izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis nodrošināja Krievijas tirdzniecību ar Rietumvalstīm caur Baltijas guberņu ostām. 1901. gadā Rīgas osta ieņēma vienu no pirmajām vietām starp visām Krievijas ostām preču apgrozījuma kopapjomā.

Otrs Latvijas saimnieciskās izaugsmes cēlonis bija Rietumvalstu, īpaši Vācijas un Anglijas, uzņēmēju darbība. Rietumu uzņēmējiem bija izdevīgāk dibināt rūpnīcas tieši Krievijas teritorijā nekā eksportēt preces uz Krieviju. Arī šajā ziņā Latvijas

ģeogrāfiskais stāvoklis bija par iemeslu tam, ka Rīgā un citās Baltijas guberņu lielākajās pilsētās nozīmīgākie uzņēmumi un rūpnīcas piederēja ārzemniekiem. Tas savukārt sekmēja ražošanas modernizāciju un Latvijā izvietoto rūpnīcu ciešu sadarbību ar Rietumvalstu uzņēmējiem.

Trešais cēlonis, kas izvirzīja Latviju pārējo Krievijas apgabalu priekšgalā, bija latviešu salīdzinoši augstais izglītības līmenis. Jau 19. gadsimta beigās lasīt un rakstītpratēju skaits Vidzemes guberņas latviešu daļā bija 77,7 %, bet Kurzemes guberņā — 70,9 % no visu iedzīvotāju kopskaita: Krievijas impērijā kopumā tas bija tikai 27 %, bet tādos lielos kultūras centros kā Maskava un Pēterburga šie skaitļi bija attiecīgi 56 % un 63 %. Interesanti ir skaitļi, kurus, pamatojoties uz 1897. gada Viskrievijas vispārējās tautas skaitīšanas datiem, sniedz Rainis rakstā “Latvieši”. Izdalot no visu Vidzemes un Kurzemes guberņu iedzīvotāju skaita tikai latviešus, pie kam nerēķinot bērnus līdz 10 gadu vecumam un vecos cilvēkus, kuriem pāri par 60 gadiem, izrādījās, ka Vidzemē lasīt un rakstītpratēju skaits ir ap 95 %, Kurzemē — 93,5 %. Savukārt vācu tautības iedzīvotāju vidū šis skaitlis bijis tikai 73 % Vidzemē un ap 75 % Kurzemē.

Visinteresantākais ir tas, ka **starp Kurzemes muižniekiem analfabētisms sasniedzis 8,98 %, bet latviešu zemniekiem tas bijis 4,5 %**. Līdzīgs stāvoklis bijis arī Igaunijā. Šajā sakarā Rainis raksta:

“Vācieši Baltijā ir viens no vismazāk izglītotiem elementiem; vēl zemāks lasīt un rakstīt prasmes procents atrodams tikai trūcīgajos krievu, lietuviešu un poļu slāņos. Augstākā mērā zīmīgs fakts: izrādās, ka šajā zemē valdošo šķiru kultūras līmenis ir zemāks nekā viņu pavalstniekiem.”

Saprotams, ka salīdzinoši augstais izglītības līmenis bija pamatā latviešu strādnieku darba prasmei.

Latvija atšķīrās no pārējās Krievijas ne tikai ar modernāku rūpniecību, bet arī ar attīstītāku lauksaimniecību. Atšķirībā no Krievijas sādžu kopienu sistēmas Kurzemē un Vidzemē gadsimtiem ilgi pastāvēja atsevišķu saimniecību — viensētu sistēma, kas deva iespēju daudzkārt labāk izmantot zemi, ieviest jaunus saimniekošanas paņēmienus. Baltijas vācu muižnieki sekoja lauksaimniecības attīstībai Rietumeiropā, pārņēma no

turienes visu, kas bija piemērots Latvijas lauksaimniecībai. No muižniekiem savukārt mācījās latviešu zemnieki: sāka audzēt augstvērtīgus šķirnes mājlopus, īpaši govus, lopbarībai audzēja āboliņu, graudkopībā pielietoja minerālmēslus, iegādājās dažādas lauksaimniecības mašīnas un darbarīkus. 20. gadsimta sākumā Vidzemē un Kurzemē ievāca visaugstākās graudaugu ražas visā Krievijas impērijā, kaut arī zemes auglība Latvijā bija daudzkārt zemāka nekā Krievijas melnzemes guberņās.

Augstie sasniegumi kā rūpniecības, tā lauksaimniecības attīstībā gan bija attiecināmi tikai uz Vidzemi, Kurzemi un Zemgali jeb, pēc tā laika iedalījuma, Vidzemes un Kurzemes guberņām. Latgalē, kas bija iekļauta Vitebskas guberņā, saimnieciskās un kultūras attīstības līmenis bija daudzkārt zemāks un būtībā daudz neatšķīrās no situācijas Krievijā.

Latvijas saimniecisko stāvokli attiecībā pret pārējiem Krievijas impērijas apgabaliem raksturoja arī strādnieku darba apmaksā. Rīgas, tāpat kā visas Vidzemes strādnieki bija pieskaitāmi pie visaugstāk apmaksāto strādnieku kategorijas Krievijā. Kurzemes guberņā, kur rūpnieciskā ražošana bija mazāk attīstīta, strādnieku darba samaksa bija attiecīgi zemāka. Savukārt Latgales strādnieki saņēma vienas no zemākajām algām Krievijā. Tomēr latviešu tauta smagi izjuta cariskās impērijas jūgu. Galvenais iemesls tam bija Latvijas dubultā pakļautība — gan Krievijas valdībai, gan baltvācu muižniecībai. Šī cittautesu virskundzība bija viens no iemesliem, kādēļ latviešu strādnieki un citas sociālās grupas tik plaši iesaistījās sociāldemokrātiskajā kustībā.

20. gadsimta sākumā Krievijas impērija bija valsts, kurā pastāvēja **absolūtisms**, tas ir — neierobežota valdnieka vara, kura balstījās uz privileģēto muižniecību un patvaldības ierēdņiem. Vienkāršākajiem Krievijas pilsoņiem — kā pilsētu, tā lauku iedzīvotājiem — nebija nekādu tiesību piedalīties valsts pārvaldes darbā. Tāpat arī stipri ierobežotas bija pārējās iedzīvotāju tiesības — vārda brīvība, prese un literatūra tika pakļauta stingrai kontrolei — cenzūrai. Krievijā nedrīkstēja dibināt biedrības un politiskās partijas, pat noturēt vienkāršas sanāksmes vai kādus citus pasākumus.

Papildus visu impērijas vienkāršo pavalstnieku politiskajai beztiesībai latviešiem nācās izjust arī pārkrievošanas spaidus.

Skolās tika aizliegtas mācības latviešu valodā, skolotājus, kuri pilnībā nepārvaldīja krievu valodu, atlaida no darba. Visās iestādēs, pat pagastu valdēs, dokumenti bija jāraksta krievu valodā. Par valsts ierēdņiem pieņēma krievu tautības cilvēkus, bet latviešiem ar attiecīgu izglītību nācās meklēt darbu citos Krievijas apgabalos. Liela nozīme bija arī reliģiskajai pārliecībai. Pareizticīgajiem salīdzinājumā ar luterāņiem un katoļiem, īpaši Latgalē, bija daudz priekšrocību.

Tikpat smagi kā no politiskās beztiesības un pārkrievošanas spaidiem latviešu tauta cieta arī no baltvācu muižniecības pārmērīgi plašajām privilēģijām. Kaut gan gadsimta sākumā zemnieku māju izpirkšana aizvien paplašinājās un izpirktās saimniecības kļuva aizvien turīgākas, tomēr muižnieki saglabāja vadošo lomu lauksaimniecībā. 20. gadsimta sākumā latviešu saimniekiem piederēja tikai ap 40 % no visas zemes platības Latvijā, bet muižniekiem — ap 50 %. Pārējās platības piederēja valstij un baznīcai. Varētu domāt, ka latviešu zemnieki un baltvācu muižnieki būtu vienlīdzīgi zemes īpašumu platības ziņā, tomēr jāņem vērā, ka šie **40 % zemes piederēja apmēram 80 000 zemnieku**, bet minētie **50 % — tikai apmēram 1300 muižniekiem**. Pie tam atsevišķu muižnieku īpašumi pārsniedza vairākus tūkstošus hektāru. Piemēram, Dundagas muižas platība sasniedza ap 67 000 ha, bet Popes — ap 50 000 ha. Latvijā viena hektāra zemes cena bija apmēram 4 reizes augstāka nekā vidēji pārējās Krievijas gubernās. Latvijas lauku apvidos veidojās milzīgs bezzemnieku slānis. 19. gadsimta beigās bezzemnieku skaits Latvijā bija jau pusmiljons cilvēku, tas ir — apmēram 25 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Muižnieku rokās bija palikusi lielākā daļa labāko lauksaimniecības zemju, viņi saglabāja sev arī daudzas citas priekšrocības. Tā, piemēram, tikai muižniekiem bija tiesības medīt un zvejot ne vien muižas, bet visa pagasta teritorijā, turpretī zemniekiem tika noliegts šaut pat tos meža dzīvniekus, kuri postīja viņu tīrumus. Zemnieki nedrīkstēja bez īpašām atļaujām ierīkot uz savas zemes rūpniecības uzņēmumus, kaut vai kaļķu dedzinātavas, ķieģeļceplis vai dzirnavas, kā arī kroģus un tirgotavas. Kaut arī katrā pagastā muižniekam piederēja tikpat lielas vai pat lielākas zemes platības nekā visiem pagasta saimniekiem kopā, viņš nemaksāja pagastam no-

dokļus, nepiedalījās ceļu būvē un labošanā, neņēma dalību skolu un nespējnieku patversmju jeb, kā tolaik sauca, “nabagmāju” uzturēšanā. Tajā pašā laikā pagastu pašvaldība — valde un tiesa — lielā mērā bija atkarīga no muižnieka viedokļa.

Īpašu vietu Latvijā ieņēma luteriskā baznīca un tās attiecības ar muižniecību. Gandrīz visās Vidzemes un Kurzemes guberņu draudzēs baltvācu muižniekiem bija saglabājušās tā sauktās “**patronāta tiesības**”, tas ir — tikai vietējais muižnieks bija tiesīgs izraudzīt draudzes mācītāju, bez muižnieka piekrišanas nevienu mācītāju baznīcas vadība nevarēja iecelt amatā. Šīs patronāta tiesības muižnieki izmantoja savās interesēs, nepieļaudami iecelt amatā nacionāli noskaņotos latviešu tautības mācītājus, bet pieņemdami tikai vāciešus vai arī sev uzticamos latviešus. Lai nostiprinātu mācītāju atkarību no muižniecības, daudzās draudzēs tika izveidotas tā sauktās “**mācītājmuižas**”: mācītājiem piešķīra lielas saimniecības ar visām nepieciešamajām ēkām un darbaspēku. Tādēļ arī lielākais vairums luterisko draudžu mācītāju aizstāvēja tikai muižniecības intereses un vērsās pret jebkurām latviešu patstāvības centieni izpausmēm, līdz ar to iemantodami latviešu tautas nicināšanu un pat naidu. Tomēr nevar nepieminēt, ka bija arī tādas draudzes, kuru mācītāji ar savu darbību iemantoja godu un cieņu. Gluži tāpat arī visi muižnieki nebija vienādi. Visos laikos starp vācu muižniekiem atradās tādi cilvēki, kaut arī nedaudzi, kuri centās saprast latviešu smago stāvokli un uzlabot savu zemnieku saimnieciskos un dzīves apstākļus, atbalstīja spējīgāko jauniešu izglītības centienus, tajā pašā laikā izpelnīdamies pārējo savas kārtas pārstāvju nosodījumu, pat naidu un nicināšanu. Šādu, latviešu tautai labvēlīgu muižnieku, kā arī citu kārtu vāciešu bija tik maz, ka viņu darbība nespēja iespaidot tautas naidu pret vāciešiem kopumā un muižniekiem jo īpaši.

Minētie apstākļi — Krievijas valdības veiktā pārkrievošana, tautas politiskā beztiesība un baltvācu privileģētais stāvoklis attiecībā pret latviešiem, kā arī luterāniskās baznīcas atklātā nostāšanās muižniecības interešu aizstāvībā — bija galvenie nosacījumi, kas veicināja sociālistisko ideju izplatīšanos Latvijā.

3. 1905. GADA REVOLŪCIJAS SĀKUMS

19. gadsimta beigās — 20. gadsimta sākumā visā Krievijas impērijā pieauga neapmierinātība ar cariskās patvaldības darbību. Šo neapmierinātību vēl vairāk pastiprināja 1889.—1901. gada neraža, kas prasīja tūkstošiem Krievijas zemnieku dzīvības, kā arī Krievijas rūpniecības nespēja ražot labas, vajadzīgas preces, kuras varētu sekmīgi pārdot ārzemēs.

Aizvien biežāk visdažādākajos Krievijas apgabalos izcēlās zemnieku nemieri. Izmisumā nonākušie zemnieki postīja muižas, uzbruka muižu īpašniekiem. Nemieri notika arī pilsētās, jo strādnieku darba un dzīves apstākļi vairumā Krievijas rūpnīcu maz atšķīrās no vergu darba.

Šos apstākļus izmantoja Krievijas sociāldemokrāti, īpaši lielinieki. Ļeņina piekritēji aicināja tautu, īpaši strādniecību, uz revolūciju, tas ir — ar varu, ar bruņotu spēku sagraut pastāvošo iekārtu, lai nodibinātu, pēc viņu domām, taisnīgu, brīvu valsti, kurā valdītu strādnieku šķira lielinieku partijas vadībā. Arī sociāldemokrāti — maziņieki iestājās par pārmaiņu nepieciešamību, tikai atšķirībā no lieliniekiem viņi uzskatīja, ka jebkuras pārmaiņas jāievieš pakāpeniski, uzlabojot likumdošanu, ieviešot demokrātiskas valsts pārvaldes formas.

1904. gada janvārī sākās karš starp Krieviju un Japānu. Šī kara iemesls bija Krievijas vēlēšanās paplašināt un nostiprināt savu ietekmi Tālo Austrumu reģionā, gūt virskundzību pār Klusā okeāna piekrastes tirdzniecības ceļiem. Kaut arī karadarbību pirmie uzsāka japāņi, uzbrūkdami ar saviem jūras spēkiem Krievijas kara flotei, būtībā šo karu izraisīja Krievija, uzstādīdama Japānai tai nepieņemamas, japāņu tautu aizvainojošas prasības.

Krievu-japāņu karš atsedza cariskās impērijas saimnieciskās un politiskās sistēmas vājākās vietas. Krievijas karaspēks cieta vienu sakāvi pēc otras. Šīs neveiksmes sekmēja Krievijas karavadoņu nemākulība, neiedomājami sliktā karaspēka apgāde, ko pastiprināja negodīgu kara ierēdņu — armijas sagādnieku tieksme uz kukuļņemšanu un zagšanu, kā arī vienkāršo karavīru neizpratne, kādēļ viņiem būtu jācinās un jāiet nāvē tūkstošiem kilometru tālumā no savām dzimtajām vietām. Neveiksmes kara gaitā, kas noveda pie Krievijas sakāves un līdz ar

to — daudzu priekšrocību zaudēšanas Tālajos Austrumos, pastiprināja tautas neapmierinātību ar Krievijā pastāvošo valsts pārvaldes sistēmu. Krievijas cars *Nikolajs II* gan bija jau 1903. gadā apsolījis uzsākt dažas reformas, kas kaut nedaudz spētu uzlabot tautas dzīves apstākļus, tomēr šādu likumu izstrādāšana pastāvīgi kavējās, bet nemieri aizvien paplašinājās. Redzot, ka cariskā patvaldība nav spējīga ieviest kaut nelielus uzlabojumus valsts pārvaldē, pret to aizvien vairāk sāka uzstāties arī tā saukto “pilsonisko” grupējumu pārstāvji — inteliģenti, uzņēmēji, rūpnieki, arī atsevišķi muižnieki. Šo grupējumu dalībnieki nodibināja tā saukto “**atbrīvošanas savienību**”, kura izstrādāja programmu Krievijas pārveidošanai no absolūtās monarhijas par parlamentāru valsti. Valdība uzsāka nesaudzīgu cīņu, lai nepieļautu “atbrīvošanas savienības” ideju izplatīšanos, jo uzskatīja, ka carismam lielākas briesmas draud tieši no šī politiskā virziena nekā no sociāldemokrātiem. Savus mērķus valdība centās sasniegt, mēģinot pārņemt savās rokās strādnieku kustību. Šajā nolūkā ar valdības ziņu tika dibinātas strādnieku organizācijas, kuras vadīja žandarmērijas darbinieki, izplatīta “nelegālā” literatūra, kas aicināja strādniekus vērsties ne tikai pret kapitālistiem, bet pret jebkuru uzņēmēju, fabrikas direktoru, tirgotāju, bet sevišķi pret inteliģenci un ebrejiem, kuri esot visvairāk vainīgi pie tautas posta (šādu rīcību, kad ar nolūku valdība pati sekmē nemierus, sauc par **provokāciju**, cilvēkus, kas to veic, — par **provokatoriem**). Šo provokāciju mērķis bija sašķelt revolucionāro kustību, noskaņojot citu pret citu dažādos iedzīvotāju slāņus un politiskos grupējumus. Provokāciju rezultātā Krievijā, īpaši tās dienvidu apgabalos, sākās tā sauktie “žīdu grautiņi” — satracināti ļaužu pūļi demolēja ebreju tirgotavas un dzīvokļus, piekāva, pat nogalināja cilvēkus tikai par to, ka tie bija ebreji. Tomēr arī šādi pasākumi nespēja novirzīt tautas domas par nepieciešamību mainīt pašu valsts pārvaldes formu.

1904. gada septembrī Francijas galvaspilsētā Parīzē pēc Somijas revolucionāro organizāciju ierosinājuma sapulcējās visdažādāko politisko grupējumu pārstāvji no Krievijas, Somijas, Gruzijas, Armēnijas, kā arī no Latvijas. Šajā sanāksmē, kura pazīstama kā “opozicionāro un revolucionāro organizāciju konference”, bija pārstāvētas gan sociālistiskās, gan pilsoniskās,

gan arī nacionālistiskās organizācijas. Konference izstrādāja kopēju programmu, kurā tika prasīta absolūtisma pilnīga likvidācija un pāreja uz demokrātisku valsts iekārtu Krievijā, kā arī impērijas tautu pašnoteikšanās tiesību atzīšana. Lai šo programmu īstenotu, tika nolemts nākamajā, tas ir, 1905. gada rudenī uzsākt bruņotu sacelšanos carisma gāšanai. Revolūcija Krievijā tomēr sākās daudz agrāk un neatkarīgi no šīs konferences lēmumiem.

Kā visur Krievijā, arī Pēterburgā ar valdības ziņu bija nodibinātas vairākas strādnieku biedrības un organizācijas pareizticīgo garīdznieka *Georgija Gajdāra* vadībā. Šīs organizācijas aptvēra vairāk nekā 10 000 strādnieku. G. Gajdārs bija saistīts ne tikai ar valsts politisko pārvaldi, bet arī ar Krievijas sociāldemokrātiem.

1905. gada janvāra sākumā Pēterburgā sākās plaši rūpnīcu strādnieku streiki. G. Gajdārs sāka organizēt strādnieku demonstrāciju — gājieni uz cara mītni, lai iesniegtu tam lūgumu par dzīves apstākļu uzlabošanu, drīzāku reformu ieviešanu. **1905. gada 9. janvārī** (pēc jaunā stila — 22. janvārī) simtiem tūkstošu cilvēku — strādnieki, viņu sievas, bērni —, nesdami baznīcas karogus un svētbildes, dziedādami garīgās dziesmas, ar G. Gajdāru un citiem garīdzniekiem priekšgalā devās uz cara mītni — Ziemas pili. Ļaudīm ceļu aizšķērsoja karaspēka vienības. Virsnieki aicināja cilvēkus izklist, tomēr G. Gajdārs un citi gājiena vadītāji demonstrantus drošināja, ka tiem nekādas briesmas nedraudot, jo karavīri uz tautu nešausot. Šim cerībām nebija lemts piepildīties. Pēc atkārtotā aicinājuma “izklist” sekoja šauteņu zāles. Šajā dienā, kas vēsturē pazīstama kā “asiņainā svētdiena” jeb “sarkanā svētdiena”, Pēterburgā gāja bojā ap 1000 cilvēku, apmēram 3000 tika ievainoti. Nežēlīgā cilvēku apšaušana izraisīja nepieredzētu sašutumu un naidu pret caru visā Krievijā. Visās rūpnieciskajās pilsētās sākās plaši streiki, aizvien vairāk atskanēja aicinājumi uz bruņotu cīņu pret patvaldību.

Sākās Krievijas 1905. gada revolūcija. Kaut arī tā nebija pienācīgi sagatavota, revolucionārajai kustībai pieslējās visas partijas un grupējumi, kuri cīnījās par Krievijas pārveidošanu. Lielinieki tomēr centās norobežoties no pārējām partijām, īpaši no “atbrīvošanas savienības”, jo abiem grupējumiem bija pretēji

mērķi: "atbrīvošanas savienība" kopā ar pilsoniskajām, nacionālajām un dažām sociālistiskajām partijām cīnījās par parlamentāru, demokrātisku valsts iekārtu, bet lielinieki — par savas partijas diktatūru.

4. PIEKTĀ GADA REVOLŪCIJAS SĀKUMS LATVIJĀ

Arī Latvijā, tāpat kā citos attīstītākajos Krievijas impērijas apgabalos, 20. gadsimta sākumā pieauga strādnieku streiku kustība. Pieauga arī laukstrādnieku, sevišķi muižu kalpu nemierni. Latvijas sociāldemokrātu ietekme aizvien nostiprinājās, un var pat teikt, ka LSDSP biedru skaits bija lielāks nekā KSDSP. Latvijas sociāldemokrātu lielinieckajam spārnam bija samērā neliela ietekme visā partijas darbībā kopumā, tādēļ arī partijas programmā netika ietverta lielinieku prasība pēc tā sauktās "proletariāta diktatūras" — lielinieku partijas vienpersoniskas varas. Atšķirībā no lieliniekiem, kuri prasīja saglabāt Krievijas impēriju, dodot atsevišķām tās tautām tikai nelielu patstāvību, Latvijas sociāldemokrāti vēlējās plašu autonomiju, Krievijas valsts veidošanu uz federāliem pamatiem, latviešu valodas atzišanu Latvijā un tiesības to brīvi lietot visās sabiedriskajās, saimnieciskajās un izglītības nozarēs.

Strādnieku apšaušana Pēterburgā 1905. gada 9. janvārī plaši atbalsojās arī Latvijā. Federatīvā komiteja aicināja strādniekus atbalstīt Pēterburgas biedrus, uzsākt ģenerālstreiku (ģenerālstreiks — visu aptveroša kustība, kad streiko ne tikai kāda viena uzņēmuma strādnieki, bet visu vai gandrīz visu uzņēmumu un iestāžu darbinieki). 12. janvārī darbu pārtrauca visas Rīgas rūpnīcas, kā arī daudzu citu Latvijas pilsētu uzņēmumi. 13. janvārī ap 50 000 Rīgas strādnieku izgāja ielās. Daļa demonstrantu devās uz Krievijas valdības pārstāvja — gubernatora mītni Rīgas pili, lai iesniegtu protestu par nežēlīgo Pēterburgas strādnieku apšaušanu. Pie Daugavas dzelzs tilta demonstrantus no trijām pusēm ielenca karaspēka vienības un bez iepriekšējiem brīdinājumiem atklāja uguni (pastāv versija, ka kareivjus izprovocējuši lielinieku aģitatori, pirmie sākdami šaut uz kareivjiem). Krita vairāki desmiti cilvēku, ap 200 tika ievainoti. Vairāki cilvēki noslika Daugavā, kad mēģināja glābties, bēgot pa aizsalušās upes ledu, kas vēl nebija stiprs

(atmiņai par šo notikumu neatkarīgās Latvijas laikā Kārļa iela, kuras galā norisēja traģēdija, tika pārdēvēta par 13. janvāra ielu). Šis Krievijas cariskās valdības noziegums tomēr nespēja apturēt revolucionāro kustību. Ģenerālstreiks gan pēc kādas nedēļas izbeidzās, bet atsevišķi Rīgas un citu Latvijas pilsētu uzņēmumu strādnieki laiku pa laikam arī turpmākajos mēnešos streikus atsāka, izvirzot gan saimnieciskas, gan politiskas prasības. Tā, piemēram, Rīgā februārī kopskaitā streikoja ap 50 rūpniecības uzņēmumu, streikotāju skaits pārsniedza 30 000 cilvēku. Pastāvīgi notika arī lielākas vai mazākas strādnieku sapulces, kuras nereti beidzās ar sadursmēm starp strādniekiem un policiju vai karaspēka vienībām. Tomēr ne Rīgā, ne pārējā Latvijas teritorijā šajā laikā lielākas sadursmes nenotika, kaut arī KSDSP un latviešu lielinieki aicināja uzsākt bruņotu sacelšanos: strādnieku kustības vadītāji apzinājās, ka spēki ir pārāk nevienādi.

Krievijas armijas sagrāve karā pret Japānu **Mukdenas** (tagad Šeņjana) rajonā Ziemeļaustrumķīnā un Krievijas karaflotes bojāeja Korejas šaurumā pie Cusimas salām 1905. gada pirmajā pusē un šiem notikumiem sekojošais miera līgums, ar kuru Krievija lielā mērā zaudēja savu ietekmi Tālajos Austrumos, deva pārliecību, ka cariskā patvaldība pati būs spiesta veikt valsts pārveidošanu, ja tikai visa tauta to neatlaidīgi prasīs. Tādēļ, kaut arī lielinieku aicinājumiem uz vispārēju bruņotu sacelšanos arī Krievijā bija maz piekritēju, nemieri turpinājās visā impērijā, bet it īpaši — Latvijā.

Aizvien vairāk streiku kustība Latvijā no pilsētām pārgāja uz laukiem. LSDSP laikrakstā "Cīņa", kā arī partijas izplatītajās proklamācijās (proklamācija — skrejlapa, uzsaukums, aicinājums uz kādu rīcību) tika norādīts uz laukstrādnieku smagajiem dzīves apstākļiem, vācu baronu nerēķināšanos ar latviešu tautas interesēm, aicināts uz nepakļaušanos muižniekiem. Sociāldemokrātu aģitatori (aģitators — cilvēks, kurš izskaidro savas partijas vai organizācijas mērķus un uzdevumus) šo literatūru izplatīja lauku apvidos, organizēja muižu kalpu un citu laukstrādnieku sapulces. Jau martā vairākos Kurzemes apriņķos (Ventspils, Grobiņas un Aizputes) iesākās muižu kalpu streiki, kas strauji izplatījās visā Latvijā. Šie streiki izvērsās par visas latviešu zemniecības kustību pret gadsimtiem ilgušo vācu muižnieku jūgu. Sapulcēs

un demonstrācijās aizvien vairāk piedalījās ne tikai kalpi un citi bezzemnieki, bet arī saimnieki un lauku inteliģence — skolotāji, pagastu rakstveži un ārsti. Lauku skolotājiem bija īpaši liela nozīme revolucionāro notikumu norisē — galvenokārt tieši viņi sava pagasta zemniekiem skaidroja revolūcijas būtību, organizēja un vadīja dažādus pasākumus.

Īpatnēji, tikai Latvijai raksturīgi pasākumi 1905. gada revolūcijas gaitā bija tā sauktās **“baznīcu demonstrācijas”**. Sociāldemokrātu aģitatori dievkalpojumu laikā ieradās baznīcās, ar labu vai ar varu lika mācītājam atstāt kanceli un, pacēlušī sarkano karogu, uzrunāja ļaudis, aicinot tos uz kādu pasākumu vai arī vienkārši izsmejot mācītājus un muižniekus. Šādās reizēs parasti tika dziedātas revolucionāras dziesmas garīgo dziesmu melodijā. Reizēm daži aģitatori, īpaši lielinieku piekritēji, pat ņirgājās par mācītājiem, likdami tiem nest sarkano karogu apkārt baznīcai. Šādi gadījumi nebija reti. Visumā latviešu zemnieki baznīcu demonstrācijas uzņēma atsaucīgi, jo vāciski luteriskie mācītāji tautai bija tikpat nīstami kā muižnieki. Raksturīgi, ka katoliskajā Latgalē šādas baznīcu demonstrācijas nenotika.

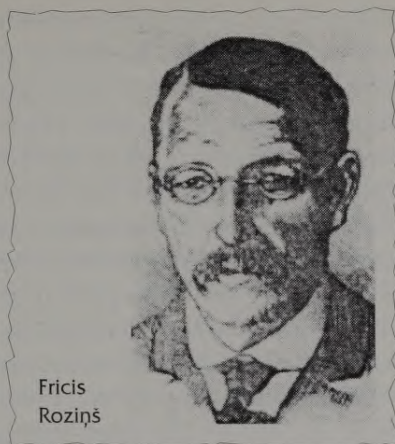
Kaut arī muižu laukstrādnieku streiki norisēja mierīgi, kalpi uzstādīja tikai saimnieciska rakstura prasības dzīves apstākļu uzlabošanai, revolucionārā kustība vācu muižniekus ļoti satrauca. Izņemot atsevišķus muižu īpašniekus, kuri streikotāju prasības centās izpildīt, baroni sāka organizēt pretestību revolucionārajai kustībai. Muižniecības pārstāvis *F. Meiendorfs* saņēma Krievijas valdības piekrišanu atbalstīt Vidzemes un Kurzemes guberņās īpašu stāvokli, kas deva tiesības muižniekiem dibināt paš aizsardzības vienības (*Selbstschutz*), kā arī izvietot muižās karaspēka vienības. Kā paš aizsardzības, tā karaspēka vienības tika pakļautas atsevišķiem muižniekiem, kuri bija iestājušies tā sauktajos **“goda policistos”**. Viņu vadībā sākās aktīvāko nemiernieku aresti un pratināšanas, kuru laikā notika pat spīdzināšana. Ļoti bieži tika arestēti nevis revolucionāri, bet vienkārši cilvēki, kuri kaut kādu iemeslu dēļ bija kādreiz sadusmojuši savu baronu. Muižnieku rīcība savukārt izsauca zemnieku pret darbību. Līdz represijām visi streiki, sapulces un demonstrācijas norisēja lielākā vai mazākā mērā mierīgi, turpreti tagad sākās atriebība: muižu saimnie-

cības ēku dedzināšana, pagastu dokumentu iznīcināšana, muižu krogu demolēšana, pat uzbrukumi atsevišķiem muižniekiem un policistiem.

5. KRIEVIJAS REVOLŪCIJA VĒRŠAS PLAŠUMĀ

Pēc janvāra notikumiem Pēterburgā tautas nemieri Krievijā aizvien paplašinājās. Sociālistu revolucionāru (eseru) partijas veica teroristiskās darbības — valdības pārstāvju un policijas ierēdņu nogalināšanu. Cars Nikolajs II nespēja veikt noteiktus pasākumus, lai novērstu revolūciju, vienā reizē viņš paziņoja par reformu uzsākšanu, nākamajā reizē atsauca savu iepriekšējo lēmumu. Šādos apstākļos Krievijas revolucionārās organizācijas mēģināja apvienot visus spēkus kopējai rīcībai. 1905. gada aprīlī, atsaucoties uz Krievijas sociālistu — revolucionāru partijas ierosinājumu, Šveices pilsētā Ženēvā sapulcējās 18 Krievijas sociālistisko novirzienu partiju pārstāvji. Latvijas revolucionārus šajā konferencē pārstāvēja kā LSDSP, tā arī LSDS. Lielinieciskajai KSDSP šīs konferences darba gaita nebija pieņemama, jo tajā tika apskatīti arī jautājumi par tautu pašnoteikšanās tiesībām jaunajā pēcrevolūcijas Krievijā, arī par Somijas un Polijas atdalīšanos no impērijas. Lai izjauktu konferences darbu, lielinieki pieprasīja, lai to atstātu Latvijas sociāldemokrātu savienības pārstāvji, kuriem it kā neesot tiesību pārstāvēt latviešu sociāldemokrātus, lai gan LSDS bija daudz lielāks iespaids latviešu zemnieku kustībā nekā LSDSP. Kad vairums konferences dalībnieku šo nekaunīgo prasību noraidīja, sapulci atstāja KSDSP vadītājs Ļeņins. Līdz ar viņu aizgāja arī LSDSP pārstāvis lielinieks *F. Rozinš*, kā arī pārstāvji no Armēnijas sociāldemokrātu savienības un ebreju "Bunda". Tā jau pašā revolūcijas sākumā notika šķelšanās starp tās vadītājiem. Tajā pašā laikā nemieri, līdzīgi ugunsgrēkam, aptvēra aizvien plašākus tautas slāņus. Arī armijā pieauga revolucionārs noskaņojums. 1905. gada oktobrī Krievijā sākās vispārējais dzelzceļnieku streiks, kuram pievienojās arī sakaru darbinieki. Visā valstī apstājās vilcieni, nedarbojās ne telegrāfs, ne telefons. Šādos apstākļos cars Nikolajs II jau bija sācis domāt par atteikšanos no troņa un pat sagatavojis attiecīgu dokumentu, kas tomēr netika

publicēts, jo valdība nolēma kaut nedaudz piekāpties tautas prasībām. **17. (30.) oktobrī Krievijas patvaldnieks Nikolajs II parakstīja manifestu (vēstījumu), ar kuru tautai tika apsollīta politiskā brīvība, kā arī tautas vēlēta valsts pārvaldes orgāna — Valsts domes izveidošana.** Tas nozīmēja, ka Krievijā tiks uzsākta pāreja no absolūtisma uz konstitucionālo monarhiju

Fricis
Roziņš

un valsts pārvaldes demokratizāciju. 17. oktobra manifestu varēja vērtēt kā lielu revolucionāro spēku uzvaru. Daži politiskie grupējumi sāka uzskatīt, ka politiskās brīvības nozīmē visatļautību. Šādu uzskatu izplatīšanos veicināja vecās iekārtas piekritēji (reakcionāri), cerēdami tādā veidā sanaidot iedzīvotājus savā starpā, kuri revolucionārajā kustībā bija vairāk vai mazāk vienoti. Daudzās vietās Krievijā sākās nežēlīgi ebreju grautiņi, kurus vadīja tā sauktie **“melnsimtnieki”** — galēji reakcionāru organizāciju locekļi. Vislielākais ebreju grautiņš notika Odesā. Satracinātais pūlis melnsimtnieku vadībā četras dienas demolēja, laupīja un slepkavoja. Grautiņa laikā tika nogalināti vairāki simti ebreju, bet pilsētas priekšnieks, pie kura nelaimīgie cilvēki griezās ar lūgumu pēc aizstāvības, atbildējis, ka pēc palīdzības lai griežoties pie brīvības, kuru visi tā esot vēlējušies. Melnsimtnieki neapmierinājās tikai ar ebreju vajāšanu. Tumšās, neizglītotās krievu masas tika rīdītas pret jebkuru nekrievu. Tāpat tika mēģināts sanaidot nekrievu tautas savā starpā. Pūļa vardarbība vērsās arī pret inteliģenci.

Vēstis par cara dāvāto brīvību ātri sasniedza visattālākos impērijas apgabalus. Zemnieki sāka patvarīgi sagrabt muižnieku zemes, izcirst mežus, dedzināt muižas. Armijā un karaflotē aizvien biežāki bija gadījumi, kad kareivji atteicās pakļauties disciplīnai, neievēroja komandieru rīkojumus, pat nogalināja savus virsniekus.

Visas šīs vardarbības spieda pilsoniskās partijas novērsties no revolucionārās kustības un samierināties ar panākto — 17. oktobra manifestā solītajām pārmaiņām. Arī valdība sāka savus solījumus īstenot. Lai nomierinātu zemniekus, tika izstrādāts likumprojekts, kurā bija paredzēta muižu zemju sadalīšana zemniekiem par nelielu izpirkšanas maksu. Jau 3. novembrī tika publicēts valdības paziņojums, ka līdzšinējā zemes izpirkšanas maksa tiek samazināta uz pusi un ar 1907. gadu jāizbeidz maksājumu parādu piedziņa. Tāpat arī tika paredzēti banku aizdevumi zemniekiem uz atvieglotiem noteikumiem. Arī armiju valdībai izdevās samērā viegli nomierināt, kaut arī vietām vajadzēja pielietot bruņotu spēku. Likās, ka dzīve Krievijas impērijā sāks ieiet mierīgā guļtnē, jo ar valdības solījumiem un jau paveiktajiem pasākumiem daļēji tika apmierinātas ne tikai pilsonisko, bet arī sociālistisko partiju, ieskaitot KSDSP maziniekus, prasības. Un iespējams, ka Krievijā tiešām būtu sākušās būtiskas reformas, kuru rezultātā tiktu izveidota demokrātiska valsts ar modernu, attīstītu saimniecisko sistēmu, bet tāds revolūcijas iznākums neapmierināja lielniekus, kuri negribēja pieļaut, ka valsti pārvaldītu tautas vēlēti visu šķiru pārstāvji. Viņu mērķis bija vienīgi “proletariāta diktatūra”. Tādēļ jau tūlīt pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas KSDSP izvērta plašu darbību, lai iestāstītu tautas masām, ka cars un valdība tikai vēlas ar šo manifestu apmānīt tautu, iegūt laiku, lai varētu izrēķināties ar revolucionāriem. Izmantojot valdības doto politisko brīvību — vārda un preses brīvību, lielnieku laikraksti, kuri tagad varēja atklāti iznākt, aicināja strādniekus turpināt cīņu līdz pilnīgai uzvarai — carisma gāšanai un sociālistiskas valsts nodibināšanai, tādas valsts, kurā nebūtu ne fabrikantu, ne uzņēmēju, ne tirgotāju, ne zemes īpašnieku. Viss piederētu visiem. Visi būtu vienlīdzīgi, un strādnieku šķira lielnieku partijas personā valdītu pār visiem. Lai to sasniegtu, vajagot vairs tikai nedaudz: jāsāk vispārēja bruņotā sacelšanās un tā jāvērs ne tikai pret carisko patvaldību, bet pret visiem, kam pieder kāds īpašums.

Krievijas valdības un cara daļējā piekāpšanās revolucionāru prasībām, kas bija izteikta ar 17. oktobra manifestu, deva lielnieku vadonim Ļeņinam pārlicību par patvaldības nespēku, tādēļ jau novembra sākumā viņš, kā arī citi KSDSP vadītāji,

kuri pēdējos gados dzīvoja ārzemēs, steidzīgi atgriezās Krievijā, lai personīgi vadītu turpmāko revolūcijas gaitu. Savos rakstos Ļeņins nikni uzbruka ne tikai carismam, bet arī visiem tiem spēkiem, kuri bija piedalījušies līdzšinējā revolūcijas gaitā un sekmējuši reformu sākumu, pārmetot kā pilsoniskajām, tā sociālistiskajām partijām it kā nodevību pret revolūciju un tautu. Šāda lielinieku nostādne veicināja pilsonības, inteliģences un arī labējo sociālistu aiziešanu no revolucionārās kustības: šie grupējumi uzskatīja, ka labāk iet pa reformu, nevis vardarbības ceļu. Lielinieki un citi kreisie grupējumi savukārt cīnījās par revolūcijas turpināšanu, aģitēja par bruņotu sacelšanos. Tomēr šai aģitācijai bija maz panākumu. Vienīgi Maskavas lielinieku organizācijai izdevās pierunāt strādniekus uzsākt bruņotu cīņu, apsolot, ka tūlīt pēc sacelšanās sākuma Maskavā tai pievienosies ne tikai visi Krievijas rūpniecības rajoni, bet arī karaspēks, kā arī zemniecība, Maskavas sacelšanās pārāugs Viskrievijas mēroga revolūcijā un tiks gāzts ne tikai carisms, bet visa kapitālistiskā sistēma. Lielinieku aicinājumi tomēr neguva atsaucību pat tādos lielos rūpniecības centros kā Pēterburga, Rīga un citos, kaut arī tajos bija spēcīga lielinieku un citu kreiso partiju ietekme. Maskavas strādnieki cīņā pret valdības karaspēku palika vieni un pēc deviņu dienu ilgas pretošanās bija spiesti nolikt ieročus. Šajās lielinieku organizētajās cīņās, kurās piedalījās ap 2000 bruņotu un ap 4000 neapbruņotu strādnieku, bojā gāja vairāk nekā 1000 cilvēku. Pēc Maskavas strādnieku bruņotās sacelšanās sakāves revolucionārā kustība Krievijā pakāpeniski beidzās un valdība varēja uzsākt iecerētās reformas.

1906. gada pavasarī notika Krievijas vēsturē pirmā vēlēta tautas pārstāvniecības orgāna — **Valsts domes** — izveidošana, un 27. aprīlī tā uzsāka darbību. Tomēr domes rīcības spējas bija tik ierobežotas, ka būtiski nespēja ietekmēt valsts dzīvi.

6. REVOLUCIONĀRĀS KUSTĪBAS PAPLAŠINĀŠANĀS LATVIJĀ

Baltvācu muižnieku paš aizsardzības vienību un "goda policistu" patvaļa 1905. gada vasarā izraisīja aizvien lielāku latviešu zemnieku pretdarbību, bet tā savukārt — jaunas

baronu patvarības. Muižu apsardzībai no Krievijas tika ievestas tā laika vismežonīgākās karaspēka vienības — kazaki un čerkesi. Šīs vienības, patiesībā — bruņotas bandas, muižnieku vadībā siroja pa pagastiem, kapādamas pātagām un pat zobeniem gandrīz vai katru “aizdomīgu” cilvēku, uzbrukdamas pat baznīcēniem pēc dievkalpojuma, kā, piemēram, notika maijā pie Raunas baznīcas. Talsu apriņķī kazaku vienība gandrīz apšāva Sabiles tirgus laukumā esošos tirdziniekus, jo vietējie muižnieki esot norādījuši, ka šie ļaudis tur sapulcējušies nelikumīgi. Tikai Talsu apriņķa policijas priekšnieka vietnieka, latvieša Kauliņa iejaukšanās novērsa asinsizliešanu.

Zemnieku pretestība, ko pastiprināja no pilsētām izbraukušie sociāldemokrātu aģitatori un bruņotie kaujinieki, vērsās plašumā. Tā, piemēram, Sesavā baznīcas demonstrācijas laikā vācu “pašaizsardzībnieki” sāka šaut ļaužu barā, bet saņēma pienācīgu atbildi: no kaujinieku lodēm krita barons fon Bistrams, bet barons fon Hāns tika ievainots. Šajā sakarā vācu prese izvirzīja prasību: par katru nogalināto vācieti 12 Kalniņu vai Ozoliņu dzīvības! Īpašu vācu muižnieku naidu pret latviešiem izsauca nepieciešamība apmierināt streikojošo laukstrādnieku prasības. Savukārt muižnieku piekāpšanās streikotājiem izsauca jaunas latviešu zemnieku prasības, piemēram, karaspēku vienību izvešanu un pašaizsardzības formējumu likvidēšanu. Šādos apstākļos vairāki Kurzemes un Vidzemes muižnieki atstāja savus lauku īpašumus un pārcēlās uz pilsētām vai pat devās uz ārzemēm, lai tur pārļautu nemierīgos laikus. Kurzemes muižniecība nosūtīja savus pārstāvjus uz Pēterburgu, lai saņemtu valdības palīdzību cīņai pret latviešu zemniekiem. To viņi arī panāca: 1905. gada 6. augustā Krievijas valdība izsludināja Kurzemes guberņā karastāvokli un par Kurzemes gubernatoru (augstāko valdības pārstāvi) iecēla baronu fon Bekmani, kurš pats bija no baltvācu muižniekiem. Līdz ar to muižnieku terors pret latviešu zemniekiem vēl vairāk pastiprinājās. Viens no nežēlīgākajiem bendēm šajā periodā bija Bukaišu muižas īpašnieks grāfs *Līvens*, bet no viņa neatpalika arī citi. 22. novembrī cars parakstīja pavēli, ka arī Vidzemē tiek izsludināts karastāvoklis.

Nemieri turpinājās arī pilsētās. Krievijas lielinieku aicinājumi uz vispārēju bruņoto sacelšanos Latvijā gan neguva pil-

nīgu atbalstu, tomēr arī LSDSP sāka bruņotu grupējumu — **kaujinieku** vienību veidošanu, kuras bija paredzētas galvenokārt sapulču un demonstrāciju apsardzībai. Kaujinieki darbojās ne tikai pilsētās, bet, kā jau minēts, arī lauku apvidos. Viens no lielākajiem Rīgas kaujinieku pasākumiem bija uzbrukums Centrālcietumam. Naktī uz 7. septembri apmēram 50 kaujinieku uzbruka stingri apsargātajam cietumam un atbrīvoja divus apcietinātos revolucionārus. Oktobrī sakarā ar Krievijas dzelzceļnieku un sakarnieku uzsākto streiku streiku kustībā iesaistījās arī Latvijas dzelzceļnieki, kā arī dažu rūpnīcu strādnieki. Lielinieckiskā KSDSP Rīgas organizācija un daži LSDSP pārstāvji centās panākt strādnieku bruņotās sacelšanās uzsākšanu, bet šādam pasākumam pretojās gan LSDSP kopumā, gan arī citas revolucionārās partijas, uzskatot, ka tā būtu tikai veltīga asinsizliešana.

7. REVOLŪCIJAS AUGSTĀKĀ PAKĀPE

Cara Nikolaja II 17. oktobra manifests izraisīja vispārēju tautas sajūsmu. Pilsoniskās un nacionālās partijas un grupējumi uzskatīja, ka revolūcijas galvenais mērķis — reformu sākums Krievijas impērijā — ir sasniegts un tālākā virzība būs iespējama mierīgā ceļā.

Pilsētās revolucionārā kustība sāka mazināties, turpretī lauku apvidos tā pieņēma spēkā. To veicināja, no vienas puses, sociālistu aģitācija, no otras, un tas bija būtiskākais, vācu muižniecības rīcība. Baltijas vācu muižnieki nespēja samierināties ar oktobra manifestu, uzskatīdami, ka tas aizskar viņu līdzšinējās privilēģijas. Neņemot vērā pasludinātās pilsoniskās brīvības, muižnieku paš aizsardzības vienības, karaspēka daļu atbalstītas, uzbruka pat likumīgi sanākušām zemnieku sapulcēm, piemēram, 6. novembrī Vecaucē no muižnieku uzbrukuma cieta vairāk nekā 10 cilvēku; 13. novembrī Ropažos šāva pat uz sievietēm un bērniem. Šajā muižnieku uzbrukumā tika nogalināti 6 cilvēki, vairāk nekā 10 — smagi ievainoti.

Atbildot uz muižnieku zvēribām, zemnieku nemieri Latvijas lauku novados izvērās visas latvju tautas kopējā pretdarbībā. Vai tas bija kalps vai saimnieks, lauku skolotājs vai pilsētnieks, fabrikas strādnieks vai inteliģents — visus latviešus vienoja

kopējs naidis pret vācu muižniekiem, kuri gadsimtiem apspieduši latvju tautu.

Visos Latvijas novados, visos pagastos norisēja tautas sapulces, kuru dalībnieki vienprātīgi nolēma reizi par visām reizēm atbrīvoties no pakļautības muižai, atbrīvoties no muižnieku virskundzības. Tika pieņemti lēmumi pārtraukt rentes maksājumus, nepildīt muižu saistības. Muižniekiem pakļauto pagastu valžu vietā, īpaši tajos pagastos, kuru vecākie darbojās ar muižniekiem, tika dibināti jauna veida pašvaldības orgāni — pagasta iedzīvotāju izvēlētas tā sauktās **ricības komitejas**. Tika atcelti no amatiem arī pagastu kārtībnieki — “uradņiki”, kuri lielāko tiesu arī bija vecās iekārtas atbalstītāji. Kārtības uzturēšanai, kā arī pagastu iedzīvotāju aizstāvībai pret baronu paš aizsardzības vienībām tika veidotas **tautas milicijas** vienības, kuru apbruņojums gan bija samērā vājš — galvenokārt medību bises un uradņikiem atņemtie revolveri un zobeni.

Tajā pašā gadā no 10. līdz 14. novembrim Rīgā notika Latvijas skolotāju kongress, kurā piedalījās 1000 tautskolotāju no visiem novadiem. Kongresa lēmumos bija izteikta prasība ieviest jaunas mācību programmas, kuras būtu piemērotas tieši Latvijas apstākļiem, atzīt par mācību valodu skolās latviešu valodu, bet krievu valodu — tikai kā mācību priekšmetu, ieviest obligātu bezmaksas pamatizglītību visiem skolas vecuma bērniem, sniegt materiālo palīdzību mazturīgo vecāku bērniem, šķirt skolu no baznīcas, tas ir, atbrīvot skolas no mācītāju aizbildnības un kontroles, ticības mācību mācīt tikai tiem, kas to vēlas. Kongresā piedalījās arī tādi tautā plaši pazīstami sabiedriskie darbinieki un rakstnieki kā Rainis, Aspazija, V. Plūdonis un K. Skalbe. Delegātu vidū bija arī mācītājs *Jānis Rozens*, gandrīz vai vienīgais luterāņu mācītājs, kurš atbalstīja revolūciju.

19. novembrī pretēji gubernatora aizliegumam Rīgā sanāca Latvijas pagastu pārstāvju kongress. Šī pasākuma ierosinātājs un organizētājs bija Kokneses pagasta rakstvedis Jānis Kroders. Kongresa lēmumos paredzēta visas līdzšinējās pašvaldības sistēmas atcelšana un rīcību komiteju izveidošana līdz laikam, kamēr Krievijā tiks sasaukta Satversmes sapulce un izstrādāti jauni, demokrātiski pašvaldību un citi

likumi, piemēroti tieši Latvijas apstākļiem. Kongresa lēmumu rezultātā gandrīz visos Latvijas pagastos tika likvidētas pagastu valdes un ievēlētas rīcības komitejas, un izveidotas milicijas vienības. Tomēr muižniecība nebeidza pretoties, — te vienā, te citā pagastā “goda policisti” karaspēka vienību priekšgalā uzbruka zemnieku sapulcēm, vajāja pat atsevišķus cilvēkus uz ceļiem, ja tie viņiem likās kaut kādā veidā aizdomīgi. Zemnieki savukārt aizvien biežāk sāka bruņotus uzbrukumus ienīstāko baronu muižām. Šos uzbrukumus parasti vadīja no pilsētām izbraukušie kaujinieki, no kuriem daudzi bija lielnieciski noskaņoti. Sākās gandrīz vai masveidīga muižu dedzināšana. Muižnieki atstāja savus īpašumus un bēga uz pilsētām, pat devās uz ārzemēm. Tomēr arī bēgšana nepaglāba viņus no tautas naida. Kaut arī bēgļus pavadīja karavīru vienības, tautas miliču uzbrukumi bieži vien tiem nodarīja ievērojamus zaudējumus. Tā, piemēram, 26. novembrī miliči aplenca Skrīveru muižu, kurā bija sapulcējušies vairāku šīs apkaimes muižu īpašnieki ar savām ģimenēm un apsardzi, lai kopīgi mēģinātu nokļūt Rīgā. Viņiem tomēr neizdevās izlauzties cauri aplencēju spēkiem, un 27. novembrī pie Lielvārdes tautas miliču gūstā krita 17 muižnieku kopā ar ģimenēm, kā arī daļa no dragūnu apsardzes. Gūstekņi tika nogādāti Koknesē, bet pēc vācu muižniecības pārstāvju sarunām, kurās muižnieki apsolīja panākt karastāvokļa atcelšanu, karaspēka vienību atsaukšanu un paš aizsardzības spēku likvidēšanu, gūstekņus atbrīvoja. Šie vācu muižnieku solījumi gan palika tikai uz papīra — neviens pat nedomāja tos pildīt.

Arī Kurzemē notika ievērojamas cīņas starp karaspēku un latviešu revolucionāriem. Gandrīz visās Kurzemes pilsētās, izņemot Jelgavu un Liepāju, varu pārņēma revolucionāri. Tukumā miliču vienības piespieda padoties tur esošo karaspēka daļu, un tikai pēc tam, kad karavīriem pienāca palīgspēki un pilsētu sāka apšaudīt ar lielgabaliem, revolucionāri bija spiesti atkāpties. Arī Talsi tika pakļauti lielgabalu ugunij, un pilsētā nodezināja ap 30 ēku. 16. decembrī pie Aizputes notika pēdējā lielākā kauja starp latviešu zemnieku miliču vienībām un Krievijas karaspēku. Pēc Maskavas bruņotās sacelšanās sagrāves valdība guva iespēju nosūtīt uz Latviju izlases karaspēka

vienības — tā saukto “soda ekspedīciju”, kuru vadīja sevišķi nežēlīgi virsnieki: ģenerālis grāfs *Orlovs*, ģenerālis *fon Bekmanis* un citi virsnieki, lielākā vai mazākā mērā saistīti ar baltvācu muižniecību. Sākās vēl nepieredzēts terors pret latviešu tautu.

8. SODA EKSPEDĪCIJU DARBĪBA

Pirmās soda ekspedīcijas vienības ieradās Vidzemē jau decembra vidū, bet galvenie spēki grāfa Orlova vadībā ienāca Valkā Ziemassvētkos. Ap šo pašu laiku Latgalē ienāca grāfa *Grabes* vadītās vienības, Dienvidvidzemē — ģenerāļa *Meinhardta* komandētais karaspēks, bet Kurzemē soda ekspedīciju vadīja gubernators ģenerālis fon Bekmanis. Visiem soda ekspedīcijas nodaļu vadītājiem tika dotas gandrīz vai neierobežotas pilnvaras — tiesības jebkurā gadījumā rīkoties pilnīgi pēc saviem ieskatiem, pielietot pret revolucionāriem jebkurus soda mērus, ieskaitot nāvessodu. Šādas tiesības tika dotas ne tikai augstākajiem virsniekiem, bet pat rotu komandieriem. Taču galvenā loma soda ekspedīciju darbībā bija vācu muižniecībai. Ap 300 baltvācu baronu, neskaitot “pašaizsardzības vienību” dalībniekus, personīgi piedalījās soda ekspedīcijās. Labi pazīdami savu pagastu iedzīvotājus, viņi sastādīja sodāmo sarakstus, bija ceļveži uz atsevišķajām zemnieku sētām, kuras karavīriem būtu grūti atrast, kā arī pašrocīgi izrēķinājās ar revolucionāriem vai arī tikai aizdomās turētajiem cilvēkiem. Centīgi soda ekspedīcijas atbalstītāji bija arī luterāņu mācītāji, ne tikai vācieši, bet arī daudzi latviešu tautības garīdznieki. Simtiem cilvēku tika nošauti un pakārti vecāku, sievu un bērnu acu priekšā, tūkstošiem sisti līdz asinīm un pat nāvei, pie tam no miesas sodiem nebija pasargāti ne sirmgalvji, ne sievietes, ne bērni. Sodīto zemnieku mājas parasti tika nodedzinātas, bieži vien neļaujot glābt pat iedzīvi un mājlopus.

Soda ekspedīciju un baltvācu baronu zvēribām sāka piegriezt vērību pat ārzemju preses izdevumi. Tādēļ 1906. gada janvāra beigās Krievijas valdība izdeva rīkojumu nodot apcietinātos revolucionārus likumīgai tiesai. Sakarā ar karastāvokli Baltijas guberņās tika nodibinātas kara tiesas, kurām bija jāizskata katra apcietinātā lieta un jāpiespriež atbilstošs soda mērs. Lai

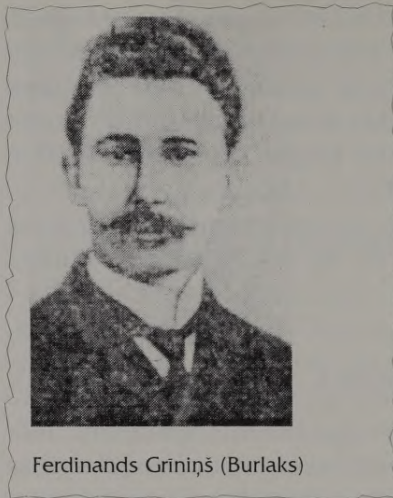
arī kara tiesas parasti piesprieda nāvessodu, tomēr cilvēki varēja justies daudz maz likuma aizsargāti. Šāda valdības “žēlsirdība” neapmierināja ne baronus, ne arī soda ekspedīciju vadītājus, tādēļ aizvien plašāk izvērsās slepkavības, kuras oficiāli tika apzīmētas kā **“nošauts bēgot”**. Arestēto cilvēku, kuru veda it kā uz tiesu vai cietumu, izgrūda no pajūga vai arī, ja gāja kājām, pārgrūda pāri ceļam un nošāva. Arestētā pavaddokumentos tika ierakstīts, ka šis cilvēks mēģinājis bēgt.

9. KAUIJIEKI UN MEŽABRĀĻU KUSTĪBA

Sākoties soda ekspedīciju teroram, LSDSP, īpaši tās lielinieciskais grupējums, no jauna aicināja tautu uz bruņotu cīņu. Šiem aicinājumiem atsaucās galvenokārt kaujinieku grupējumi, kuru rindās bija dažādi cilvēki — gan tādi, kuri cīnījās savas politiskās pārliecības vadītī, gan arī vienkārši piedzīvotāju meklētāji un pat kriminālnoziedznieki, kuri revolucionārajā kustībā saskatīja vienīgi iespēju iedzīvoties.

Viens no galvenajiem uzdevumiem bija ieroču iegāde. Šim nolūkam vajadzēja naudu, tādēļ Federatīvā komiteja organizēja dažādus pasākumus, kā, piemēram, pasta nodaļu, krājkašu un banku aplaupīšanu, kā arī naudas izspiešanu no turīgākajiem tirgotājiem. 1906. gada februārī Rīgas kaujinieki kopā ar Pēterburgas revolucionāriem iebruka Helsingforsas (Helsingfors — Helsinku zviedriskais nosaukums, kuru lietoja arī cariskajā Krievijā) bankā, kur ieguva vairāk nekā 150 tūkstošus rubļu, no kuriem vairāk nekā 2/3 saņēma krievu lielinieki. Kaujinieki aplaupīja arī Liepājas banku, Slokas pasta kantori, Rīgas Felzera fabriku un citas vietas. Par iebrukumos iegūtajiem līdzekļiem tika iepirkti ieroči ārzemēs, galvenokārt Beļģijā. Kaujinieki, kuru vidū bija arī ķīmijas studenti, sadarbībā ar rūpnīcu strādniekiem izgatavoja rokasgranātas jeb, kā tās toreiz dēvēja, — bumbas. Rūpnīcās tika izgatavoti bumbu metāla korpusi, kurus kaujinieki pildīja ar pašizgatavotām sprāgstvielām.

KSDSP ietekmē latviešu kaujinieki aizvien vairāk sāka pievērsties teroristiskai darbībai. Atsevišķi kaujinieki nogalināja policijas darbiniekus, kā arī tās personas, kuras sadarbojās ar policiju. Lauku apvidos kaujinieki, reizēm kopīgi ar tautas

Ferdinands Grīniņš (Burlaks)

Jēkabs Dubelšteins (Jēpis)

miličiem, izrēķinājās ar muižnieku atbalstītājiem, “goda policistiem”, organizēja muižu dedzināšanu.

Tajā pašā laikā aizvien vairāk pieauga varas iestāžu pret-darbība, cits pēc cita revolucionārie cīnītāji tika izsekoti un apcietināti. Tomēr 1906. gada 18. janvārī Rīgas kaujinieki veica neiedomājami grūtu uzdevumu: neliela grupa, 12 cilvēki, iekļuva policijas pārvaldē, kur atradās ne tikai tās darbinieki un parastā apsardze, bet arī karavīru vienība, un, nezaudējot nevienu biedru, atbrīvoja 7 apcietinātos kaujiniekus. Tomēr kā kaujas grupu, tā atsevišķu kaujinieku darbība Rīgā un citās Latvijas pilsētās aizvien vairāk samazinājās pieaugošo arestu dēļ. Policijai bija izdevies iesūtīt kaujinieku vidū savus aģentus, bez tam arī daži no apcietinātajiem, pratināšanas laikā spīdzināti, piekrita sadarboties ar policiju. Tādā veidā policijas rokās nonāca vairāki ievērojamākie kaujinieku vadoņi, piemēram, *Ferdinands Grīniņš* (Burlaks), *Jēkabs Dubelšteins* (Jēpis) un daudzi citi pārliecināti revolucionāri. Liels trieciens kaujinieku kustībai bija arī tas, ka policija atklāja vairākas ieroču un citu kaujas materiālu noliktavas, no kurām lielākā atradās Rīgā, tā sauktajā “Berga bazārā” (“Berga bazārs” arī šobrīd ir tirdzniecības ēku komplekss starp Dzirnavu, Marijas un Elizabetes ielām). Šādos apstākļos pilsētu kaujas organizācijas bija spiestas izbeigt savu darbību. Vairāki kaujinieki meklēja patvērumu ārzemēs, bet

lielākā daļa devās uz lauku apvidiem, kur kopā ar tautas milicijas cīnītājiem un citiem aktīvākajiem revolucionāriem turpināja pretestību, veidojot partizānu vienības, tā sauktos "mežabrāļus".

Mežabrāļi darbojās visos Latvijas novados, bet īpaši aktīvi bija Malienas apkaimes partizāni, par kuru vadītāja Viktora Barbana notveršanu muižnieki pat bija izolējuši 1000 rubļu (tanī laikā ļoti liela godalga). Mežabrāļi, tāpat kā kaujinieku organizācijas, aizvien vairāk pievērsās terora aktiem, uzbrūdami ne tikai muižniekiem un viņu tiešajiem atbalstītājiem, bet arī reizēm tiem zemniekiem, kuri bija atteikušies no turpmākās sadarbības ar revolucionāriem. Pēc nepilnīgām ziņām, laikā no 1906. gada aprīļa līdz novembrim Vidzemes un Kurzemes guberņās mežabrāļi bija veikuši 211 bruņotus uzbrukumus atsevišķiem cilvēkiem, 372 — pagastu valdēm, pasta un telegrāfa kantoriem, krogiem un degvīna tirgotavām, 57 gadījumos nodedzinājuši gan muižu, gan saimnieku ēkas. Nežēlīga bija soda ekspedīciju atmaksa par mežabrāļu darbību. Tā, piemēram, Drustu pagastā par policijas uzrauga nošaušanu tika saņemti ķīlnieki un uzstādīta prasība uzrādīt vainīgos. Kad tas netika izpildīts, trīs ķīlnieki tika nošauti, ap 50 nežēlīgi pērti. Ļoti bieži tiem pagastiem, kuru teritorijā darbojās partizāni, uzlika tūkstošiem rubļu lielus naudas sodus.

Mežabrāļu, tāpat kā pilsētu kaujinieku organizāciju darbība, kas revolūcijas sākuma posmā kalpoja latviešu tautas vēlmēm, 1906. gadā no tām attālinājās. Šāda rīcība saistījās ar ļeņinskā virziena piekritēju uzvaru LSDSP vadībā. 1906. gada jūlijā partijas 3. kongresā tika pieņemts lēmums iekļauties Krievijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas sastāvā. Līdz ar to LSDSP tika likvidēta kā patstāvīga partija, kuru atbalstīja latviešu tautas ievērojama daļa, un tās vietā izveidota lieliniekiem paklausīga KSDSP nomales organizācija, vienīgi tās jaunajā nosaukumā "KSDSP Latvijas Sociāldemokrātija" (LSD) tika saglabāts Latvijas vārds. Neņemot vērā ierindas biedru viedokli par bruņotās cīņas veltīgumu pašreizējos apstākļos, LSD vadība, sekodama Ļeņina norādījumiem, iestājās par tās turpināšanu, vēl aizvien cerot izraisīt visas tautas bruņotu sacelšanos. Ļeņins labi zināja, ka šāda sacelšanās Krievijā negūs uzvaru, bet cietīs nežēlīgu sakāvi, tomēr uzskatīja, ka, jo vairāk

būs upuru, jo vairāk tauta vērsīsies pret pastāvošo valsts iekārtu. Šādiem lielinieku uzskatiem tomēr bija daudz pretinieku, un partijas vadībā pakāpeniski pārsvaru atkal guva mazinieku viedoklis. 1906. gada novembrī LSD lauku organizāciju sanāksmē tika pieņemts lēmums izbeigt partizānu karu. Daļa cīnītāju — mežabrāļu atgriezās savās dzīvesvietās, citi devās uz Krieviju, kur policijai tos bija grūtāk atrast, bet vēl citi izbrauca uz ārzemēm. Emigrēja arī daudzi sociāldemokrātijas vadoņi, lai svešatnē turpinātu iesākto cīņu par latviešu tautas tiesībām.

10. 1905. GADA REVOLŪCIJAS NORISE LATGALĒ

Latgale 20. gadsimta sākumā būtiski atšķīrās no pārējiem Latvijas novadiem. Šīs atšķirības pamatā bija gadsimtiem ilgā Latgales atšķirtība, atrašanās stingrā Polijas pakļautībā, pēc tam iekļaušana Krievijas Vitebskas guberņas sastāvā, kamēr pārējie Latvijas novadi, kaut arī dažādos laikmetos bijuši pakļauti dažādu valstu virskundzībai, pamatā tomēr bija vienīgi vācbaltu muižniecības ietekmē, kas arī bija viens no latviešu saimnieciskās un kultūras dzīves noteicošajiem faktoriem. Latgale daudz agrāk nekā pārējie Latvijas novadi tika pakļauta pārkrievošanai, dzimtbūšana šeit tika atcelta gandrīz pusgadsimtu vēlāk. Latgale daudz vairāk nekā pārējie novadi izjuta krievu kolonistu ieplūdumu, kas it īpaši pastiprinājās pēc dzimtbūšanas atcelšanas, kad zemnieki dabūja tiesības iepirkt zemi. Priekšrocības zemes izpirkšanai Latgalē tika dotas iebraucējiem no Krievijas, savukārt latgaliešu zemnieki varēja zemi iegūt Viduskrievijā vai Sibīrijā. Pēc pēdējās poļu tautas sacelšanās pret Krievijas virskundzību (1863. g.) latgaliešus, tāpat kā poļus, pieskaitīja pie “neuzticamām” tautībām un dēvēja par “poliskas izcelsmes personām”. Katoļticīgajiem latgaliešiem neuzticēja valsts amatus, vienalga, vai tas būtu pagasta rakstvedis, pastnieks vai pat tikai dzelzceļa pārbrauktuves sargs. Par skolotāja darbu katoļticīgais latgalietis nevarēja pat sapņot, jo bērnu mācīšanu un audzināšanu drikstēja uzticēt tikai un vienīgi krieviem. Gadsimta sākumā Latgales teritorijā dzīvoja apmēram 500 000 cilvēku, no kuriem tikai nedaudz vairāk kā puse bija latvieši, apmēram trešā daļa —

krievi, baltkrievi un ukraiņi, ap 12 % — ebreji, pārējie — poļi, lietuvieši un citas tautības. No šī pusmiljona iedzīvotāju pilsētās dzīvoja tikai 17 %, pārējie bija laucinieki, no kuriem liela daļa ik gadus bija spiesta doties dažādos peļņas darbos ārpus dzimtā novada. Apmēram no 50 līdz 60 tūkst. Latgales zemnieku bija izceļojuši uz Sibīriju, kur izveidoja latgaliešu kolonijas. Ļoti vāji Latgalē bija attīstīta rūpniecība. 20. gadsimta sākumā gan skaitījās, ka šajā novadā atrodas ap 400 rūpniecības uzņēmumu, bet patiesībā vairums no tiem bija tikai nelielas darbnīcas ar dažiem desmitiem strādnieku. Kopā ar dažādiem gadījuma darbu un sezonas strādniekiem kopējais strādnieku skaits Latgales novadā bija tikai ap 10 000 cilvēku. Salīdzinājumam var minēt, ka visā Latvijas teritorijā kopumā šajā laikā dzīvoja ap 148 000 strādnieku, no kuriem fabrikās un rūpnīcās bija nodarbināti vairāk nekā 60 000 cilvēku.

Vispārējais zemais izglītības, kultūras un sadzīves līmenis Latgalē noteica latgaliešu attieksmi pret dažādajiem politiskajiem strāvojumiem, kas 20. gadsimta sākumā izplatījās visā Krievijas impērijā. Latvijas sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai Latgales novadā nebija tikpat kā nekāda iespaida. Pirmkārt, Latgales piederība Vitebskas guberņai norobežoja to no "baltiešu" guberņām — Vidzemes un Kurzemes. Otrkārt, līdz ar "drukas aizliegumu" ("drukas aizliegums" tika pieņemts cariskajā Krievijā pēc Polijas nacionālās sacelšanās (1863—1864) apspiešanas, lai mazinātu katoļu baznīcas ietekmi bijušās Polijas valsts teritorijā, līdz ar to arī Latgalē. Krievijas valdība uzskatīja katoļus jeb "latīņus" par pareizticīgās Krievijas impērijas pretiniekiem. "Drukas aizliegums" noteica, ka visā bijušajā Polijas teritorijā drīkst izdot tikai ar slāvu burtiem iespiestus izdevumus) latgaļiem nebija iespēju iepazīties ar politisko literatūru. Liela nozīme Latgales norobežotībā bija arī reliģiskajai pārliecībai. Katoļticīgie latgalieši ar aizdomām izturējās pret visu, kas nāca no luterānisma sludinātājiem.

Jūtama ietekme Latgalē bija KSDSP darbībai, īpaši Dau-gavpili, kur bija visvairāk rūpniecībā nodarbināto strādnieku, pārsvarā krievu tautības. Tomēr vislielākais iespajds bija "Bundam", jo ebreju amatnieki un sīktirgotāji sastādīja lielāko daļu no Latgales pilsētu iedzīvotājiem. Laucinieku vidū sociālisma idejas tikpat kā neatrada piekritējus.

Tāpat kā citur Krievijas impērijā, arī Latgalē 20. gadsimta sākumā strādnieku un zemnieku nemieri aizvien pieauga. Lielāki vai mazāki streiki notika ne tikai Daugavpilī, kur bija lielākais rūpniecības strādnieku skaits, bet arī Krāslavā, Ludzā un citās Latgales pilsētās. Streikos piedalījās ne tikai strādnieki, bet arī sīko uzņēmumu amatnieki un veikalu darbinieki. Streikus organizēja galvenokārt KSDSP un "Bunda" vietējās organizācijas, bet to darbība lielākoties bija nesaskaņota.

Īpatnēji notika Latgales zemnieku nemieri. Nemiernieki nopļāva vai noganīja muižu pļavas, izcirta mežus. Šādai latgaliešu rīcībai bija sava priekšvēsture. Jau dzimtbūšanas sākumā zemniekiem bija piešķirtas tā sauktās **servitūta tiesības** (servitūts — tiesības ar zināmiem ierobežojumiem lietot cita īpašumu) — tiesības ganīt lopus un pļaut sienu īpaši ierādītās vietās muižu pļavās, kā arī muižu mežos cirst žagarus kurināšanai. Šādas tiesības zemniekiem tika dotas sakarā arniecīgajām zemes platībām, kas atradās zemnieku personiskajā lietošanā. 1864. gadā Viļņas ģenerālgubernators *Muravjovs* panāca, ka valdība izdarīja papildinājumus zemes reformas likumā. Turpmāk lopu ganīšanas un malkas ciršanas servitūti tika atzīti par likumīgām zemnieku tiesībām. Šādā veidā valdība mēģināja mazināt poļu un vācu muižnieku ietekmi, vairojot uzticību Krievijai. Muižnieki no šī likuma centās izvairīties, uzarot koplietošanas pļavas un ierīkojot tur tūrumus, kā arī pārdodot mežus uzpircējiem, kuri no zemniekiem par malku, kā arī būvkokiem prasīja nesamērīgi augstu cenu.

Īpaši masveidīga mežu izciršana norisēja 1905. gada pirmajā pusē Daugavpils apriņķī. Izvaltas pagasta Ludviampoles muižas mežos divās naktīs tika nocirsti 1800 būvkoku, citā vietā — Ambeļmuižas mežā — ap 500 apkārtējo pagastu zemnieki izcirta apmēram 18 hektārus meža. Sākās arī iebrukumi muižās, to postīšana un dedzināšana.

Visi šie Latgales zemnieku pasākumi noritēja galvenokārt patvaļīgi, neorganizēti, tādēļ muižnieku izsauktajām karaspēka daļām bija samērā viegli izklīdināt nemierniekus.

Tāpat kā pārējā Latvijā, arī Latgalē 1905. gada beigās sāka veidoties jaunas pagastu pārvaldes. Lielāko tiesu gan tika no mainīti tikai pagastu vecākie un citas amatpersonas, bet dažos

pagastos pēc Vidzemes un Kurzemes parauga izveidotas arī rīcības komitejas.

Revolūcijas gaitā Latgalē aizvien vairāk sāka darboties arī LSDSP biedri, bet, tāpat kā Krievijas sociālisti, arī latvieši ne-guva īpašu atbalstu pie Latgales zemniekiem, kuriem sociā-lisma idejas vēl bija tālas un svešas. Latviešu sociāldemokrāti ar savu aso uzstāšanos pret reliģiju un baznīcu ātri zaudēja latgaliešu uzticību. Sociālistu aģitatori nebija ņēmuši vērā atšķirību starp muižniekiem padevīgo luterāņu baznīcu un Latgales katoļu baznīcu, kas bija spējusi pasargāt latgaliešus no pārkrievošanas.

1905. gada decembrī arī Latgalē sāka darboties soda ekspe-dīcijas. Daudzi zemnieku vadoņi tika nošauti, simtiem cilvēku sodīti ar miesas sodu, desmitiem māju nodedzinātas. Tomēr zem-nieku nemieri turpinājās vēl 1906. un 1907. gadā. Tāpat kā pā-rējie latvieši, arī latgalieši bija gājuši cīņā nevis sociālisma ideju vadīti, bet cerībā atbrīvoties no gadsimtiem ilgā svešzemju muiž-nieku jūga, no krievu ierēdņu patvaļas, no pārkrievošanas. Re-volūcijas norises Latgalē, kaut arī atšķirīgas no pārējiem Latvijas novadiem, palīdzēja veidoties latviešu tautas kopības apziņai.

11. POLITISKĀS NORISES LATVIJĀ PĒC 1905. GADA REVOLŪCIJAS

Tautas atmodas laikmetā latvieši sāka sevi apzināties par tautu, kas līdzvērtīga tā sauktajām “kultūras tautām” saim-nieciskajā un kultūras dzīvē. Bet 1905.—1907. gada notikumi parādīja, ka latviešu tauta spējīga pati vadīt arī savu sa-biedriski politisko dzīvi. Federatīvās komitejas darbība, kas aptvēra ne tikai Rīgu, bet visas lielākās pilsētas un gandrīz visus Latvijas novadus, parādīja mūsu tautas spēju organi-zēties, saskaņoti rīkoties. Savukārt rīcības komitejas pierādīja, ka latviešu tauta ir spējīga pati veidot pašpārvaldes orgānus brīvu vēlēšanu ceļā, bez cittautiešu ierēdņu norādījumiem. Pie tam rīcības komiteju vēlēšanās piedalījās **visi** pilngadīgie pa-gastu iedzīvotāji, līdz ar to Latvija bija **pirmā zeme Eiropā**, kur sievietēm tika dotas tiesības vēlē, kā arī būt ievēlētām par tautas pārstāvēm pārvaldes orgānos.

Piektā gada revolūcijas norises Latvijā guva plašu atsaucību citās zemēs. Kaut arī šī revolūcija norisēja visā Krievijas

impērijā, daudzi vācu vēsturnieki notikumus Latvijā īpaši izdalīja no pārējās Krievijas, dēvēdami tos par **“latviešu revolūciju”**. Savukārt Krievijas lielnieku vadonis Ņeņins savos darbos uzsvēra, ka latvieši šajā revolūcijā bijuši visu citu Krievijas apgabalu priekšgalā un nekur visā impērijas teritorijā revolucionārā kustība nav guvusi tādus panākumus kā Latvijā.

1905. gada revolūcijas norises Latvijā plaši tika atainotas Krievijas, Vācijas, kā arī citu valstu presē. Tā saucamā reakcionārā prese — izdevumi, kuri aizstāvēja patvaldību un muižniecību, — latviešu revolucionārus iztēloja par saprātu zaudējušiem briesmoņiem, turpretī sociāldemokrātiskie izdevumi centās saviem lasītājiem sniegt patiesu skaidrojumu par notikumiem Latvijā un šo notikumu cēloņiem. Tādā veidā, pateicoties gan naidīgām, gan labvēlīgām publikācijām dažādu valstu presē, Eiropas tautas guva priekšstatu par latviešiem kā tautu ar savu nacionālo apziņu, ar savām vēlmēm pēc brīvības.

Piektā gada revolūcija bija prasījusi no latviešu tautas lielus upurus. Baltvācu muižnieku un soda ekspedīciju darbības rezultātā tika nogalināti ap 3000 cilvēku, ap 10 000 — sodīti ar miesas sodu, ieslodzījumu, katorgu vai izsūtījumu. Apmēram 10 000 cilvēku, glābdamies no vajāšanām, izceļoja no Latvijas gan uz Krievijas iekšzemes apgabaliem, kur viņus neviens nevarēja atpazīt, gan arī uz ārzemēm. Par latviešu tautas zaudējumiem var spriest kaut vai no šiem skaitļiem: no visu Krievijas revolucionārās kustības dalībnieku kopskaita, kuri tika izsūtīti uz Sibīriju, latvieši sastādīja ap 10—12 %, bet latviešu īpatsvars visu Krievijas impērijas iedzīvotāju vidū bija tikai 1,5 %. Vēl pēc revolūcijas sagraves Krievijā, 1907. gadā, no visiem nāvesdodiem, kas tika izpildīti Krievijā, 1/4 attiecās uz Baltijas guberņām.

Īpaši jāmin muižnieku vadīto soda ekspedīciju izrēķināšanās ar skolotājiem, kuri saviem audzēkņiem bija mācījuši tēvzemes mīlestību, audzinājuši viņos nacionālo pašapziņu. No 1800 Baltijas guberņu skolotājiem bija cietuši apmēram 700.

Lieli zaudējumi tika nodarīti arī Latvijas saimniecībai. Tikai 5 mēnešu laikā — no 1905. gada decembra līdz 1906. gada jūnijam — soda ekspedīcijas nodedzināja vairāk nekā 300 zemnieku māju, kā arī vairākas skolas un biedrību namus, to skaitā arī latviešu lielrūpnieka un sabiedriskā darbinieka *Augusta Dombrovska* dibināto kultūras centru “Ziemeļblāzma” Rīgā, Mīl-

grāvī. Šī dedzināšana bija galvenokārt muižnieku atreibība par revolucionāru nodežzinātajām pilīm un citām muižu ēkām. Revolucionāri nodežzināja vairāk nekā simts muižu, pie tam lielākā daļa no nodežzinātajām pilīm bija izcili arhitektūras pieminekļi un tajās atradās lielas vēsturiskās un mākslas vērtības, kas liesmās gāja bojā.

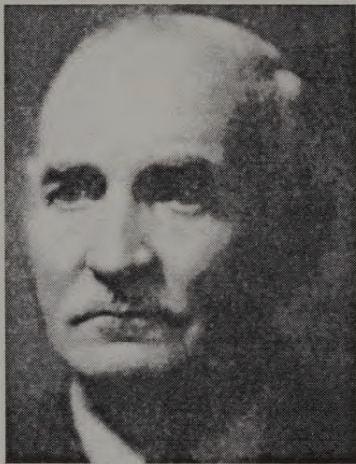
Salīdzinot latviešu tautas zaudējumus ar tiem, ko revolūcijas gaitā cieta muižnieki un citi vācu tautai piederīgie, var teikt, ka kopumā Baltijas guberņās — Latvijā un Igaunijā — bojā gāja tikai 82 vācieši. Tātad muižnieku prasība — par katru nogalināto vācieti ņemt 12 Kalniņu un Ozoliņu dzīvības — tika pārsniegta gandrīz desmitkārtīgi.

Tomēr latviešu tautai revolūcijas upuri nebija gluži veltīgi. Ar Krievijas patvaldnieka Nikolaja II izdoto "17. oktobra manifestu", kas pieļāva, kaut arī ierobežotas, vārda un biedrošanās brīvības, arī latvieši ieguva iespēju brīvāk izteikt savas domas presē, dibināt dažādas saimnieciskas un kultūras biedrības. Turpmāk latvieši drīkstēja piedalīties Krievijas valsts pārvaldē. 1. Krievijas Valsts domē tika ievēlēti arī mūsu sabiedriskie darbinieki, to skaitā vēlākais Latvijas brīvvalsts prezidents *J. Čakste*, *K. Ozoliņš*, *J. Kreicbergs*, *A. Brēmers*. Arī turpmākajās Valsts domēs tika ievēlēti tādi sabiedriskie darbinieki kā *Francis Trasuns*, *Jānis Goldmanis* un *Jānis Zālītis*. Visu šo personību sabiedriskajai darbībai turpmākajos gados bija liela loma Latvijas valsts izveidošanā.

Revolūcijas norišu ietekmē Latvijā bez jau esošajām LSDSP un LSDS sāka veidoties jaunas politiskās partijas. 1905. gada 27. oktobrī nodibinājās **Baltijas konstitucionālā partija**, kas apvienoja vācu tautības iedzīvotājus. Šī partija veidojās vācu muižnieku ietekmē, bet centās iesaistīt arī latviešus un

Jānis Zālītis

Jānis Goldmanis

igauņus, kā arī krievus. Tomēr latvieši un krievi nestājās šajā partijā. 1906. gada decembrī BKP rindās bija 6500 biedru, no kuriem tikai 189 krievi un 139 latvieši. BKP programmā gan bija minētas dažas demokrātiskās brīvības, pilsoņu tiesību vienlīdzība, bet tajā pašā laikā prasīta arī "stingra" valsts vara, nekā nebija minēts par muižnieku privilēģiju atcelšanu, patronāta (patronāts — muižnieka tiesības iecelt draudzes mācītāju) likvidēšanu, pašvaldību pārveidošanu un demokratizēšanu.

Latviešu demokrātiskā partija, kuras programma pirmoreiz tika publicēta 1905. gada 17. novembrī, apvienoja latviešu pilsonības jeb tā sauktās "sīkburžuāzijas" lielāko daļu. Šī partija savā programmā prasīja demokrātiskās brīvības, to skaitā personas un mājokļa neaizskaramību, sirdsapziņas brīvību (sirdsapziņas brīvība — tiesības piederēt jebkuram reliģiskajam novirzienam vai arī atteikties no jebkādas reliģijas), vispārējas, neierobežotas vēlēšanu tiesības, sīkā zemes īpašuma veicināšanu, pilsētu un lauku strādnieku darba aizsardzību, valsts finansētu izglītību un latviešu nacionālo interešu aizstāvību.

Latviešu pilsonības turīgākie slāņi — lielie zemes īpašnieki, bagātie saimnieki, rūpnieki, lieltirgotāji un namsaimnieki — 1905. gada sākumā gan izvirzīja daļēji vienotas prasības, galvenokārt paredzot balsstiesības dažādu pārvaldes orgānu vēlēšanās tikai viņu pārstāvjiem, jo "tautas masas", viņuprāt, vēl neesot sagatavotas politiskajai darbībai, līdz ar to uzskatot, ka tikai lielburžuāzija ir tiesīga pārstāvēt visu latviešu tautu. Tomēr šis grupējums nespēja izveidot vienotu partiju. Kopīga viņiem bija tikai nacionālā ideja, bet saimnieciskās intereses — dažādas, līdz ar to arī dažāda attieksme pret Latvijas turpmāko likteni.

Spēcīgas Viskrievijas varas — cariskās patvaldības (monarhijas) piekritēji nodibināja **Latviešu tautas partiju**, kura savā

programmā paredzēja revolucionārās kustības likvidēšanu, vietējo pašvaldību reformu uz nacionālās idejas pamatiem, lauksaimniecības plašu attīstību, tajā pašā laikā paliekot spēcīgas monarhistiskas Krievijas sastāvā. Līdzīga programma bija arī **Latviešu reformistu partijai**, kura prasīja veicināt latviešu tautas mierīgu attīstību, nacionālas tiesības (latviešu valodu skolās, tiesās, pašvaldībā), sīkā un vidējā zemes īpašuma veicināšanu, noliedza pašvaldību veidošanu demokrātiskā ceļā, uzstājās pret tiesībām streikot. Trešā partija, ko izveidoja lielburžuāzijas pārstāvji, bija **Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija**, kuras galvenie mērķi bija plaša vietējā pašvaldība. Tomēr partija uzskatīja, ka vietējā vara jāveido tikai no mantīgo šķiru pārstāvjiem. Tāpat šī partija prasīja nacionālās tiesības skolās un valsts iestādēs, strādnieku apdrošināšanu un streiku brīvību.

Baltvācu muižniecība jutās pietiekami vienota arī bez īpašas partijas dibināšanas — tās vēlēšanās galvenokārt bija saglabāt senās privilēģijas, vadošo lomu Baltijas guberņu pārvaldē, Krievijas iespējami mazāku iejaukšanos Baltijas politiskajā, saimnieciskajā un kultūras dzīvē, visu trīs Baltijas guberņu — Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes apvienošanu vienā administratīvā vienībā, kurā noteicošā būtu baltvācu muižniecība un vācu valoda. Tomēr kā muižniecības, tā arī vācu pilsonības vidū aizvien vairāk sāka izplatīties uzskati, ka būtu iespējama sadarbība ar bagātākajiem latviešiem. Arī daļa turīgo latviešu atsevišķos gadījumos piekrita sadarbībai ar vāciešiem. Šajā ziņā īpaši aktīvi darbojās advokāts un žurnālists *Frīdrihs Veinbergs* — Latviešu tautas partijas vadītājs.

12. LATVIJAS SAIMNIECISKĀ UN KULTŪRAS DZĪVE

PĒC 1905. GADA REVOLŪCIJAS

Pēc revolucionārās kustības apsūkuma, kad lieliniekiem neizdevās izraisīt plaša mēroga bruņotu sacelšanos un gāzt caru, Krievijas patvaldība sāka veikt vairākus pasākumus, lai uzlabotu valsts saimniecisko stāvokli, līdz ar to cenšoties novērst jaunus nemierus. Viens no plašākajiem pasākumiem bija zemes reforma, kuru vadīja Krievijas Ministru Padomes priekšsēdētājs un iekšlietu ministrs *Pjotrs Stolipins*. Agrārās reformas

mērķis bija izveidot turīgas zemnieku saimniecības. Reformas paredzēja veikt, likvidējot sādžu kopienu zemes, nododot tās zemnieku privātīpašumā. Tāpat valsts atbalstīja dažādu lauksaimniecības biedrību un apvienību veidošanos. Tika veicināta arī zemnieku izceļošana uz Sibīriju un citiem mazāk apdzīvotiem apgabaliem, kur bija lielas neapgūtas zemes platības. Desmit gadu laikā (no 1907. līdz 1917. gadam) no sādžu kopienām bija izstājušās apmēram 2 miljoni zemnieku saimniecību jeb katra desmitā. Zemnieku pāriešana no sādžu kopienām viensētās Krievijā pierādīja, ka personiskās zemes īpašnieks spēj sasniegt daudzkārt lielāku lauku ražību un mājlopu produktivitāti nekā kopienas zemnieks. Tādēļ arī pret šo zemes reformu asi uzstājās lielinieku partija, kuras interesēs bija saglabāt Krievijas lauksaimniecības atpalicību, lai varētu gūt pēc iespējas vairāk atbalstītāju starp trūcīgajiem, neizglītajiem tautas slāņiem. Pret kopienu zemju sadalīšanu viensētās, lai cik tas divaini arī būtu, uzstājās arī vairums sādžu zemnieku. Vienādi trūcīgie krievu zemnieki negribēja pieļaut, ka kāds no viņiem varētu kļūt turīgāks par citiem, jo līdz ar to būtu jāatzīst, ka sentēvu metodes zemkopībā, gadsimtiem ilgā sādžu kopienu sistēma ir sen jau novecojušas un kļuvušas par šķērslī krievu tautas attīstībā. Vēl mūsdienās dažviet Krievijā pastāv uzskats, ka zeme pieder vienīgi Dievam, tādēļ tā nedrīkst būt kāda atsevišķa cilvēka īpašumā. Viensētu pretinieki centās visādi kavēt zemes reformu, tika dedzinātas viensētņu ēkas, labības un siena kaudzes, piekauti un pat nogalināti viensētu saimnieki. Un tomēr personiskās zemes īpašnieku viensētņu skaits aizvien palielinājās, līdz ar to pieauga arī Krievijas kopējais ražas ievākums un tautas labklājība.

Tajā pašā laikā Krievijas valdība veica pasākumus arī pilsētu strādnieku dzīves apstākļu uzlabošanā. Ar likumu tika noteikts īsāks darbalaiks fabrikās un rūpnīcās. Pirms revolūcijas tas bija 11,5 stundas garš. Tika samazināti un ierobežoti dažādie darba algas atvilkumi — tā sauktās soda naudas, kā arī dažādi citi pasākumi. Pakāpeniski valdības rīcības rezultātā neapmierinātās tautas masas aizvien vairāk nomierinājās, Krievijas saimnieciskais stāvoklis sāka uzlaboties.

P. Stolipina agrārā reforma un citi valdības pasākumi iespaidoja arī Latvijas saimniecisko un kultūras dzīvi. Sādžu

kopienu likvidēšana attiecās arī uz Latgales novadu. Atšķirībā no Krievijas Latgalē sādžu zemnieku izdališanās viensētās reti kur sastapa pretestību, jo latgalieši savā ikdienā bija varējuši iepazīties ar personisko saimniecību priekšrocībām Vidzemē un Kurzemē. Tomēr nevar arī teikt, ka visi sādžinieki būtu šo pasākumu uzņēmuši ar prieku, jo pārāk liels bija divu gadsimtu laikā iesakņojies pieradums pie "tēvu tēvu" dzīvesveida. Turpmāko desmit gadu laikā pēc 1905. gada revolūcijas Latgales viensētu zemes platība pieauga un sastādīja jau gandrīz 1/3 no visas lauksaimniecībā izmantojamās zemes.

Krievijas valdības veicinātā lauksaimniecības attīstības programma deva daudz plašākas iespējas latviešu zemniekiem veidot dažādas organizācijas, piemēram, lopkopības, piena pārstrādes vai sēklaudzēšanas biedrības. Liela nozīme Latvijas lauksaimniecības tālākajā attīstībā bija atsevišķo biedrību apvienošanās. 1906. gadā nodibinājās **Latviešu lauksaimniecības centrālbiedrība**, kas apvienoja 42 dažādas biedrības, galvenokārt Vidzemē, un **Latviešu lauksaimnieku ekonomiskā sabiedrība**, kas pārstāvēja Kurzemes zemniekus. Šīs savienības veica lielu darbu Latvijas lauksaimniecības pilnveidošanā. Tās rīkoja zemkopības un lopkopības kursus, izdeva lauksaimniecības žurnālus, noturēja pagastos priekšlasījumus par dažādiem lauksaimniecības jautājumiem, Priekuļos un Jelgavā nodibināja lauksaimniecības skolas. Šīs apvienības meklēja sakarus arī ar ārzemēm, un ar to līdzdalību Latvijas sviestu sāka izvest uz Angliju. Bez šīm lielākajām apvienībām Latvijā darbojās arī mazākas. Valmierā tika nodibināta **Baltijas Lauksaimniecības biedrība**, kurā no 1913. līdz 1915. gadam rosīgi darbojās vēlākais Latvijas valsts vadītājs agronoms Kārlis Ulmanis. Jelgavas apriņķī Līvberzē nodibinājās lauksaimniecības biedrība "Druva". Latvijas lauksaimniecība sāka pāriet no labības audzēšanas uz daudzkārt izdevīgāko piena lopkopību, tādēļ aizvien vairāk dibinājās piena pārstrādes uzņēmumi — pienotavas, kas deva to dibinātājiem un dalībniekiem ievērojamu peļņu.

Līdz ar labības sējumu platības samazināšanos un lopkopības paplašināšanos zemnieku saimniecībās samazinājās vajadzība pēc algotā darbaspēka, tādēļ vairums kalpu — bezzemnieku devās meklēt darbu pilsētās, bet tas savukārt veicināja rūpniecības attīstību. 1913. gadā Rīgas kopējais tirdzniecības

apjoms jau pārsniedza Pēterburgas tirdzniecības apjomu. Latvijas pilsētās aizvien lielāku ietekmi guva latviešu uzņēmēji, namsaimnieki un sabiedriskie darbinieki. Pilsētu pašpārvalde gandrīz visur, izņemot Rīgu, Liepāju un Jelgavu, pārgāja latviešu rokās.

Revolucionārās kustības ietekmē Krievijas valdība bija spiesta uz laiku atteikties no pārkrievošanas politikas. Uz neilgu laiku Latvijas skolās tika atļautas mācības dzimtajā valodā. Sāka dibināties arī privātās latviešu vidusskolas, kurās galvenā uzmanība tika pievērsta nacionālās apziņas izveidošanai. Tādas bija *Luda Bērziņa* ģimnāzija Jūrmalā, Dubultos, *Voldemāra Maldoņa* un *Natālijas Draudziņas* sieviešu ģimnāzijas Rīgā. Dibinājās arī mūzikas un mākslas skolas. 1907. gadā izveidojās Latvijas Skolotāju biedrība, kas organizēja skolotāju kursus, izdeva savu žurnālu "Izglītība". 1911. gadā šī biedrība tika slēgta, jo Krievijas varas iestādes uzskatīja, ka tā pārāk veicina latvisko kultūru un nacionālo pašapziņu. Straujāk sāka attīstīties arī kultūras dzīve. Bez jau pastāvošajiem Rīgas Latviešu teātra un Jaunā latviešu teātra nodibinājās arī Jaunais Rīgas teātris (Lāčplēša ielā 25), kā arī Liepājas, Jelgavas un Ventpils teātri. Palielinājās izdoto grāmatu un laikrakstu skaits. Dibinājās visdažādākās kultūras un sporta biedrības, kurās tika pārstāvēti galvenokārt latviešu sportisti. Protams, sporta biedrības Latvijā pastāvēja arī pirms 1905. gada revolūcijas, bet tās galvenokārt bija vāciskas. 1912. gadā Latvijas sportisti, kaut arī Krievijas komandas sastāvā, piedalījās 5. olimpiskajās spēlēs Stokholmā un rīdiniņeks *Harijs Blaus* ieguva bronzas medaļu šaušanā. Tā bija latviešu sportistu pirmā olimpiskā medaļa. Pēc gada latviešu svarcēlājs *Jānis Krauze* ieguva bronzas medaļu pasaules čempionātā. Arī 1. Viskrievijas olimpiādē, kas notika 1913. gadā, latviešu sportisti guva ievērojamus panākumus. 579 dalībnieku vidū latvieši bija tikai 14, bet viņi ieguva 8 pirmās vietas. 2. Viskrievijas olimpiāde jau tika rīkota Rīgā, kurā no 1000 dalībniekiem latvieši bija ap 300 un ieguva 34 pirmās, 20 otrās un 21 trešo vietu. Trīs Latvijas sportisti — *J. Krauze*, *A. Neilands* un *L. Alekss* — šajos gados laboja pasaules rekordus svarcelšanā.

Straujš kultūras dzīves uzplaukums pēc 1905. gada revolūcijas norisēja Latgalē. Latvijas vēsturē šīs norises tiek dēvētas

par **Latgales atmodu**. 1904. gada pavasarī Krievijas valdība atcēla tā dēvēto “drukas aizliegumu” — aizliegumu Latgalē izplatīt iespieddarbus, rakstītus ar latīņu burtiem. Gadsimta sākumā Latgalē nebija tikpat kā neviena izglītota latgalieša, vienīgi ārpus dzimtenes viņiem bija iespēja iegūt izglītību un pēc tam darbu. Šo cilvēku tomēr bija maz, un arī viņi nevarēja atrast līdzekļus iespieddarbu

izdošanai. Dažiem pat bija radušās šaubas, vai trūcīgie, mazizglītotie latgalieši, kuri tik ilgi bijuši pakļauti pārkrievošanai, vispār vēlēties pieņemt **savu** literatūru, lasīt **savā** valodā. Tomēr 1905. gadā viens no latgaliešu sabiedriskajiem un kultūras darbiniekiem *Francis Kemps*, toreiz vēl students Pēterburgā, sastādīja un par saviem līdzekļiem izdeva pirmo literāro kalendāru latīņu burtiem augšzemnieku dialektā. Franča Kempa izveidotā un vēlāk tikai nedaudz papildinātā latgaliešu rakstība tiek lietota arī vēl tagad. Arī kalendārs “Daugava” guva necerētus panākumus. Viss izdevums tika izpārdots īsā laikā, pie tam ar ievērojamu peļņu. Iegūtie līdzekļi deva F. Kempam iespēju sākt latgaliešu laikraksta izdošanu. 1905. gada novembrī iznāca pirmais laikraksta “Gaisma” numurs, kas tika ar sajūsmu uzņemts visā Latgalē. Tomēr “Gaisma” iznāca tikai pusgadu, un līdzekļu trūkuma dēļ F. Kemps to pārtrauca izdot. Pirmās latgaliešu avīzes neveiksmes cēlonis bija tas, ka laikraksta pievēršanās vairāk “laicīgām” nekā “garīgām” tēmām neapmierināja vairumu Latgales garīdznieku, un tie vairs neatbalstīja “Gaismas” izplatīšanu. 1906. gadā sāka iznākt laikraksts “Auseklis”, kura izdevējs bija katoļu garīdznieks latgalietis *Francis Trasuns*, vēlāk viens no ievērojamākajiem Latgales sabiedriskajiem darbiniekiem. Arī šis izdevums ilgi nepastāvēja, kaut arī ne F. Kemps, ne F. Trasuns nebija sociālisma piekritēji, bet savos izdevumos iestājās vienīgi par latgaliešu tiesībām būt latviešiem, par

Francis Kemps

tiesībām lietot **savu** valodu, mācīties **savās**, nevis krieviskajās skolās, būt noteicējiem pašiem **savā** zemē. Šo pirmo latgaliešu laikrakstu neveiksmes pamatā tomēr bija tas, ka Latgales katoļu garīdznieki tajā laikā pārsvarā bija poļu tautības piederīgie vai arī pārpoļojušies latvieši, kuri bija gan pret latgaliešu pārkrievošanu, bet tajā pašā laikā negribēja pieļaut arī to, ka latgalieši apvienojas ar luterāniskajiem “baltiešiem”.

Reizē ar latgaliešu laikrakstu izdošanu sākās arī šī senā latviešu novada literatūras atjaunošanās, rakstu valodas pilnveidošanās un augšzemnieku dialekta pakāpeniska atbrīvošanās no poļu un krievu valodas iespaida. Latgalē it kā sākās jauns laikmets. Tauta, kaut arī lēnām, sāka atgūt pirms gadsimtiem zaudēto nacionālo pašapziņu, kā arī vidzemnieki, kurzemnieki un zemgalieši apzinājās sevi kā **vienas, latviešu tautas** piederīgie.

1905. gada revolūcijas gaitā liela ietekme Latgales garīgajā atmodā bija daudzajiem Vidzemes un Kurzemes skolotājiem, kuri, izvairīdamies no vajāšanām savos dzimtajos novados, meklēja patvērumu Latgalē. Neskatoties uz atsevišķu cilvēku — galvenokārt sociālistu kļūdām attiecībā pret latgaliešu reliģiskajām jūtām, vairums “baltiešu” veica lielu darbu Latgales garīgajā atmodā.

Liela nozīme Latgales saimniecības attīstībā bija **Latviešu lauksaimnieku ekonomiskajai sabiedrībai**, kuru Jelgavā bija nodibinājis *Jānis Bisenieks*. Šī biedrība izdeva laikrakstu “Zemkopis”, un šajā izdevumā viena nodaļa bija veltīta tieši Latgalei, iespiežot attiecīgos rakstus augšzemnieku dialektā latīņu burtiem. J. Bisenieka vadītā LLES izdeva latgaliešu zemnieku vajadzībām arī grāmatas par lauksaimniecību, kuras sarakstīja Latgales sabiedriskais darbinieks *Nikodems Rancāns*. Latviešu lauksaimniecības ekonomiskā sabiedrība palīdzēja Latgales zemniekiem veidot kooperatīvus gan tirdzniecībā, gan arī lauksaimniecībā, apgādājot viņus ar lauksaimniecības mašīnām un darbarīkiem, minerālmēsliem, šķirnes sēklām un mājlopiem un daudz ko citu, kas veicināja lauksaimniecības pilnveidošanos Latgalē. Arī visu peļņu, ko šī biedrība ieguva no saviem veikaliem un citiem uzņēmumiem, kas bija izveidoti Krievijas Vitebskas guberņā, J. Bisenieks

izlietoja Latgales saimnieciskās un kultūras dzīves uzlabošanai. J. Bisenieka vadītā biedrība, sadarbojoties ar Latgales tautiskajiem darbiniekiem, aicināja Latgales peļņā gājējus doties nevis uz Krieviju, bet gan pie tautiešiem Vidzemē un Kurzemē, kur viņi varēja ne vien nopelnīt, bet arī iemācīties labāk apsaimniekot savas saimniecības.

Tomēr atšķirība starp Latgali un pārējiem Latvijas novadiem palika. Galvenais iemesls bija tas, ka Vidzemes un Kurzemes guberņās noteicēji joprojām bija vācu muižnieki un viņu izveidotā šo guberņu pārvalde, bet Latgale bija pilnīgi pakļauta tieši Krievijas likumiem. Pat Krievijas valdības 1911. gadā noteiktā lauku pašpārvaldes iestāžu veidošana Latgalei nedeva nekādas tiesības, jo ar likumu tika noteikts, ka Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķu vietējo pašvaldību valdēs noteikšanai jābūt krievu rokās. Pie tam Krievijas valdība nemaz neņēma vērā to, ka šajos Vitebskas guberņas apriņķos krievu tautības iedzīvotāji bija tikai apmēram trešā daļa, bet pārējie bija latvieši, baltkrievi, poļi un lietuvieši.

Par Latgales nacionālo atmodu, tās turpmāko likteni pastāvēja dažādi vērtējumi. Vieni uzskatīja, ka latgaliešiem vairs nav nekā kopēja ar pārējiem Latvijas novadu iedzīvotājiem, savukārt otri, un to bija vairākums, atzina, ka Latgale ir neatņemama Latvijas daļa, kas devusi mūsu zemei un tautai tās tagadējo nosaukumu, tādēļ Latgalei jābūt vienotai ar pārējiem Latvijas novadiem. Pie pirmā novirziena piederēja F. Kemps, pie otrā — F. Trasuns, kura devums Latgales atmodā tiek pielīdzināts K. Valdemāra darbībai pirmās tautas atmodas laikā.

Latgalei 1905. gada revolūcija un tās izraisītās pārmaiņas bija šī Latvijas novada atmodas laikmets, bet latviešu tautai kopumā tā bija jau otrā atmoda. Pirmā tautas atmoda 19. gadsimta otrajā pusē parādīja, ka latvieši ir tauta ar savu kultūru, līdzvērtīgu citu, "lielo" tautu kultūrām, ka latvieši ir tauta ar saviem sabiedriskajiem un saimnieciskajiem darbiniekiem, kuri spēj veidot un vadīt tautas saimniecisko dzīvi. Otrā tautas atmoda pierādīja, ka latvieši ir spējīgi arī politiski organizēties, veidot pārvaldes iestādes, vadīt sabiedriskās norises. Latviešu tauta, gadsimtiem būdama pakļauta svešām varām, varēja sākt domāt par patstāvību.

KOPSAVILKUMS

19. gadsimta beigās Latvijā sāka izplatīties K. Marksa un citu Rietumeiropas sociālistu mācības. Jaunās strāvas kustības sagrave neapturēja šo mācību un demokrātisko ideju izplatīšanos. Latvijā veidojās sociāldemokrātu pulciņi, kuri 20. gadsimta sākumā uzsāka apvienošanās. 1903. gadā ārzemēs dzīvojošie latvieši nodibināja Latvijas sociāldemokrātu savienību (LSDS), bet 1904. gadā Rīgā apvienojās Latvijas sociālistu pulciņi un apvienības, nodibinot Latvijas sociāldemokrātisko strādnieku partiju (LSDSP). LSDSP savā darbībā bija saistīta ar līdzīgu partiju Krievijā — KSDSP. Tāpat kā krievu sociāldemokrāti, arī latvieši jau partijas darbības sākumā sašķēlās divos grupējumos: lielniekos un maziņniekos.

1905. gada janvārī Krievijā sākās nemieri, kas izvērsās revolucionārā kustībā, vērsta pret carisko patvaldību un muižniecību. Revolucionārā kustība Krievijā skāra arī Latviju. Latvijā 1905. gada revolūcijas norises izvērsās visas tautas kustībā, kas īpaši spēcīgi izpaudās lauku apvidos. Tam par iemeslu bija latviešu tautas gadsimtiem ilgušais naids pret vācu muižniecību. Krievijas cara 1905. gada 17. oktobra manifests, ar kuru tika piešķirtas dažas demokrātiskās brīvības, deva latviešu tautai cerības uz daļēju patstāvību. Latvijas novados sāka veidoties vēlētas pašvadību iestādes — rīcības komitejas. Aizvien biežāk notika sadursmes starp zemniekiem un muižniekiem. Sociālistu aģitatoru ietekmē sākās muižu dedzināšana, kas savukārt palielināja muižnieku atriebības pasākumus. 1905. gada decembrī pēc revolucionārās kustības apspiešanas Krievijā Latvijā sāka ierasties karaspēka vienības — tā sauktās “soda ekspedīcijas”. Vietējo vācu muižnieku vadībā tās uzsāka nežēlīgu izrēķināšanos ne tikai ar revolūcijas tiešajiem dalībniekiem, bet ar visu latviešu tautu.

Kaut arī latvieši revolūcijas gaitā ļoti cieta, bija arī panākumi. Nedaudz vieglāka kļuva pārkrievošanas politika, skolās atkal varēja lietot latviešu valodu. Plašāk izvērsās dažādu biedrību un kooperatīvu veidošanās. Paplašinājās rūpnieciskā un lauksaimnieciskā ražošana. Sākās jauns kultūras dzīves uzplaukums. Latgalei 1905. gada revolūcija atnesa garīgās dzīves atmodu. Latgalieši sāka aizvien vairāk

apzināt sevi kā piederīgus vienotai latviešu tautai. Tajā pašā laikā arī saimnieciskā dzīve Latgalē uzlabojās.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Izkaidrojiet vārdus “sociāls”, “sociālisms”, “demokrātija”! Ko jums izsaka jēdziens “sociāldemokrātija”?
2. Kāda bija galvenā atšķirība starp labējiem un kreisajiem sociāldemokrātijas novirzieniem?
3. Kāda bija galvenā atšķirība starp LSDS un LSDSP darbības programmām?
4. Kādi apstākļi veicināja rūpnieciskās ražošanas attīstību Latvijā:
 - a) latviešu relatīvi augstais izglītības līmenis;
 - b) ārzemju kapitāla ieplūšana Latvijā;
 - c) brīvā darbaspēka pieplūdums pilsētās sakarā ar pārmaiņām lauksaimniecībā;
 - d) Latvijas ģeogrāfiskais stāvoklis;
 - e) latviešu saimniecisko darbinieku turības pieaugums?Pamatojiet savu atbildi!
5. Kādēļ Latvijas saimniecība izvirzījās Krievijas apgabalu priekšgalā?
6. Kas kavēja Latvijas saimniecības izaugsmi, tās pielīdzināšanos Rietumeiropai?
7. Kādas bija latviešu tautas un luterāniskās baznīcas savstarpējās attiecības? Kādēļ tās tādas bija?
8. Kas izraisīja 1905. gada revolūciju Krievijā:
 - a) Krievijas neveiksmes karā ar Japānu;
 - b) Krievijas pusfeodālā valsts iekārta, tās neatbilstība saimniecības attīstības interesēm;
 - c) lielnieku partijas darbība;
 - d) Krievijas cara Nikolaja II nespēja vadīt valsti;
 - e) Krievijas uzņēmēju un pilsonisko grupējumu neapmierinātība ar zemo lauksaimniecības līmeni;
 - f) strādnieku skaita pieaugums pilsētās?Pamatojiet savu atbildi!

9. Ar ko atšķirās revolucionārās norises Latvijā no Krievijas impērijas apgabaliem?
10. Kas bija baznīcu demonstrācijas, un kā tās izpaudās? Kādēļ līdzīgas demonstrācijas nenotika Latgalē?
11. Ko sauc par “goda policistiem”? Kādēļ tika veidotas tā sauktās “pašaizsardzības vienības”?
12. Vai sociāldemokrātu lielinieku darbība revolūcijas gaitā varēja iespaidot soda ekspedīciju rīcību? Pamatojiet savu atbildi!
13. Kā 17. oktobra manifestes iespaidoja revolūcijas norisi Latvijā?
14. Vai muižu dedzināšanai bija pozitīva vai negatīva nozīme? Pamatojiet savu atbildi!
15. Raksturojiet kaujinieku darbību! Ko jūs kaujinieku rīcībā atbalstāt, kam nepiekrītat?
16. Padomājiet, kādēļ muižnieki un soda ekspedīcijas tik asi vērsās pret skolotājiem!
17. Ar ko atšķirās revolucionārās norises Latgalē no pārējiem Latvijas novadiem?
18. Kādas izmaiņas notika Latvijas sabiedriskajā un saimnieciskajā dzīvē pēc revolūcijas?
19. Kāpēc Krievijas valdība uzsāka sādžu kopienu likvidāciju? Pamatojiet savu atbildi!
20. Kāpēc Latgales atmoda notika pusgadsimtu vēlāk nekā Kurzemē un Vidzemē?
21. Kādēļ 1905. gada revolūciju Latvijā dēvē par otro tautas atmodu?
22. Uzziniet, kādi notikumi norisinājušies 1905. gada revolūcijas gaitā jūsu apkaimē! Vai kāds jūsu ģimenes piederīgais ir piedalījies revolucionārajā kustībā? Kādi revolucionārās kustības dalībnieki ir saistīti ar jūsu novadu?

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

FRAGMENTS NO LATVIEŠU SOCIĀLDEMOKRĀTU SAVIENĪBAS PROGRAMMAS

Pieņemta 1905. gada 29.—30. decembrī

“Visa latviešu apdzīvotā zeme — Kurzeme, Dienvidu Vidzeme un Inflantija — apvienojama vienā pašvaldības apgabālā — Latvijā, ar pilnvarīgām pašnoteikšanās tiesībām visā šā apgabala iekšējā dzīvē.

Latvijas pašnoteikšanās tiesības pieder visai viņas pilsoņu kopībai, neskatoties uz dzimumu, ticību un tautību.

Latvijas pašnoteikšanās tiesības izpaužas:

a. viņas likumdošanas autonomijā, t. i., atsevišķa parlamenta darbībā un noteikšanā caur visiem Latvijas iedzīvotājiem;

b. viņas izpildu rīcības patstāvībā jeb pārvaldības un tiesas autonomijā, t. i., amatviru vēlēšanā un iestāžu uzraudzībā.

Bez vispārējas Krievijas Satversmes sapulces kopējo lietu nokārtošanas mēs prasām kā līdzekli mūsu zemē ievadīt jauno kārtību:

a. sasaucama Latvijas Satversmes sapulce;

b. Satversmes sapulces rokās jāpāriet arī pagaidām visai Latvijas pārvaldībai;

c. Latvijas satversmes sastādītam projektam jānāk tautas nobalsošanā.”

FRAGMENTS NO LATVIEŠU INTELIĢENCES DARBINIEKU PRASĪBAS PĒC PILSONISKĀM TIESĪBĀM LATVIJĀ

Dokumenta autors J. Plieķšāns (Rainis)

III. Mūsu skolas, to dibināšana un izglītības izplatīšana citādā ceļā kā ar vakara-, mākslas- un amatniecības kursiem, svētdienas skolām, lekcijām, bibliotēkām,

muzejiem, lasītavām u. c. arī atrodas pilnīgi administrācijas pārziņā, kura apspriež katru privātu uzņēmību un tura tautu garīgā tumsībā. Otrs izglītības kavēklis ir tas, ka tautas valoda tiek izskausta no tautskolām un citām izglītības iestādēm.

IV. Latviešu valodas pilsonisku tiesību aprobežojumi ir vispār viens no svarīgākiem šķēršļiem uz tautas saimnieciskās un garīgās attīstības ceļa. Lai to novērstu, vajaga latviešu valodu visur tur, kur iedzīvotāju lielākā daļa ir latvieši, ieviest: 1) ne vien par mācību valodu skolās, bet arī 2) par darīšanas valodu visās pagastu un draudžu pašvaldības iestādēs un pagasttiesās; 3) atļaut lūgumrakstus un izskaidrojumus iesniegt latviski visās guberņu pārvaldībās un tiesu iestādēs, kā arī dot personiskus izskaidrojumus latviešu valodā bez tulka un noslēgt visādus notariālus aktus šai valodā; 4) šai nolūkā visām administratīvām iestādēm, tā arī pastam un telegrāfam jāprot bez valsts valodas arī vietējā tautas valoda; 5) latviešu valoda jāpielaiz debatēs un paskaidrojumos visās komunāl-iestādēs, sēžu sapulcēs, kā, piem., pilsētu domēs un valdes sēdēs; 6) latviski jāļauj izlaist visādus sludinājumus, izkārt izkārtnes, izlikt uzrakstus vietējā valodā uz ceļiem, ielām un kroņu ēkām.

(Pēterburgas Avīzes. — Nr. 29. — 1905. — 19. aprīlī.)

BALTIJAS SKOLU LIETAS

Valsts padomē nolēma, Baltijas guberņu skolās un mācību iestādēs, kuras uztura ar privātlīdzekļiem, no biedrībām vai privātpersonu iestādēm bez katra pabalsta no kroņa, zemstvam un pilsētām, par mācību valodu ieviest vietējo valodu. Krievu valodas mācība, literatūra, vēsture un ģeogrāfija jā māca krievu valodā.

(Pareizticīgo Latviešu Vēstnesis. — Nr. 8. — 1906. g. aprīlī.)

TAUTAS VALODAS IEVIEŠANA SKOLĀS

“Pēterburgas Telegrafa aģentūra” ziņo no Pēterburgas 8. jūnijā. Izlaists oficiels pasludinājums, ka Baltijas guberņu mācību iestādēs par mācību valodu ievedamas vietējās valodas.

(Pareizticīgo Latviešu Vēstnesis. — Nr. 13. — 1906. g. jūlijā.)

ZIŅAS NO SILDUS

“Latvija” raksta par šādiem briesmu darbiem: 2. jūnijā šē atbrauca kara iecirkņa priekšnieks palkavnieks Novickis pārraudzīt vietējā karaspēka nodaļu un iepazīties ar vietējiem apstākļiem. Palkavnieka kungs tika ļoti pārsteigts un uzbudināts par mūsu pazīstamā “goda policista” Adolfija (kurš tagad Saldū izpilda aprīņķa priekšnieka palīga vietu) ievesto kārtību un rīcību, tā ka tūlīt telegrafēja uz Jelgavu ģenerālgubernatoram, kur uzskaitīja vairāk Adolfija patvarības, starp citu arī sekošu: “Adolfijs spīdzina apcietinātos .. pats pārliecinājos un redzēju brūces un piedauzīšanas zīmes.” Kalna muižas pagrabā pie Saldus tura vairāk apcietinātos uz aizdomu pamata un kuriem nekādu vainu nevar pierādīt, bet, gribēdams izspiest atzīšanos, Adolfijs bija licis saviem stražņikiem dažus no tiem nežēlīgi piekaut. Tā viens no apcietinātiem, bijušais Gaiķu pagasta skrīvera palīgs, bija tik vārīgi piedauzīts, “atzīšanos” izspiežot, ka vēlāk, novests Kuldīgas slimnīcā, nomira ..

(Pareizticīgo Latviešu Vēstnesis. — Nr. 12. — 1906. g. jūnijā.)

JAUNAS KARA TIESAS

.. 23. augustā izsludināti Visaugstāki apstiprinātie ministru padomes nolēmumi par lauku kara tiesām. Tie skan:

1. Apgabalos, kuri izsludināti kara jeb ārkārtīgas apsardzības stāvoklī, ģenerālgubernatoriem, virspavēlniekiem jeb personām, kam piešķirta viņiem līdzīga vara, tiek dota tiesība nodot lauku kara tiesām tādas civilpersonas, kuru izdarītie noziegumi ir tik skaidri redzami, ka nav vajadzīga to izmeklēšana, izlietojot pienācīgos gadījumos sodu pēc kara laika likumiem ..

(Pareizticīgo Latviešu Vēstnesis. — Nr. 17. — 1906. g. septembrī.)

KRIEVU ATSAUKSME PAR LATVIEŠIEM

Nesen Rīgu apciemoja ministru prezidenta brālis rakstnieks A. Stolipins, kurš par latviešiem nodevis šādu atsaukumi krievu laikrakstā “Novoje vremja”:

“Personiskas darišanas mani uz īsu laiku noveda Rīgā, un es priecājos, ka še dabūšu, lai arī paviršus, tad tomēr taisnus iespaidus par šo latviešu revolūcijas centru. Patiesībā, ja atskaita zaldātus ar flintēm, kuri stāv pie gorodovojiem, tad pilsēta izskatās pēc mierīgas vācu birģeļu ligzdas, pat slavenais tramvajs ir atsvabināts no boikota un pārpildīts braucējiem.

Un tomēr taisni pašā Rīgā pamazām salasās visi “brīvības cīnītāji”, sākot no neredzamiem organizatoriem un beidzot ar “meža brāļiem”, kuriem mežos drīz būs neizturams stāvoklis un ar pirmo sniegu arī pavisam bistams. Jo pa svaigo sniegu viņus gluži viegli varēs noķert. Tāpēc meža brāļi cenšas pēc iespējas ātri salaupīt naudu, ar kuru varētu pa ziemu dzīvot pilsētā. Par šo meža brāļu nežēlīgiem un nepielūdzamiem darbiem, par viņu aukstasinīgo nežēlību, par viņu zvēriskumu, kuri pilsoņu mierīgam prātam pilnīgi nesaprotami, man daudz ko stāstīja. Daudz es dzirdēju arī par viņu veiklību, neticamo izturību, kura viņiem dod iespēju mēnešiem dzīvot mežā, bedrē, par viņu smalko šaušanu, par viņu briesmīgo atriebību.

Un tomēr gala slēdziens, kurš man vienmēr diktāki un diktāki klauvēja pie manas pārlicības, pret kuru es cīnījos kā pret neticamu, tādā mērā pārvarēja manas domas, ka nospriedu viņas atklāti izteikt.

Latvieši, neizņemot par visniknākos meža brāļus, nav revolucionāri.

Jā, viņi ir organizējušies priekš revolūcijas, viņi iztaisījuši cauri visu revolūcijas toņu kārtu līdz pat augstākām notīm, bet patiesībā viņi nav anarhistisks elements, nav postošs, bet radošs.

Salīdzinot ar židiem un viņu revolucionāro štābu, kurš sēd tai pašā Rīgā un kurš pēc savas dabas ir postošs, latvietis ar viņa apbrīnojamo izturību darbā, ar kāro dzišanas pēc zemes īpašuma un labas saimniecības ir revolucionārs aizpārprasanas. Viņa dabas īpašības un dziņas, ja tām ļautu brīvi attīstīties, būtu atturošs elements pret visu anarhismu, bet nekur brīva attīstība neatdūrās uz tādiem šķēršļiem kā še. Dzīva stāda sakne izceļ granīta gabalus, bet mūsu Baltija ir stipri saspiesta ar granīta pilim.

Latvieši ir tauta, ar kuru nekad nerunāja.

Latvieši ir tie vecāki, kuriem jābučo muižnieku rokas viņu studējošo bērnu klātbūtnē.

Starp latviešiem, kuri kaislīgi turas pie sava zemes gabala, ir bezzemes kalpi.

Bezzemes kalpus tagad sauc citādi, un šis vārds ir pilns asiņu un baiļu: "meža brāļi".

Latvietis ilgi ar cerībām lūkojās uz krievu valdību. Tad viņš sāka tai neticēt un vērsa savas cerības uz krievu revolūciju.

Tagad viņš atmata arī cerības uz krievu revolūciju, bet ticība uz krievu valdību vairs nav pamodusies. Viņš ir pilnīgi pārlicināts, ka krievu valdība viņu ir aizmirsusi, un zin, ka revolūcija arī ir nespēcīga .."

(Pareizticīgo Latviešu Vēstnesis. — Nr. 22. — 1906. g. 15. novembrī.)

Katrai valstij visdrošākie, uzticamākie palīgi un sargi ir viņas pašas dēli.

K. Ulmanis

II NODAĻA

LATVIJA 1. PASAULES KARA UGUNĪS

1. KARA PRIEKŠVAKARĀ

20. gadsimta sākumā aizvien vairāk pasliktinājās Eiropas lielāko valstu savstarpējās attiecības. Francija nevarēja samierināties ar sakāvi 1871. gadā, kad bija spiesta atdot Vācijai Elzasas un Lotringas apgabalus ar augsti attīstītu rūpniecību. Savukārt Vācija ar savu strauji plaukstošo rūpniecību kļuva par nopietnu Anglijas sāncensi rūpniecisko preču tirdzniecībā pasaulē. Bez tam Vācija bija izveidojusi spēcīgu kara floti, kas apdraudēja Anglijas pārākumu jūras kuģniecībā. Krievija, pēc krievu-japāņu kara zaudējusi ietekmi Tālajos Austrumos, centās to izplatīt Balkānu pussalā. Kā ieganstu minot slāvu tautu kopību, Krievija cerēja iespiesties Serbijā, Bosnijā, Horvātijā un Bulgārijā, apvienojot Balkānu slāvus zem Krievijas impērijas un pareizticīgās baznīcas karoga. Īstenojot šos plānus, Krievijas ietekmē nonāktu plašas teritorijas Melnās jūras un Vidusjūras piekrastēs. Tomēr arī Austroungārijas impērijā dzīvoja ievērojams skaits slāvu, un Vīnes valdība centās to izmantot, lai pārējās slāvu zemes pievienotu savai valstij. Par ietekmi Balkānu pussalā domāja arī Itālija un Turcija.

Jau 1882. gadā Vācija, Austroungārija un Itālija bija noslēgušas līgumu par savstarpēju militāru palīdzību, izveidojot tā dēvēto **Trejsavienību**, kas pamatā bija vērsta pret Franciju un Angliju. Savukārt Francija un Krievija izveidoja militāru savienību pret Trejsavienības valstīm 1893. gadā, bet 1907.

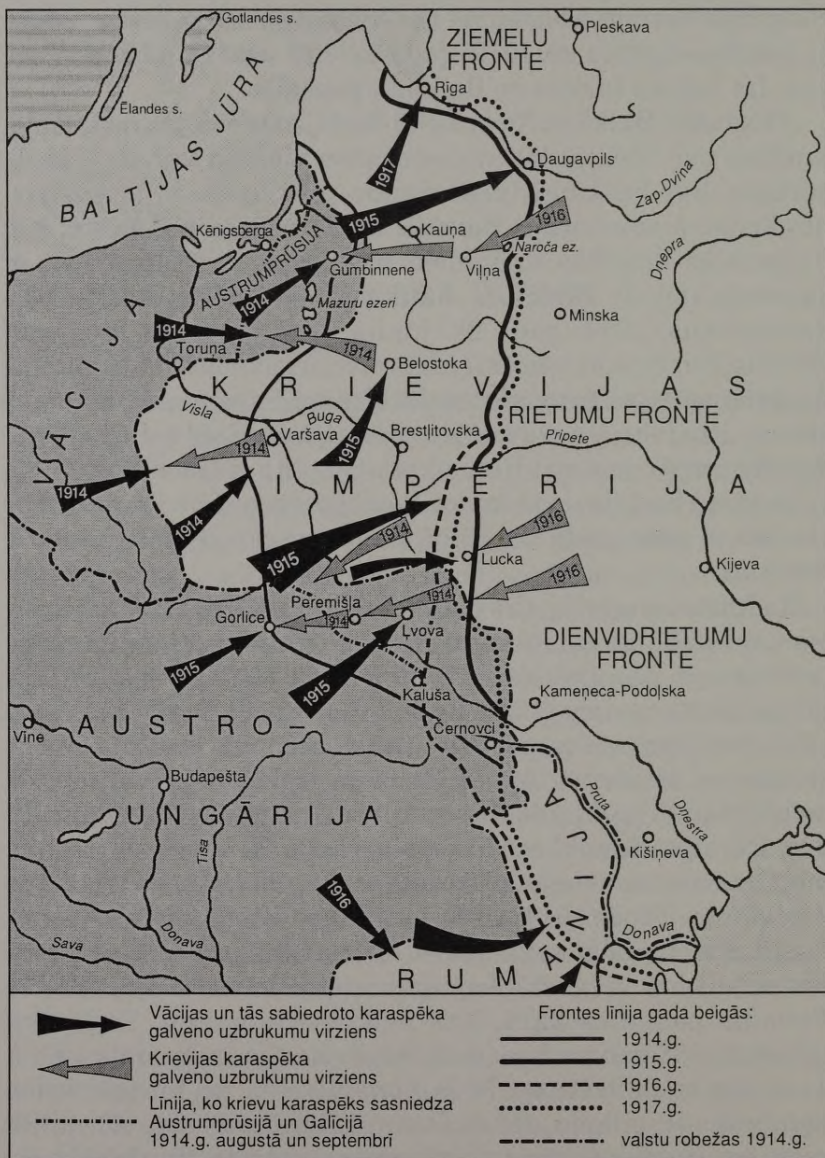
gadā tām pievienojās Anglija un izveidojās **Trejsabiedrība** jeb **Antante**.

1908. gadā Austroungārija pievienoja savai teritorijai Bosniju un Hercegovinu, kuras agrāk atradās Turcijas pakļautībā. Tad Bulgārija, Serbija, Melnkalne un Grieķija noslēdza savstarpējās savienības līgumu un 1912. gada oktobrī uzsāka karu ar Turciju, lai izdzītu turkus no Balkānu pussalas.

Tā saukto Balkānu karu laikā Serbijā izveidojās nacionālā kustība par visu serbu apvienošanu vienotā valstī — Lielserbijā. Šai kustībai īpaši daudz piekritēju bija Austroungārijai pievienotajā Bosnijā un Hercegovinā. Atsevišķi nacionālās kustības dalībnieki uzskatīja, ka viņu mērķi ir sasniedzami ar teroru — nonāvējot ietekmīgākos valsts darbiniekus. 1914. gada 28. jūnijā Bosnijas serbs students Gavrilo Princip ar vairākiem revolvera šāvieniem nogalināja Austroungārijas troņmantnieku Franci Ferdinandu un viņa sievu, kuri bija ieradušies Bosnijas pilsētā Sarajevā. Austroungārijas valdība uzskatīja, ka šajā slepkavībā vainojama Serbija, jo tā kūdot Bosnijas serbus uz vardarbību. Un jau tā paša gada 28. jūlijā Austroungārija pieteica karu Serbijai.

Kā Austroungārija, tā viņas sabiedrotā Vācija uzskatīja, ka šis karš būs tikai vietēja rakstura un citas valstis tajā neiejausies, jo, pēc viņu domām, Krievija bija pārāk nespēcīga, lai palīdzētu saviem “slāvu brāļiem”, Francija šajā laikā veica savu bruņoto spēku pārveidošanu, bet Anglijai bija nesaņāgas ar Krieviju. Tomēr Krievija izsludināja karaspēka mobilizāciju, brīdinādama austriešus neuzsākt karadarbību pret Serbiju. Savukārt Vācija pieprasīja Krievijai pārtraukt mobilizāciju un neiejaukties šajā stridā. Krievija šo ultimātu neievēroja. Tāpēc 1914. gada 1. augustā Vācija pieteica Krievijai karu. Izpildot savu sabiedrotās pienākumu, 3. augustā Francija un 4. augustā Anglija pieteica karu Vācijai. Sākās Pirmais pasaules karš, kas ilga četrus gadus. Tajā tika iesaistītas 38 valstis, kas pārstāvēja visas pasaules daļas. Šajā karā bija mobilizēti ap 74 miljoni cilvēku, no kuriem krita apmēram 10 miljoni, ievainoti un sakropļoti — ap 20 miljoniem un 10 miljoni mira no slimībām un bada. Tas bija karš, kas pilnībā izmainīja daudzu valstu likteņus. Pirmais pasau-

les karš visā savā nežēlībā gāja pāri arī Latvijai, atnesdams tai postu un bēdas, tajā pašā laikā ievadot jaunu posmu mūsu zemes vēsturē.

Karadarbība Austrumu frontē no 1914. gada līdz 1917. gadam

2. LATVIEŠU KARAVĪRI KARA PIRMAJĀ POSMĀ

Krievijas valdības izsludinātā mobilizācija, protams, attiecās arī uz latviešu vīriem. Jau dienu pēc tam, kad Austroungārija paziņoja par karadarbības uzsākšanu pret Serbiju, dažos Latvijas apriņķos tika izsludināta kara flotes rezervistu mobilizācija, bet 31. jūlija vispārējā mobilizācija skāra jau visu ieroču šķiru rezervistus visā Latvijā. Tika iesaukta arī daļa zemessargu dienestam (zemessargs — karadienestam derīgs vecāka gadagājuma vīrietis. Cariskās Krievijas armijā pastāvēja divas zemessargu šķiras: pirmajā šķirā ieskaitīja ierindas dienestam derīgos, kurus varēja izmantot tiešajā karadarbībā, otrajā šķirā — tā sauktos “ārrindniekus”, vīriešus, kuri nebija spējīgi pildīt ierindas dienestu, bet tika izmantoti dažādos aizmugures darbos, piemēram, transportā, militārajā celtniecībā, apgādes daļās, apsardzes dienestā) pakļauto karaklausības vecumā esošo vīriešu.

Ziņu par kara uzsākšanu pret Vāciju latviešu iesaucamie uzņēma atzinīgi, varētu pat teikt, ka ar sajūsmu. Cīņa pret Vāciju latviešiem nozīmēja cīņu pret tautas nīstajiem vācu muižniekiem. Iesaukšanas punktos ieradās ne tikai mobilizācijai pakļautie, bet arī tādi vīri un jaunekļi, kurus mobilizācija neskāra. Bija pat gadījumi, kad kādā iesaukšanas punktā jauniešauktie bija dabūjuši savā rīcībā ārstu komisijas zīmogu “karadienestam derīgs” un visi kā viens šo zīmogu iespieduši savos dokumentos, kaut arī starp viņiem bija tādi, kuri veselības stāvokļa dēļ nebūtu ieskaitīti armijā.

Pēc tolaik Krievijas armijā pastāvošās kārtības, jauniešauktie tika ieskaitīti dzīvesvietai tuvāk izvietotajās karaspēka daļās. Vidzemes guberņa ietilpa Petrogradas kara apgabālā. Tur tika veidota 6. armija, kuras uzdevums bija galvaspilsētas aizsardzība. Kurzemes guberņa, Rīga un Rīgas apriņķis, kā arī Latgale skaitījās pie Viļņas kara apgabala, kur formēja 1. armiju. Šajā armijā tad arī nokļuva lielākais vairums mobilizēto latviešu karavīru. Visvairāk latviešu bija 1. armijas 20. korpusā.

Karadienestā iesauktie zemessargi veidoja īpašas vienības, kuras parasti palika savu dzīvesvietu tuvumā un tikai atsevišķos gadījumos tika nosūtītas tieši uz karadarbības rajoniem. Tā, piemēram, Daugavgrīvas cietoksnī izvietojās 13 zemessargu

Fridrihs Briedis

rotas, kuru sastāvā bija gandrīz tikai latvieši. 8 no šīm rotām saņēma ieročus un tika izmantotas sardzes dienestam, pārējās nodarbināja nocietinājumu būvēs.

Tūlīt pēc saformēšanas, kas norisēja samērā īsā laikā, Krievijas karaspēka 1. armija devās uz fronti. 1914. gada 17. jūlijā (pēc vecā stila) šīs armijas vienības pārgāja Krievijas robežu un iegāja Austrumprūsijā Kēnigsbergas (tagad Kaļiņingradas) virzienā.

Sākumā krievu armijas uzbrukums bija sekmīgs un ne

tikai 1. armijas trieciena virzienā, bet arī pārējās, galvenokārt dienvidos Galīcijas (tagadējās Ukrainas dienvidrietumos) frontē. Krievijas karaspēka 2. armija uzbrukuma laikā bija ievirzījusies dziļi pretinieka teritorijā, kur tika ielenkta un sakauta.

2. armijas sakāves rezultātā arī 1. armijai bija jāatkāpjas. Šajās kaujās īpaši izcēlās 1. armijas 20. korpuss, kas sastāvēja galvenokārt no latviešu karavīriem un virsniekiem, no kuriem daudzi par varonību un drosmi tika apbalvoti ar kaujas ordeņiem un medaļām.

1915. gada janvārī krievu karaspēks Austrumprūsijā no jauna uzsāka uzbrukumu, bet atkal neveiksmīgi. 7. februārī vācieši sāka pretuzbrukumu ar nolūku ielenkt un iznīcināt visu šajā frontē esošo krievu armiju grupējumu. Pūvains Augustovas mežu rajonā vāciešiem pretī stājās slavenais 20. korpuss. Aplenkumā nokļuvušā 20. korpusa karavīri cīnījās līdz pēdējam vīram. Lai pieveiktu šos varonīgos karavīrus, vāciešiem vajadzēja iesaistīt kaujā papildu vienību, tādējādi ļaujot pārējām Krievijas armijas daļām izglābties. Atzīmējot 20. Krievijas armijas korpusa varonību, vācu virspavēlniecība salīdzināja šos karavīrus ar Napoleona gvardi, kuras sauklis bija "gvarde mirst, bet nepadodas".

Austrumprūsijas kaujās piedalījās daudzi vēlāk pazīstami latviešu virsnieki — leģendārais latviešu strēlnieku komandieris *Fridrihs Briedis*, kurš pasaules kara gados tika apbalvots ar visiem iespējamiem Krievijas kara ordeņiem un goda zīmēm, pat ar zelta zobenu, un vēlākais Latvijas Republikas armijas virspavēlnieks un kara ministrs *Jānis Balodis*, kā arī daudzi citi.

Pēc dažiem nesekmīgiem pretuzbrukumiem Krievijas karaspēks visā frontē bija spiests atkāpties, atstājot Galīciju, Poliju, Lietuvu. Aprīļa beigās vācu karaspēks ienāca Dienvidkurzemē, virzoties uz Liepāju, Bausku un galvenokārt uz Jelgavu, lai no turienes dotu triecienu Rīgai. Atejošā krievu armija iebrucējiem izrādīja niecīgu pretestību. Īpaši neaizsargāta bija palikusi Jelgava, kuru krievu karaspēka daļas atstāja likteņa varā. Pilsētas aizstāvību pret vāciešiem uzņēmās ģenerālis Potapovs, kurš tikko bija šeit ieradies, atkāpdamies no Lietuvas ar nelielām karavīru vienībām. Tomēr par galvenajiem Jelgavas aizstāvjiem kļuva Daugavgrīvas garnizona vāji apbruņotie zemessargi. Pilsētas aizstāvji paveica neiespējamo: vācu karaspēka uzbrukums tika atsists, Jelgava nosargāta, protams, tikai uz neilgu laiku. 1. augustā tā krita vācu rokās. Līdz tam laikam ienaidnieka karaspēks jau bija ieņēmis Liepāju, Ventspili, Kuldīgu, Saldu, Dobeli, Bausku. Pēc Jelgavas krišanas visa Kurzeme un Zemgale atradās vācu okupācijas karaspēka varā.

3. LATVIEŠU SĀPJU CEĻŠ BĒGĻU GAITĀS

1915. gada pavasarī un vasarā, vācu karaspēkam ienākot Kurzemē un Zemgalē, sākās viens no traģiskākajiem notikumiem Latvijas vēsturē — masveidīga bēgļu kustība. Jau 1914. gada rudenī caur Latviju uz Krievijas iekšieni sāka nākt bēgļi no Polijas, bet 1915. gada sākumā — no Lietuvas. 1915. gada aprīlī Krievijas armijas virspavēlnieks deva pavēli izbraukt no Kurzemes visiem karadienestam pakļautajiem vīriešiem no 18 līdz 45 gadu vecumam. Vācijas karaspēkam tuvojoties Kurzemes guberņai, tika pavēlēts iznīcināt visus sējumus, bet mājlopus nodot armijas vajadzībām, kas, protams, nozīmēja to, ka zemniekiem jāpaliek bez pārtikas, nerunājot nemaz par iespēju saglabāt

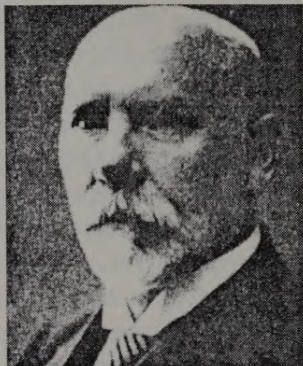
saimniecību. Lielu ietekmi uz kurzemniekiem atstāja arī dažādie nostāsti un laikrakstu ziņojumi par vācu karaspēka zvērībām, kas it kā notiekot pret iekaroto apgabalu iedzīvotājiem. Visbeidzot, lielākais vairums latviešu zemnieku uzskatīja, ka labāk doties nezināmā svešumā nekā palikt senso ienaidnieku — vāciešu varā. Visi šie apstākļi, kā arī gadījumi, kad krievu karaspēks atkāpdamies daudzviet vienkārši izdzina saimniekus no mājām un to ēkas nodezīnāja, izraisīja līdz tam nepieredzētu latviešu zemnieku izceļošanu no savām dzimtajām vietām.

Pirmie latviešu bēgļi atstāja savas sētas jau 1915. gada aprīlī, kad Bauskai, kā arī Liepājai sāka tuvoties vācu karaspēks. Vairumā gadījumu ienaidnieks aizšķērsoja bēgļiem ceļu, un tie bija spiesti doties atpakaļ. Masveidīga bēgļu kustība sākās 1915. gada jūnija beigās—jūlija sākumā, kad vācu karaspēks, nesastopot gandrīz nekādu krievu armijas pretestību, no vairākām pusēm sāka ienākt Kurzemē. No visiem Kurzemes un Zemgales novadiem austrumu virzienā devās simtiem tūkstošu cilvēku, miljoniem mājlopu — liellopu, aitu, cūku. Visi ceļi bija pārslogoti līdz pēdējai iespējai, tīrumi un pļavas abpus ceļiem mājlopu noēsti un nobradāti. Barības trūkuma dēļ lopi izklīda pa mežiem, neviens tos vairs nespēja savākt. Pārtika trūka arī cilvēkiem, sevišķi tiem, kurus no mājām bija izdzinis krievu karaspēks. Simtiem nespēcīgu sirmgalvju un slimnieku palika guļam uz mūžu ceļmalās, simtiem vecāku pazaudēja savus bērnus un bērnus — vecākus. Reizēm, padzirdot, ka it kā tuvojoties vācieši, bēgļu straumē sākās neapraķstāma panika. Cilvēki pameta savas nedaudzās mantas, pajūgus, mājlopus un metās mežu biezokņos, lai tikai paglābtu savas dzīvības. Briesmīgi skati bija vērojami vietās, kur pāri Daugavai bija pārceļtuves — katrs gribēja pirmais nokļūt uz pļosta, kas veda pretī glābiņam no vāciešiem. Pie Jaunjelgavas pārceļtuves reizēm bēgļu rinda sasniedza 20 kilometru garumu! Daudzi Kurzemes piekrastes iedzīvotāji bēgļu gaitās devās ar kuģiem un pat zvejnieku laivās. Šādā veidā dzimteni atstāja ap 2,5 tūkstošiem libiešu. Apmēram 6000 Kolkasraga apkaimes iedzīvotāju pārcēlās uz Sāmsalu un Hijumā, ap 300 kurzemnieku pāri Rīgas līcim ieradās Tallinā.

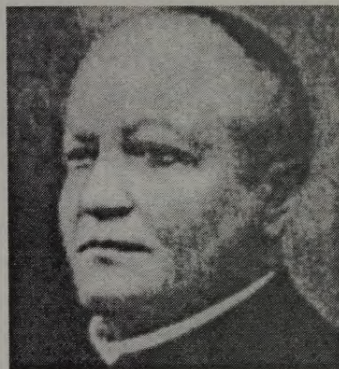
Kurzemes bēgļu kustības sākumā vairums cilvēku devās uz Rīgu, kā arī uz Vidzemi un Latgali. Rīgā bija sapulcējušies ap 60 tūkstoši bēgļu, kurus nebija iespējams nodrošināt ne ar pārtiku, ne darbu, tādēļ jau pēc neilga laika vairums no viņiem bija spiesti doties tālākā ceļā. Vislielākā bēgļu straume plūda caur Vidzemi un Latgali uz Krievijas iekšējiem apgabaliem. Daudzviet, īpaši lielākajos dzelzceļa mezglos, saplūda kopā tūkstošiem cilvēku, līdz ar to sākās dažādu lipīgo slimību izplatīšanās, kas daudzus simtus cilvēku noveda nāvē.

Vācu karaspēka uzvaru rezultātā Krievijas impērijas rietumu provincēs mājas atstāja ap 3 miljoni cilvēku. Kurzemes guberņā pirms kara dzīvoja apmēram 800 tūkstoši iedzīvotāju, bet, vāciešiem ieņemot šo teritoriju, tajā bija palikuši tikai apmēram 230 tūkstoši cilvēku. Gandrīz pusmiljons latviešu bija atstājuši savu tēvzemi! No šī skaita Latvijas teritorijā — Vidzemē un Latgalē — bija palikuši ap 170—200 tūkstoši bēgļu, pārējie izklīduši pa visu lielo Krieviju.

Kaut arī tieši Krievijas valdības rīcība bija izraisījusi masveidīgo bēgļu kustību, tā neko nedarīja, lai bēgļiem nodrošinātu normālus dzīves apstākļus. Cilvēki, kas bija zaudējuši dzimtās mājas, tika pamesti likteņa varā. Lai mēģinātu kaut nedaudz palīdzēt saviem tautiešiem, Maskavas latviešu biedrība izveidoja bēgļu apgādāšanas komiteju, kura 1915. gada augustā nolēma sasaukt latviešu bēgļu kongresu, kas izveidotu īpašu bēgļu apgādāšanas organizāciju. Kongress sanāca 1915. gada 17. augustā (pēc vecā stila) Pēterburgā. Tajā piedalījās 128 delegāti, kuri pārstāvēja 83 dažādas iestādes, kas nodarbojās ar latviešu bēgļu jautājumiem. Kongresa gaitā tika pieņemts lēmums aicināt latviešus tomēr neatstāt dzimtās sētas, kaut arī tām draudētu vācu okupācija. Tāpat tika pieņemts aicinājums Krievijā iebraukušajiem tautiešiem atgriezties uz Vidzemi vai Latgali, vai arī uz Latvijai tuvākajiem Krievijas apgabaliem, bet izvairīties no pārceļšanās uz Krievijas attālākajām guberņām un Sibīriju. Darba gaitā kongress ievēlēja **Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomiteju**, kura darbojās līdz 1918. gada janvārim. Centrālkomitejas locekļi bija tautai labi pazīstami latviešu sabiedriskie darbinieki: Krievijas Valsts domes deputāti *Jānis Zālītis* un *Jānis Goldmanis*, kā arī *Vilis Olavs*, *Arveds Bergs*, nākamais Latvijas Valsts prezidents *Jānis*

Jānis Čakste

Nikodems Rancāns

Čakste, luterāņu mācītājs *Voldemārs Maldonis*, Latgales katoļu garīdznieks *Nikodems Rancāns* un daudzi citi visu Latvijas novadu pārstāvji, kuri uzskatīja par svētu pienākumu atvieglināt savu tautiešu likteni svešumā.

Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja veica gandrīz vai neiespējamo. Karalaika un Krievijas saimnieciskā sabrukuma apstākļos tā spēja apzināt, aprūpēt un vienot simtiem tūkstošus latviešu bēgļu visā plašajā Krievijas impērijā. J. Zālītis un J. Goldmanis izmantoja jebkuru iespēju Krievijas Valsts domē vērst valdības uzmanību uz latviešu bēgļu dzīves apstākļiem un panāca, ka jau tajā pašā gadā valdība piešķīra bēgļiem 300 tūkstošu rubļu lielu pabalstu (būtībā gan tas bija niecīgs pabalsts — tikai rublis uz cilvēku), kā arī tika pieņemti daži valdības lēmumi, kas attiecās tieši uz latviešu bēgļiem Krievijā. Bez valdības piešķirtā pabalsta centrālkomitejā ienāca arī ziedojumi no dažādām privātpersonām un labdarības organizācijām. 1916. gadā organizācijas kasē bija ienākuši apmēram 1 miljons 750 tūkstoši rubļu, 1917. gadā — apmēram 14 miljoni 871 tūkstotis rubļu. Centrālkomiteja izveidoja nodaļas visās Krievijas nomalēs, kur bija apmetušies lielāks skaits latviešu. Lielu darbu centrālkomiteja veica, lai nodrošinātu bēgļus ar darbu, kā arī lai vistrūcīgākos apgādātu ar apaviem un apģērbu. Petrogradā, Maskavā, Jaroslavļā un citur tika ierīkotas apavu ražošanas un šūšanas darbnīcas.

Lai bēgļi nezaudētu sakarus ar saviem tuviniekiem kā Krievijas novados, tā dzimtenē, centrālkomiteja uzņēma sakarus ar Starptautisko Sarkanā Krusta organizāciju, kas kara laikā centās nodrošināt sazināšanās iespējas cilvēkiem, kuri atradās frontes pretējās pusēs. Šādu sazināšanās starpniecību starp Krievijā dzīvojošajiem un vācu okupācijā esošajiem latviešiem uzņēmas Dānijas Sarkanā Krusta Krievu nodaļa. Arī Zviedrijas sabiedriskās organizācijas piedāvāja starpniecību vēstuļu pārsūtīšanā no Krievijas uz Vācijas okupēto Latvijas daļu un otrādi.

Lai latviešu bēgļu bērni nepaliktu bez izglītības, centrālkomiteja jau no 1915. gada septembra sāka rūpēties par mācību iespējām latviešu bērniem Krievijā. Pirmās latviešu bēgļu skolas tika veidotas par saziēdotiem līdzekļiem, bet vēlāk sāka saņemt arī valdības pabalstus. 1916. gadā Krievijā darbojās vairāki simti pirmsskolu klases un nodaļas, kurās mācījās gandrīz 10 tūkstoši skolēnu 287 skolotāju vadībā. Trūcīgajiem bērniem, īpaši Sibīrijā, tika dibinātas patversmju skolas (internātskolas), kurās bērni saņēma uzturu un apģērbu. Šādās skolās mācījās 2674 latviešu skolēni. Vairums skolotāju latviešu bēgļu skolās strādāja vai nu par niecīgu atlīdzību, vai, visbiežāk, pavisam bez maksas, uzskatīdami par lielāko atlīdzību to, ka spēj darboties savas tautas labā.

Latviešu bēgļu saistību starp atsevišķajiem Krievijas apgabaliem, kā arī ar dzimteni veicināja latviešu laikraksti, kuri tika izdoti visos lielākajos Krievijas centros. Tā, piemēram, Maskavā tika izdoti laikraksti "Dzimtenes Atbalss", Pēterburgā — "Baltija", Omskā un Krasnojarskā — "Brīvais Latvīvis", Vladivostokā — "Brīvā Latvija", kā arī daudzi citi. Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas darbībai Pirmā pasaules kara laikā bija liela nozīme turpmākajās Latvijas vēstures norisēs: tā bija nopietna skola mūsu tautas sabiedriskajiem darbiniekiem, kurā tie mācījās apvienot tautu, organizēt to kopējam darbam. Tieši no šīs komitejas darbinieku vidus nāca daudzi vēlākie Latvijas valsts veidotāji un vadītāji, un šo organizāciju varētu pat dēvēt par Latvijas parlamenta (Saeimas) pirmsākumu, jo tā pārstāvēja visus Latvijas novadus, gandrīz visas Latvijas iedzīvotāju kārtas, kā arī politiskos grupējumus.

4. FABRIKU UN RŪPNĪCU EVAKUĀCIJA

Pirms Pirmā pasaules kara Latvijas teritorijā atradās 782 fabrikas un rūpniecības uzņēmumi ar 93 343 strādniekiem, kas 1910. gadā vien saražoja dažādu produkciju gandrīz 200 miljonu rubļu vērtībā. Šajā skaitā nav minētas mazās fabrikas un uzņēmumi, kuros tika nodarbināts neliels strādājošo skaits, jo tās patiesībā varēja uzskatīt tikai par darbnīcām.

Kara pirmajā posmā ne Krievijas valdība, ne arī armijas virspavēlniecība nedomāja par to, ka vajadzētu izvest no ienaidnieka iebrukuma apdraudētajiem apgabaliem fabriku un rūpniecību iekārtas. Tādēļ pēc Krievijas neveiksmēm Austrumprūsijā, Polijas un Lietuvas teritoriju atstāšanas vāciešu rīcībā nonāca gandrīz neskarta šo reģionu rūpniecība. Arī Latvijā, kad 1915. gada pavasarī vācu karaspēks uzsāka Kurzemes un Zemgales okupāciju, par rūpniecības uzņēmumu evakuāciju netika domāts. Tikai jūnija sākumā, kad Krievijas karaspēka pavēlniecībai bija jau skaidrs, ka vācu iebrukums Kurzemē netiks apturēts un arī Rīga būs apdraudēta, tika uzsākta rūpniecības uzņēmumu evakuācija. Pirmie rīkojumi noteica, ka jāizved vismaz 200 km attālumā no Rīgas visas rūpnieciskās izejvielas, kā arī gatavā produkcija. Pirmajā kārtā evakuācija skāra lielākos mašīnbūves un ķīmiskās rūpniecības uzņēmumus, pēdējie bija militārā ziņā mazāk nozīmīgie tekstilrūpniecības un pārtikas ražošanas uzņēmumi. Kopumā līdz 1915. gada beigām no Rīgas tika izvesti apmēram 30 tūkstoši dzelzceļa vagonu ar mašīnām, darbgaldiem un citām iekārtām, izejvielām un gatavo produkciju no vairāk nekā 400 Rīgas rūpniecības uzņēmumiem. Evakuācija skāra arī Vidzemes un Latgales lielākos uzņēmumus, īpaši Daugavpili, no kurienes izveda ap 2000 dzelzceļa vagonu ar rūpniecību iekārtām un produkciju.

Vienlaikus ar rūpniecības uzņēmumu iekārtu izvešanu notika arī šajās rūpnieciskās strādājošo evakuācija: viņiem bija jāpavada transports līdz nosūtījuma vietām, tur šīs iekārtas no jauna jāuzstāda un jāuzsāk ražošana. Līdz 1915. gada beigām Rīgu atstāja ap 200 tūkstoši cilvēku. Šie cilvēki, tāpat kā Kurzemes un Zemgales bēgļi, tika izklidināti pa visu plašo Krieviju. Vairumā gadījumu strādnieki tika pamesti likteņa

varā un bija spiesti paši rūpēties par apmešanos un iztiku, un tikai Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas gādība izglāba daudzus tūkstošus latviešu strādnieku un viņu ģimenes locekļu.

Reizē ar rūpniecības uzņēmumiem sākās arī Rīgas iestāžu un banku, kā arī skolu evakuācija, pie tam dažas skolas tika evakuētas kopā ar pasniedzējiem un skolēniem, un studentiem. Pēc nepilnīgām ziņām, savas dzīvesvietas kara norišu rezultātā bija spiesti atstāt apmēram 760 tūkstoši latviešu.

5. KURZEME UN ZEMGALE VĀCU OKUPĀCIJAS VARĀ

Līdz 1915. gada rudenim Vācijas karaspēks bija ieņēmis gandrīz visu Kurzemi, Zemgali un Sēliju. Kurzemiekiem gandrīz četrus gadus bija jāpavada Vācijas okupācijas apstākļos.

Vācu karaspēka virspavēlniecība okupētajās Krievijas impērijas teritorijās izveidoja īpašus pārvaldes orgānus. Lietuva, daļa Baltkrievijas un Kurzemes guberņa tika iekļauta tā sauktajā Austrumu frontes virspavēlniecības pārvaldes apgabalā (saīsināti "Ober — Ost"). Šī pārvalde atradās Kauņā, un to vadīja vācu armijas majors Alfreds fon Goslers, kuram bija jārūpējas par visa Ober — Ost apgabala saimniecisko un politisko dzīvi. Šajā darbā viņam lielu palīdzību sniedza vietējie baltvācu muižnieki, kuru pārstāvji jau pašā okupācijas sākumā bija devušies uz Vācijas galvaspilsētu Berlīni un piedāvājuši valdībai savus pakalpojumus okupācijas režīma ieviešanā ar nodomu pievienot visu Kurzemes guberņu Vācijai. Kurzemes muižnieku piedāvājumi Berlīnē tika pieņemti ar lielu atsaucību. Vācijas valdība izveidoja īpašu komiteju, kurai vajadzēja izstrādāt Kurzemes kolonizācijas plānu. Vācijā tika izdotas grāmatas un brošūras, kurās tika slavināta "skaistā vācu zeme pie Baltijas jūras — Kurzeme", solīta zeme un iekoptas saimniecības katram vācu zemniekam, kurš vēlētos apmesties šajā "senajā vācu novadā". Bija paredzēts, ka kolonistu vajadzībām Kurzemes muižnieki iedalīs trešo daļu lauksaimniecības zemju no saviem īpašumiem, kā arī nometinās iebraucējus tajās zemnieku sētās, kuru saimnieki bija devušies bēgļu gaitās, lielākās zemnieku saimniecības sadalot sīkākās

vienībās, lai pēc iespējas vairāk vācu kolonistu varētu dabūt zemi. Līdz ar to tika nolemts pēc uzvaras pār Krieviju nepieļaut bēgļu atgriešanos dzimtenē, kā arī izsūtīt uz citiem Krievijas apgabaliem tos latviešus, kuri nebūtu vēlami jaunajā Vācijas Austrumu apgabalā, īpaši latviešu inteliģenci, bet pārējos — pārvācot. Daži vācu sabiedriskie un politiskie darbinieki gāja pat vēl tālāk, aicinot okupētos apgabalus pilnīgi “atbrīvot” no vietējiem iedzīvotājiem. Tā, piemēram, viens no kolonizācijas plāna izstrādātājiem, Frīdrihs fon Bverīns, izteicās, ka nepieciešams radīt dzīves telpu vairākām vācu paaudzēm, tādēļ Kurzeme un Lietuva esot jāatbrīvo no to līdzšinējiem iedzīvotājiem, jo latviešu un lietuviešu tautām cilvēces tālākajā attīstībā nebūšot nekādas nozīmes. Savukārt ģenerālis fon Sēkts paziņoja: “.. ko nozīmē .. tādu padibeņu kā ebreji, poļi, .. lietuvieši, latvieši, igauņi u. c. padzišana ..” Arī viens no Vācijas rūpniecības vadītājiem, ieroču rūpnīcas direktors A. Hugenbergs neslēpa savus uzskatus, ka latviešiem un lietuviešiem jāiet bojā tāpat, kā gāja bojā senprūši. Protams, ka ne jau visi vācieši vēlējās mūsu tautas iznīcināšanu. Daļa vācu inteliģences, lai gan iestājās par Baltijas zemju pievienošanu Vācijai, tomēr paredzēja vietējiem iedzīvotājiem “sezonastrādnieku” likteni, tas ir — latvieši varētu gan palikt savā zemē, bet tikai kā melnstrādnieki.

Iespējams, ka Vācijas valdības un baltvācu muižnieku izstrādāto Kurzemes kolonizācijas plānu, līdz ar to arī latviešu tautas iznīcināšanas plānu, atbalstīja un pat palīdzēja īstenot arī paši latvieši — tādi kā, piemēram, Latviešu tautas partijas vadītājs *Frīdrihs Veinbergs*, sabiedrībā plaši pazīstams kā muižniecības draugs un aizstāvis. Šādi uzskati tiešām varētu būt pamatoti, jo masveidīgās bēgļu kustības laikā, kad gandrīz visi latviešu sabiedriskie darbinieki aicināja kurzemniekus nepaļauties panikai, neatstāt dzimtās sētas vācu kolonistiem, F. Veinbergs mudināja latviešu zemniekus bēgt, kaut arī ikvienam jau bija redzams tas posts, kādā bija nonākuši bēgļi. Okupantiem, protams, tas bija izdevīgi: jo vairāk zemnieku sētu palika bez saimniekiem, jo vairāk kolonistu varēja izvietot Kurzemē.

Jau ar pirmajām okupācijas dienām visās iestādēs un uzņēmumos tika noteikta visu dokumentu kārtošana tikai vācu valodā. Latviešu sabiedriskā dzīve, dažādo biedrību darbība

tika gandrīz pilnīgi apturēta. Drīkstēja iznākt tikai daži laikraksti latviešu valodā, un tie paši bija pakļauti stingrai cenzūrai. Vidusskolas, izņemot dažas privātskolas, pārgāja pilnīgi uz vācu mācību valodu. Pamatskolās mācības varēja notikt latviešu valodā, tomēr, ja kādā skolā mācījās kaut viens vācu tautības skolēns, tad šajā skolā visas mācības bija jānotur vācu valodā, lai vācietim nebūtu jārunā latviski. Visi ierēdņi un skolotāji, kuri neprata vācu valodu, no darba tika atbrīvoti, viņu vietā nozīmēti baltvāci vai atsevišķos gadījumos pat vācu karavīri.

Ļoti smags vācu okupācijas apstākļos bija latviešu zemnieku stāvoklis. Visiem Ober—Ost apgabala iedzīvotājiem tika uzlikti visdažādākie nodokļi un nodevas, pie tam vairumā gadījumu nemaz netika ņemts vērā zemnieka saimniecības stāvoklis un iespējas šīs nodevas izpildīt. Lai apgādātu okupācijas karaspēku, speciālas armijas vienības apstaigāja zemnieku saimniecības un atņēma mājlopus, labību un citus pārtikas produktus, audumus un drēbes. Lai kontrolētu nodevas, tika uzskaitīti visi saimniecībā esošie mājlopi un pat putni, jau pirms pļaujas noteikta iespējamā labības raža. Zemnieku ģimenes vajadzībām tika atstāta tikai nepieciešamā labības sēklas tiesa un iztikas minimums (iztikas minimums — mazākais pārtikas produktu daudzums, kāds nepieciešams iztikai). Pilsētās pārtikas produkti tika izsniegti tik niecīgā daudzumā, ka cilvēki bija spiesti dzīvot pusbadā. Darbaspējīgie vīrieši tika iesaistīti visdažādākajos klaušu darbos: muižu lauku apstrādāšanā, dažādu preču un karamateriālu pārvadāšanā, ceļu un nocietinājumu būvē, meža darbos. Kurzemes meži tika izcirsti nesaudzīgi. Daļu kokmateriālu izmantoja nocietinājumu būvē, bet lielāko tiesu tie tika izvesti. Uz Vāciju izveda arī labību, linus, vilnu un citus lauksaimniecības ražojumus. Kokmateriālu izvešanai no Kurzemes mežiem tika pat izbūvētas šaursliežu dzelzceļu līnijas, kā, piemēram, Pāvilosta—Alsunga, Aizpute—Saldus, Mazirbe—Stende, Cīruļi—Roja, Ventspils—Pitragi, Valdgale—Engure un citas.

Visā okupētajā teritorijā tika ierobežota iedzīvotāju pārvietošanās brīvība, īpaši jūras piekrastes rajonos un frontes tuvumā. Lai piespiestu latviešus pakļauties vācu okupācijas varai, Kurzemes teritorijā tika ierīkotas vairākas koncentrācijas

nometnes, kurās tika ieslodzīti ne tikai atklātie okupācijas varas pretinieki, bet jebkurš, kuru varēja turēt aizdomās par pretvācisku noskaņojumu.

6. PIRMĀ LATVIEŠU KARASPĒKA VEIDOŠANĀS

Krievijas karaspēka neveiksmes kara pirmajā posmā, kad vācu karaspēks citu pēc citas ieņēma plašas teritorijas Krievijas impērijas rietumapgabalos, deva pamatu uzskatiem par Krievijas militāro nespēcību, kas izpaudās galvenokārt armijas sliktajā apgādē, augstāko komandieru nemākulībā un darbības nesaskaņotībā, kā arī karaspēka vadības un valsts pārvaldē esošo baltvāciešu tiešā valsts nodevībā. Krievijas armijā liela daļa vidējās un augstākās virsniecības sastāvēja no vāciešiem. Vācietis bija arī 1. armijas pavēlnieks Rennenkampfs, kura rīcības dēļ 1914. gada rudenī Austrumprūsijā tika sakauta Krievijas 2. armija. Vāciete bija arī cara Nikolaja II dzīvesbiedre, kas deva iemeslu dažādām baumām par valsts nodevību visaugstākajā līmenī. Protams, ka šādi un līdzīgi uzskati nevarēja veicināt krievu armijas kaujas spējas, bet gan gluži otrādi. Aizvien biežāki kļuva gadījumi frontē, kad, tuvojoties kādai vācu karaspēka vienībai, krievu karavīri ar saucieniem "mēs esam nodoti!" atstāja savas pozīcijas.

Kad vācu okupācijas karaspēks, nesastapis gandrīz nekādu pretestību, ieņēma Kurzemi un Zemgali un latvieši uzzināja par Vācijas plāniem iznīcināt latviešu tautu un tās zemi kolonizēt, radās doma, ka tikai pašu tautas dēli, pašu zemes karavīri būs spējīgi aizstāvēt savu dzimteni no gadsimtiem nīsto vācu iekarotāju pēctečiem. Viens no pirmajiem, kas izteica domu, ka Latviju varētu aizstāvēt tikai latviešu karavīri, bija Rīgas Politehniskā institūta students *Kristaps (Krišjānis?) Glīdzinš*. Šādu domu atbalstīja daudzi latviešu sabiedriskie darbinieki, un 1915. gada 15. maijā (pēc vecā stila) Krievijas Valsts domes domnieks Jānis Goldmanis iesniedza armijas virspavēlniekam lūgumu atļaut dibināt atsevišķas latviešu karavīru vienības. Kaut arī karalaika apstākļos baltvācu iespaids Krievijas valdībā bija stipri mazinājies, tomēr daudziem no viņiem vēl aizvien bija liela ietekme gan valsts pārvaldē, gan pašā cara galmā. Tādēļ arī pret nacionālā karaspēka veidošanu uzstājās ne tikai

daudzi augstākie valsts ierēdņi, bet arī cariene Aleksandra Fjodorovna. Pārsvaru tomēr guva armijas virspavēlniecības uzskati, bez tam domu dibināt latviešu nacionālās vienības atbalstīja arī Krievijas sabiedrotās — Francija un Anglija, kurām jau bija zināmas latviešu augstās kaujasspējas, drosme un disciplīna. Sabiedroto valstu valdība saprata, ka Rīgas zaudēšana pavērtu vāciešiem ceļu uz Petrogradu (1914. gadā Sanktpēterburga tika pārdēvēta par Petrogradu. Petrogradas nosaukums pastāvēja līdz 1924. gadam, kad to pārdēvēja par Ļeņingradu) un līdz ar to iespējama Krievijas sakāve, bet ienaidnieka karaspēka saistīšana Austrumu frontē atvieglāja sabiedroto armiju stāvokli Rietumu frontē. Protams, latviešu vienībām skaitliskā ziņā būtu maza nozīme salīdzinājumā ar simtiem tūkstošu pārējo Krievijas karaspēka vienību, bet pavēlniecība cerēja, ka latvieši ar savu piemēru spēs iedvest cīņassparu krievu karavīriem.

1915. gada jūlijā tika saņemta Nikolaja II piekrišana un Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieks ģenerālis Mihails Aleksejevs parakstīja pavēli uzsākt latviešu brīvprātīgo bataljonu formēšanu. Šī darba veikšanai tika izveidota organizācijas komiteja, kuras sastāvā bija Valsts domnieki Jānis Goldmanis un Jānis Zālītis, kā arī pazīstami sabiedriskie darbinieki Arveds Bergs, Zigfrīds Meierovics, Valdemārs Zāmuels, kā arī citi, kopskaitā 15 cilvēki. Dzejnieki Kārlis Skalbe un Atis Ķēniņš sarakstīja kvēlu aicinājumu tautai — **“Pulcējaties zem latviešu karogiem!”**. 30 jūlijā (pēc vecā stila) darbu uzsāka brīvprātīgo pieņemšanas komisija Rīgā. Pieņemšanas punkti tika izveidoti arī Cēsīs, Valmierā, Valkā, Smiltenē, Rūjienā un citās Latvijas pilsētās, kā arī Maskavā, Tērbatā, Petrogradā, Tallinā, Vitebskā, Pleskavā, gandrīz visur, kur lielākā skaitā bija apmetušies Kurzemes un Zemgales bēgļi un evakuēto rūpnīcu strādnieki.

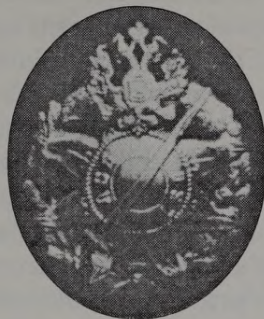
Organizācijas komitejas aicinājumam ar sajūsmu atsaucās tūkstošiem latviešu jaunekļu un vīru. Latvietis drīkstēja ņemt rokās ieročus un aizstāvēt savu tēvzemi pret nīsto krustnešu pēctečiem. Jau pirmajā dienā tika pierēģistrēts 171 brīvprātīgais, bet ar katru dienu viņu skaits aizvien pieauga. Kaut gan brīvprātīgajos bija paredzēts pieņemt vīriešus tikai vecumā no 17 līdz 35 gadiem, pieteicās pat pusmūža vīri 50—60 gadu vecumā, kā arī pusaudži. Nereti bija gadījumi, kad brīvprātīgajos

pieteicās reizē gan pusmūža tēvs, gan viņa nepilngadīgais dēls, lai kopīgi ietu kaujās tāpat, kā kopīgi bija pļāvuši savas druvas.

Līdz 1915. gada beigām tika reģistrēti vairāk nekā 6000 brīvprātīgo, bet nākamā gada pirmajā pusē to kopskaits pārsniedza 8 tūkstošus. Bez šiem brīvprātīgajiem civiliedzīvotājiem uz strēlnieku bataljoniem pārnāca arī jau agrāk iesauktie latviešu karavīri no krievu karaspēka daļām. Turpmākajās mobilizācijās iesauktie latvieši gandrīz visi tika ieskaitīti strēlnieku vienībās. Līdz 1916. gada rudenim latviešu nacionālajās vienībās bija vairāk nekā 40 tūkstoši karavīru, no kuriem ap 30 tūkstoši atradās kaujas vienībās, bet ap 10 tūkstoši — rezervē. Armijas rezerves daļās tika ieskaitīti gan jauniešauktie, kuri tur izgāja apmācības, gan tie karavīri, kuri pēc ievainojumiem gatavojās atgriezties frontē.

Latviešu strēlnieku vienības komandēja savējie, latviešu tautības virsnieki, kuri pārnāca uz strēlnieku bataljoniem, tāpat kā karavīri, no visdažādākajām Krievijas armijas vienībām. Vairumam no virsniekiem bija jau liela kauju pieredze gan krievu-japāņu karā, gan ciņās Austrumprūsijā, piemēram, Fridriham Briedim, Kārlim Goperam, Jukumam Vācietim, Rūdolfam Bangerskim un daudziem citiem, vēlāk plaši pazīstamiem militārajiem darbiniekiem un latviešu strēlnieku vadotiem. Latviešu virsnieki nāca ne tikai no frontes. Pulkvedis Andrejs Auzāns ieradās pie strēlniekiem no tālās Uzbekijas, kur līdz 1916. gadam bija Taškentas observatorijas direktors. Latvijā atgriezās arī viens no nedaudzajiem Krievijas armijas latviešu tautības augstākajiem komandieriem ģenerālmajors Augusts Misiņš.

Pateicoties organizācijas komitejas vadītāju darbībai, latviešu strēlnieku bataljoni ieguva tiesības nēsāt savus kara karogus, kuri atšķirās no citiem Krievijas armijas karogiem ar to, ka tiem uzraksts tikai vienā pusē bija krievu valodā, bet otrajā pusē varēja būt nacionālā simbolika un uzraksts latviešu valodā. Latviešu strēlnieki bez tam atšķirībā no citiem nēsāja īpašu krūšu nozīmi. Krūšu nozīmes, kā arī pirmo trīs bataljonu karogu zīmējumus izgatavoja mākslinieks Ansis Cīrulis. Līdz 1915. gada beigām bija saformēti 8 bataljoni, katrā ap 1200—1300 vīru. Katra bataljona karogam bija sava simbolika un devīze, katram bataljonam — savs nosaukums.

Latviešu strēlnieku krūšu nozīmes

1. Daugavgrīvas bataljona karogā attēlota uzlecoša saule ar sakrustotiem šķēpiem. Devīze — “Nebēdāj’ties, karavīri, sidrabota saule lēc”.

2. Rīgas bataljona karogā — Pērkons met zibeņus uz tēvijas ienaidniekiem. Devīze — “Tēvuzemei grūti laiki, dēliem jāiet palīgā”.

3. Kurzemes bataljona karogā — ozols ar varavīksni. Devīze — “Uz ežiņas galvu liku sargāt savu tēvu zemi”.

4. Vidzemes bataljona karogā — lecoša saule ar zobenu un ozolzaru pār to. Šim karogam devīzes nebija.

5. Zemgales bataljona karogā — zobens pār sauli ozollapu vainagā. Devīze — “Tēvuzemes brīvestību pirksim mēs ar asinīm”. Šī karoga zīmējumu sākumā valdība negribēja apstiprināt, un pats Nikolajs II uz karoga zīmējuma bija uzrakstījis, ka šī devīze ir dažādi saprotama.

6. Tukuma bataljona karogā — lecoša saule ozollapu vainagā ar zobenu pār to. Devīze — “Dievs, svēti Latviju”.

7. Bauskas bataljona karogā — ozolzariem apvīts zobens, aiz tā — lecoša saule. Devīze — “Naidniekam zvēroša liesma, tēvijai saules stars”.

8. Valmieras bataljona karogā — zobens ozollapu vainagā, aiz tā lecoša saule. Devīze — “Imanta nevaid miris”.

Strēlnieku krūšu nozīmē bija attēlota lecoša saule ozollapu vainagā un pāri tai — zobens.

Latviešu strēlnieku bataljonos stājās visu sabiedrisko kārtu pārstāvji — saimnieki un kalpi, zvejnieki, uzņēmēji, strādnieki, ierēdņi, amatnieki, skolotāji, skolēni un studenti. Neparasti augsts tā laika Krievijas armijai bija latviešu strēlnieku izglītības līmenis. Tikai retais no viņiem nebija beidzis vismaz pagasta skolu, lasīt un rakstīt nepratēju bija tikai ap 3 % no visa strēlnieku kopskaita. Salīdzinot — kopumā Krievijas armijā lasīt un rakstīt pratēji 1914.—1915. gadā skaitījās ap 75 % no visiem karavīriem, bet šeit tika pieskaitīti cilvēki, kuri tik vien prata kā uzrakstīt savu vārdu un uzvārdu. Tātad var uzskatīt, ka analfabētu patiesībā bija puse un varbūt pat vairāk no visiem Krievijas armijas karavīriem. Latviešu strēlnieki atšķīrās no pārējiem Krievijas karavīriem ne tikai ar izglītību, bet arī ar augsto **pienākuma apziņu** un līdz ar to arī ar disciplīnu. Latviešu karavīru kaujasspējas veicināja galvenokārt tas, ka viņiem bija jācīnās par **savu** zemi zem **saviem** karogiem **savu** virsnieku vadībā. Latviešu karavīrs apzinājās, ka viņš ir savas, latviešu tautas dēls un aizstāvis. Karavīru disciplīnu bataljonos nodrošināja arī virsnieku attieksme pret karavīriem. Latviešu virsnieki bija cēlušies no vienkāršās tautas pretstatā lielākajam vairumam krievu virsnieku, kuri bija muižnieki vai nākuši no turīgām ģimenēm. Tādēļ arī attiecības latviešu virsnieku un kareivju starpā bija vienkāršākas, biedriskākas. Ārkārtīgi reti bija gadījumi, ka kāds komandieris centās pārliecināt savu padoto ar dūru palīdzību, kas krievu vienībās bija parasta parādība. Varētu pat teikt, ka Krievijas armijā valdošā “nūjas disciplīna” bija viens no tās nespēka un vēlākā sabrukuma cēloņiem. Kaut arī komandieru prasības kā ikdienā, tā īpaši — apmācībās bija ļoti augstas, latviešu karavīri tās pildīja ne aiz bailēm no soda, bet gan tādēļ, ka saprata šo prasību nepieciešamību. Latviešu strēlniekus no citu karaspēka vienību karavīriem varēja atšķirt arī pēc viņu ārējā izskata. Tā kā strēlnieku vidū bija daudz drēbnieku un kurpnieku, tad katrs karavīrs centās pārsūt formas tērpus un apavus, lai tie būtu pielāgoti viņa augumam. Piegulošie formas tērpi un karavīru cepures, kuras strēlnieki nēsāja nedaudz “iebuktētas” un “nošķiebtas” uz vienu sānu, izcēla viņu valkātāju stāju un tajā pašā laikā izsauca krievu virsnieku dusmas par šādiem “armijas noteikumu pārkāpumiem”.

Par saviem karavīriem centās rūpēties visa latviešu tauta. Ar organizācijas komitejas palīdzību Rīgā un citur Latvijā tika vākti ziedojumi, biedrības rīkoja dažādus pasākumus, kuru ieņēmumus nodeva strēlnieku vajadzībām, veidojās tā sauktās “dāmu komitejas”, kuru dalībnieces — latviešu sievietes — gādāja karavīriem veļu, cimds un zeķes, iesaistījās ievainoto strēlnieku aprūpē. Lai ievainotajiem latviešu karavīriem nevajadzētu ārstēties kaut kur Krievijā, Rīgā 1915. gada beigās iekārtoja karavīru slimnīcu — lazareti, ko vēlāk pārveidoja par augstāku ārstniecības iestādi — hospitāli. Tomēr šī ārstniecības iestāde nespēja uzņemt visus ievainotos strēlniekus, daudzi tika nosūtīti uz Krievijas lazaretēm un hospitāļiem un bieži vien pēc atveseļošanās nonāca citās Krievijas armijas daļās. Latviešu sabiedriskie darbinieki arī šādos gadījumos centās uzzināt par šiem karavīriem un panākt viņu atgriešanos latviešu vienībās.

7. LATVIEŠU STRĒLNIĒKU BATALJONU PIRMĀS CĪŅAS

Kā brīvprātīgie, tā arī no citām karaspēka daļām atnākušie karavīri tika nosūtīti uz apmācību nometnēm Rīgas nomalēs Vecmīlgrāvī un Bolderājā. Apmācību laiks bija paredzēts diezgan īss, jo kuru katru brīdi varēja sagaidīt vāciešu tālāku virzīšanos uz priekšu — uz Rīgu. To saprata katrs strēlnieks, tādēļ ikviens jaunkareivis centās ātrāk un labāk apgūt visu, kas jāzina un jāprot karavīram, un savukārt tie vīri, kuri jau bija piedalījušies kaujās, palīdzēja jaunajiem ar savu pieredzi. Pieaugot strēlnieku skaitam un veidojot jaunas kaujas vienības, par apakšvirsniekiem tika iecelti arī pieredzējušākie ierindas karavīri. Apmācībās liela uzmanība tika pievērsta ierindas mācībai, kas veicināja latviešu strēlnieku stājas veidošanos, tomēr pats galvenais bija tieši kauju taktikas mācības (taktika — kara mākas nozare, kas aptver prasmi sagatavot un vadīt kaujas, izvēlēties katram noteiktajam gadījumam nepieciešamo rīcību).

Latviešu strēlnieku izglītības līmenis bija tik augsts, ka gandrīz jebkurš spēja apgūt prasmi rīkoties ar topogrāfiskajām kartēm, atzīmēt kartē izlūkgājienos novēroto situāciju — pretinieka pozīciju izvietojumu un ugunspunktu atrašanās

vietas. Strēlniekiem tika mācīta nevis akla paklausība komandieru pavēlēm, bet apzinīga rīcība, prasme vajadzības gadījumā rīkoties patstāvīgi. Turpmākās karadarbības norises parādīja, ka šādu apmācību izgājušie latviešu strēlnieki, kaujas laikā zaudējot savu komandieri, spēja uzņemties tā pienākumus, turpretī krievu karaspēka vienības šādos gadījumos lielāko tiesu kļuva kaujas nespējīgas.

Liels kavēklis pirmo latviešu strēlnieku bataljonu apmācībā bija ieroču trūkums. Vai nu ar noteiktu nolūku, vai arī vienkārši krievu kara ierēdņu neizdarības dēļ karavīri saņēma šautenes tikai īsi pirms došanās uz fronti. Apmācību laikā, vingrinoties kaujas paņēmienos, vajadzēja iztikt ar koka šauteņu maketiem vai pat ar mietiem. Šaušanas treniņos bija viena šauteņa uz vairākiem desmitiem karavīru. Slikta bija arī apgāde ar karavīru drēbēm un apaviem: daudziem strēlniekiem vajadzēja pat doties uz fronti korpēs vai pastalās. Tomēr šādas nepilnības nemazināja latviešu vīru un jaunekļu cīņas gribu. Ikviens vēlējās pēc iespējas ātrāk pabeigt kaujas apmācības un doties pretī ienaidniekam.

Šis brīdis pienāca drīz. 1915. gada oktobra sākumā vācu karaspēks sāka virzīties kā Daugavpils, tā Rīgas virzienā. 4. oktobrī (pēc vecā stila) ienaidnieka vienības sasniedza jau Olaini, un pats Krievijas cars Nikolajs II deva rīkojumu frontes vadībai darīt visu iespējamo, lai nosargātu Rīgu. Pirmais aizstāvēt savu dzimto pilsētu devās **1. Daugavgrīvas bataljons** kapteiņa *Rūdolfa Bangerska* vadībā. Šis bataljons sastāvēja galvenokārt no Rīgas jauniešiem — fabriku strādniekiem, amatu mācekļiem, arodskolniekiem un citiem, kuri, būdami rīdzinieki, pirmie bija ieradušies brīvprātīgo pieņemšanas punktos. Vairums no viņiem bija tā dēvētie "Rīgas pašpuikas" — puisi no trūcīgajām Rīgas nomalēm, kuri nicināja pilsētas centra turīgos vācu iedzīvotājus, ballītēs līdz asinīm kāvās ar kaimiņu rajonu puisiem, lai gūtu meiteņu ievēribu, un tajā pašā laikā viņi bija gatavi atdot visu iespējamo, lai palīdzētu vakardienas pretiniekiem — tādiem pašiem nomaļu zēniem — nelaimē.

9. oktobrī (pēc vecā stila) 1. Daugavgrīvas bataljons devās uz Babītes ezera apkaimi, lai stātos pretī gadsimtu ienaidniekiem. Pirmā kauja starp latviešu strēlniekiem un vācu kara-

vīriem notika 11. oktobrī (pēc vecā stila). Šajā kaujā krita pirmie savas tēvzemes aizstāvji — strēlnieki Andrejs Stūris, Jānis Gavenas un Jēkabs Timma. Kritušie varoņi tika pārvesti no cīņu vietas uz Rīgu un svinīgi apglabāti Meža kapos. Turpmākajās cīņu gaitās šajā vietā sāka glabāt arī citus par dzimteni kritušos cīnītājus, un ar laiku tur izveidojās **Brāļu kapi** — viena no mūsu tautas svētvietām.

Drīz vien pēc 1. bataljona cīņās devās 2. Rīgas un 3. Kurzemes bataljons. Šīs trīs nelielās daļas salīdzinājumā ar visām pārējām Rīgas frontē esošajām Krievijas armijas kaujas vienībām jau savās pirmajās kaujās parādīja tādu drosmi un karamāku, ka spēja ne tikai savos kauju iecirkņos apturēt vācu uzbrukumus, bet arī iedvest cīņas sparū līdz šim kūtrajām krievu vienībām. Vācu karaspēka virzīšanās uz Rīgu, kā arī uz Daugavpili tika apturēta, un gandrīz divus gadus ienaidnieks nespēja šķērsot Daugavu, nespēja ielauzties ne Rīgā, ne Vidzemē, ne Latgalē.

1915. gada oktobra—novembra kaujās īpaši izcēlās 1. Daugavgrīvas bataljona 1. rota, kuru komandēja poručīks (virsleitnants) *Fridrihs Briedis* — vēlākais pulkvedis, kurš ar saviem varoņdarbiem kļuva leģendārs ne tikai Latvijā, bet arī aiz tās robežām. Latviešu strēlnieku cīņu vēsturē uz mūžiem paliks nakts no 16. uz 17. oktobri (pēc vecā stila), kad Fridriha Brieža vadībā 1. rotas vīri pie Plakaniem (apmēram pusceļā starp Ķekavu un Olaini) pēkšņā uzbrukumā sakāva vācu bataljonu — vismaz četras reizes lielākus spēkus, pie tam šajā kaujā vācieši zaudēja ap 100 karavīru, bet strēlniekiem bija tikai 3 kritušie un astoņi ievainotie. Gandrīz tādi paši panākumi šai rotai bija pēc mēneša — nakti no 9. uz 10. novembri (pēc vecā stila) šajā pašā rajonā pie Veisu mājām.

Kādā itāliešu laikrakstā vēlāk tika rakstīts, ka viena latviešu strēlnieka vērtība esot tikai ar zeltu atsverama, bet beļģu dzejnieks Emils Verharns strēlniekiem veltīja savas dzejas rindas:

**Un mēs pie Verdenas,
Izeras klausāmieš,
Elpa pat klust —
Kā Latvijas ozoli sasaucas,
Tie locīties neprot, bet lūst.**

8. 1916. GADA VASARA

Pēc oktobra—novembra kaujām ziema latviešu strēlniekiem pagāja samērā mierīgi. Tika veikti izlūkgājieni, nostiprinātas pozīcijas, veidotas jaunas aizsarglīnijas, kā arī turpinājās jaunu bataljonu veidošana un apmācība.

1915. gadā vācu karaspēks bija atspiedis krievu armiju ievērojami tālu no Vācijas austrumu robežām. Vācu virspavēlniecība uzskatīja, ka Krievijas armijas ir pietiekami novājinātas un vismaz tuvākajā laikā nebūs spējīgas apdraudēt Vāciju. Tādēļ tika nolemts 1916. gadā visus galvenos spēkus izmantot Rietumu frontē, lai ātrāk sakautu franču-angļu apvienoto karaspēku. 1916. gada 8. februārī (pēc vecā stila) Vācijas karaspēks uzsāka plašu, rūpīgi un slepeni gatavotu uzbrukumu Francijas ziemeļaustrumos, kur atradās ļoti spēcīgi nocietinātā Verdenas aizsardzības līnija — tā sauktais Verdenas cietoksnis. Ja vāciešiem izdotos šo cietoksni ieņemt, tad nekas tiem vairs netraucētu virzīties uz Francijas galvaspilsētu Parīzi. Tādēļ Francija lūdza savu sabiedroto Krieviju veikt pasākumus, lai Vācija nevarētu pārsviest uz Rietumu fronti papildu karaspēka vienības no Austrumu frontes. Bija nepieciešama darbība, kas piesaistītu vācu spēkus un varbūt pat liktu vāciešiem pārsviest papildu spēkus uz Austrumiem. Šāda darbība varēja būt tikai plašs, vispārējs Krievijas armijas pretuzbrukums visā frontē. Krievijas Ziemeļu frontes pavēlniecība izstrādāja kaujas plānu, kurš paredzēja, ka Latgalē izvietotā 5. armija kopā ar Rietumu frontes karaspēku, kas atradās Baltkrievijā, dos triecienu vācu karaspēkam Lietuvā. Bet 12. armija, kuras sastāvā bija iekļauti arī latviešu strēlnieku bataljoni, uzbruks pretiniekam virzienā no Rīgas uz Bausku. Šī operācija, kaut arī labi iecerēta, tomēr bija ļoti vāji sagatavota. Pirms uzbrukuma sākuma izrādījās, ka trūkst nepieciešamo lielgabalu, municijas, pat šauteņu karavīriem trūka.

Latviešu strēlnieku bataljoni tika pakļauti 13. Sibīrijas strēlnieku divīzijas komandierim. 8. martā (pēc vecā stila) sākās iecerētais frontes pārrāvums. Pirmajā triecienā bija jādodas 1. Daugavgrīvas, 2. Rīgas un 7. Bauskas bataljonam kopā ar 50. un 51. Sibīrijas strēlnieku pulku. Uzbrukuma vietu un virzienu armijas pavēlniecība bija izvēlējusies ļoti

neveiksmīgi. Strēlniekiem bija jāvirzās pa atklātu vietu, pie tam izmirkušiem pavasara šķīdoni, pret labi nocietinātiem un nomaskētiem vācu ierakumiem, no kuriem vairums atradās mežu aizsegā. Bez tam vāciešu ložmetēju izvietojums deva iespēju apšaudīt uzbrucēju rindas no sāniem. Tomēr jau pirmajā triecienā latviešu strēlnieki pārvarēja visus šķēršļus un ielauzās pretinieka nocietinājumos, bet viņiem sekoja tikai viens 51. Sibīrijas strēlnieku pulka bataljons, pārējie atteicās atstāt savus ierakumus. Arī 50. pulka karavīri, sastapušies ar pretinieka uguni, atgriezās izejas pozīcijās. Tā viss kaujas smagums gūlās tikai uz latviešu strēlnieku pleciem. Protams, ka šādos apstākļos nevarēja domāt par uzbrukuma tālāku virzību. Tumsas aizsegā latviešu strēlnieki atstāja iegūtās pretinieka pozīcijas. Vēlāk šī uzbrukuma neveiksmi divīzijas komandieris centās iztēlot kā latviešu nespēju un pat glēvumu, tomēr strēlnieku komandieriem izdevās pierādīt 12. armijas vadībai šīs neveiksmes patiesos cēloņus. Līdzīgi šajā pašā iecirknī norisēja kaujas 16. martā (pēc vecā stila). Atkal latviešu strēlnieki, ciedzami lielus zaudējumus, guva panākumus cīņā pret daudzkārt pārākajiem pretinieka spēkiem, bet skaitliski daudzkārt lielākās krievu vienības šos panākumus nespēja atbalstīt. Kā visas Pirmā pasaules kara norises vācu-krievu frontē, tā arī marta kaujas parādīja Krievijas karaspēka komandieru nespēju un neprasmī vadīt kaujas: krievu karavīri bija ļoti vāji apmācīti, pastāvīgi trūka ieroču un municijas, īpaši artilērijas lādiņu. Krievijas armijas pavēlniecībā valdīja uzskats, ka ieroči un municija maksā naudu, bet karavīru Krievijā netrūkst, tādēļ ar to dzīvībām nav jārēķinās. Ja arī kādai karaspēka daļai, kā šajā gadījumā latviešu strēlniekiem, izdevās gūt panākumus, tad vienmēr izrādījās, ka karaspēka vadība nav padomājusi par savlaicīgu rezerves spēku sagatavošanu un izmantošanu. Neveiksmi cieta arī 5. armijas darbība, tādēļ augstākā virspavēlniecība nolēma Ziemeļu un Rietumu frontēs uzbrukuma operācijas pārtraukt. Kaut arī tās bija neveiksmīgas, savu galveno uzdevumu — sniegt atbalstu sabiedrotajiem — tās bija izpildījušas, jo vācieši nebija iedrošinājušies no Austrumu frontes atsaukt karaspēka daļas un virzīt tās uz Verdenu. Rūpīgi izplānotais vācu karaspēka uzbrukums Verdenai apsika.

Pēc 1916. gada marta kaujām latviešu strēlnieki atpūšas Griziņkalna apkaimē. Tikties ar strēlniekiem no Pēterpils ieradies Krievijas Valsts domnieks J. Goldmanis (centrā), pa labi no viņa F. Briedis un R. Bangerskis

Pēc marta kaujām arī Latvijas teritorijā uz laiku iestājās atelpas brīdis, nerēķinot nelielas, vietēja rakstura sadursmes. Tomēr Krievijas karaspēka virspavēlniecība plānoja jaunu, daudz plašāku uzbrukumu, kurā piedalītos visas trīs — Ziemeļu, Rietumu un Dienvidrietumu frontes. Tomēr atkal krievu karavadoņi nespēja vienoties kopējai rīcībai. Pirmās uzsāka vispārējo uzbrukumu Dienvidrietumu frontes armijas ģenerāļa *A. Brusilova* — pieredzējuša un saprātīga karavadoņa vadībā. Šis uzbrukums bija sekmīgs — *A. Brusilova* vadītais karaspēks sakāva austrungāru armijas un virzījās uz priekšu, taču nesaņēma atbalstu no Krievijas Rietumu frontes. Lai kavētu Vāciju sniegt palīdzību Austrungārijai, Krievijas augstākā virspavēlniecība pavēlēja sākt uzbrukumu Ziemeļu frontē, tas ir — Latvijas teritorijā. Uzbrukuma mērķis bija atspiest pretinieku no Daugavas, kā arī saistīt tā spēkus Kurzemē un Lietuvā.

12. armijai, kuras sastāvā atradās latviešu strēlnieku bataljoni, vajadzēja dot triecienu Baldones virzienā. 3. jūlijā (pēc vecā stila) pēc spēcīgas krievu artilērijas sagatavošanas uguns,

kurai vajadzēja sagraut vācu nocietinājumus un dzeloņstieņu aizsprostus, sākās uzbrukums. Kaut arī artilērijas sagatavošanas uguns bija spēcīga un ilgstoša, tā nebija precīza, tādēļ dzeloņstieņu žogi, kas aizsargāja vācu ierakumus, tikpat kā nebija cietuši. Pirmās uzbrucēju rindas bija spiestas aizkāvēties, kamēr pārvarēja šos šķēršļus. Vācieši pa šo brīdi paspēja atjēgties no krievu artilērijas apšaudes un sagaidīja triecienvienības ar blīvu ložmetēju uguni. Krievu vienību karavīri neizturēja nāvējošo pretinieka uguni un atkāpās, vietām pat panikā bēga. Un atkal, tāpat kā marta kaujās, latviešu strēlnieki bija tie, kas guva panākumus. Krievu vienības nespēja sasniegt pat vācu nocietinājumu pirmo līniju, turpretī 7. Bauskas bataljona vīri ielauzās pretinieka aizsardzības trešajā līnijā. Panākumi, kaut arī mazāki, bija 2. Rīgas, 6. Tukuma un 1. Daugavgrīvas bataljonam, bet, nesāņemot atbalstu no pārējām karaspēka daļām, tie zaudēja savu nozīmi. Kaut arī šajā kauju iecirknī Krievijas armijas pavēlniecība bija sakopojusi spēkus, kas gandrīz četrkārt pārsniedza vācu kareivju skaitu, sešu dienu ilgajās kaujās frontes līnija tā arī netika pārrauta. Krievijas karaspēka zaudējumi bija milzīgi — gandrīz 29 tūkstoši kareivju un virsnieku, no tiem ap 10 000 bija padevušies gūstā. Šajos zaudējumos, kuru cēlonis bija Krievijas karaspēkā parastā augstāko komandieru nemākulība un nerēķināšanās ar cilvēku dzīvībām, jāieskaita arī vairāk nekā 2000 latviešu vīru un jaunekļu dzīvības. Latviešu karavīru zaudējumi varēja būt vēl lielāki, ja daži no bataljonu komandieriem, riskējami ar kara tiesu par nepaklausību, nebūtu atsevišķos gadījumos pierādījuši armijas pavēlniecībai vairāku kaujas pavēļu nesaprātību un pat bezjēdzību. Par nelaimi, šādas iespējas latviešu strēlnieku komandieriem bija ļoti reti, tādēļ parasti viņiem nācās pakļauties kara likumiem un izpildīt dotās pavēles, zinot, ka tās nav izpildāmas.

1916. gada jūlija kaujās Rīgas frontē Krievijas armija gan neguva iecerētos panākumus, tomēr tās piesaistīja ievērojamus pretinieka spēkus un tādēļ vācu pavēlniecība nevarēja papildināt tās armijas, kuras cīnījās ar franču-angļu apvienotajiem spēkiem, kuri šajā pašā laikā bija uzsākuši plašu uzbrukumu vācu armijai Francijas ziemeļaustrumu daļā pie Sommas upes.

16. augustā (pēc vecā stila) Ķemeru—Tukuma frontes iecirknī sākās plašs krievu karaspēka uzbrukums, kurā piedalījās 37 bataljoni, to skaitā 5 latviešu strēlnieku bataljoni, ap 140 lielgabalu un bruņuvilciens. Un atkal atkārtojās jau visās iepriekšējās kaujās pieredzētais! Vienīgi latviešu strēlnieki spēja ieņemt pretinieka nocietinājumus un izturēt vairāk nekā nedēļu neskaitāmus pretuzbrukumus. Šajās cīņās īpaši izcēlās 5. Zemgales un 8. Valmieras bataljons. Apmēram pusotru nedēļu latvju karavīri turējās ieņemtajās pozīcijās, gaidot papildspēkus, bet tā arī nesagaidīja. Vispārējais frontes pārrāvums kārtējo reizi nebija izdevies, un strēlnieku bataljonus atsauca uz aizmuguri atpūtā.

Runājot par 1916. gada vasaras norisēm Rīgas frontē, īpaši jāpiemin tā sauktās **Nāves salas** aizstāvēšana. Par Nāves salu bija iesaukta neliela, tikai ap 2 km liela teritorija Daugavas līkumā preti Ikšķiles stacijai upes otrā krastā. Jau 1915. gadā, Krievijas karaspēkam atkāpjoties, šeit tika atstāta armijas grupa, lai nodrošinātu karaspēka pārceļšanos pār Daugavu. Vēlāk armijas pavēlniecība uzskatīja, ka šis iecirknis jānotur, lai tajā varētu vajadzības gadījumā pulcēties karaspēka vienības lielākam pretuzbrukumam. Vācieši tā paša iemesla dēļ centās šo iecirkni sagrābt savās rokās. Pretinieka nocietinājumi aptvēra šo nelielo zemes strēli no trim pusēm, ceturtajā pusē bija Daugava, tādēļ tiešām bija izveidojusies it kā sala. Lielie zaudējumi, ko cieta Krievijas armija, aizstāvot šo zemes strēli, bija pamatā tās nosaukumam Nāves sala. Pārmaiņus ar krievu karaspēka daļām Nāves salu aizstāvēja 2. Rīgas un 3. Kurzemes strēlnieku bataljons. Nespēdami tiešos uzbrukumos salauzt Nāves salas aizstāvju pretestību, vācieši sāka pielietot indīgās kaujas vielas — smacējošo gāzi (hloru saturošus ķīmiskos savienojumus). Šāds gāzu uzbrukums gandrīz pilnīgi iznīcināja krievu 173. Kameņecas pulku. Šī pulka atlieku vietā stājās 3. Kurzemes bataljona cīnitāji, un, kaut arī vēl nāvējošā gāze nebija izklīdusi un daudzi kareivji no tās gāja bojā, kurzemnieki atsita visus vācu uzbrukumus.

Ziemeļu frontes pavēlnieks ģenerālis Nikolajs Ruzskis 14. septembrī (pēc vecā stila) ziņoja Krievijas armijas augstākajam virspavēlniekam: “Latviešu strēlnieki patlaban veido drošāko balstu Rīgas frontē ..”

9. ZIEMASSVĒTKU KAUKAS

Laikā, kad jau izveidotie astoņi latviešu strēlnieku bataljoni 1916. gada vasarā veica kaujas darbības, rezerves bataljonā turpinājās aizvien jaunu un jaunu karavīru pieņemšana un apmācība. Šeit ieradās gan pārnācēji no krievu vienībām, gan brīvprātīgie, gan arī tikko kā iesauktie. 1916. gada rudenī latviešu karavīru skaits nacionālajās vienībās sasniedza jau ap 30 tūkstoši vīru, tādēļ Krievijas karaspēka augstākā pavēlniecība deva rīkojumu pārveidot līdzšinējos bataljonus par lielākām kaujas vienībām — **pulkēm**, saglabājot bataljonu nosaukumus un numerāciju. Tajā pašā laikā augstākais virspavēlnieks — Krievijas valdnieks cars Nikolajs II norādīja, ka nedrīkst pieļaut latviešu nacionālo spēku tālāku paplašināšanos. Dažos vēstures avotos minēts, ka cars pat apsvēris jautājumu par latviešu strēlnieku bataljonu likvidēšanu (it kā cārienieks Aleksandras, kura bija vācu tautības, ietekmēts) un tikai frontes ģenerāļi viņu atturējuši no šāda lēmuma pieņemšanas.

1916. gada nogalē 12. armijas pavēlnieks ģenerālis *Radko Dimitrijevs* (ģenerālis Radko Dimitrijevs pēc tautības bija bulgārs un piedalījās 1912.—1913. gada Balkānu karā, kurā Bulgārija, Serbija un Grieķija cīnījās pret Turcijas virskundzību. Kā bijušais cīnītājs par savas tautas brīvību ģenerālis ļoti uzticējās latviešu strēlniekiem, viņu kaujas prasmei, kuru vēl īpaši pavairoja virsnieku un kareivju nacionāli patriotiskās jūtas) iecerēja plašu kauju operāciju — frontes pārrāvumu, lai atspiestu vācu karaspēku tālāk no Rīgas. Plānu atbalstīja Ziemeļu frontes virspavēlnieks ģenerālis Nikolajs Ruzskis, ieteikdams šo operāciju paplašināt, par galveno uzdevumu izvirzot **Jelgavas ieņemšanu** un līdz ar to uzsākot Zemgales un Kurzemes atbrīvošanu. Pirmo — galveno triecienu vācu pozīcijām 12. armijas pavēlnieks plānoja uzticēt tieši latviešu strēlnieku pulkiem, uzdodot pārējām armijas daļām šo triecienu atbalstīt un paplašināt.

Iecerētā frontes pārrāvuma vieta tika izraudzīta teritorijā starp Babītes ezeru un Rīgas—Jelgavas dzelzceļu, tas ir — apmēram 30 km platā joslā, purvainā, krūmiem un mežiem klātā apvidū, kuru vācu armijas vienības, atrazdamās tajā jau vairāk nekā gadu, bija pamatīgi nocietinājušas. Tajā pašā laikā,

Augusts Misiņš

Andrejs Auzāns

paļaujoties uz saviem it kā neieņemamajiem nocietinājumiem, vācu karaspēka pavēlniecībai šajā frontes iecirknī trūka rezerves vienības, ar kurām vajadzības gadījumā varētu papildināt savas kaujas grupas. Tas arī bija viens no iemesliem, kādēļ 12. armijas pavēlnieks bija izraudzījies uzbrukumam tieši šo frontes iecirkni.

Latviešu strēlnieku vienības līdz šim bija pakļautas dažādu Krievijas 12. armijas divīziju un pulku komandieriem, un tikai atsevišķos gadījumos kopīgi darbojās vairāki bataljoni vienuviet un vienlaicīgi. Gatavojoties šīm kaujām, pavēlniecība **pirmo reizi apvienoja visus strēlnieku pulkus divās brigādēs, kuras savukārt izveidoja divīziju.** Par pirmās brigādes un arī visas divīzijas komandieri tika iecelts ģenerālis *Augusts Misiņš*. Šajā brigādē apvienojās pirmie četri strēlnieku pulki. Otri četri pulki veidoja otro brigādi pulkveža *Andreja Auzāna* vadībā. Par šādu visu latviešu strēlnieku pulku apvienošanu, tāpat kā vispār par latviešu nacionālo vienību dibināšanu 1915. gadā, vēl mūsdienās vēsturnieki un politiskie darbinieki izsaka visdažādākos viedokļus. Vieni uzskata, ka Krievijas valdība šos pasākumus veikusi, lai iznīcinātu mūsu tautas spēku, kas vislabāk iespējams, raidot preti lodēm tūkstošiem cilvēku vienlaicīgi, bet citi savukārt domā, ka latviešu strēlnieku vienības, apvienotas pulkos, brigādēs un, visbeidzot, — divīzijā, tā pacēla latviešu tautas nacionālo pašapziņu,

deva cilvēkiem ticību saviem spēkiem, ka deva iespēju pēc diviem gadiem ne tikai pasludināt Latviju par brīvu, neatkarīgu valsti, bet arī šo neatkarību nosargāt, cīnoties pret divu lielvalstu karaspēkiem.

Gatavojoties uzbrukumam, tika apmācītas īpašas vienības, kuru uzdevums bija pirms uzbrukuma sākuma ar īpašām grieznēm pārgriezt stieples un izveidot aizžogojumos ejas. Pastiprinātas mācības bija arī rokasgranātu mešanā un durkļu cīņā. Latviešu karavīri ar īpašu pacilātību gaidīja uzbrukuma sākumu. Katra strēlnieka doma bija iespējami ātrāk doties kaujā, lai izdzītu ienaidnieku no Zemgales un Kurzemes. Pavisam citāds noskaņojums valdīja citās 12. armijas vienībās, kurām bija jāpiedalās frontes pārrāvumā. Toreizējais 5. Zemgales pulka komandieris pulkvedis *Jukums Vācietis* savās atmiņās par latviešu strēlniekiem rakstīja:

“Krievu ģenerāli runāja atklāti, ka viņi šo operāciju ne esot gribējuši, ne sagatavošanas darbus veduši un ka tāpēc viņi noskatišoties, ko padarīšot latvieši.”

Līdz ar to ir pilnīgi skaidrs, ka tikpat kā neviena krievu karaspēka daļa, izņemot latviešu strēlnieku pulkus, nebija spējīga veikt kaujas uzdevumus, un to saprata arī armijas pavēlnieks Radko Dimitrijevs, izteikdams domu, ka kaujas gatavības ziņā pilnīgu uzticību var dot tikai latviešiem. Un tomēr tas nekavēja ģenerāli uzsākt iecerēto operāciju, cerot, ka krievu vienības, redzot latviešu panākumus, atgūs kaujas spar un izpildīs doto uzdevumu.

Paredzamā frontes pārrāvuma rajonā 12. armijas pavēlniecība bija sakopojusi ievērojamus spēkus. Karavīru skaita ziņā Krievijas karaspēks četrkārt pārsniedza vācus, artilērija — divkārt. Bez tam bija ieplānots arī pārsteiguma moments. Pirmkārt — uzbrukumam sākt pareizticīgo Ziemassvētkos (23. decembrī pēc vecā stila, pēc jaunā stila — 5. janvārī), kad, pēc pretinieka domām, krievu karavīriem vajadzētu gatavoties svētkiem. Otrkārt — pirmo triecienu bija paredzēts uzsākt bez iepriekšējas artilērijas uguns, ko parasti pielietoja aizsprostu iznīcināšanai un pretinieka ugunspunktu sagraušanai, lai atvieglinātu kājnieku darbību.

Apvienotās latviešu strēlnieku divīzijas uzdevums bija pārraut vācu nocietinājumu līniju un ieņemt teritoriju starp Kalncienu un Klīves muižu, pie tam Kalnciema virzienā bija jādodas

2. brigādei, bet Klīves — 1. brigādei. Lai izpildītu savu uzdevumu, latviešu strēlniekiem bija jāšķērso gandrīz pilnīgi atklāta vieta, kurā grūti bija atrast kādu aizsegu pret ienaidnieku lodēm, — Mazais Tīreļpurvs jeb Maztīrelis. Purvu sedza bieza sniega kārtā, zem kuras daudzviet slēpās vēl neaizsalušie akači. Uzbrukumam vajadzēja sākties pulksten piecos no rīta, un tā sagatavošanai pusstundu iepriekš jāuzsāk darbs stieplu griezēju vienībām. Latviešu karavīru un virsnieku nepacietība ātrāk uzsākt Kurzemes atbrīvošanu bija tik liela, ka daži nepacietīgākie komandieri izsūtīja griezēju komandas jau krietni pirms noliktā laika (uzbrukuma laiks šādā agrā rīta stundā bija noteikts, pamatojoties uz līdzšinējo kauju pieredzi, ka tieši šajā laikā pretinieka sargposteņu modrība ir vismazākā). Priekšlaicīgi izsūtīto stieplu griezēju darbošanos pie dzeloņstieplu aizsprostiem pamanīja daži modrāki vācu sargposteņi un uzsāka apšaudi, kas savukārt pievērsa visu pretinieka nocietinājumu aizstāvju uzmanību. Pārsteiguma moments bija zaudēts. Tas tomēr nemazināja strēlnieku cīņas sparū, un, par spīti aizvien pieaugošajai pretinieka ugunij, latviešu karavīri, pārvarot dziļi piesnigušo, vietām pat neaizsalušo purvu, pārrāva vācu nocietinājumus, izsita pretinieku no viņu ierakumiem un virzījās uz priekšu. Strēlniekiem bija tikai viena doma — ātrāk sasniegt Lielupi, lai varētu izdzīt ienaidniekus no Jelgavas un uzsākt visas Kurzemes atbrīvošanu. Tomēr šīm cerībām nebija lemts piepildīties. Kaujas operācijas plānos bija pieļautas lielas kļūdas. Tā, piemēram, pavēlniecība nebija ņēmusi vērā, ka triecienvienībām ir jāieņem arī ceļš, kas veda no kauju iecirkņa uz Jelgavu, un tas deva iespēju vāciešiem samērā netraucēti piegādāt savu pozīciju aizstāvjiem papildspēkus no tālākas aizmugures. Otra lielākā pavēlniecības kļūda bija tā, ka abām latviešu strēlnieku brigādēm bija dots uzdevums veikt frontes pārrāvumu katrai savā virzienā. Tas deva iespēju pretiniekam iespieties kā ķīlim starp abām brigādēm un galīgi atšķirt tās vienu no otras. Īpaši smags stāvoklis izveidojās 1. brigādei: no vienas puses to apdraudēja ķīlī esošās vācu vienības, no otras — ienaidnieka papildspēki, kas nāca no Jelgavas pa neaizsargāto ceļu. Strēlniekiem uzbruka arī tās vācu vienības, kas pēc pārrāvuma bija palikušas latviešu aizmugurē. Tomēr vislielākā traģēdija latviešu strēlniekiem bija tā, ka viņi nesaņēma nekādus papildspēkus.

14. Sibīrijas divīzija, kura bija izvietota blakus 1. latviešu brigādei, **atteicās doties uzbrukumā**, līdz ar to dodot iespēju vāciešiem aplenkt strēlnieku vienības. Līdzīgs stāvoklis bija arī 2. brigādei, kur blakus esošie 3. Sibīrijas divīzijas 11. un 12. pulki, sastapušies ar pretinieka uguni, atgriezās izejas pozīcijās. **Latviešu karavīri bija palikuši vieni!** Jelgavas atbrīvošanas operācija, kurā strēlnieki ar tādu sajūsmu devās, cieta pilnīgu neveiksmi. Tomēr Krievijas karaspēka pavēlniecība šajā neveiksmē vainoja nevis savu ģenerāļu kļūdas un neizdarību, bet gan — latviešu strēlniekus! Tikko izveidotā latviešu strēlnieku divīzija tika likvidēta tās pašas dienas pievakarē un abas brigādes ieskaitītas 3. Sibīrijas divīzijā. Šīs divīzijas komandieris ģenerālis *N. Trikovskis* bija pazīstams kā viens no nīknākajiem latviešu ienaidniekiem. Ģenerālis Trikovskis tūlīt deva pavēli 1. brigādei un 5. Zemgales pulkam atstāt ieņemtos vācu ierakumus, ievietojot to aizsardzībai 9. un 10. Sibīrijas pulku. Šo pulku karavīri, atraduši pamestajās vācu noliktavās alkoholiskos dzērienus, jau pēc neilga laika kļuva kaujas nespējīgi. Rezultātā lielākā daļa sibīriešu nokļuva vācu gūstā, liels skaits tika nonāvēti.

Vācu karaspēka frontes joslā starp Babītes ezeru un Kalncienu atradās ļoti spēcīgi nocietināta vieta — tā sauktā Garā kāpa Maztīreļa purvā, kuru tā laika frontes ziņojumos sauca par “Mēli”, bet vēsturē pazīstama kā “**Ložmetējkalns**”. No šīs augstienes vācieši varēja turēt zem apšaudes uguns plašu apkaimi, līdz ar to nosedzot visas pieejas Kalnciema virzienā. Uzbrukuma pirmajā dienā, 23. decembrī, šos nocietinājumus saskaņā ar pavēlniecības izstrādāto plānu vajadzēja ieņemt 11. un 12. Sibīrijas strēlnieku pulkam, bet, kā jau zināms, šīs karaspēka vienības savu uzdevumu neveica. Tādēļ armijas pavēlnieks Radko Dimitrijevs nākamajā dienā, 24. decembrī, šo kaujas operāciju uzticēja 2. latviešu strēlnieku brigādei, pakļaujot tās komandierim pulkvedim A. Auzānam papildus divus sibīriešu pulkus. Naktī no 24. uz 25. decembri (pēc vecā stila) šis spēcīgais vācu atbalstpunkts tika ieņemts un vācu karavīri atkāpās uz Kalncienu. Tagad tikai vajadzēja visām Krievijas karaspēka vienībām doties uz Jelgavu, un šo kauju mērķis būtu sasniegts, jo vāciešiem vairs nebija nekādu rezervju. Tomēr tas nenotika. Augstākā pavēlniecība nolēma

vispirms nostiprināties iegūtajās pozīcijās, tad nosvinēt Ziemassvētkus un tikai pēc tam turpināt kaujas. Vācu karaspēka vadība izmantoja šo kļūdu un uzsāka papildināt savas frontes aizstāvju skaitu, pārvietojot kaujas vienības no Daugavpils frontes iecirkņiem.

25. decembrī (pēc vecā stila) ģenerālis Trikovskis pavēlēja 16. Sibīrijas strēlnieku pulkam un jātnieku pulkam ieņemt Kalnciemu un Lielupes tiltu. Šim karaspēka vienībām bija jādodas uzbrukumā, šķērsojot atklātu lauku. Vācu ložmetēju un lielgabalu uguns gandrīz pilnīgi iznīcināja kā sibīriešu strēlniekus, tā kavalēristus. Šeit kārtējo reizi pierādījās Krievijas karaspēka pavēlniecības viedoklis, ka "cara tētiņam karavīru netrūkst", tādēļ nav nekādas vajadzības rūpīgāk sagatavot kauju operācijas, saudzēt cilvēkus.

Turpmākās dienas pagāja nemitīgās kaujās, gan atsitot vācu uzbrukumus, gan mēģinot pārraut pretinieka aizsardzību. Tomēr īstais brīdis sekmīgam frontes pārrāvumam bija nokavēts augstāko komandieru kļūdu un krievu karaspēka daļu zemo kaujasspēju dēļ. Vācieši bija paspējuši pievest papildspēkus no citiem frontes rajoniem un pat uzskatījuši par nepieciešamu noņemt no pozīcijām Rietumu frontē vienu kaujas divīziju, kas līdz šim stāvēja pretī franču karaspēkam, un nosūtīt uz Rīgas kauju iecirkni, bet to Krievijas armijas pavēlniecība laikam vēl nezināja. Latviešu strēlnieki tika nosūtīti atpūtā uz frontes aizmuguri.

Strēlnieku atpūta nebija ilga. Vācieši uzsāka jaunu uzbrukumu, lai atgūtu Ložmetējkalnu. Krievu karaspēka divīzijas kārtējo reizi nebija spējīgas turēties pretī vācu uzbrukumiem, un viss cīņu smagums bija jāiznes latviešu strēlnieku 5. un 6. pulkam. Bija skaidri redzams, ka Ložmetējkalnu neizdosies noturēt un līdz ar tā zaudēšanu ienaidniekam pavērsies ceļš uz Rīgu. Tādēļ atpūtā esošie strēlnieki saņēma pavēli steigšus doties uz kaujas lauku un ne tikai apturēt pretinieku, bet atspiest to atpakaļ. 1. brigādes komandieri šo pavēli saņēma ap pusnakti, un pretuzbrukums bija jāuzsāk piecos no rīta. Ap 35—40 km garo ceļu latviešu strēlnieki veica skriešus un, nonākot kauju rajonā, gandrīz bez atelpas metās cīņā. Šī 12. janvāra (pēc vecā stila) kauja izvērsās par visgrūtāko, visasiņaināko kauju no visām

lidzšinējām. Strēlnieku pulkiem bez jebkāda artilērijas uguns atbalsta bija jāšķērso viss Tīreļpurva klajums, ko sedza bieza sniega sega. Gaismai austot, vācieši atklāja pret klajumā esošajiem latviešu karavīriem spēcīgu lielgabalu un ložmetēju uguni. 1. brigādes 3. un 4. pulks, kuri gāja triecienu pirmajās rindās, tika gandrīz pilnīgi iznīcināti. Milzīgie zaudējumi tomēr neapturēja strēlnieku cīņas sparus. Vācu vienības tika sakautas. Cīņas turpinājās vēl vairākas dienas, bet visi vācu mēģinājumi satriekt latviešu strēlnieku pulkus bija nesekmīgi. Tajā pašā laikā pārējās Krievijas armijas vienības vai nu kaujās nemaz nepiedalījās, vai arī jau pēc pirmajām vācu ložmetēju zalvēm metās bēgt. Protams, bija arī atsevišķi izņēmumi, kad krievu komandieri spēja uzturēt savās daļās kaujasspējas, bet tādi gadījumi tomēr bija ļoti reti. Tajā pašā laikā augstākie komandieri, īpaši 3. Sibīrijas divīzijas komandieris ģenerālis N. Trikovskis, latviešu strēlnieku pulku panākumus piedēvēja savām vienībām. Tā, piemēram, ziņojumā virspavēlniecībai par Ložmetējkalna ieņemšanu Trikovskis rakstīja: "Latvieši sniedza pakalpojumu kā vietējo apstākļu un ceļu pazinēji."

Kaujas ar mainīgām sekmēm turpinājās līdz pat 22. janvārim (pēc vecā stila). Vācieši visiem spēkiem centās atgūt Ložmetējkalku. Pret latviešu strēlniekiem tika pielietotas pat indīgās gāzes, bet arī tās nespēja salauzt savas zemes brīvības aizstāvjus. Beidzot pretinieks meta mieru un nostiprinājās esošajās pozīcijās. Kauju darbība šajā frontes iecirknī beidzās, un Krievijas 12. armija tika nosūtīta uz aizmuguri rezervē. Latviešu strēlnieki atgriezās Torņakalnā, Zaslaukā un Jūrmalā, lai atpūstos, papildinātu savas rindas un gatavotos nākamajām cīņām.

Kauju laikā latviešu strēlnieku pulki bija cietuši ārkārtīgi lielus zaudējumus — kritušo un ievainoto karavīru skaits pārsniedza 8000 vīru, vairāk nekā vienu trešo daļu no kopējā kaujas sastāva. Asiņainās, bezjēdzīgi plānotās un vadītās Ziemassvētku un Janvāra kaujas radīja strēlniekos, visā latviešu tautā naidu un nicinājumu pret Krievijas armijas ģenerāļiem, pret visu cariskās Krievijas iekārtu, ieskaitot pašu imperatoru Nikolaju II. Tādēļ arī aizvien lielāku ietekmi guva visdažādāko sociālistisko virzienu agitatori, īpaši — lielnieku pārstāvji.

KOPSAVILKUMS

20. gadsimta sākumā aizvien vairāk saasinājās Eiropas lielāko valstu attiecības. Starptautisko attiecību pasliktināšanos radīja savstarpēja konkurence par preču noieta tirgu, līdz ar to — cīņa par ietekmes paplašināšanu citos pasaules reģionos. Izveidojās divi valstu grupējumi — Trejsavienība un Antante. Šo grupējumu dalībvalstis vienoja kopīgas intereses. 1914. gada 1. augustā sākās karadarbība starp abiem šiem grupējumiem. Kara laikā Trejsavienības sastāvā karoja Vācija, Austroungārija, Turcija un Bulgārija, Antantes — Francija, Anglija, ASV un Krievija. Antantes pusē iesaistījās arī desmitiem mazu valstu visās pasaules malās. Tādēļ karš vēsturē pazīstams kā pasaules karš.

Krievija karam nebija pienācīgi sagatavojusies, tāpēc, kaut arī pašā karadarbības sākumā tās karaspēkam bija panākumi, drīz vien cara armija sāka ciest vienu sakāvi pēc otras. 1915. gada pavasarī Vācijas karaspēks ienāca Latvijā. Kurzemes un Zemgales iedzīvotāji devās bēgļu gaitās, lai nepaliktu iebrucēju varā.

Jau kara sākumā latviešu tautības karavīri, kas bija iesaukti Krievijas karaspēkā, atšķīrās no pārējiem ar augstām kaujas-spējām. Tautas darbinieki ierosināja Krievijas valdībai dibināt latviešu nacionālās karaspēka vienības savas zemes aizstāvēšanai pret vācu iebrucējiem. Valdība piekrita, un sākās brīvprātīgo pieteikšanās jaundibināmajos strēlnieku bataljonos. Nacionālajās vienībās iestājās arī virsnieki un karavīri, kas līdz tam dienēja krievu karaspēka daļās. Īsā laikā tika saformēti astoņi bataljoni.

Sīvās cīņās bieži vien pret skaitliski vairākkārt spēcīgāku pretinieku latviešu strēlnieki parādīja augstas kaujasspējas, parādīja, ko spēj karavīrs, kurš cīnās par savas dzimtenes brīvību. Īpašu varonību latviešu strēlnieki, kuru skaits šajā laikā jau bija tiktāl pieaudzis, ka bataljonu vietā tika izveidoti pulki, izrādīja tā sauktajās Ziemassvētku kaujās 1916. gada de cembrī—1917. gada janvārī.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Kādas bija būtiskākās domstarpības starp Eiropas lielvalstīm 20. gadsimta sākumā?

2. Kas izraisīja 1. pasaules karu:
 - a) atentāts Sarajevā;
 - b) Krievijas un Vācijas domstarpības;
 - c) serbu nacionālie centieni;
 - d) cīņa par ietekmes sfērām starp Antantes un Trejsavienības valstīm;
 - e) citi iemesli?
 Pamatojiet savu atbildi!
3. Pamatojiet, kādēļ 1914.—1918. gada karu sauc par pasaules karu!
4. Ar ko būtu izskaidrojamas Krievijas karaspēka neveiksmes 1. pasaules karā:
 - a) valsts militārā un saimnieciskā nesagatavotība karam;
 - b) militārās pavēlniecības neprasme;
 - c) vācu tautības Krievijas militāro darbinieku nodevība;
 - d) Krievijas karaspēka neieinteresētība kara iznākumā;
 - e) lielinieku pretkara aģitācija;
 - f) citi iemesli?
 Pamatojiet savu atbildi!
5. Ar ko un kur izcēlās latviešu tautības karavīri 1914.—1915. gada kauju norisēs?
6. Kas jums zināms par Kurzemes un Zemgales iedzīvotāju bēgļu gaitām?
7. Kā radās Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja? Ar kādu jautājumu risināšanu tā nodarbojās?
8. Kādi bija vācu plāni Kurzemē?
9. Kādi apsvērumi bija pamatā latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanai? Kas tos ierosināja? Kas atbalstīja un kas noliedza latviešu nacionālo vienību izveidošanu?
10. Ar ko izskaidrojams lielais brīvprātīgo pieplūdums strēlnieku reģistrācijas punktos?
11. Kādas atšķirības bija starp krievu un latviešu karavīru vienībām?
12. Ko izteica strēlnieku bataljonu kaujas karogu simboli un devīzes?
13. Kas jums ir zināms par pirmajām latviešu strēlnieku kaujām? Atrodiet kartē un parādiet šo kauju norišu vietas!
14. Ar ko izskaidrojami latviešu strēlnieku lielie zaudējumi:
 - a) vācu komandieru prasme plānot kauju operācijas;

- b) vācu karavīru skaitliskais pārspēks;
 - c) Krievijas armijas pavēlniecības apzināta, pret latviešiem vērsta rīcība;
 - d) krievu karaspēka vienību vājās kaujasspējas;
 - e) citi iemesli?
- Pamatojiet savu atbildi!
15. Kāds bija iecerētais Ziemassvētku kauju mērķis? Kādēļ tas netika īstenots?

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

UZSAUKUMS LATVIEŠU TAUTAI 1915. GADA 2. AUGUSTĀ

Pulcējaties zem latviešu karogiem!

Latvijas dēli, mums atļauts dibināt karapulku! Par pamatu šiem pulkiem tiek likti tie divi varonīgie bataljoni, kas 19. un 20. aprīlī atsita vācu uzbrukumu Jelgavai. Pulku vadīs latviešu virsnieki. Latviešu pulki kalpos Latvijas atkaršanai un aizstāvēšanai, lai tā arī turpmāk zeltu kā nešķirama varenās Krievijas daļa. Šo pulku apgādāšanu uzņemas valdība, bet kā latviešu tautas brīvprātīgie pulki tie stāvēs mūsu tautas īpašā aizgādībā un mīlestībā.

Ienaidnieks samīn mūsu druvas, pārvērs mūsu mājas par gruvekļiem. Mūsu sirmgalvji un bērni, mātes, sievas un meitas bēg no ļaunā vajātāja. Viņu ciešanas brēc pret debesīm, viņi gaida mūsu aizstāvēšanas.

Un mēs neesam vieni, dienu no dienas, plecu pie pleca mēs cīnāmies kopā ar diženo krievu tautu. Ticiet Krievijas nesalaužamajai varenībai, ticiet latviešu tautas gaišākai nākotnei. Lai tad pulcējamies zem savas tautas karoga, zem divgalvainā ērgļa spārniem.

Pēc 700 gadiem no jauna veidojas mūsu tautas liktenis. Pēc šiem 700 ciešanu un sāpju gadiem ir jāpiepildās kulturālās atdzimšanas sapnim. Tagad vai nekad. Kara laikā jums, Latvijas dēli, jārada tagad tautas liktenis un slava. Jūs, vidzemnieki un latgalieši, kas druvas vēl izkapti cilājat, un jūs, kurzemnieki, kam arkli jau atstāti rūsē tēva

tīrumos, — apmaināt izkaptis un arklus pret kareivja zobenu. Un visi, kas izkaisīti svešumā, bet kam sirds vēl pukst priekš dzimtenes, sniedzat roku uz cīņu. Jo vairāk esam zaudējuši, jo vairāk mums jāatgūst. Lielajam naidu laikam jātop par lielu cerību un lielas saņemšanas laikmetu mūsu tautā. Brāļi, labāk cīņā doties nekā nikt un izputēt pa svešām ceļmalām. Kā arvienu, tā arī šinī grūtajā brīdī paliksim uzticīgi savai tēvu zemei un kalsim paši viņas likteni.

Uz ežiņas galvu liku sargāt savu tēvu zemi.

Brāļi, stunda ir situsi. Kas tic, tas uzvar. Uz priekšu ar latviešu karogu par Latvijas nākotni!

Ar savu patriotismu, savu uzticību caram un Krievijai un varonību cīņās pret mūsu vēsturisko ienaidnieku latvieši pelnījuši iet karā zem sava karoga. Vai tas nepilda mūsu sirdis ar lepnumu? Un kur lai latvietis ar lielāku prieku cīnītos, ja ne zem sava karoga? Kur lai viņš mīļāk noliek galvu, ja ne uz savas dzimtenes ežas? Brāļi, kara pienākums jānes visiem, bet lai stājamies zem karoga no brīva prāta savas dzimtenes labā.

Latvju dēli, atsaucieties — pati dzimtene jūs sauc. Un jūs, kas esat izklīduši pa tāliem, svešiem lielceļiem un minat bēgļu takas — apstājaties, dzimtene jūs sauc.

Tēvu zemei grūti laiki, dēliem jāiet palīgā.

Pēterpili, 19. jūlijā 1915. g. J. Goldmanis, J. Zālītis.

(Uzsaukumā minētie datumi — pēc vecā stila. Uzsaukuma autori — rakstnieki Atis Ķēniņš un Kārlis Skalbe.)

FRAGMENTS NO RAIŅA VĒSTULES ODESAS LATVIEŠU BIEDRĪBAI 1915. G.

.. Es apsveicu latviešu bataljonus kā brīvās Latvijas sagatavotājus, kā mūsu tautas gara patstāvības modinātājus un mūsu slavas paudējus.

*Mēs ne pret vienu nejūtam naida,
Mēs tikai negribam, ka mūs spaida.
Mēs negribam kalpot ne austrumam,
Mēs negribam vergot ne rietumam.*

Rainis

III NODAĻA

LATVIJAS CEĻŠ UZ NEATKARĪBU

1. 1917. GADA REVOLŪCIJA KRIEVIJĀ

1917. gada sākumā Krievijā, īpaši lielākajās pilsētās, aizvien vairāk pieauga iedzīvotāju neapmierinātība ar valstī pastāvošo kārtību, pareizāk sakot — nekārtību. Ieilgušais karš bija būtībā apturējis saimniecisko attīstību. Daudzi miljoni zemnieku bija mobilizēti armijā, tādēļ ievērojami samazinājusies lauksaimnieciskā ražošana un pilsētās aizvien biežāk sāka pietrūkt pat nepieciešamāko pārtikas preču. Pilnīgā sabrukumā bija nonākusi transporta sistēma, īpaši dzelzceļi. Krievijas cara Nikolaja II nespēja valstij izšķirošos brīžos pieņemt noteiktus lēmumus noskaņoja pret patvaldnieku ne tikai Krievijas augstākās aprindas, bet pat viņa dzimtas locekļus. Arī sabiedrotās valstis — Francija un Anglija — ar Krievijas carisko patvaldību, kura nespēja nodrošināt kaut vai nelielus panākumus frontē, lai atvieglotu sabiedroto karaspēku darbību, nebija apmierinātas un pieprasīja Krievijai atjaunot karaspēka kaujasspējas. Savukārt Krievijas armijas daudzo neveiksmju rezultātā bija galīgi demoralizējušās. Aplamo kauju operāciju plānošanas un īstenošanas rezultātā bija krituši vai ievainoti jau daudzi miljoni kareivju un virsnieku, bet ap 3—4 miljoni atradās vācu gūstā, tādēļ nav brīnums, ka aizvien biežāk ne tikai atsevišķas karaspēka vienības, bet pat veseli pulki un divīzijas atteicās pildīt kaujas pavēles.

1917. gada februārī tautas nemieri pieņēma aizvien plašākus apmērus. Nikolajam II tuvu stāvoši cilvēki mēģināja valdnieku

pierunāt, lai viņš atceltu visus ministrus un atļautu Valsts domei sastādīt jaunu valdību, kas būtu spējīga ieviest kā karaspēkā, tā visā valstī kārtību. Cars no šādas rīcības atteicās, uzskatīdams, ka jaunā valdība sagraus patvaldnieciskās monarhijas pamatus. Pat tad, kad Krievijas galvaspilsētā Petrogradā jau sākās ielu cīņas, cars, kas šajā laikā atradās piefrontes apgabalā, neuzskatīja par vajadzīgu pievērst uzmanību draudošajai revolūcijai.

1917. gada 24. februārī (pēc vecā stila) Petrogradā ļaužu pūļi sāka ielauzties maizes veikalos un tos izlaupīt. Karaspēka vienības, kuras tika nosūtītas likvidēt nekārtības, paziņoja, ka viņi uz cilvēkiem nešaus. Tas iedrošināja nekārtību rīkotājus, un nākamajā dienā jau gandrīz visi galvaspilsētas uzņēmumi pārtrauca darbu un sākās masveida demonstrācijas, kuru dalībnieki pieprasīja valdības maiņu un kara pārtraukšanu. Krievijas valdība — Ministru kabinets izmisīgi meklēja iespēju nokārtot pilsētā pārtikas apgādi, bet nespēja pieņemt nekādu lēmumu, tādēļ nosūtīja caram telegrammu ar lūgumu steidzami atgriezties galvaspilsētā, atlaist Ministru kabinetu un uzticēt Valsts domei sastādīt jaunu valdību. Nikolajs II tomēr palika pie sava līdzšinējā viedokļa un deva rīkojumu apspiest nemierus ar karaspēka palīdzību. Nākamajā dienā, 25. februārī (pēc vecā stila), Petrogradā esošās karaspēka daļas cita pēc citas atteicās pakļauties pavēlei un pārgāja nemiernieku pusē. Vairāki virsnieki, kuri gribēja karavīrus piespiest pakļauties, tika nogalināti. Tikai tad Krievijas cars Nikolajs II sāka saprast stāvokļa nopietnību un paziņoja, ka došoties uz Petrogradu, bet — valdnieka lēmums nāca par vēlu.

Pirmdien, 27. februārī (pēc vecā stila), karaspēks kopā ar Petrogradas iedzīvotājiem bija ieņēmis daudzas valsts pārvaldes ēkas, Pētera un Pāvila cietoksni, Iekšlietu ministriju un Militārās pārvaldes ēku. Revolucionāri bija atvēruši arī cietumus, atbrīvojuši visus ieslodzītos un iesaistījuši nekārtībās. Valsts domes vadība sasauca uz apspriedi domē pārstāvēto politisko partiju vadītājus, un tika nolemts, ka visu varu valstī pārņems domes izveidota pagaidu izpildkomiteja. Tajā pašā laikā kreiso partiju pārstāvji nodibināja arī otru valdības formu — **Kareivju un strādnieku deputātu padomes**, kurās tika iekļauti pārstāvji kā no karaspēka daļām, tā no

strādniekiem. Abu šo valsts pārvaldes orgānu darbību centās vienot domes deputāts, sociālists — revolucionārs jeb eseris *Aleksandrs Kerenskis*. Nākamajā dienā pagaidu izpildkomiteja ar Petrogradas padomes atbalstu izveidoja tā saukto **Pagaidu valdību**.

Krievijas valdnieks, cars Nikolajs II, vēl atradās ceļā uz galvaspilsētu, kad uzzināja par notikumiem Petrogradā. Lai paglābtu valsti no pilnīga sabrukuma, Nikolajs II pēc ilgstošām pārdomām piekrita Valsts domes locekļu, kā arī armijas augstāko komandieru padomam atteikties no varas, lai dotu iespēju Pagaidu valdībai netraucēti strādāt. 1917. gada 2. martā (pēc vecā stila) Krievijas imperators Nikolajs II parakstīja dokumentu, ar kuru viņš atteicās no troņa par labu savam brālim Mihailam. Tomēr Mihails, redzēdams tautas naidu pret monarhiju, kā arī apzinādamies, ka nav piemērots valsts vadītāja pienākumu pildīšanai, atteicās no piedāvātā troņa. **Krievijā beidza pastāvēt gadsimtiem ilgā monarhistiskā valsts iekārta un pirmo reizi sāka veidoties demokrātiska republika**. Bijušais Krievijas patvaldnieks ar ģimeni un vairākiem vecās valdības locekļiem tika arestēts.

Lai novērstu iespēju, ka caram uzticīgie virsnieki vestu savas karaspēka vienības uz galvaspilsētu un ar bruņotu spēku mēģinātu atjaunot monarhiju, Kareivju un strādnieku padome jau 1. martā (pēc vecā stila) izdeva vienu no pirmajiem jaunās varas rīkojumiem — **pavēli nr. 1**, kuru apstiprināja arī Pagaidu valdība. Šī pavēle uzlika par pienākumu katrā karaspēka daļā nodibināt **kareivju padomes**, kas kontrolētu virsnieku darbību un pārņemt savu pārziņā visus ieročus. Virsnieki nedrīkstēja pieņemt nekādu lēmumu, vienalga, vai tas attiecās uz iekšējo kārtību, sadzīvi vai arī uz kauju operācijām: bez kareivju padomes piekrišanas virsnieki pat nedrīkstēja dot pavēli ienaidnieka uzbrukuma atvairīšanai. Šī pavēle atcēla arī citus armijas kārtības noteikumus, kā, piemēram, militāro sveicināšanu — goda atdošanu dienesta pakāpē augstākajiem apakšvirsniekiem un virsniekiem. Karavīri guva arī tiesības paši izvēlēties sev komandierus, atcelt tos virsniekus, ar kuriem viņi bija neapmierināti. Rezultātā jau tā vājā disciplīna Krievijas karaspēkā sabruka pavisam. Sākās virsnieku vajāšana, prasīgākie komandieri tika pat nogalināti. Tomēr Pagaidu valdība

un armijas pavēlniecība uzskatīja, ka vēl ir iespējams atjaunot kārtību karaspēkā un turpināt karadarbību. Šādu Krievijas Pagaidu valdības nostāju atbalstīja pārējās Antantes valstis, jo Krievijas izstāšanās no kara ievērojami uzlabotu Vācijas militāro stāvokli. Par kara turpināšanu iestājās gandrīz visi Krievijas politiskie grupējumi, **izņemot lieliniekus**. Lielinieku partija jau no paša kara sākuma aktīvi darbojās, lai vājinātu Krievijas karaspēka kaujasspējas. Lielinieku aģitatori pamatojās uz Ļeņina viedokli, ka starpvalstu karš jāpārvērš pilsoņu karā, tas ir — katras karojošās valsts karaspēkam jāvēršas nevis pret otras valsts karavīriem, bet gan pret savas zemes valdību, jāizraisa revolūcija un jāpārņem valsts vara lielinieku partijas vadībā. Ļeņins uzskatīja, ka gadījumā, ja karadarbība tiks pārtraukta Krievijā, tad tai sekos visas pārējās valstis un sāksies vispasaules revolūcija. Lielinieku līderis cerēja, ka tās rezultātā nodibināsies vienota vispasaules sociālistiskā sistēma, tiks likvidēts kapitālistiskais ražošanas veids un privātīpašums un pasaulē iestāsies vispārēja labklājība — komunisms. Lielinieku aģitatoriem Krievijas karaspēkā, sevišķi pēc pavēlniecības neveiksmēm atsevišķos frontes iecirkņos, bija diezgan lieli panākumi, tomēr Februāra revolūcijas dienās lielinieku ietekme tautā vēl bija ļoti maza, pārsvarā panākumus guva mērenās sociālistiskās un sociāldemokrātiskās kustības, kas bija ar mieru sadarboties ar pilsoniskajām partijām.

Lielinieku partijas centienus sagraut **savu** valsti atbalstīja Vācijas valdība, pamatoti uzskatot, ka Krievijas saimnieciskais un militārais sabrukums veicinās vācu uzvaru karā. Tādēļ Vācijas valsts iestādes sniedza lieliniekiem materiālo palīdzību gan partijas laikrakstu un skrejlapu izdošanai, gan profesionālo revolucionāru — aģitatoru algošanai. Redzot, ka pēc Nikolaja II gāšanas Krievija nedomā pārtraukt karadarbību, Vācijas valdība nolēma palīdzēt Ļeņinam un citiem lielinieku partijas vadoņiem, kuri jau vairākus gadus dzīvoja Šveicē, atgriezties Krievijā, kur viņi sekmīgāk varētu turpināt savu darbību. Sļēptos vagonos Ļeņins un viņa līdzgaitnieki, apgādāti ar ievērojamiem naudas līdzekļiem, tika izvesti cauri Vācijai uz Zviedriju, no kurienes 1917. gada 3. aprīlī (pēc vecā stila) viņi ieradās Petrogradā. Pēc partijas vadības atgriešanās lielinieki,

Vāciešu un krievu "brāļošanās"

kuriem tagad netrūka līdzekļu, uzsāka pastiprinātu gatavošanos valsts apvērsumam. Lai to īstenotu, bija pilnībā jāpabeidz uzsāktā Krievijas armijas sagraušana. Vispirms lielinieki, uzstādamies kā miera nesēji, kara pretinieki un tautas aizstāvji, pārņēma kareivju padomju vadību. Krievu karavīri tika aicināti pārtraukt jebkuru karadarbību. Viņiem tika iestāstīts, ka arī vācu karavīri nevēlas karot, tādēļ, lai ātrāk varētu šo karu pārtraukt, nepieciešams ar vāciešiem uzturēt brālīgas attiecības. Šādas aģitācijas rezultātā visās frontēs sākās tā sauktā "brāļošanās": vācu karavīri bez ieročiem ieradās krievu pozīcijās, mainījās pārtikas produktiem un alkoholiskajiem dzērieniem, sita cits citam uz pleca un sauca par draugu. Tajā pašā laikā vācu izlūki netraucēti pierakstīja visu, ko redzēja: gan pozīciju izvietojumu, karavīru skaitu, gan ložmetēju un lielgabalu, gan štābu atrašanās vietas. Aizvien biežāki kļuva gadījumi, kad veselas karaspēka vienības atstāja pozīcijas un devās mājās "dalīt muižnieku zemi". Ļeņins un viņa partija tuvojās savam mērķim, bet Vācija savējo jau bija sasniegusi: **Krievija vairs nebija spējīga karu turpināt.**

2. 1917. GADA NOTIKUMI LATVIJĀ

Monarhistiskās valsts iekārtas sabrukumam Krievijā bija ārkārtīgi liela nozīme turpmākajā vēstures gaitā Austrumeiropā, varētu teikt, visā Eiropā, pat pasaulē. Tomēr sākotnēji vislielākās izmaiņas notika pašā Krievijas impērijā. Gandrīz visas tai pakļautās tautas, kuras nekad nebija pilnībā samierinājušās ar Krievijas virskundzību, revolūcijā saskatīja iespēju īstenot savas nacionālās intereses. Šādu iespēju tagad redzēja arī latviešu tauta. Doma par Latvijas patstāvību, kas sāka veidoties jau gadsimta sākumā, turpmāk izskanēja aizvien biežāk no visdažādāko sabiedrisko un politisko grupējumu puses. Pārsvarā valdīja uzskats, ka Latvijai jāpaliek Krievijas sastāvā kā autonomai (daļēji patstāvīgai) teritorijai ar savu konstitūciju, tautas vēlētiem pārvaldes orgāniem, savu saimniecisko, kultūras un izglītības sistēmu, atstājot Krievijas pārziņā bruņotos spēkus un transportu, kā arī paturot kopīgu naudu. Tajā pašā laikā liela daļa lielinieku partijas piekritēji noliedza jebkuras nacionālās patstāvības izpausmes, uzskatot, ka visai drīz sāksies viņu sludinātā un gaidītā vispasaules revolūcija, kas noārdīs visas robežas un likvidēs jebkuras nacionālās atšķirības starp tautām. Šajā sakarībā daži lielinieku vadītāji pat izteica domu, ka nav nekāda nepieciešamība atbrīvot Kurzemi un Zemgali no vācu okupācijas, jo, kā rakstīja jau 1915. gadā lielinieku laikrasts "Biedris":

"Mums, strādniekiem, nav tēvijas, jeb, labāki sakot, mums tēvija visur tur, kur varam atrast darbu un maizi..."

Savukārt skrejlapā "Proletāriskie sociālisti" bija teikts, ka strādniekiem nav ko baidīties no pievienošanas Vācijai, jo strādniecībai jābūt vienai, kāds liktenis piemeklēs Rīgu un Latviju. Šādi viedokļi tomēr tautas vairākumam nebija pieņemami, tādēļ lielinieku ietekme Latvijā 1917. gada sākumā vēl bija nenozīmīga. Tomēr jāņem vērā, ka Latvijas sociāldemokrāti atšķirībā no Krievijas vēl nebija tā sašķēlušies, ka būtu nepieciešams izveidot atsevišķas lielinieku un mazinieku partijas, bet visu marksistiski sociālistisko virzienu pārstāvji darbojās vienas partijas ietvaros, un tautas vairākums šo partiju atbalstīja tās kopumā.

Jau pēc 1905. gada revolūcijas Latvijā bez sociāldemokrātiskās partijas sāka veidoties arī citas, dažādus sabiedriski

politiskos virzienus pārstāvošas partijas. Tās tomēr netika ap-
tvērušas visu sabiedrību. Tādēļ jau tūlīt pēc patvaldības gā-
šanas politisko partiju dibināšana Latvijā turpinājās. Īsā laikā
radās Latviešu nacionāldemokrātiskā partija, Latvju neatka-
ribas apvienība, Latviešu republikāniskā partija, Latviešu de-
mokrātu partija, Latviešu radikāldemokrātu partija, Latviešu
zemnieku savienība, Latgolas Ļaužu partija, kā arī monarhis-
tiskā virziena Tautas partija. Katra no šīm partijām pārstāvēja
kādu noteiktu sabiedrisko grupējumu. Piemēram, Latviešu na-
cionāldemokrātu partiju veidoja galvenokārt rakstnieki, žur-
nālisti, skolotāji — pazīstamākie no tiem bija K. Skalbe,
J. Akuraters, A. Ķēniņš, L. Laicens. Par ietekmīgāko partiju
tūlīt pēc sociāldemokrātiem kļuva Latviešu zemnieku savie-
nība, kas apvienoja lielāko daļu Latvijas zemniecības. Šo
partiju, kura jau dibināšanas laikā pārstāvēja ap 1500 zem-
kopju, izveidoja vēlāk plaši pazīstami neatkarīgās Latvijas
valsts darbinieki K. Ulmanis, Z. Meierovics un O. Nonācs. Lat-
viešu zemnieku savienības dibināšanā kā padomdevējs pieda-
lījās arī pieredzējušais Sociālrivolucionāru partijas (Sociālrvolu-
cionāru partija tika dibināta 1904. gadā ar nosaukumu "Latviešu sociāldemo-
krātu savienība"; tagadējo nosaukumu tā pieņēmusi 1913. gadā) darbinieks
M. Valters, kurš jau gadsimta sākumā bija izteicis domu par
neatkarīgu Latvijas valsti.

Tūlīt pēc Februāra revolūcijas vācu karaspēka neokupētajā
Latvijas teritorijā — Rīgas pilsētā, Vidzemē un Latgalē — sākās
vietējo pašvaldību nomaiņa. Ar Krievijas Pagaidu valdības pie-
krišanu no pilsētu, apriņķu un pagastu pārstāvjiem tika izvei-
dota **Vidzemes Pagaidu zemes padome**, kā arī **Kurzemes**
un **Latgales Pagaidu zemes padome**. Ņemot vērā, ka Kur-
zemē šajā laikā atradās vācu okupācijas karaspēks, Kurzemes
Pagaidu zemes padomi izveidoja pārstāvji no dažādām bēgļu
apmešanās vietām. Latgales zemes padomes dibināšana notika
Rēzeknē, Latgales latviešu kongresā, kurā tika pieņemts arī
ļoti svarīgs lēmums — **Latgales novadu atdalīt no**
Vitebskas guberņas un apvienot ar pārējiem Latvijas
novadiem. Par šādu lēmumu īpaši iestājās ievērojamais
latgaliešu sabiedriskais darbinieks, garīdznieks F. Trasuns, kā
arī garīdznieki J. Rancāns, K. Skrinda, skolotāja V. Seile un
citi, bet pret apvienošanos sevišķi asi uzstājās F. Kempis, kurš

tomēr neguva atbalstu. Rēzeknes kongresa lēmumu pilnībā atbalstīja arī latviešu strēlnieki — latgalieši.

Atceltā cara administrācijas gubernatora vietā Krievijas Pagaidu valdība par savu pārstāvi — komisāru Vidzemē apstiprināja līdzšinējo Rīgas pilsētas galvu *Andreju Krastkalnu*, kuru pēc neilga laika nomainīja ar sociāldemokrātu *Andreju Priedkalnu*. Par komisāra vietnieku kļuva Latviešu zemnieku savienības vadītājs *Kārlis Ulmanis*.

Tāpat kā citur Krievijā, arī Latvijā gandrīz vienlaicīgi ar Pagaidu valdības veidotajiem valsts pārvaldes orgāniem radās kareivju un strādnieku deputātu padomes, kuras atradās galvenokārt sociāldemokrātu ietekmē. Deputātu padomju darbību vadīja no deputātiem izvēlētas **izpildkomitejas**. Kā pirmā 1917. gada 7. martā (pēc vecā stila) izveidojās Rīgas Strādnieku deputātu padome, par kuras priekšsēdētāju ievēlēja lielinieku Rūdolfu Endrupu. Strādnieku deputātu padomes dibinājās arī citās pilsētās. Lauku pagastos tika nodibinātas **bezzemnieku padomes**. Krievijas 12. armijā izveidojās kareivju deputātu padome. Šīs padomes izpildkomiteja vēsturē pazīstama kā “Iskosols”. 12. armijas latviešu strēlniekus pārstāvēja **Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes izpildkomiteja** jeb “Iskolastrels”, kurai vēlāk bija ļoti liela nozīme turpmākajās vēsturiskajās norisēs. Šīs padomes un izpildkomitejas veidoja galvenokārt sociāldemokrāti un citu kreiso partiju pārstāvji, to darbības sākumā lielinieku ietekme bija neliela.

Politiskais stāvoklis izmainījās pēc Ļeņina atgriešanās Krievijā. Tagad lieliniekiem bija pietiekami daudz līdzekļu, lai veiktu plašu aģitācijas darbu, iegūtu aizvien vairāk piekritēju. Īpašu uzmanību lielinieku aģitatori pievērsa latviešu

Kārlis Ulmanis

strēlniekiem, kuri gandrīz vai vienīgie visā 12. armijā bija saglabājuši kārtību, disciplīnu un līdz ar to — kaujasspējas. Lielinieki izmantoja savā aģitācijas darbā visdažādākās metodes. Nemitīgi tika uzsvērtā lielinieku prasība pēc tūlītēja miera. Strēlniekiem tika iestāstīts, ka, tiklīdz tiksot noslēgts miera līgums ar Vāciju, vācu karaspēks pats atstās okupēto Latvijas daļu, dosies uz dzimteni un gāzīs monarhiju savā zemē. Lai tas notiktu ātrāk, kareivjiem nevajagot šaut uz vācu biedriem, bet izskaidrot viņiem revolūcijas nepieciešamību.

Izmantojot latviešu nacionālās jūtas, tieksmi pēc patstāvības, lielinieki vienmēr uzsvēra **Ļeņina solījumus dot pilnīgu neatkarību visām tautām, kas līdz šim bijušas iekļautas Krievijas impērijā**. Jāpiebilst, ka tajā laikā šādu solījumu nedeļa neviena cita Krievijas politiskā partija. Pagaidu valdība vispār atteicās runāt par kaut kādu Latvijas autonomiju, tādēļ lielinieki ar savu nostāju nacionālajos jautājumos guva plašu atbalstu. Savukārt paši latviešu lielinieku līderi, īpaši P. Stučka, asi nostājās pret šādu iespējamību, noliedzdami ne tikai nāciju pašnoteikšanās tiesības, bet vispār jebkuru patstāvības izpausmi. Taču, pakļaudamies partijas disciplīnai, latviešu lielinieku vadoņi bija spiesti pagaidām savus uzskatus plaši neizpaust. Pieaugot piekritēju skaitam, lielinieki sāka pielietot arī vardarbīgas pārliecināšanas metodes. Viņu aģitatori ieradās sapulcēs un mītiņos bruņotu karavīru pavadīti un, draudot ar ieročiem, padzina citu partiju runātājus. Šāda rīcība tika dēvēta par “vienkāršās darba tautas nevēlēšanos klausīties buržuju melus”. Ņemot vērā latviešu strēlnieku naidu pret vācu muižniecību, līdz ar to pret muižniecību vispār, naidu pret cariskās Krievijas karaspēka vadību, tās neprasmī un nevēlēšanos pareizi plānot un vadīt kauju operācijas, kā arī Pagaidu valdības atturību nacionālo jautājumu risināšanā, lielinieku aģitācija guva aizvien lielākus panākumus. 1917. gada 17. maijā (pēc vecā stila) Otrais latviešu strēlnieku pulku delegātu kongress **pieņēma lēmumu atbalstīt lielinieku partiju**. Šim latviešu strēlnieku lēmumam bija izšķiroša nozīme vēlākajos notikumos — lielinieku veiktajā valsts apvērsumā, padomju varas un līdz ar to komunistiskā terora izveidošanā Krievijā, Padomju Savienības — agrākās cariskās Krievijas impērijas pēcteces — nostiprināšanā. Bet toreiz, kad latviešu karavīri

pieņēma šādu lēmumu, viņu pamatdoma bija vienīgi cīņa pret apspiedējiem, cīņa pret netaisnību. Jautājumu par to, kādēļ latviešu strēlnieki atbalstīja lieliniekus, vēsturnieki vēl līdz šim nav pienācīgi izpētījuši, tādēļ arī nav iespējams viņu rīcībai dot viennozīmīgu vērtējumu.

Ieguvuši strēlnieku uzticību, guvuši pārsvaru gandrīz visās karaspēka vienību padomēs un komitejās, lielinieki uzsāka sistemātisku latviešu pulku kaujasspēju vājināšanu. Latviešu strēlnieku rotās, bataljonos, pulkos aizvien biežāki kļuva disciplīnas pārkāpumi, nepakļaušanās komandieru rīkojumiem, pat elementārās kārtības neievērošana. Atsevišķās vienībās sākās pat "brāļošanās" ar vācu karavīriem. Tomēr vēl aizvien vairāk bija to strēlnieku pulku, kuru komandieriem un zemākajiem virsniekiem izdevās saglabāt brūkošo disciplīnu. Tādēļ 22. jūlijā (pēc vecā stila) Ceturtais latviešu strēlnieku pulku delegātu kongress Iskolastrela ietekmē pieņēma prasību padzīt no armijas tā dēvētos "kontrrevolucionāros virsniekus". Arī no paša Iskolastrela izslēdza vairākus "šaubīgākos" komitejas locekļus un to vietā ievēlēja pārliecinātus lieliniekus. Kongresa lēmuma rezultātā no strēlnieku pulkiem bija spiesti aiziet daudzi nacionāli noskaņotie virsnieki, pārsvarā labākie, spējīgākie komandieri, kā, piemēram, 1. latviešu strēlnieku brigādes komandieris, viens no Ziemassvētku kauju vadoņiem pulkvedis *Kārlis Gopers*, leģendārais varonis pulkvedis *Fridrihs Briedis* un citi.

Nodrošinājušies ar latviešu strēlnieku atbalstu, lielinieki uzsāka aktīvu darbību, lai nostiprinātu savu varu visā neokupētajā Latvijas teritorijā. **Pagaidu valdība bija izsludinājusi vietējo pārvalžu un pašvaldību vēlēšanas, kurās savus kandidātus pieteica visi politiskie grupējumi un partijas. Lielinieku aģitācija panāca, ka gan Rīgas domē, gan Vidzemes zemes padomē pārsvaru guva viņu partijas pārstāvji.** Šāda lielinieku uzvara vēlēšanās izskaidrojama, pirmkārt, ar to, ka tautas vairākums balsoja nevis par lieliniekiem, bet gan par Latvijas sociāldemokrātiem kopumā. Latviešu tauta uzskatīja, ka tā vēl joprojām ir tā pati Raiņa, Friča Mendera un citu plaši pazīstamu tautas darbinieku partija, tādēļ daudz nedomāja par šīs partijas izvirzīto kandidātu personībām. Otrkārt — pēc Pagaidu valdības izsludinātā vēlēšanu

likuma balsošanā varēja piedalīties visi cilvēki, kuri vēlēšanu laikā atradās dotajā teritorijā. Līdz ar to gan Rīgas domes, gan Vidzemes zemes padomes vēlēšanās piedalījās ne tikai karalaika ienācēji, bet pat krievu karaspēka vienības. Ieguvuši pārsvaru Rīgas domē un Vidzemes zemes padomē, lielinieki 29. jūlijā (pēc vecā stila) Rīgā sasauca visu Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomju pārstāvjus un nodibināja **Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteju** jeb "Iskolatu". Tomēr jaunajai izpildkomitejai nebija lemts uzsākt darbību, jo jau pēc neilga laika frontē atsākās karadarbība.

Vācu karaspēka pavēlnieks ģenerālis Hindenburgs bija nospriedis, ka Krievijas 12. armija, kas stāvēja Rīgas frontē, ieskaitot arī latviešu strēlnieku pulkus, ir pietiekami sagrauta un demoralizēta. Arī brāļošanās gaitā vācu izlūku iegūtās ziņas neko jaunu vairs nesniedza — viss, kas bija jāzina par Krievijas armijas frontes stāvokli, bija uzzināts. Tās vācu karaspēka vienības, kuras brāļošanās rezultātā varētu būt kļuvušas mazāk uzticamas, pieņēmušas lielinieku mācības, tika nosūtītas uz Francijas kaujas laukiem, bet to vietā atsūtītas citas. Pie Daugavas pretī Iksšķilei vācieši bija izvietojusi apmēram 600 lielgabalu, lai nodrošinātu sava karaspēka pārceļšanos pār upi. Vācu pavēlniecība plānoja ar pēkšņu uzbrukumu ielauzties Krievijas karaspēka aizmugurē, to ielenkt un iznīcināt, tādā veidā iegūstot brīvu ceļu uz Petrogradu. Tādēļ ļoti svarīga vāciešiem bija Rīgas ieņemšana, lai izveidotu to par turpmāko kara operāciju atbalsta punktu.

Vācu uzbrukums sākās 19. augustā (pēc vecā stila) ar spēcīgu artilērijas uguni, pie tam tika lietoti arī ķīmiskie šāviņi. Pēc artilērijas viesuļuguns ienaidnieka divīzijas, nesastopot gandrīz nekādu pretestību, cēlās pāri Daugavai. Tajā pašā laikā uzbrukumu sāka arī vācu vienības, kas atradās Kalnciema—Olaines apkaimē. Tikai tagad latviešu strēlnieki saprata, kādu nelabojamu kļūdu tie pieļāvuši, noticēdami lielinieku solījumiem.

Strēlnieku spēki bija saskaldīti: 1. brigāde atradās pozīcijās Olaines apkaimē, bet 2. brigāde — pie Mazās Juglas. 12. armijas divīzijas, pulki un bataljoni jau pēc pirmajiem vācu triecieniem sāka nekārtīgi atkāpties. Vietām atkāpšanās izvērās

paniskā bēgšanā. Pēc izmisīgas cīņas pret daudzkārtīgo vācu pārspēku arī 1. brigādes karavīri bija spiesti atkāpties, tomēr pretēji krievu vienībām, kuras par turpmāko cīņu vairs nedomāja, latviešu strēlnieki ieņēma jaunas pozīcijas otrpus Rīgas pie Ulbrokas, lai palīdzētu 2. brigādes vīriem. Latviešu strēlnieku 2. brigādei, ko komandēja pulkvedis A. *Lielgalvis*, bija lemts izcīnīt savu visasiņaināko kauju visā 1. pasaules kara laikā. Pret 2. brigādes pozīcijām virzījās vācu izlases divīzija, apgādāta ar spēcīgu artilēriju un kaujas lidmašīnām. Strēlniekiem bija tikai šautenes un nedaudz ložmetēju. **Tomēr kauja turpinājās 26 stundas!** Latviešu karavīriem gāzās virsū nepārtraukta artilērijas uguns, sagraujot ierakumus tā, ka, varētu domāt, nevienam vairs nebūtu iespējams palikt dzīvam. Tomēr katru reizi, kad pēc artilērijas apšaudes triecienā nāca vācu kājnieki, tos sagaidīja nekļūdīga strēlnieku šauteņu uguns. Desmitām reižu tika grauti mūsu varoņu ierakumi, desmitām reižu triecienā devās vācu izlases divīzijas karotāji un desmitām reižu bija spiesti atvilkties atpakaļ, atstājot simtiem savu kritušo. Strēlniekiem beidzās patronas, aplusa viņu šautenes un ložmetēji, bet vīri atsita ienaidnieku ar durkļiem un šauteņu laidnēm. Beidzās rokasgranātas, un ienaidnieku galvas tika dragātas ar karavīru lāpstām, akmeņiem, mietiem, kailām dūrēm. Vācu karaspēka trieciens bija aizkavēts. Latviešu karavīru varonība deva iespēju izglābties no aplenkuma visai Krievijas 12. armijai — vairāk nekā 300 000 vīru, deva iespēju iziet no Rīgas armijas štābam. Bet — par kādu cenu! 5. Zemgales pulks, kuru jau no dibināšanas dienas komandēja pulkvedis Jukums Vācietis, šajā kaujā, cīnīdamies pret 6—7 reizes lielākiem pretinieka spēkiem, zaudēja ap 80 % no sava virsnieku sastāva un 67 % strēlnieku un atkāpās no savām pozīcijām tikai tad, kad pienāca pavēle to darīt. 642 šī pulka karavīri saņēma Krievijas armijas augstāko apbalvojumu par varonību — Svētā Jura krustu. Tas bija visā Krievijas armijas vēsturē vēl nebijis gadījums. Un tomēr — astoņu latviešu strēlnieku pulku spēki bija daudzkārt par maziem, lai sakautu ienaidnieku. 21. augustā (pēc vecā stila) Rīgā iegāja vācu karaspēks.

Vāciešu tālāko virzīšanos Vidzemē latviešu strēlnieki turpināja aizkavēt pie Siguldas, pie Nītaures, Jūdažiem un daudzās

citās vietās. Beidzot vācu pavēlniecība bija spiesta atteikties no nodoma iekarot Vidzemi un doties uz Petrogradu. Izrādījās, ka lielinieku aģitatori savu darbu nav līdz galam vēl veikuši. Vēl nebija galīgi sagrauta strēlnieku nacionālā apziņa, vēl nebija zudusi dzimtenes mīlestība.

Vācu varā nonāca tikai Rīgas apriņķa teritorija. Frontes līnija apstājās starp Inčukalnu un Jaunjelgavu. Tās bija pēdējās latviešu strēlnieku kaujas pret vācu karaspēku Latvijas teritorijā 1. pasaules kara gaitā.

3. LIELINIEKU APVĒRSUMS KRIEVIJĀ

Kaut arī Krievijas sabiedriskie grupējumi un politiskās partijas jau vairākus gadus bija domājuši par valsts iekārtas maiņu, monarhijas krišana 1917. gada februārī tās pārsteidza tikpat kā nesagatavotas. Ne Valsts domes izveidotajai Pagaidu valdībai, ne arī kreiso, revolucionāro partiju dibinātajām padomēm nebija izstrādāti nekādi ne tuvākās, ne tālākās darbības plāni par to, kas īsti būtu jādara, lai izvestu valsti no sabrukuma. Šāda nenoteiktība netieši sekmēja lielinieku plānus — “jo tautai sliktāk, jo partijai labāk”. 1917. gada 3. jūnijā (pēc vecā stila) Petrogradā tika sasaukts 1. strādnieku un kareivju deputātu padomju kongress, lai izlemtu jautājumus par valsts turpmāko likteni. Šajā kongresā no vairāk nekā 1000 sociālistisko un citu kreiso partiju pārstāvjiem bija tikai 105 lielinieku delegāti. Kongress secināja, ka Krievijā nav tādu revolucionāru spēku, kuri varētu vieni paši uzņemt atbildību par valsts pārvaldīšanu, tādēļ nepieciešama **visu** politisko partiju un sabiedrisko grupējumu sadarbība. Pēc kongresa vairāki sociālistisko partiju pārstāvji iesaistījās Pagaidu valdības darbā. Ievērojamākais no šiem darbiniekiem bija sociālistu — revolucionāru partijas biedrs Aleksandrs Kerenskis. Viņš bija Valsts domes loceklis un jau pirmajā Pagaidu valdības sastāvā ieņēma tieslietu ministra amatu, bet no maija — kara un jūrlietu ministra amatu. A. Kerenskim bija ļoti liela ietekme visplašākajās tautas masās, īpaši vidēji turīgo iedzīvotāju vidū. Tomēr A. Kerenska panākumi balstījās galvenokārt uz viņa spējām ar aizrautīgām runām iedvesmot klausītājus. Patiesībā viņš bija nenoteikts,

neizlēmīgs, bieži mainīja savus uzskatus, bez tam — bija ļoti godkārīgs.

1917. gada maijā Rietumu frontē Francija un Anglija bija uzsākušas plašākas kauju operācijas. Lai piesaistītu vācu karaspēku Austrumu fronteī tā, ka tas nevarētu sūtīt papildspēkus uz Rietumiem, Krievijai no savas puses arī vajadzēja veikt nozīmīgākus kaujas pasākumus. Francija piegādāja Krievijai nepieciešamos kara materiālus, un 18. jūnijā Dienvidrietumu fronte ģenerāļa Brusilova vadībā uzsāka plašu uzbrukumu, kurš sākumā bija ļoti veiksmīgs. Tomēr drīz vien, lielinieku aģitatoru ietekmētas, krievu karaspēka daļas sāka atteikties pildīt komandieru pavēles un Krievijas karaspēks cieta smagu sakāvi. Ziņa par kārtējo militāro neveiksmi galvaspilsētā izraisīja satraukumu. Tūkstošiem cilvēku pulcējās mītiņos un demonstrācijās, pieprasot kara izbeigšanu. Ļeņins uzskatīja, ka šādos apstākļos varētu īstenot savu mērķi — varas sagrābšanu. 4. jūlijā (pēc vecā stila) lielinieku vadonis atklāti aicināja demonstrantus gāzt Pagaidu valdību. Šī iecere tomēr neīstenojās, jo lieliniekiem vēl bija maz īstu piekritēju. Valdībai uzticamās karaspēka daļas viegli apspieda nekārtības.

Ļeņins un daži citi lielinieku partijas vadītāji tika apsūdzēti par sadarbību ar ienaidniekiem un apvērsuma organizēšanu. Ļeņins paspēja izbēgt no aresta, slepeni pārceldamies uz Somiju, bet daži viņa līdzgaitnieki, piemēram, Ļ. Trockis un A. Lunačarskis, tika arestēti. Tomēr Pagaidu valdība neizmantoja visus līdzekļus, lai galīgi izbeigtu lielinieku partijas graužošo darbību. Jau pēc neilga laika A. Kerenskis deva rīkojumu arestētos lielinieku vadītājus atbrīvot, jo tie bija spējusi pierādīt, ka viņi daudzos jautājumos nepiekrīt Ļeņina uzskatiem un rīcībai. Tā, pateicoties A. Kerenska neizlēmībai, lielinieku partija varēja turpināt savu darbību.

Pēc 4. jūlija notikumiem no amata atkāpās Pagaidu valdības vadītājs kņazs Ļovovs un daži ministri, kuri pārstāvēja labējās (pilsoniskās) partijas. Par valsts vadītāju kļuva A. Kerenskis. Arī jaunās Pagaidu valdības ministri galvenokārt tika izraudzīti no sociālistisko partiju pārstāvjiem. Krievijas karaspēka virspavēlnieka amatā tika iecelts saprātīgs, enerģisks ģenerālis *Lavs Kornilovs*. Jaunais virspavēlnieks uzsāka rosīgu darbību,

lai armijā atjaunotu kārtību un disciplīnu. L. Korņilovs pieprasīja valdībai pilnvaras pilnīgai rīcības brīvībai, ieskaitot pat tiesības piespriest nāvessodu armijas disciplīnas grāvējiem. A. Kerenskis, ļoti godkārīgs cilvēks, uzskatīja, ka, ja virspavēlniekam izdosies atjaunot armijas kaujasspējas, tad tauta vairāk godinās ģenerāli Korņilovu nekā pašu Kerenski, tādēļ šo ierosinājumu **noraidīja**. Tā bija kārtējā A. Kerenska kļūda.

L. Korņilovs saprata, ka Pagaidu valdība nav spējīga pieņemt izšķirīgus lēmumus, līdz ar to pakļaujot valsti aizvien lielākam sabrukumam. Virspavēlnieks pieņēma lēmumu sūtīt uz galvaspilsētu karaspēka daļas, lai ieviestu valstī militāru diktatūru. L. Korņilovu atbalstīja armijas virsnieki, kā arī pilsoniskās un monarhistiskās partijas. Savukārt A. Kerenskis aicināja uz sadarbību visus kreisos spēkus, pat līdz šim apkarotos lieliniekus. 1917. gadā pēc patvaldības krišanas Petrogradā, kā arī citās Krievijas lielākajās pilsētās rūpnīcu strādnieki bija izveidojuši bruņotas paš aizsardzības vienības, kas vēlāk ieguva "sarkanās gvardes" apzīmējumu. Šīs vienības lielāko tiesu bija nokļuvušas lielinieku ietekmē, bet līdz šim kā bruņotam spēkam tām bija samērā maza nozīme. A. Kerenskis nolēma izmantot šīs strādnieku vienības galvaspilsētas aizstāvēšanai pret korņiloviešiem un deva rīkojumu izsniegt strādniekiem no armijas noliktavām ap 10 000 šauteņu, kā arī ložmetējus un citu bruņojumu. Lielinieki tomēr saprata, ka pret regulārajām karaspēka daļām strādnieki nespēs cīnīties, tādēļ izmantoja jau daudzkārt pielietotās metodes: preti korņiloviešiem tika izsūtīti pieredzējušākie aģitatori. Rezultātā L. Korņilova karaspēka daļas atteicās paklausīt pavēlēm. Šo vienību komandieris ģenerālis Aleksandrs Krimovs nošāvās, L. Korņilovs un vairāki citi virsnieki tika arestēti, bet jau pēc neilga laika viņus atbrīvoja. Par Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieku kļuva pats A. Kerenskis, kaut arī viņam nebija nekādu militāro zināšanu, — šo pienākumu viņš uzņēmās tikai aiz godkāres. Tā laika Francijas vēstnieks Krievijā Nulenss vēlāk rakstīja:

"Kerenska valdības uzvarai būtu bijuši panākumi, ja tā rīkotos ar stingrību pret lieliniekiem. Kerenskis, kas nesen vēl bija neievērojams advokāts, pateicoties revolūcijai, tapa par kara ministru, un kņaza Ļvova demisija padarīja viņu par ministru prezidentu. Viņam bija pārāk liela ticība žestiem un

vārdiem, bet viņš bija galīgi nespējīgs darbam. Viņš bija viens no tiem cilvēkiem, kas, negaidot tikuši pie varas, domā, ka, lai stāvētu sava uzdevuma augstumos, nepieciešami vajadzīgs ieņemt pozu, kas cienīga palikt vēsturē. Kerenskis ticēja, ka viņa iespaids pretiniekos būs vēl lielāks, ja ministru prezidenta titulam piespraudis vēl armijas virspavēlnieka titulu un apburs demokrātiju, ja parādīsies atklātībā vienkāršā zaldāta apnēsātā tērpā, lai gan pats nevienu dienu nebija bijis karadienestā. Ar roku uz krūtīm un ikšķi starp vestes pogām viņš milēja nostāties Napoleona pozā. .. Liekas, viņš ticēja, ka pietiek ar vārdiem vien, ka kolektīvā iedvesme klausītājos taps par realizāciju.”

Šādas A. Kerenska rakstura īpašības prasmīgi izmantoja lielinieku partija. Krievijas tauta gribēja mieru, lielinieki to solīja, bet Pagaidu valdība bija par kara turpināšanu. Zemnieki prasīja muižu zemju sadalīšanu un piešķiršanu bezzemniekiem, lielinieki to solīja, bet Pagaidu valdība zemes jautājumu vienmēr atlika uz vēlāku laiku. Krievijas impērijas pakļautās tautas prasīja kaut vai nelielu patstāvību, — lielinieki solīja pat tiesības apspiestajām tautām atdalīties no Krievijas un dibināt patstāvīgas valstis, bet Pagaidu valdība nespēja pat izšķirties par Satversmes sapulces (Satversmes sapulce — visas tautas vēlēts valsts pārvaldes orgāns, kura galvenais uzdevums ir izstrādāt valsts pamatlikumu — konstitūciju jeb satversmi, kurā tiek noteikta valsts iekārta, pārvaldes un likumdošanas sistēma, galvenie attīstības virzieni un citi galvenie likumi, uz kuriem jābalstās demokrātiskai valstij) sasaukšanu. Kaut arī vēlēšanas vajadzēja sarīkot visdrīzākajā laikā pēc monarhijas krišanas, Pagaidu valdība tās izsludināja tikai 1917. gada 12. novembrī (pēc vecā stila), bet tad jau bija par vēlu.

Pēc valsts apvērsuma mēģinājuma 1917. gada jūlijā lielinieku partija sāka daudz rūpīgāk gatavoties iecerētajai varas sagrābšanai. Kaut arī Ļeņins bija spiests slēpties Somijā, viņš uzturēja ciešus sakarus ar Petrogradā palikušajiem partijas vadītājiem. Galvaspilsētā tika papildinātas, kā arī radītas jaunas “sarkanās gvardes” vienības, kuru apbruņošanai izmantoja A. Kerenska izsniegtos ieročus. Līdz oktobrim lielinieku rīcībā bija ap 20 tūkstoši bruņotu strādnieku. Lielinieki varēja rēķināties arī ar karaspēka atbalstu, jo gandrīz visas galvaspilsētā un tās apkaimē esošās karaspēka daļas bija nonākušas

pilnīgā Ļeņina partijas ietekmē. Lielinieku ietekmes paplašināšanā liela nozīme bija partijas preseī: galvenais partijas laikraksts "Pravda" (Patiesība) tika izdots 85—90 tūkstošu eksemplāru lielā tirāžā. Bez šī galvenā laikraksta visā Krievijā tika izdotas vēl vismaz 30—40 lielnieciska virziena avīzes, kā arī daudz dažādu pret Pagaidu valdību vērstu skrejlapu. Šādu preses materiālu izdošanai noteikti vajadzēja lielus līdzekļus, un šīm vajadzībām lieti noderēja no Vācijas saņemtā nauda.

Valsts apvērsuma gatavošanas gaitā Ļeņinam radās nopietnas domstarpības ar vairākiem ievērojamiem partijas darbiniekiem. Daži no viņiem uzskatīja, ka Krievija vēl nav tik tālu attīstījusies ne politiskā, ne saimnieciskā ziņā, lai varētu uzsākt sociālistiskas sabiedriskās iekārtas veidošanu, un ieteica gaidīt Satversmes sapulces sasaukšanu, kas būtu tiesīga izlemt valsts nākotni. Savukārt citi, kurus pārstāvēja viens no ietekmīgākajiem lielinieku vadoņiem — Ļ. Trockis, iestājās par to, lai tiktu sasaukts Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu padomju II kongress, kurš lemtu jautājumu par valsts varu. Ļeņins ļoti asi uzstājās pret šiem viedokļiem, **noraidīdams jebkādu demokrātisku, tautas vēlētu valsts pārvaldes veidu**. Partijas Centrālā komiteja tomēr nolēma kongresu sasaukt. Tas bija paredzēts 1917. gada 25. oktobrī (pēc vecā stila), bet Ļeņins arī saprata, ka viņa partijai Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu padomju II kongresā var neizdoties iegūt balsu vairākumu, lai īstenotu varas pārņemšanu valstī. 10. oktobrī (pēc vecā stila) lielinieku partijas Centrālās komitejas sēdē, neskatoties uz Ļeņina pretinieku iebildumiem, tika pieņemts lēmums par bruņotās sacelšanās sākumu tieši pirms padomju kongresa atklāšanas.

1917. gada 24. oktobra (pēc vecā stila) rītā sarkangvardi un lieliniekiem uzticamās karaspēka daļas sāka ieņemt galvaspilsētas svarīgākos objektus — pasta un telegrāfa ēku, dzelzceļa stacijas, tiltus un elektrostaciju. Pagaidu valdība, kaut arī tai bija zināms par gaidāmu valsts apvērsumu, nebija nodrošinājusi Petrogradu ar uzticamām karaspēka daļām, pat Ziemas pili, kurā atradās valdības mītne, apsargāja tikai karaskolu kursanti un nedaudz vairāk kā simts brīvprātīgo sieviešu bataljona kaujinieču. Tādēļ arī pilsētas ieņemšana norisēja bez nopietnas pretestības. **25. oktobra jeb — pēc jaunā stila —**

7. novembra rītā valdības rokās bija palikusi vairs tikai Ziemas pils. Naktī no 25. uz 26. oktobri (pēc vecā stila) bija ieņemts arī pēdējais Pagaidu valdības atbalsta punkts, valdība arestēta, vienīgi A. Kerenskim bija laimējies izbēgt. Kad Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu padomju II kongresa delegāti saņēma šo ziņu, sociāldemokrāti — mazinieki un eseri — atstāja sēžu zāli. Palikušie delegāti — lielinieki un to piekritēji — pieņēma uzsaukumu “Strādniekiem un zemniekiem”. Šajā dokumentā bija teikts:

“Balstīdamies uz strādnieku, kareivju un zemnieku milzīgā vairākuma gribu, balstīdamies uz Petrogradā notikušo strādnieku un garnizona ar uzvaru vainagoto sacelšanos, kongress nem varu savās rokās.”

Lieliniekus nemaz neuztrauca, ka pēc tam, kad kongresu bija atstājuši gandrīz puse no visiem delegātiem, tas nekādā gadījumā vairs nevarēja atsaukties uz tautas “milzīgo vairākumu”, īpaši — runājot par zemniekiem, kuru lielāko vairākumu pārstāvēja galvenokārt eseru partija. Lielinieki jutās pietiekami stipri un nolēma netraucēt Satversmes sapulces vēlēšanas un tās darbības uzsākšanu, cerot, ka izdosies šajā visas tautas vēlētajā sapulcē gūt pārsvaru. Satversmes sapulces vēlēšanas notika 12. (25.) novembrī, un tās pirmā sēde tika sasaukta 1918. gada 5. (18.) janvārī. Kaut arī vēlēšanu laikā lielinieki bija veikuši plašu aģitācijas darbu, viņu partijas pārstāvji ieguva **tikai ap 25 % balsu, bet mazinieki un eseri — 62 %!** Kadeti (konstitucionālie demokrāti) un citas pilsoniskās partijas saņēma 13 % vēlētāju atbalstu. Vēlēšanu rezultāti parādīja, ka vienīgās partijas, kuras tiešām varētu uzstāties tautas vairākuma vārdā, bija sociāldemokrātiskās mazinieku un eseru partijas, bet ne lielinieki. Pēc tam kad Satversmes sapulce noraidīja lielinieku partijas iesniegto deklarāciju par valsts varas pāriešanu padomju rokās, uzskatot, ka Krievijā jāveido demokrātiska valsts iekārta, lielinieki sēdi atstāja. Viņu vietā ieradās bruņotas sarkangvardu vienības. Satversmes sapulces darbība tika pārtraukta, delegāti — padzīti, daudzi no viņiem tika arestēti. Ar šo brīdi Krievijā beidzās tikko kā uzsāktais ceļš uz tiesiskas, demokrātiskas parlamentāras valsts veidošanu un sākās lielinieku jeb, kā tā tika pārdēvēta, — Komunistiskās partijas neierobežota diktatūra.

4. "ISKOLATA REPUBLIKA"

Pēc Rīgas krišanas vācu rokās Vidzemes pārvaldes organizācijas un iestādes pārcēlās uz Cēsīm, pēc tam — uz Valku. 1917. gada septembrī un oktobrī tika organizētas Cēsu, Valmieras un Valkas **apriņķu zemju padomju vēlēšanas**. Arī šajos apriņķu pārvaldes orgānos pārsvaru guva lielnieciskās LSD pārstāvji. Pagastos darbojās jau agrāk (maijā) nodibinātās bezzemnieku padomes, kurās arī noteicēji bija lielinieki, savukārt pilsētu pašvaldībās liela ietekme bija sociāldemokrātiem — maziņkiem, sociālrevolucionāriem, kā arī Latviešu zemnieku savienībai. Lielinieki izvērta plašu aģitācijas darbu, lai mazinātu jebkādu citu partiju un sabiedrisko grupējumu ietekmi Vidzemes saimnieciskajā un politiskajā dzīvē. Visasākie uzbrukumi tika vērsti pret Vidzemes zemes padomes locekļiem — Latviešu zemnieku savienības biedriem, kā arī to atbalstītājiem. Jau 1917. gada pavasarī izveidotā Vidzemes Pagaidu zemes padome bija uzsākusi darbību Latvijas turpmākā likteņa noteikšanai — vai palikt kā līdz šim vienotās, nedalāmās Krievijas sastāvā kā beztiesīgai nomalei vai censties pēc patstāvības, vai arī dibināt patstāvīgu valsti. Tādēļ pie VPZP tika izveidota tā sauktā Autonomijas sekcija, kuras uzdevums bija dibināt **Latviešu nacionālo padomi**, kura, pārstāvēdama visus Latvijas iedzīvotāju slāņus, organizētu **Satversmes sapulces** vēlēšanas. Satversmes sapulce tad arī būtu vienīgais likumīgais tautas gribas paudējs, vienīgais tiesiskais lēmējs par Latvijas valstisko piederību un valstiskuma formu, kā arī vienu no svarīgākajiem saimnieciski politiskajiem jautājumiem — agrāro (zemes īpašuma tiesību) jautājumu.

Lielinieki savukārt uzskatīja, ka Latvijai ir jāpaliek Krievijas sastāvā, pieļaujot tikai dažas patstāvības izpausmes izglītības, kultūras un vietējās pašpārvaldes jautājumos. Agrārajā jautājumā lielinieku viedoklis bija, ka visai zemei jābūt tautas, tas ir — valsts īpašumā, līdz ar to jebkurš privātipašums jālikvidē. Domstarpības šajos galvenajos jautājumos saasinājās tiktāl, ka 10. oktobrī (pēc vecā stila) Vidzemes zemes padomes sēdi atstāja visi pilsonisko un sociāldemokrātisko partiju delegāti. Tomēr šāds solis tikai atviegloja lielinieku rīcību, jo tagad Vidzemē nedalīti valdīja vienīgi viņu partija.

Latviešu strēlnieki pēc Februāra revolūcijas

1917. gada vasarā un rudenī Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja (Iskolats) centās par katru cenu nostiprināt lielinieku partijas ietekmi, tādēļ vislielākā uzmanība tika pievērsta tieši aģitācijas darbam, jebkuru citu politisko grupējumu viedokļu apkarošanai. Taču reizēm ar savu pārmērīgo aģitāciju lielinieki sasniedza gluži pretējus rezultātus, nekā bija gaidījuši.

Tūlīt pēc Krievijas lielinieku partijas vadītā valsts apvērsuma Petrogradā arī Latvijas lielinieki sāka rīkoties aktīvāk. Latviešu strēlnieki piespieda Krievijas 12. armijas daļas sākt atstāt Cēsis, Valmieru un Valku un pārņēma visu Vidzemi savā kontrolē. Jaunā Krievijas padomju valdība — **Tautas Komisāru Padome** par 12. armijas pavēlnieku iecēla 5. Zemgales pulka komandieri pulkvedi J. Vācieti. Šie pasākumi tika veikti tādēļ, lai pretlielinieciski noskaņotie krievu karaspēka komandieri nevarētu vērst sev pakļautās vienības pret padomju varu.

Līdzko strēlnieki bija ieņēmuši Valku, 1917. gada 8. novembrī (pēc vecā stila) notika Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes sēde, kurā tika nolemts uzsākt proletariāta diktatūras, tas ir — lielinieku partijas diktatūras īstenošanu Vidzemē un Latgalē.

1917. gada beigās, no 16. līdz 18. decembrim (pēc vecā stila), Valmierā notika Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku

padomju II kongress (par I kongresu tika nolemts uzskatīt aprīli notikušo Vidzemes bezzemnieku kongresu). Šajā kongresā tika pieņemti lēmumi par visu līdzšinējo, demokrātiski ievēlēto apriņķu un pagastu pārvaldes orgānu likvidēšanu, muižu īpašumu konfiscēšanu, zemes privātīpašuma likvidēšanu, kā arī pakāpenisku jebkura cita privātīpašuma — rūpnīcu, darbnīcu nacionalizēšanu (nacionalizēt — privāto īpašumu padarīt par valsts īpašumu). Kārtības nodrošināšanai jeb, kā bija teikts kongresa lēmumā,

“Lai nodrošinātu Krievijas Oktobra revolūcijas iekarojumus un nostiprinātu Padomju valdības varu, lai nesaudzīgi un sekmīgi varētu cīnīties pret kontrrevolūciju un uzturēt revolucionāru mieru un kārtību ..”

tika paredzēts katrā pagastā nodibināt “Sarkanās gvardes” vienības. Kongress ievēlēja arī jaunu Iskolata vadību ar F. Roziņu-Āzi priekšgalā. Iskolats pasludināja sevi par vienīgo likumīgo valsts varas orgānu Latvijas teritorijā.

Tā dēvēto “revolūcijas iekarojumu” nodrošināšanu Iskolats iesāka ar visu pretlieliniecisko partiju darbības aizliegumu un šo partiju laikrakstu slēgšanu. Kā pirmie tika likvidēti Latviešu zemnieku savienības laikraksts “Līdums” un Latvju kareivju nacionālās savienības izdevums “Laika Vēstis”, nedaudz vēlāk arī sociāldemokrātu maziņu laikraksts “Strādnieku Avīze”. Izrādījās, ka lielinieku partijas līdzšinējās prasības pēc “vārda un preses brīvības”, tas ir — tiesībām brīvi paust jebkurus politiskos uzskatus, attiecināmas tikai un vienīgi uz lieliniecisko uzskatu paudējiem. Strādnieku varas pārstāvjus nesatrauca pat tas, ka tieši “Līduma” tipogrāfijas strādnieki visvairāk pretojās laikraksta slēgšanai un tipogrāfijas konfiscēšanai.

Ar laikrakstu slēgšanu cīņa pret “kontrrevolūciju” tikai sākās. No darba tika atlaisti visi agrākie iestāžu darbinieki, par kuriem varēja rasties kaut vai aizdomas par padomju varas neatbalstīšanu. Pie kontrrevolucionāriem tika pieskaitīti pat mežsargi. Piemēram, 1918. gada 31. janvāra (pēc vecā stila) Iskolata prezidija sēdes protokolā minēts:

“Drabežu pagasta Padome pieprasa, lai dotu rīkojumu par to, ka vecie mežsargi padzenami no mājām, tāpēc ka viņu vietā ir ievēlēti jauni un tiem ir nepieciešams ieņemt telpas.”

Plašos apmēros tika uzsākta zemes reforma. Līdz 1918. gada februārim īpašniekiem tika atņemtas visas muižas, pie tam konfiscēja ne tikai zemi, mājlopus un lauksaimniecības inventāru, bet arī visus pārtikas produktus, kā arī muižu īpašnieku personiskās mantas — mēbeles, bibliotēkas, mākslas darbus un vērtslietas. Bija paredzēta arī lielāko zemnieku saimniecību konfiskācija. Tā kā visa zeme tagad skaitījās valsts īpašums, tad arī saimniekiem vairs nepiederēja viņu saimniecības — zemnieki kļuva tikai nomnieki savās sētās. Laukstrādnieki ar likumu tika pielīdzināti rūpnīcu strādniekiem. Tika noteikta 8 stundu darbadiena, aizliegts virsstundu un nakts darbs, kā arī darbs svētdienās. Padomju vara nemaz neņēma vērā, ka lauksaimniecības darbi ir atkarīgi nevis no pulksteņa, bet gan galvenokārt no laika apstākļiem.

Ļoti stingri bija pieņemtie likumi par mājlopu un labības, kā arī kokmateriālu pārdošanas aizliegumiem. Tika aizliegta pat mājas alus un kvasa darināšana.

Visi šie un līdzīgie Iskolata veiktie pasākumi izsauca aizvien lielāku neapmierinātību ne tikai starp turīgajiem Vidzemes iedzīvotājiem, bet arī starp strādniekiem un bezzemniekiem. Lai cīnītos pret aizvien pieaugošo “kontrrevolūciju”, tika izveidoti tā sauktie **revolucionārie tribunāli** — tiesu orgāni trīs cilvēku sastāvā, kuriem bija tiesības sodīt katru, kurš tika apvainots pretpadomju darbībā, bez izmeklēšanas un vainas pierādījuma. Aresti aizvien vairāk vērsās plašumā. Lielākā daļa arestēto tika nosūtīti uz Krievijas cietumiem, bet daudzus no viņiem nošāva uz vietas. Visplašāk lielinieku terors izvērās 1918. gada februārī, kad vācu karaspēks no jauna uzsāka uzbrukumu Petrogradas virzienā, ieņemdam Vidzemi un Latgali. Vēl pēdējā Iskolata prezidija sēdē, kas notika Valkā dažas dienas pirms vācu karaspēka ienākšanas, tika pieņemts lēmums:

“Arestēt visus kontrrevolucionārus un aizdomās par to turētas personas un izsūtīt no Latvijas, lai vācu ienākšanas gadījumā tie nevarētu kaitēt Latvijas darba tautai.”

Cēsīs vien tika apcietināti ap 150 cilvēki, Valmierā — ap 120, bet kopējais Iskolata valdīšanas laikā cietušo cilvēku skaits vispār nav precīzi zināms. Daudzi no apcietinātajiem, pat sievietes un sirmgalvjī, tika nošauti ceļmalās. Tā, piemēram,

netālu no Valkas tika atrasti 10 nogalinātie, starp kuriem bijuši mācītājs Adolfs un viņa sieva, mežzinis Rikveilis ar sievu, aptiekas pārvaldnieks Krauze un citi Valkā pazīstami cilvēki, kā arī daži Gaujienas muižas strādnieki.

1918. gada 9. februārī (pēc vecā stila) Valkā ienāca vācu karaspēks. Iskolats savu darbību pārcēla uz Maskavu un tā paša gada aprīlī tika likvidēts. Visā Latvijas teritorijā varu pārņēma vācu okupācijas karaspēka pārvalde.

5. VĀCU PLĀNI PAR "BALTIJAS HERCOGISTI"

Tūlīt pēc lielnieciskā valsts apvērsuma Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu padomju II kongress kā pirmos pieņēma dekrētus (lēmumus) par varu, zemi un mieru. Ar šiem dekrētiem tika noteikts, ka visa vara pieder padomēm, zeme pieder tautai, tas ir — valstij. Saskaņā ar Dekrētu par mieru padomju valdība piedāvāja Vācijai izbeigt karadarbību un uzsākt miera sarunas. Vācija priekšlikumam piekrita, un 1917. gada 20. novembrī (pēc vecā stila) Brestļitovskas pilsētā (tagad Bresta) iesākās miera sarunas, kurās piedalījās no vienas puses Vācijas, Austroungārijas, Bulgārijas un Turcijas pārstāvji, no otras puses — Padomju Krievijas pārstāvji. Miera sarunas balstījās galvenokārt uz diviem nosacījumiem: tautu pašnoteikšanās tiesībām un atteikšanos no teritoriāliem ieguvumiem. Sākumā sarunas noritēja sekmīgi, bet drīz vien starp Vāciju un Krieviju izraisījās domstarpības. Izrādījās, ka lielinieki atzina nāciju pašnoteikšanās tiesības vienīgi tad, ja tautas izteikušas vēlēšanos palikt Krievijas sastāvā, bet, ja kāda tauta nolēmusi veidot no Krievijas neatkarīgu valsti, tad tā vairs nav tautas, bet "buržuju" vēlēšanās. Tobrīd Ukraina jau bija nodibinājusi neatkarīgu valsti un paziņojusi par atdalīšanos no Krievijas, kā arī noslēgusi ar Vāciju patstāvīgu miera līgumu, savukārt Padomju Krievija Ukrainas neatkarību neatzina. Asas domstarpības starp Vāciju un Padomju Krieviju radās arī par kara zaudējumu atlīdzināšanu. Rezultātā Krievijas delegācija, kuru vadīja Ļeņina sāncensis un pretinieks Ļevs Trockis, sarunas pārtrauca, paziņodams, ka Krievija miera līgumu neparakstīs, bet arī karu neturpinās. Šāda Krievijas delegācijas nostāja deva vācu karaspēkam pilnīgu rīcības brīvību.

18. februārī (tagad un turpmāk tiks norādīts jaunais laika skaitīšanas stils) Vācija atjaunoja karadarbību, dažu dienu laikā okupēja Vidzemi un Latgali, kā arī Igauniju un virzījās uz Petrogradu. Padomju Krievijas valdība bija spiesta steidzīgi atjaunot pārtrauktās sarunas un noslēgt miera līgumu uz tādiem noteikumiem, kādus pieprasīja Vācija. 1918. gada 3. martā noslēgtais miera līgums starp vairākiem citiem nosacījumiem paredzēja arī prasību Krievijai noslēgt mieru ar Ukrainu, kā arī atteikties no Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Somijas teritorijas. Brestļitovskas miera līgumā Latvija gan nebija paredzēta kā vesela nacionāla vienība. Kurzeme un Zemgale tika pakļauta tieši Vācijai, Vidzemē, kā arī Igaunijā bija paredzēts pēc Krievijas karaspēka pilnīgas iziešanas dot vietējiem iedzīvotājiem tiesības pašiem noteikt savu turpmāko valstisko piederību, bet Latgale tika atzīta par Krievijas teritoriju, kurā vācu karaspēks bija tiesīgs palikt līdz vispārēja miera noslēgšanai un Krievijas armijas demobilizēšanai. Parakstot Brestļitovskas miera līgumu, **Padomju Krievija bija atklāti paziņojusi, ka atsakās no cariskās Krievijas starptautiski atzītajām tiesībām lemt latviešu tautas turpmāko likteni. Pamatojoties uz šo dokumentu, Latvija, izņemot Latgali, vairs nebija Krievijas teritorija.**

Vācija, kā arī Latvijas baltvācu muižniecība, centās šo apstākli izmantot savās interesēs. Kara pirmajā posmā, kad vācu karaspēks okupēja Kurzemi un Zemgali, vāciem pamatā bija doma tikai par šīs teritorijas kolonizēšanu, bet pēc Rīgas ieņemšanas aizvien vairāk izvirzījās ideja par Latvijas, kā arī Igaunijas pilnīgu pievienošanu Vācijas ķeizārvalstij. Tomēr 20. gadsimtā sabiedriski politiskā apziņa visā pasaulē bija tiktāl attīstījusies, ka neviena lielvalsts nevarēja uzdrošināties izlemt kādas tautas likteni bez tās piekrišanas, jo tādā gadījumā šī lielvalsts izpelnītos vispārēju nosodījumu un būtu apgrūtinātas tās attiecības ar citām valstīm. Tādēļ arī Vācija, kaut tā arī bija karadarbības rezultātā Kurzemi Krievijai atņēmusi, nevarēja vienkārši pasludināt šo teritoriju par Vācijas īpašumu. Lai pievienotu Kurzemi Vācijai, bija nepieciešams arī vietējo iedzīvotāju — latviešu atbalsts. Tādēļ okupācijas pārvalde izveidoja tā saukto Landesrātu, kurā būtu dažādu kārtu pārstāvji — kā baltvāci, tā arī latvieši, pie tam no 80 Landesrāta

locekļiem latvieši būtu tikai 27. Līdz ar to pasaules sabiedrībai tiktu parādīts, ka Latvijas likteņus izlemj kopīgi kā vācieši, tā latvieši, bet patiesībā jebkurš jautājums, kaut arī balsojot, tiktu izlemts vācu labā.

Pirmā Landesrāta sēde sanāca 1917. gada 18. septembrī Jelgavā. Vācu okupācijas pārvaldes priekšnieks *Alfreds fon Goslers* ierosināja pieņemt lēmumu pievienot Kurzemi Vācijai kā atsevišķu, daļēji patstāvīgu valstisko veidojumu — hercogisti un lūgt Vācijas valdnieku Vilhelmu II uzņemties Kurzemes hercoga pienākumus. Protams, ka vācu ķeizars šādu piedāvājumu pieņēma labprāt un personīgi vairākkārt apmeklēja gan Jelgavu, gan Kuldīgu un citas Kurzemes pilsētas, kā arī Rīgu.

Brestļitovskas miera līgums, ar kuru Krievija faktiski bija atteikusies no Latvijas (izņemot Latgali), kā arī no Igaunijas, deva Vācijai iespēju paplašināt kolonizāciju, iekļaujot tās pārvaldītajās teritorijās ne tikai Kurzemi, bet visu Baltijas jūras austrumu piekrasti, izveidojot vienotu Baltijas hercogisti. Šī nolūka īstenošanai pēc Kurzemes parauga tika izveidots arī Vidzemes un Igaunijas Landesrāts, kuru sastāvā bez baltvācu pārstāvjiem iekļāva arī pāris latviešu un igauņu. Okupācijas pārvaldes veidotajās “tautas pārstāvniecībās” tika uzaicināti tie latviešu tautības sabiedriskie darbinieki, kuri jau agrāk, 1905. gada revolūcijas laikā, bija izteikušies par sadarbību ar muižniecību un citiem baltvācu pārstāvjiem. Tie bija Tautas partijas vadītājs Frīdrihs Veinbergs, advokāts un sabiedriskais darbinieks Andrejs Krastkalns, kā arī rūpnieku un tirgotāju pārstāvji, mācītāji, apriņķu un pagastu vecākie, arī daži zemkopji.

1917. gada decembrī, kad sākās Vācijas un Krievijas miera sarunas, daļa latviešu sabiedrisko darbinieku vērsās pie vācu okupācijas pārvaldes iestādēm ar prasību atļaut plašāku Latvijas iedzīvotāju pārstāvju sanākumi, kas varētu piedalīties miera sarunās ar saviem priekšlikumiem par Latvijas turpmāko likteni. Šāda atļauja arī tika dota, bet tikai ar nosacījumu, ka sanākumi vadīs vācu piekritējs A. Krastkalns un neviens sanāksmes dalībnieks nekritizēs vācu karaspēka, kā arī okupācijas pārvaldes rīcību, tas ir — neuzstāsies pret Latvijas kolonizācijas plāniem, pret Latvijas teritorijas iekļaušanu Vācijas

valstī. Atļaujai tika pievienoti pat vācu sastādīti sanāksmes lēmumi, kuros bija paredzēts latviešu tautas pārstāvju atbalsts Baltijas hercogistes dibināšanai. Šādiem nosacījumiem nepiekrīta nevienas latviešu sabiedriskās organizācijas pārstāvis, izņemot F. Veinberga vadīto Tautas partiju. **1917. gada 22. decembrī** A. Krastkalns atklāja latviešu sabiedrības pārstāvju sapulci, kaut arī tajā piedalījās tikai daži simti cilvēku, galvenokārt visi no Tautas partijas. Sapulce pieņēma lēmumu, ka nepieciešams visu latviešu tautu apvienot vienā valstī ar savu, nacionālu pašvaldību un autonomijas tiesībām, tādēļ viens no lēmuma punktiem paredzēja lūgt Vācijas valdību panākt miera līgumā visu Latvijas novadu — Kurzemes, Zemgales, Vidzemes un Latgales atdalīšanu no Krievijas un autonomas Latvijas valsts dibināšanu. Šajā lēmumā bija minēta arī iespēja nākotnē Latvijai iekļauties Baltijas valstī, kā arī pilnīgi nodrošināt vācu tautības iedzīvotāju politiskās un saimnieciskās tiesības. Pretēji vācu okupācijas varas iecerēm ierobežot pēc kara Kurzemes un Zemgales bēgļu atgriešanos dzimtenē, lai būtu iespēja plašākai lauksaimniecības kolonizācijai, sapulces lēmumā bija lūgums Vācijai sekmēt šo bēgļu atgriešanos. Kaut arī šī sapulce visādi centās slavināt Vāciju un tās valdību, tās lēmums vāciešus neapmierināja, jo tajā **nebija** izteikta latviešu tautas pārstāvju vēlēšanās atdot savu zemi Vācijas īpašumā. Tādēļ arī šīs sapulces lēmumus aizliedza publicēt, tomēr tie tika izmantoti Brestļitovskas miera sarunās kā pierādījums, ka Vācija devusi iespēju izpausties latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām un ka latvieši pieprasa atdalīšanos no Krievijas.

Pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas vācu okupācijas pārvalde kopā ar baltvāciešiem un to atbalstītājiem izvērsa vēl plašāku darbību savu mērķu īstenošanai. Gan Kurzemes, gan Vidzemes un Igaunijas Landesrāts sūtīja Vācijas valdībai un personīgi ķeizaram Vilhelmam II apsveikumus, padevības apliecinājumus un lūgumus uzņemties Baltijas zemju pārvaldīšanu, izsakot cerību, ka drīzā nākotnē Vidzeme, Kurzeme un Igaunija cieši saistīšoties ar lielo Vācijas valsti. Līdzīga satura telegrammu Vilhelmam II nosūtīja arī Rīgas dome:

“Viņa majestātei, Vācijas ķeizaram un Prūsijas karalim.

Aizkustināta no dziļas pateicības par grūti apdraudēto Vidzemes un Igaunijas provinču izglābšanu caur Vāciju, kā arī

par mierlīgumā ar Krieviju apsolīto turpmāko apsardzību, Rīgas pilsētas dome kā likumīgi ievēlēta pilsētas pārstāvniecība, kas sastāv no vāciem un latviešiem, Baltijas zemju turpmākā nodrošinājuma labā ir vienbalsīgi atzinusi par vajadzīgu un izteikusi vēlēšanos, ka vēsturiski un kulturāli savā starpā savienotās provinces — Vidzeme, Igaunija un Kurzeme ar Baltijas metropoli Rīgu — viņu vecajās robežās tiktu apvienotas par kopēju mantojamu monarhiju, sargājot vietējo tautu grupu nacionālo īpatnību un atļaujot tautas pārstāvniecību, zem augstā Hoencollernu* nama vadības, negrozāmā uzticībā ar Vāciju uz visiem laikiem kā personālūniju** savienība, kas nostiprināma, slēdzot pienācīgas konvencijas.”

Jau 1918. gada 15. martā Vācijas valdība atzina Kurzemes un Zemgales teritoriju par “brīvu un neatkarīgu hercogisti”, tomēr, rēķinoties ar starptautiskajām tiesībām, kara laika apstākļos, kad Vācija atradās karastāvoklī ar Rietumvalstīm, šādu valsti likumīgi vēl nevarēja dibināt, jo nebija iespējams pierādīt brīvi paustu visas tautas gribu. Bez tam — arī miera līgumā ar Krieviju Vācija bija uzsvērusi latviešu tautas vēlēšanos būt apvienotai vienā valstiskā formējumā. Ši iemesla dēļ 1918. gada 12. aprīlī Rīgā sapulcējās **Vidzemes, Rīgas, Igaunijas un Sāmsalas Apvienotais landesrāts**, kas pieņēma lēmumu lūgt vācu ķeizaru visas šīs teritorijas atdalīt no Krievijas un izveidot konstitucionāli monarhistisku valsti, kas būtu personālūnijā ar Vāciju. Tā Vācija kopīgi ar baltvāciem un to piekritējiem aizvien vairāk tuvojās savam mērķim — Baltijas hercogistes izveidošanai. 1918. gada 22. septembrī Vilhelms II jau varēja izsludināt Vidzemi un Igauniju par “brīviem un patstāvīgiem apgabaliem”.

Šajā laikā tika iecerēta arī Latgales pievienošana Baltijas valstij. Saskaņā ar Brestļitovskas miera līgumu Latgale tika atstāta Krievijai, bet Vācija bija nolēmusi izmantot atkal tautu pašnoteikšanās tiesības, pamatojot Latgales pievienošanu Baltijas hercogistei ar 1917. gada maija un decembra Latgales kongresu lēmumiem par Latgales atdalīšanu no Vitebskas

* Hoencollerni — Vācijas valdnieku dinastija, pie kuras piederēja Vilhelms II.

** Personālūnija — vairāku valstu savienība ar vienu valdnieku priekšgalā.

gubernas un visu latviešu apvienošanas. Tomēr vācu plāniem nebija lemts piepildīties. Rietumu frontē Vācija cieta smagas sakāves, kas izraisīja plašus vācu tautas nemierus. 1918. gada 8. novembrī ķeizars Vilhelms II bija spiests atteikties no troņa un atstāt savu zemi. **11. novembrī Vācija atzina savu sakāvi, un līdz ar to Pirmais pasaules karš bija beidzies.**

Ja Vācija šajā karā būtu uzvarējusi, tad, iespējams, latviešu un igauņu tautas mūsdienās vairs nepastāvētu, jo vācu izstrādātie kolonizācijas plāni paredzēja īsā laikā iepludināt Baltijā tik daudz kolonistu, ka jau pēc dažienu gadiem to skaits pārsniegtu pamatiedzīvotāju — latviešu un igauņu kopskaitu. Līdz ar to mūsu tautām būtu draudējis senprūšu liktenis.

6. LATVIEŠU PAGaidu NACIONĀLĀS PADOMES VEIDOŠANĀS UN DARBĪBA

Pēc Februāra revolūcijas 1917. gadā visdažādāko latviešu organizāciju skaits aizvien pieauga, galvenokārt tādēļ, lai pretstatītu nacionālās intereses lielinieku aģitācijai. Visām šīm sabiedriskajām organizācijām bija viens kopīgs mērķis — rūpes par latviešu tautu, lai tā, izkaisīta Krievijas impērijas plašumos, neizklīstu un nepazustu, bet saglabātu nacionālo kopību. Pēc Februāra revolūcijas, sākoties Krievijas impērijas sabrukumam, šim uzdevumam pievienojās vēl viens — rūpes par Latvijas tālāko likteni, tās nākotni. Sākotnējie atsevišķo tautas darbinieku uzskati par Latviju kā neatkarīgu valsti tika pausti aizvien biežāk, sevišķi pēc tam, kad kļuva skaidrs, ka Krievijas demokrātiskā Pagaidu valdība neuzskata par vajadzīgu bijušās impērijas nacionālajām nomalēm dot jebkādas patstāvības tiesības. Tādēļ arī Vidzemes zemes padomes izveidotā Autonomijas nodaļa uzsāka darbību, lai noorganizētu Satversmes sapulces ievēlēšanu. Domu par Latvijas Satversmes sapulci sākotnēji atbalstīja pat lielinieki un citas sociālistiskās partijas, bet pēc oktobra apvērsuma šie grupējumi no iepriekšējā nodoma atteicās, tādēļ bija nepieciešams vispirms veidot kopēju organizāciju, kas spētu saskaņot visdažādākos viedokļus par latviešu tautas tālāko likteni un līdz ar to izteikt lielākās tautas daļas gribu. Par šādu organizāciju vajadzēja kļūt Tautas padomei, bet tās dibināšanu pārtrauca vācu karaspēka iebrukums Rīgā.

Kad 1915. gadā Vācija okupēja Kurzemi un Zemgali, tās atstāja gandrīz visi sabiedriskie un kultūras darbinieki, tādēļ arī šajos novados visus kara gadus nenotika nekāda nacionāli politiskā darbība. Arī Rīgā bija palikuši samērā maz tautas darbinieku, — vairums no viņiem darbojās Petrogradā, Maskavā un citās lielākajās Krievijas pilsētās un centros, kuros dzīvoja lielāks skaits Latvijas bēgļu. Rosīga darbība norisēja arī neokupētajās Latvijas pilsētās — Cēsīs, Valmierā un Valkā. Rīgas krišana vācu rokās radīja iespēju rīdziniekiem veidot sakarus ar Kurzemes un Zemgales iedzīvotājiem. Tādēļ arī Rīgā labprātīgi palika vairāki tautā labi pazīstami sabiedriskie un politiskie darbinieki, kuri pārstāvēja gan kreisās, gan labējās partijas. Tā, piemēram, lielinieku partijas pārstāvji Rīgā bija Jūlijs Daniševskis, Roberts Eihe, Jānis Lencmanis, Rūdolfs Endrups, sociāldemokrāti — Pauls Kalniņš, Marģers Skujenieks, Fricis Menders, pilsonisko partiju pārstāvji — Miķelis Valters, Kārlis Ulmanis, Spricis Paegle, Augusts Deglavs, kā arī vācu piekritēji — Andrejs Krastkalns un Frīdrihs Veinbergs.

Visu partiju pārstāvji, izņemot lieliniekus un vācu piekritējus, vienojās kopējai darbībai, lai veicinātu Latvijas patstāvības ideju īstenošanu, pretotos gan vācu kolonizācijas plāniem, gan arī lielinieku “vispasaules revolūcijas” idejām. Jauno apvienību nosauca par **Demokrātisko bloku** (bloks — vairāku partiju apvienība kopējai rīcībai). Gandrīz visi Demokrātiskā bloka locekļi savā laikā bija ievēlēti gan Rīgas domē, gan Vidzemes zemes padomē, līdz ar to varēja uzskatīt, ka viņi ir tiesīgi runāt zināmas tautas daļas vārdā. Šis apstāklis bija viens no būtiskākajiem Demokrātiskā bloka darbības laikā — neviens nevarēja teikt, ka šī sabiedriski politiskā organizācija nepārstāv nekādus tautas slāņus un nav tiesīga runāt tautas vārdā.

Arī Valkā, J. Goldmaņa un J. Zālīša aicināti, sapulcējās nozīmīgāko latviešu sabiedrisko organizāciju un partiju pārstāvji, lai lemtu par kopējas pilsoniskas organizācijas dibināšanu. Tika nolemts, ka šo organizāciju sauks par **Latviešu pagaidu nacionālo padomi**. Uz dibināšanas sapulci, kas notika 1917. gada 17. novembrī, tika aicinātas visas partijas un sabiedriskās organizācijas, kurām bija ietekme visdažādākajos tautas slāņos. No uzaicinātajām organizācijām

un partijām savus pārstāvjus uz LPNP dibināšanas sēdi nenosūtīja vienīgi Iskolastrels, Latviešu Sociālrevolucionāru partija, lielnieki, kā arī Latgaliešu tautas komitets un Latgales kooperatīvi. Vidzemes zemes padome šajā laikā jau bija sašķēlusies. Tie VZP locekļi, kuri bija no tās aizgājuši, nevarēdami sadarboties ar lielniekiem, aktīvi iesaistījās LPNP dibināšanā, bet lielnieki savukārt atteicās piedalīties, tomēr bija atsūtījuši savu pārstāvi. Kaut gan šīs partijas un organizācijas nepiedalījās, sapulce uzskatīja, ka tā ir tiesīga runāt lielākās latviešu tautas daļas vārdā, tādēļ svi-nīgi pasludināja Latviešu Pagaidu nacionālās padomes nodi-bināšanu. Ziņa par to nonāca ne tikai latviešu, bet arī krievu, vācu un pat franču laikrakstos, kam bija sevišķa nozīme turpmākajā LPNP pastāvēšanas laikā. LPNP darbība isā laikā aptvēra visus latviešu centrus Krievijā. Šeit varētu minēt Kazaņas LNP, Samaras LNP, Maskavas LNP, Tiflissas (Tbilisi) LNP, Urālu un Sibīrijas LNP, kā arī daudzas jo daudzas citas nacionālās padomes. Sevišķa nozīme latviešu nacionālo centienu īstenošanā bija Urālu, Sibīrijas un Tālo Austrumu latviešu organizāciju apvienošanai tā sauktajā Centrālajā birojā.

LPNP II sesija savu darbu uzsāka jau 1918. gada 15. janvārī Petrogradā, jo Valkā lielnieku vajāšanas dēļ tas vairs nebija iespējams. Šī sesija iegājusi vēsturē ar to, ka tika pieņemts lēmums, ar kuru **pirmo reizi** tika izteikta tautas vairākuma prasība pēc patstāvīgas, neatkarīgas valsts. Šajā lēmumā bija teikts:

Dibinādamās uz visas pasaules demokrātijas atzītām un pasludinātām tautu pašnoteikšanās tiesībām, Latviešu Pagaidu nacionālā padome

1) atzīst, ka Latvijai jābūt patstāvīgai demokrātiskai republikai, kas apvienotu Kurzemi, Vidzemi un Latgali;

2) protestē pret jebkuru Latvijas sadalīšanas mēģinājumu, it sevišķi pastrīpojot, ka latvju tautas pirmā un neatlaidīgā prasība ir Latvijas teritoriāla un etnogrāfiska nedalāmība;

3) protestē pret katru miera noslēgšanas mēģinājumu, kas pārkāpj tautu pašnoteikšanās principu; un pēdīgi

4) nosoda tautas gribas viltošānu zem okupācijas un kara apstākļu spaidiem.

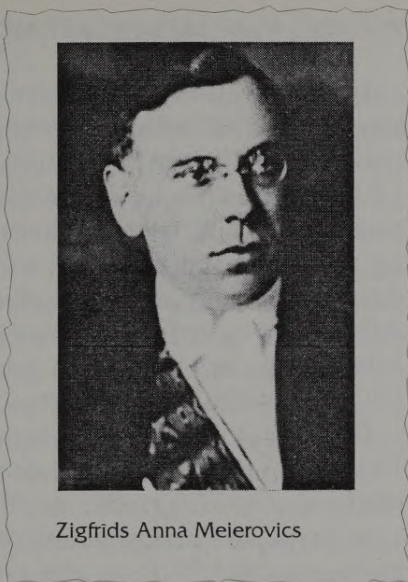
Neilgi pirms LPNP dibināšanas J. Goldmanis Petrogradā bija izveidojis Informācijas biroju, par kura vadītāju tika uzaicināts žurnālists *Jānis Seskis*. Informācijas biroja galvenais uzdevums bija uzņemt sakarus ar ārvalstu žurnālistiem un valdību pārstāvjiem un iepazīstināt tos ar latviešu tautas stāvokli, kā arī ar tās politiskajām prasībām. Pēc LPNP nodibināšanas J. Goldmanis kļuva par Ārlietu nodaļas priekšsēdētāju, bet J. Seskis — par vienu no šīs nodaļas sekretāriem, palikdams arī par Informācijas biroja vadītāju. LPNP uzskatīja, ka Latvijas nākotne būs drošāka, ja tā ciešāk saistīsies ar Rietumeiropas valstīm — Angliju un Franciju. Arī šo valstu valdības izrādīja interesi par LPNP nacionālajiem centieniem, īpaši tādēļ, ka nevēlējās pieļaut, ka noteikšanu Baltijā iegūst to pretinieci Vācija. Tādēļ J. Seska darbībai bija vērā ņemami panākumi, — viņš nodibināja samērā ciešu sadarbību ar Francijas vēstnieku Krievijā Žozefu Nulēnu un Anglijas valdības pilnvaroto pārstāvi F. Lindleju, gūdam šo diplomātu atbalstu Latvijas neatkarības centieniem. Tā, piemēram, jau 1918. gada 22. janvārī Ž. Nulēns nosūtīja LPNP vēstuli, kurā, starp citu, bija arī šāds teikums:

“Es ar lielu simpātiju apsveicu jūsu soli, ko sper tādas tautas pārstāvji, kas apzinās savas tiesības un kuras pilsoņiem, pateicoties nacionālo centienu sparam, ir lemts iekarot likumīgu neatkarību.”

Savukārt F. Lindlejs savas valdības vārdā atbalstīja LPNP arī materiāli, izsniedzams naudas pabalstus, kas bija nepieciešami gan darbinieku algām, gan arī izskaidrošanas darbam: ārvalstīs līdz šim bija ļoti maz kas zināms par Latviju, tādēļ tās bija jāiepazīstina ar latviešu tautu, tās kultūru, saimnieciskajām spējām, jāpierāda, ka Latvija patiešām var pastāvēt kā neatkarīga valsts. Šim nolūkam Ārlietu nodaļa pieaicināja rakstniekus, māksliniekus, tautsaimniekus, kas sarakstīja nelielas, bet izsmeļošas brošūras par Latviju un latviešiem.

Pastiprinoties lielinieku teroram, Ārlietu nodaļas darbība kļuva aizvien bīstamāka. Komunisti aizvien vairāk sāka vērsties arī pret ārvalstu pārstāvjiem, daudzi no viņiem tika arestēti. Tādēļ, lai turpinātu iesāktos sakarus ar Rietumvalstu valdībām, LPNP nolēma sūtīt uz ārzemēm savu pārstāvi, par

kuru izraudzījās *Zigfrīdu Annu Meierovicu*. Z. Meierovica darbībai ārzemēs, īpaši Anglijā, bija tādi panākumi, ka jau 1918. gada 23. oktobrī Lielbritānijas ārlietu ministrs Arturs Džeimss Balfūrs savas valdības vārdā paziņoja, ka Anglija atzīst Latvijas valstiskumu *de facto* (de facto — faktiski, īstenībā pastāvošs). Līdz ar to Lielbritānija atzina LPNP par tiesisku valsts pārvaldes **pagaidu** orgānu līdz laikam, kad **visas** latviešu tautas gribu varēs izteikt Satversmes sapulce, bet Z. Meierovica — par pirmo Latvijas valsts diplomātisko pārstāvi Lielbritānijā. Šis paziņojums gan bija izteikts tikai mutvārdos, tādēļ, lai tam būtu likumīga nozīme, LPNP lūdza Anglijas valdību sniegt to rakstveidā. 1918. gada 11. novembrī šāds rakstveida paziņojums tika saņemts. Tajā bija teikts:

Zigfrīds Anna Meierovics

God. kungs!

Man ir tas gods Jums paziņot par Jūsu vēstules saņemšanu un par to pateikties. Viņā Jūs bijāt pievienojuši lūguma kopiju Lielbritānijai un sabiedrotiem — atbalstīt Latviju.

Esmu laimīgs izlietot šo gadījumu, lai Jums atkārtotu pārliecību, kādu Jums izteicu Jūsu pēdējā vizītē. Viņa Majestātes valdība sajūt visdziļākās simpātijas pret latvju tautas centieniem un viņas vēlēšanos atsvabināties no vācu jūga. Viņa ir laimīga no jauna apstiprināt savu gatavību atzīt Latviešu Nacionālo Padomi kā patiesi neatkarīgu iestādi līdz tam laikam, kamēr miera konference liks pamatus Jūsu tautas jaunam brīvības un labklājības laikmetam.

Līdz tam Viņa Majestātes valdība būs laimīga Jūs pieņemt kā Latviešu Pagaidu valdības ārkārtējo diplomātisko pārstāvi. (Paziņojums bija adresēts tieši Z. Meierovicam.)

7. LATVIJAS VALSTS PROKLAMĒŠANA

LPNP pārstāvēja pietiekami plašus tautas slāņus, lai varētu izteikt **ne tikai vēlēšanos** dibināt neatkarīgu Latvijas valsti, bet arī to **proklamēt** (pasludināt) par nodibinātu. Katrā ziņā LPNP šīs tiesības bija daudzkārt pārliecinošākas nekā vāciski orientētajām partijām vai lieliniekiem. Tomēr LPNP uzskatīja, ka tā vēl nav pietiekami pārstāvēta — bija palikušas vēl daudzas sabiedriskās organizācijas un partijas, kuras nebija dažādu iemeslu dēļ iekļāvušās tās sastāvā, — īpaši tas bija attiecināms uz kreisajām partijām, kurām vēl aizvien bija ievērojams skaits piekritēju.

Brestļitovskas miera līgums deva iespēju atgriezties Latvijā tiem, kas kara gados to bija atstājuši un devušies bēgļu gaitās. Atgriezās arī daudzi LPNP locekļi, kuri līdz tam darbojās Petrogradā vai kādā citā Krievijas centrā. 1918. gada oktobrī LPNP vadība uzsāka sarunas ar Demokrātisko bloku Rīgā, kas arī visu vācu okupācijas laiku bija aktīvi darbojies Latvijas valstiskuma veidošanā. Atšķirībā no LPNP Demokrātiskajā blokā pārsvarā bija kreiso, tas ir — sociālistisko un sociāldemokrātisko partiju pārstāvji. Sociāldemokrāti mazinieki šajā laikā beidzot bija pilnīgi atdalījušies no lielinieciskās Latvijas Sociāldemokrātijas partijas un 1918. gada maijā atjaunojuši sākotnējo Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju (LSDSP). Tomēr viņiem par Latvijas nākotni bija citādi ieskatī nekā LPNP. Pilsonisko partiju pārstāvji uzskatīja, ka topošajai Latvijas valstij nepieciešama cieša sadarbība ar Angliju un Franciju, bet LSDSP uzskatīja, ka vairāk uzmanības jāpievērš sadarbībai ar Vāciju. Notikumi frontē un pašā Vācijā liecināja, ka arī šajā valstī monarhija drīz kritīs un galvenie noteicēji Vācijā kļūs vācu sociāldemokrāti, kuriem jau tajā laikā bija liela ietekme Vācijas parlamentā — reihstāgā. Latviešu sociāldemokrāti uzskatīja, ka tādā gadījumā Vācijas valdība atbalstīs Latvijas neatkarību.

Kad 1918. gada 11. novembrī Vācija atzina savu sakāvi karā, latviešu tautas darbinieki saprata, ka ir pienācis pēdējais brīdis, lai īstenotu Latvijas neatkarību, jo līdz ar Vācijas sakāvi Brestļitovskas miera līgums zaudēja spēku un Padomju

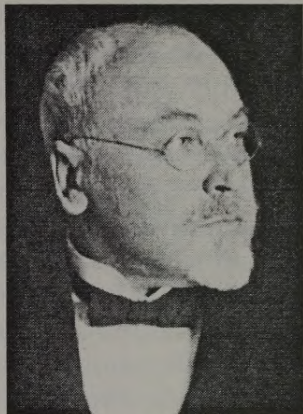
Krievija no jauna varēja pārņemt Latvijas teritoriju kā Krievijas sastāvdaļu savā varā.

1918. gada 17. novembrī Rīgā sapulcējās astoņu nozīmīgāko Latvijas politisko partiju pārstāvji no LPNP un DB. Šīs partijas kā balsstiesīgi delegāti pārstāvēja **Latviešu zemnieku savienību** — Kārlis Ulmanis, Miķelis Valters, Jānis Andermanis, Jānis Vārsbergs, Vilis Gulbis, Ernests Bauers, Arturs Žers, Nikolajs Svemps, Kārlis Vanags, Jānis Bērziņš, Oto Nonācs, Edmunds Freivalds un Pēteris Murītis; **Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju** — Fricis Menders, Jūlijs Celms, Pauls Kalniņš, Andrejs Petrevics un Marģers Skujenieks; **Latvijas Demokrātisko partiju** — Jānis Bergsons, Erasts Bite, Dāvis Golts, Miķelis Bružis un Augusts Raņķis; **Latvijas Radikāldemokrātu partiju** — Jānis Zālītis, Gustavs Zemgals, Kārlis Kasparsons un Rūdolfs Bēnuss; **Latvijas Revolucionāro sociālistu partiju** — Eduards Traubergs, Emīls Skubiķis un Kārlis Alberiņš; **Nacionāldemokrātu partiju** — Jānis Akuraters un Atis Ķēniņš; **Republikāņu partiju** — Eduards Strautnieks; **Latvijas Neatkarības partiju** — Spricis Paegle. Bez minēto partiju delegātiem sanāksmē kā Latgales pārstāvis piedalījās arī Latgales Zemes padomes loceklis Staņislavs Kambala. Tomēr aicinātas bija tikai demokrātiska virziena partijas, — vācu piekritēju un lielinieku piedalīšanās nebija paredzēta, pie tam lielinieki jau paši iepriekš bija paziņojuši, ka šādā pasākumā nepiedalīsies. Sanākumi sasaucot, tās organizētāji bija vienojušies, ka viena trešā daļa delegātu būs zemnieku pārstāvji, otra trešdaļa — sociāldemokrāti un sociālrevolucionāri, trešā trešdaļa — pilsonisko partiju pārstāvji. Līdz ar to šajā sanāksmē būtībā tika pārstāvēti **visi** latviešu tautas slāņi — zemnieki, strādnieki un pilsonība.

Samērā vienprātīgi tika pieņemts lēmums, ka jaundibinātais tautas pārstāvniecības orgāns — Tautas padome — **ir tiesīgs pasludināt Latvijas valsts nodibināšanu** un līdz tam laikam, kad būs iespējama Satversmes sapulces sasaukšana, būt par **vienīgo augstākās varas nesēju Latvijas valstī**. Tika pieņemta Tautas padomes politiskā platforma, tas ir — darbības pamatnosacījumi un pamatvirzieni. Šo politisko platformu patiesībā varēja uzskatīt par Latvijas

Margērs Skujenieks

Gustavs Zemgals

valsts pirmo satversmi. Par Tautas padomes priekšsēdētāju tika ievēlēts Latviešu zemnieku savienības biedrs *Jānis Čakste*, kurš šajā laikā personīgi nebija varējis ierasties Rīgā, bet viņa viedoklis sanāksmes dalībniekiem bija zināms. Par priekšsēdētāja pirmo biedru (vietnieku) ievēlēja sociāldemokrātu *Margēru Skujenieku*, par otro — radikāldemokrātu *Gustavu Zemgalu*. Par Tautas padomes sekretāriem kļuva sociāl-revolucionārs Emīls Skubiķis, Demokrātiskās partijas pārstāvis Erasts Bite un Latgales Zemes padomes loceklis Staņislavs Kambala. Tādējādi Tautas padomes vadībā bija pārstāvētas visas galvenās politiskās partijas. Šajā sanāksmē ievēlēja arī topošās valsts Pagaidu valdības Ministru prezidentu — Latviešu zemnieku savienības vadītāju *Kārli Ulmani* un uzdeva viņam sastādīt valdību, tas ir — izraudzīties darbiniekus ministru amatam.

Nākamajā dienā — **1918. gada 18. novembrī Rīgā, Nacionālā teātra zālē, notika svinīga Latvijas valsts proklamēšana** (pasludināšana). Telpa bija greznota sarkanbaltsarkanajiem karogiem. Uz skatuves vietas ieņēma Tautas padomes locekļi, bet teātra zāle bija ļaužu pārpildīta un simtiem cilvēku pulcējās ārpusē uz ielas. Ap pulksten 17⁰⁰ Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs *Gustavs Zemgals* paziņoja par svinīgās sēdes atklāšanu. Tad Tautas padomes sekretārs E. Bite iepa-

zīstināja klātesošos ar iepriekšējās dienas sēdes lēmumiem, ko publika uzņēma ar skaļiem aplausiem. Beidzot pienāca lielais, sengaiditais brīdis: Gustavs Zemgals, visiem klātesošajiem pieceļoties kājās, svinīgi paziņoja, ka no šī brīža visa suverēnā vara (suverēna vara — neatkarīgas valsts augstākā vara) Latvijā atrodas Latvijas Tautas padomes rokās. Pēc šī paziņojuma visi, kas atradās zālē, kā arī tie, kas tajā nebija iekļuvuši, nodziedāja Baumaņu Kārļa 1873. gadā sacerēto, 1. latviešu dziesmu svētkiem veltīto dziesmu **“Dievs, svētī Latviju”**, kas no šī brīža kļuva par jaunās Latvijas Republikas valsts himnu.

Vārds tika dots Ministru prezidentam Kārlim Ulmanim, kurš savā ziņojumā norādīja gan uz grūtībām, ar kurām būs jāsaškaras jaunajai valstij, gan arī uz to, kā šīs grūtības pārvarēt. Savas runas nobeigumā K. Ulmanis sacīja:

“Darbs nebūs viegls, bet mani stiprina apziņa par Latvijas tautas spēku, izturību un ciešu apņemšanos novest iesākto lietu līdz galam. .. Pie šī darba varēs ņemt dalību visi Latvijas pilsoņi un varēs baudīt labumus, kas saistīti ar mūsu neatkarību. Visi pilsoņi bez tautības izšķirības aicināti palīdzēt, jo visu tautu tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt ne apspiešanas, ne netaisnības.”

Ar šo brīdi Kārlis Ulmanis kopā ar Jāni Čaksti un Zigfrīdu Annu Meierovicu kļuva tie cilvēki, kuri turpmāk deva vislielāko ieguldījumu Latvijas Republikas neatkarības nosargāšanā, valsts izveidošanā un uzplaukumā.

Pēc Ministru prezidenta ar runām uzstājās partiju pārstāvji, no kuriem īpaši varētu minēt LSDSP nostāju attiecībā uz Latviju kā demokrātisku valsti, ko izteica sociāldemokrātu vadītājs Pauls Kalniņš:

“.. mēs, LSDSP priekšstāvji, atrodam par nepieciešamu šobrīd veicināt brīvās Latvijas izveidošanos par patstāvīgu valsti. Brīvā, neatkarīgā Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai. Kā agrāk, tā tagad mēs stāvam uz sociālistiskās internacionāles pamatiem. Viņas un tamlīdz mūsu mērķis ir — sociālistiskā republika brīvu tautu savienībā.”

Šāda LSDSP nostādne liecināja, ka Latvijas sociāldemokrāti, kaut arī pārtraukuši sakarus ar lieliniekiem, tomēr turpināja sekot marksisma idejām.

Svinīgo sēdi slēdzot, Gustavs Zemgals, uzrunājot klātesošos, aicināja visu tautu nākt palīgā Latvijas valsts izveidošanas darbā un novēlēja jaunajai republikai saules mūžu. Vēl trīs reizes tika nodziedāta valsts himna "Dievs, svētī Latviju". Tajā pašā vakarā Tautas padomes un Pagaidu valdības vārdā G. Zemgals un K. Ulmanis publicēja uzsaukumu Latvijas tautai:

"Latvijas pilsoņi! Latvijas Tautas padome, atzīdama sevi par vienīgo varas nesēju Latvijas valstī, pasludina, ka

1) Latvija, apvienota etnogrāfiskās robežās (Kurzeme, Vidzeme un Latgale), ir patstāvīga, neatkarīga demokrātiski republikāniska valsts, kuras satversmi un attiecības pret ārvalstīm noteiks tuvākā nākotnē Satversmes sapulce, sasaukta uz vispārēju, abu dzimumu, tiešu, vienlīdzīgu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu tiesību pamata;

2) Latvijas Tautas padome ir nodibinājusi kā augstāko izpildu varu Latvijā — Latvijas Pagaidu valdību.

Latvijas Tautas padome uzaicina Latvijas pilsoņus uzturēt mieru un kārtību un visiem spēkiem pabalstīt Latvijas Pagaidu valdību viņas grūtajā un atbildīgajā darbā.

Latvijas Pagaidu valdības ministru prezidents: Ulmanis.

Latvijas Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs: Zemgals.

Rīgā, 18. novembrī 1918. gadā."

Īsā laikā ziņa par Latvijas Republikas nodibināšanu nonāca ne tikai visos Latvijas novados, bet arī Krievijā un ārvalstīs. Daudzviet šo vēsti latvieši, lai kur viņi arī atrastos, uzņēma ar sajūsmu, bet vēl vairāk bija to, kuri vai nu nespēja tam ticēt, vai negribēja ticēt, ka latvieši spētu ne tikai pasludināt savas valsts izveidošanu, bet arī to īstenot un nosargāt. Visa Latvijas teritorija vēl aizvien atradās vācu okupācijas karaspēka varā, vēl aizvien ievērojama daļa latviešu atradās lielinieku iespaidā un gaidīja "vispasaules revolūciju", kas noārdīs visas robežas un nodibinās visā pasaulē vienotu sociālās labklājības valsti. Jaunās valsts valdībai bija jāveic neiespējamais — tai nebija vēl ne brīvas teritorijas, ne karaspēka šīs teritorijas atbrīvošanai, ne līdzekļu šāda karaspēka veidošanai, ne arī visas tautas nedalītas uzticības, kam būtu jābūt visa pamatā. Un tomēr Tautas padome un Pagaidu valdība uzņēmās atbildību savas tautas priekšā veikt neiespējamo. Pats galvenais uz-

devums Pagaidu valdībai bija bruņoto spēku — Latvijas armijas izveidošana. Latviešu tautas lepnums — strēlnieku pulki, kas Pirmā pasaules kara gados Rīgas frontē, kā arī citās kauju vietās bija ieguvuši nemirstīgu slavu, šajā laikā atradās tālu projām no savas dzimtenes un Krievijas plašumos palīdzēja lieliniekiem nostiprināt padomju varu.

KOPSAVILKUMS

1917. gada februārī Krievijā notika revolūcija, kas gāza caru Nikolaju II un likvidēja monarhistisko valsts iekārtu. Sākās demokrātiskas valsts veidošanās. Tomēr Krievijas politiskie spēki vēl bija jauni, bez pieredzes, tādēļ aizvien lielāku ietekmi sāka gūt Krievijas Sociāldemokrātiskās partijas lielinieku grupējums, kura vadonis Ļeņins darbojās saziņā ar Vāciju, lai sagrautu Krievijas karaspēka kaujasspējas, līdz ar to sekmējot Vācijas panākumus karā.

Krievijas revolūcijas ietekmē pieauga Latvijas politisko darbinieku centieni panākt latviešu tautai tiesības pašai izlemt savu likteni. Tika prasīta Latvijas autonomija Krievijas valsts sastāvā, bet aizvien biežāk sāka runāt arī par Latvijas atdalīšanos no Krievijas un neatkarīgas valsts izveidošanu. Lai īstenotu tautas ieceres, dibinājās jaunas politiskās partijas, kas pārstāvēja dažādu iedzīvotāju slāņu intereses. Ietekmīgākā no jaunajām partijām bija K. Ulmaņa dibinātā Latviešu zemnieku savienība. Tomēr vairums latviešu joprojām uzticējās sociāldemokrātiem. Lielinieku aģitācijas rezultātā latviešu strēlnieki atbalstīja Ļeņina politiku.

Krievijas Pagaidu valdība bija vāja un neizlēmīga, lai spētu īsā laikā izvest valsti no sabrukuma. Tā kā lielinieku partijas vadoņi redzēja, ka arī viņu piekritēju skaits nav liels, tie iecerēja valsts varu iegūt vardarbīgi, veicot valsts apvērsumu. Pirmais apvērsuma mēģinājums notika jau jūlijā, bet neizdevās, jo lieliniekiem vēl nebija pietiekama atbalsta armijā. Ļeņins uzskatīja, ka lielāka uzmanība jāpievērš latviešu strēlniekiem. Lielinieku iecere piepildījās. Ļeņina sludinātā visu tautu pašnoteikšanās tiesību atzišana atbilda latviešu tautas vēlmēm, turpretī visi citi Krievijas politiskie spēki iestājās par impērijas vienotības saglabāšanu. Tādēļ arī latviešu strēlnieku

vairākums kļuva par lielinieku atbalstītājiem. 1917. gada 6.—7. novembrī Petrogradā notika lielinieku partijas vadīts valsts apvērsums. Sākās lielinieku jeb, kā to sāka dēvēt, komunistiskās partijas neierobežota diktatūra, kas balstījās uz nežēlīgu teroru. Padomju varas nostiprināšanā ļoti liela nozīme bija latviešu strēlnieku atbalstam.

1917. gada beigās padomju vara nodibinājās arī Latvijas neokupētajā daļā. Padomju varas orgāni izveidojās no iepriekšējām strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomēm, kurās tagad varu bija ieguvuši lielinieki. Jaunā, lielinieciskā vara paturēja iepriekšējo nosaukumu — Iskolats. Dažu mēnešu laikā Iskolats, kuru vadīja viens no pirmajiem latviešu marksistiem F. Roziņš-Āzis, ieviesa Vidzemē teroru. Nepiepildījās bezzemnieku cerības par muižu zemju sadalīšanu — muižas tika atņemtas īpašniekiem, un tajās uzsāka dibināt valsts saimniecības. Iskolata darbību pārtrauca vācu karaspēka iebrukums Vidzemē un Latgalē. Baltvācu muižnieki un Vācijas valdošie spēki tūlīt uzsāka aktīvu darbību, lai Latviju un Igauniju kolonizētu un pakļautu Vācijai. Piesaistot nedaudz latviešus un igauņu sabiedriskos darbiniekus — vācu piekritējus, baltvācu muižnieki uzsāka tā sauktās Baltijas hercogistes izveidošanu, piedāvājot Vācijas ķeizaram Vilhelmam II hercoga kroni. Vācijas valdnieks šo piedāvājumu pieņēma, bet muižniecības plānus izjauca Vācijas sakāve 1. pasaules karā un Vilhelma II atteikšanās no troņa.

Lielākais vairākums latviešu sabiedrisko organizāciju un politisko partiju — būtībā visas, izņemot vācu piekritējus un lieliniekus, — aizvien vairāk sāka domāt par Latvijas pilnīgu neatkarību kā no Krievijas, tā no Vācijas. Latvijas neokupētajā daļā un Krievijā dzīvojošie latviešu sabiedriskie darbinieki, kas pārstāvēja visdažādākos politiskos grupējumus un sabiedriskās, kā arī militārās organizācijas, izveidoja Latviešu Pagaidu nacionālo padomi, kuras galvenais uzdevums bija Latvijas neatkarības idejas īstenošana. Latviešu Pagaidu nacionālās padomes loceklis Zigfrīds Meierovics devās uz ārzemēm, lai gūtu Rietumvalstu atbalstu Latvijas valsts izveidošanai. Šādu atbalstu vispirms izteica Lielbritānijas valdība.

Vācu karaspēkam okupējot Rīgu, daļa latviešu sabiedrisko darbinieku, arī Latviešu zemnieku savienības vadītājs Kārlis

Ulmanis, sociāldemokrāts P. Kalniņš un daudzi citi sabiedriskie un politiskie darbinieki, nodibināja tā saukto Demokrātisko bloku. Šis apvienības mērķi bija tādi paši kā Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei, bet bija atšķirības šo mērķu īstenošanas projektos. Pēc Vācijas sabrukuma 1. pasaules kara beigās abi šie sabiedriski politiskie grupējumi vienojās par kopēju sadarbību. 1918. gada 17. novembrī no abu grupējumu pārstāvjiem tika izveidota Tautas padome, kura 18. novembrī proklamēja Latvijas valsts nodibināšanos.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Kādi bija galvenie Krievijas monarhijas krišanas cēloņi?
2. Ar ko izskaidrojams latviešu strēlnieku atbalsts lielnieku partijai?
3. Kādā veidā lielnieku partijas darbība stiprināja vācu karaspēku?
4. Kādas jaunas politiskās partijas radās Latvijā 1917. gadā?
5. Kādi viedokļi 1917. gadā tika izteikti par Latvijas nākotni? Kuri politiskie grupējumi bija par Latvijas neatkarību vai vismaz par autonomiju, kuri — pret?
6. Kāds bija latviešu strēlnieku pēdējais varoņdarbs Latvijas teritorijā 1. pasaules kara gaitā?
7. Uzziniet, kādas 1. pasaules kara norises bijušas jūsu apkaimē!
8. Vai kāds no jūsu dzimtas ir bijis 1. pasaules kara dalībnieks? Kas jums zināms par viņa ciņu gaitām?
9. Kādi bija Vācijas mērķi, atbalstot Ļeņina vadīto lielnieku partiju un palīdzot partijas vadītājiem atgriezties Krievijā?
10. Kādi apstākļi sekmēja lielnieku uzvaru 1917. gada 6.—7. novembra (pēc jaunā stila) valsts apvērsumā:
 - a) vispārējs tautas atbalsts lielniekiem;
 - b) Krievijas Pagaidu valdības nespēja nokārtot valsts saimnieciskos jautājumus;
 - c) karaspēka nevēlēšanās turpināt karu;
 - d) lielnieku deklarētie solījumi nacionālajos jautājumos;
 - e) kādi citi iemesli?Pamatojiet savu atbildi!
11. Kādi bija latviešu lielnieku uzskati agrārajā jautājumā Iskolata valdīšanas laikā? Ar ko tie atšķirās no Ļeņina paustajām iecerēm?

12. Kā lielinieku partija īstenoja savus lozungus par cilvēku vienlīdzību un demokrātiskajām brīvībām? Miniet kādus piemērus!
13. Izsakiet savas domas par to, kāds būtu latviešu tautas liktenis, ja Vācija būtu uzvarējusi 1. pasaules karā un tiktu īstenots plāns par Baltijas hercogisti!
14. Norādiet būtiskākās domstarpības LPNP un DB uzskatos par Latvijas valstiskuma veidošanu!
15. Vai Tautas padome bija tiesīga paust tautas gribu, proklamējot Latvijas valsti un izveidojot Pagaidu valdību, negaidot tautas gribas izpausmi brīvās vēlēšanās? Izsakiet un pamatojiet savu viedokli!

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

FRAGMENTS NO RAIŅA RAKSTA "ATSKATS UZ KĀDU NEIZDEVUŠOS SABIEDRISKU MĒĢINĀJUMU"

Cilvēce ir organizēta organiski tautās, ne mehāniski pūļos. Pār tautu eksistenci nevar tikt pāri, viņas noliedzot. Cilvēces nacionālam attīstības posmam nevar pārlēkt pāri, ielecot beztautu kosmopolitismā*. .. kosmopolīti, atsacīdamies no savas tautas, ielēktu ne nākotnes beztautu valstī, bet tikai citā, apspiedējā tautā. Tagadējais attīstības posms prasa ne tautu pašiznīcināšanos, bet tautu nokārtošanos nacionālās valstīs, lai sasniegtu savu pilnīgu attīstību.

(Jaunais Vārds — 1917. g. 4. februārī (pēc jaunā stila))

AGRONOMA KĀRĻA ULMAŅA RUNA KOOPERATORU SAEIMĀ

VALKĀ 1917.G. 4. APRĪLĪ (PĒC VECĀ STILA)

Mēs dzīvojam laikā, kas tik atbildības pilns kā neviens cits līdz šim. Nikns, spēka pilns ienaidnieks stāv pie Daugavas, ienaidnieks, kas tagadējos pārgrozības apstākļus

* Kosmopolīts — cilvēks, kas atteicies no nacionālās neatkarības, patriotisma, nacionālās kultūras, pasaules pilsonis.

gribētu sev par labu izmantot. No otras puses, jaunā kārtība, viņas ieviešana un nostiprināšana. Uz mums, šī brīža dzīvotājiem, uz visiem, tiklab atklātības darbiniekiem, kā arī uz katra atsevišķa tautas piederīgā, gulstas milzīga atbildība ne tik vien tagadējās, bet arī mūsu nākošo paaudžu priekšā. No tā, kā mēs šinī brīdī izturēsimies, no tā, ko mēs tagad darīsim vai nedarīsim, lielā mērā atkarāsies mūsu tautas liktenis nākotnē, viņas labklājība vai posts, viņas brīvība vai jauna verdzība.

Karš turpinās, un ienaidnieks skatās pāri Daugavai uz mūsu pusi. Tas uzliek mums lielus pienākumus, uzliek pienākumus, kuri nav atliekami, kuri ir šīs dienas, šī acimirkļa pienākumi un kuru pildīšana prasīs no mums varbūt ilgāku laiku, lielu ticību un pašātvību, cietu apņēmību, stingru gribu un neatlaidību, bet par visām lietām apzinīgu un nemītīgu darbu. Par mieru pie tagadējā lietu stāvokļa mēs nedomāsim, jo tagad vairs nav tas karš, kas bija vēl pirms viena mēneša. Tagad vairs kara mērķis nav cara un viņa ierēdņu iegribu izpildīšana, tādu gribu un iedomu izvešana, kuras daudzkārt taisni pretim runāja tiklab Krievijas, kā viņas atsevišķo tautu labumam un nodrošinātam stāvoklim. Lai visur pie mums nostiprinās pārliecība un atziņa, ka kara vienīgais mērķis un uzdevums tagad ir arī Latvijas brīvības un noteikšanas aizstāvēšana un nodibināšana mums un tām paaudzēm, kas nāks pēc mums.

FRAGMENTS NO R. LAZDIŅA RAKSTA "JAUNĀ ORIENTĀCIJA"

Mūsu līdzšinējais lozungs bija: autonoma Latvija Krievijas federatīvā republikā. Bet gandrīz visa Latvija jau atrodas vācu rokās, un acīmredzot ne Krievijai mūs atpestīt no vācu varas. Krievijas iekšējais stāvoklis kļūst katru dienu grūtāks un nepanesamāks, un samērā ar iekšējo sabrukumu zūd viņas kaujas spēja un aktivitāte frontē. No otras puses, nav arī domājams, ka Vācija izies no šī kara tik stipra, ka viņa spētu pilnīgi sev pievienot Baltijas piekrasti. Latvijas un visas Baltijas jautājums ir

palicis starptautisks, un viņu atrisināšana atkarājas ne vienīgi tikai no Krievijas un Vācijas, bet varbūt vēl vairāk no Anglijas un pat Amerikas, priekš kurām Baltijas piekraste ir ārkārtīgi svarīga kā ceļš uz Krievijas tirgiem. Brīva, neatkarīga, ar starptautiskiem līgumiem garantēta Latvija vai Baltija, līdzīga Skandināvijas valstīm, — tā būtu ideāla izeja no tagadējā stāvokļa. Tāpēc atliek tikai pašiem latviešiem tagad formulēt un izteikt savu nacionālo ideālu pēc pilnīgas patstāvības, un ir cerības, ka to pabalstīs lielvalstis, kuras negribēs pielaist kādas atsevišķas valsts monopolizētu saimniekošanu Baltijā.

(Laika Vēstis. — 1917. g. 19. oktobrī (pēc vecā stila))

LATVIEŠU PAGaidu NACIONĀLĀS PADOMES UZSAUKUMS

Latvieši!

Svešas tautas krusto zobenus pār mūsu zemi un prasa, kam viņai piederēt. Tai brīdī lai skaļi visā pasaulē atskan latvju tautas balss: “Šī zeme ir mūsu, noliekat savus zobenus, mēs paši gribam valdīt pār savu zemi kā brīva tauta. Mēs negribam būt nevienam par laupījumu.” Ir laiks, ka latvju tauta izar tās robežu ežas, ko likušas svešas tautas — krievi, poļi un vāci, dalīdamas kā laupījumu mūsu tēvu zemi. Kurzeme, Vidzeme un Latgale lai top par apvienotu Latviju; tā ir vienas tautas zeme, ko nedrīkst šķirt ne upes, ne robežu stabi! Lai svabadi pa viņu staigā latviešu arklis un sētuve.

Latvieši!

Grūts mūsu tautas mūžs svešu tautu jūgā. Mūsu gaita bijusi bāra bērnu gaita, bet savās dvēselēs mēs dziļi esam glabājuši īgnumu pret saviem apspiedējiem. Ne vienreiz vien mūsu tauta ir sacēlusies, lai ar asinīm pirktu sev brīvību. Kad Eiropas tautas izgāja lielā cīņā par savu neatkarību, arī latvju dēli pacēla savus zobenus un savus karogus par brīvo Latviju. Dārgas ir mums šīs varonīgās

cīņas, kuras mums maksājušas daudz dārgu dvēseļu. Ar ugunsgrēku dūmiem aizgājuse mūsu pūliņos uzceltā dzīve. Mūsu tauta ir izkaisīta pa visiem vējiem.

Brāļi latvieši!

Līdzī tautas zemei saraustīta gabalos svētā tautas miesa. Viena daļa aiz vācu drāšu žogiem, otra Krievzemē. Citi min bēgļu takas, citi svešos kara pulkos kalpo svešai varai. Māte Latvija grib ar mīlestību salasīt šīs saplosītās tautas daļas un no jauna tās savienot, lai viņas top par vienu, dzīvu un veselu tautas miesu, jo latvju tautai nebūs mirt, bet dzīvot!

Lai apvienotu sašķelto tautu un sadalīto tautas zemi par vienu nedalāmu valsts vienību, par Latviju, — ir nodibinājusies Latviešu Pagaidu nacionālā padome.

Viņa ir radusies visgrūtākā brīdī, kad ienaidnieks izstiepj savu roku pār Latviju, kad mūsu nacionālā griba ir salauzta un asās partiju cīņās mēs esam pazaudējuši tos lielos mērķus, ko vēsture nostāda acu priekšā visām mazām un kalpinātām tautām.

Latvieši!

Esat šā lielā brīža cienīgi un apvienojaties ap savu Pagaidu nacionālo padomi. Lai viņa top jums par ceļa zvaigzni, kas ved uz brīvu apvienotu Latviju! Latviešu Pagaidu nacionālā padome ir radusies no organizācijām un partijām, kuras paguvušas apvienoties uz izpostītām dzimtenes drupām, lai paceltu balsi pret Latvijas sadalīšanu un pulcētu izklīdušo tautu ap atdzisušiem dzimtenes pavardiem. Latviešu Pagaidu nacionālā padome protestē pret jebkuru Latvijas sadalīšanu un sevišķi pret Kurzemes vai arī visas Latvijas pievienošanu vai kaut kādu saistīšanu pie Vācijas un pasludina, ka Latvija, t. i., Kurzeme, Vidzeme un Latgale, ir autonoma un nedalāma valsts vienība, par kuras iekšējo iekārtu un attiecībām uz ārieni lems viņas Satversmes sapulce, kura izteiks tautas gribu.

Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu saziņā ar citām sabiedriskām organizācijām un iestādēm Latviešu Pagaidu nacionālā padome tura par vienu no saviem galveniem uzdevumiem.

Latvieši!

Liels atlaišanas vārds ir atskanējis: pašnoteikšanos tautām! Negaidat vairs citas atlaišanas! Ņemat sev paši, ko vēsture jums dod, un esat gatavi notīrīt savas durvis no svešiem apspiedējiem! Ņemat sev paši šo zemi, kuru mūsu tēvi pirkuši saviem asins sviedriem, un ceļat tur labāku valsti nekā tā, kura tagad iet bojā.

Lai dzīvo brīva, apvienota Latvija!

Latviešu Pagaidu nacionālā padome.
Valkā, decembrī, 1917. gadā.

LSD CK UN ISKOLATA DEKLARĀCIJA PAR LATVIJAS PAŠNOTEIKŠANOS VALKĀ 1918. G. 6. JANVĀRĪ (PĒC JAUNĀ STILA)

Sava miera priekšlikuma otrā pantā, protiet, centrālvalstu imperiālistiskās buržuāzijas junkuriskie diplomāti nekautrējās pasacīt, ka "Poliju, Lietuvu, Kurzemi un vācu karaspēka ieņemtās Vidzemes daļas apdzīvojošās tautas jau izsacījušas savu gribu pilnīgi atdalīties no Krievijas un nodibināt patstāvīgas valstis" ..

.. Latvijas proletariāts .. nekad un nekur nav izsacījis gribu vai izrādījis tieksmes atdalīties no Krievijas. Tādas tieksmes nevarēja pamosties Latvijas proletariātā, tāpēc ka tas ir pietiekoši izglītots, lai zinātu, ka tik mazas tautiņas politiska patstāvība imperiālistisko lielvalstu pievārtē ir tukša ilūzija, kurai, pret politiskās dzīves īstenību atduroties, ir jāsašķīst kā ziepju burbulim starp dzirnavu akmeņiem. .. Visu to ievērojot, Latvijas Sociāldemokrātijas Centrālā komiteja un Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Izpildu

komiteja uz visnoteiktāko protestē pret Austrijas un Vācijas miera delegācijas apgalvojumu, it kā Latvijas iedzīvotāji kaut kad izteikuši vēlēšanos atdalīties no Krievijas.

**KURZEMES LANDESRĀTA LĒMUMS PAR KURZEMES HERCOGISTES
IZVEIDOŠANU UN TĀS CIEŠU SAISTĪŠANU AR ĶEIZARISKO VĀCIJU
JELGAVĀ 1918. G. 8. MARTĀ (PĒC JAUNĀ STILA)**

Pilnā skaitā sapulcējusies Kurzemes zemes padome, izņemot vienu aizbildinātu locekli, vienbalsīgi nolēma šodien pavadīt plkst. 4 savā sēdē:

1) Viņa Majestāti ķeizaru un ķēniņu lūgt pieņemt Kurzemes hercoga kroni,

2) izteikt vēlējumus caur konvenciju noslēgšanu attiecībā uz militārām, muitas, satiksmes, mēru, naudas un svaru lietām un caur citiem līgumiem Kurzemi, cik vien iespējams, jo cieši pievienot vācu valstij,

3) izsacīt cerību, ka visa Baltija, pievienojot to pie vācu valsts, tiek satverta kopā par vienu vienīgu kopīgu valsti.

Uzaicinājums sūtīt Viņa Majestātes ķeizaram cildinājuma telegrammu tika tāpat vienbalsīgi pieņemts. Tāpat tika pieņemts uzaicinājums sūtīt uz Berlīni iz 4 personām sastāvošu deputāciju, lai personīgi pasniegtu lēmumu valsts kanclera kungam.

*Slava un pateicība jums, krietnie kareivji! Jūs
parādījāt ienaidniekam mūsu samītās tēvzemes
dusmas. Daudz lielāks uzdevums — valsti
turēt! — jums vēl priekšā. Valsti turēt!*

K. Skalbe

IV NODAĻA

LATVIJAS NEATKARĪBAS KARŠ

1. LATVIEŠU KARAVĪRI KRIEVIJĀ (1917.—1918. G.)

Kad 1917. gadā Krievijas rūpniecības rajonos sāka veidoties Sarkanās gvardes vienības, tajās plaši iesaistījās arī evakuēto Latvijas uzņēmumu strādnieki. Tā, piemēram, Petrogradā, kur darbu un mājvietu bija atraduši ap 60 tūkstoši latviešu bēgļi, rūpniecībā bija nodarbināti apmēram 20 tūkstoši strādnieku, no kuriem lielinieku apvērsuma laikā Sarkanajā gvardē ietilpa ap 2500 cilvēku. Maskavā latvieši — sarkangvardi bija ap 1500 kaujinieku. Pēc nepilnīgām ziņām, Krievijā kopskaitā sarkangvardu vienībās iestājās ap 8—9 tūkstoši latviešu. Bez tam ievērojams skaits latviešu piedalījās arī krievu vienību veidošanā un bija to vadītāji. Latviešu sarkangvardi piedalījās gandrīz vai visu pret lieliniekiem un padomju varu vērsto nemieru apspiešanā visos Krievijas nostūros — kā pilsētās, tā lauku apvidos. Laikā, kad pēc lielinieku apvērsuma Krievijas armija pilnīgi izira un vācu karaspēks uzsāka uzbrukumu, sarkangvardi stājās pretī arī šiem spēkiem. Ievērojama loma latviešu sarkangvardiem bija 1918. gada vasarā, kad Krievijas padomju varai nācās cīnīties pret tā saukto baltgvardu karaspēka vienībām — Deņikina, Judeniča un Kolčaka armijām. Tie bija cariskās Krievijas virsnieki, kuri pulcināja visus pretlielinieciskos spēkus, lai gāztu padomju varu. Baltgvardu ģenerāļu rīcībā bija daudz karavīru, kurus pasaules lielvalstis — Anglija, Francija, ASV un Japāna apgādāja ar modernu bruņojumu un apģērbu.

Jau tūlīt pēc lielinieku apvērsuma padomju valdība izsauca uz Petrogradu 6. Tukuma latviešu strēlnieku pulku, jo pilsētā atradās daudz pretlielinieciski noskaņotu virsnieku un karivju, tādēļ padomju varai bija nepieciešami tai uzticami bruņotie spēki, kas, sadarbojoties ar sarkangvardu vienībām, varētu nodrošināt galvaspilsētā mieru un kārtību, aizsargāt padomju varu, ja kādi spēki mēģinātu to gāzt. Padomju valdības — Tautas Komisāru Padomes — tiešai apsardzībai no visiem latviešu strēlnieku pulkiem tika izraudzīti lieliniekiem uzticamākie karavīri un no tiem sastādīta Latviešu strēlnieku apvienotā rota. Bez sava tiešā uzdevuma — TKP un lielinieku partijas Centrālās komitejas apsardzības apvienotajai rotai tika doti arī citi svarīgi uzdevumi, piemēram, sākoties atkārtotam vācu karaspēka uzbrukumam, strēlnieki veica Valsts monētu kaltuves iekārtu un zelta krājumu evakuāciju. Kad 1918. gada marta sākumā padomju valdība pārcēlās no Petrogradas uz Maskavu, apvienotā rota tai sekoja un turpināja savu uzdevumu kā Kremļa apsardzes vienība. Papildināta savā skaitliskajā sastāvā, 1918. gada aprīlī apvienotā rota tika pārveidota par 9. pulku.

1917. gada decembrī padomju varai atteicās pakļauties Krievijas armijas poļu nacionālais korpuss, kuru komandēja ģenerālis Dovbors-Mušņickis. Pret poļiem tika nosūtīti latviešu strēlnieku 1. Daugavgrīvas pulks un 4. Vidzemes pulks, bet uz Donas apgabalu un Ziemeļkaukāzu, kur cīņai pret padomju varu bija cēlušās Donas kazaku vienības Kaļedina vadībā, nosūtīja 2. Rīgas un 3. Kurzemes pulku. Kad 1918. gada februārī vācu karaspēks sāka uzbrukumu, Latvijas teritoriju atstāja arī visi pārējie strēlnieku pulki.

1917. gada decembrī pulkvedis J. Vācietis bija panācis, ka visi latviešu strēlnieku pulki tika apvienoti kopīgā karaspēka vienībā — korpūsā. Līdz ar to, kaut arī gandrīz vai katram pulkam bija atšķirīgi kaujas uzdevumi un tie tika sūtīti uz dažādām vietām, saglabājās to virsvadība, kas savukārt nodrošināja strēlnieku pulku kopību, nepieļāva latviešu karavīru pakļaušanu krievu karaspēka vienību komandieriem.

Brestļitovskas miera līgums paredzēja visas bijušās cariskās Krievijas armijas likvidēšanu, tas ir — demobilizāciju. Patiesībā šajā laikā vairs nebija ko demobilizēt, jo armija jau sen

bija izirusi. Pēc lielinieku nākšanas pie varas gandrīz visi krievu karavīri bija pametuši frontes iecirkņus un devušies mājup, atstājot gan nocietinājumu līnijas, gan ieročus pretiniekam. Tā, piemēram, pulkvedis J. Vācietis savās atmiņās stāsta, ka smagās artilērijas iekārtas ar visām munīcijas noliktavām un transportlīdzekļiem tikušas pārdotas vāciešiem par 40 000 rubļiem, bet ložmetēju pretinieki varējuši iegādāties par pudeli konjaka. Tādos apstākļos, protams, padomju valdībai nebija nekādas cerības, ka vecā armija spētu kaut nedaudz apturēt vācu virzišanos uz priekšu. Vienīgie karavīri, kas bija spējuši saglabāt kaujasspējas, bija latviešu strēlnieki, kuri tad arī kļuva par galveno kodolu topošajam Padomju Krievijas karaspēkam — Sarkanajai armijai.

1918. gada aprīlī visi latviešu pulki tika apvienoti **Latviešu strēlnieku padomju divīzijā** — pirmajā Sarkanās armijas divīzijā. Par divīzijas komandieri kļuva *Jukums Vācietis*, kurš visu šo laiku bija nemitīgi pūlējies, lai saglabātu latviešu nacionālās karaspēka vienības. Pulkvedis bija pārliecināts, ka pienāks brīdis, kad latviešiem būs pašiem jāatbrīvo sava zeme no vācu iekarotājiem un jāveido sava valsts. Tajā pašā laikā pulkvedis J. Vācietis, tāpat kā lielākais vairums strēlnieku, bija pārliecināts, ka tikai lielinieku pilnīga uzvara spēš piepildīt šo vēlmi. Šajā laikā strēlnieki vēl neticēja nevienam citam politiskajam spēkam Krievijā un vēl jo mazāk bijušās krievu armijas augstākajiem virsniekiem, kuri tagad vadīja pretlielinieciskos spēkus. Arī latviešu tautas darbiniekiem vēl ne visiem bija skaidrība par Latvijas turpmāko likteni, — doma par neatkarīgu valsti vēl nebija nobriedusi tik tālu, ka to pieņemtu visi politiskie virzieni un vienotos kopējai rīcībai. Šo iemeslu dēļ tad arī latvieši bija uzskatāmi par padomju varas uzticamāko balstu. Tomēr — nevar teikt, ka **visi** strēlnieki un to virsnieki bija lielinieku piekritēji, daļa no viņiem atstāja savas vienības un vai nu palika Latvijā, kaut arī vācu okupācijas varā, vai apmetās kaut kur Krievijā, īpaši tie, kuru piederīgie bija devušies bēgļu gaitās, vai arī pievienojās pretlielinieciskajiem spēkiem. Piemēram varētu minēt dažus skaitļus: 1917. gada pavasarī latviešu strēlnieku pulkos skaitījās apmēram 40 tūkstoši kareivju un virsnieku. Novembrī, tas ir — pēc lielinieku apvērsuma, to skaits bija samazinājies apmēram līdz 30 tūkstošiem, bet 1918. gada

februārī un martā strēlnieku pulkos atradās vairs tikai ap 12—15 tūkstoši vīru. 1918. gada vasarā latviešu strēlnieku pulkos iekļāvās daudzas sarkangvardu vienības, kurām gandrīz visām bija jau ievērojama kauju pieredze, kā arī karavīri no krievu karaspēka daļām. Strēlnieku pulkos stājās arī daudzi Krievijā dzīvojošie latvieši kā brīvprātīgie, bez tam to rindas papildināja diezgan ievērojams skaits krievu, ukraiņu, baltkrievu un citu tautību brīvprātīgo, kā arī nedaudz mobilizēto karavīru. Līdz 1918. gada oktobrim—novembrim divīzijā skaitījās jau ap 23—24 tūkstoši karavīru, kuru ricībā bija arī kavalērija, artilērija un pat aviācijas daļas. Ļoti daudzi latvieši piedalījās citu Sarkanās armijas vienību veidošanā, kļuva par rotu, bataljonu, pulku un divīziju komandieriem, reizēm vadīja pat veselas armijas un frontes. Bieži vien latvieši tika iecelti augstos civilās varas, komunistiskās partijas, kā arī valsts drošības orgānu — tā sauktās čekas — vadītāju amatos. Latviešu karavīru, kā arī politisko un saimniecisko darbinieku izvirzīšanās atbildīgos amatos izskaidrojama gan ar viņu augsto pienākuma un atbildības apziņu, gan arī ar izglītības līmeni — Krievijas armijā labi ja 20—30 % karavīru prata lasīt, vēl mazāk bija rakstītpratēji, turpretī starp latviešiem grūti bija atrast analfabētus. Šeit kā piemēru varētu minēt kādu Sarkanās armijas pulka komandieri — Arkadiju Goļikovu, vēlāko rakstnieku Arkadiju Gaidaru. 14 gadu vecumā, beidzis tikai četras reālskolas klases, viņš iestājās armijā un jau pēc diviem gadiem kļuva par pulka komandieri! Šis piemērs rāda, cik ļoti padomju varai trūka izglītotu cilvēku.

Latviešu strēlniekiem Krievijā 1918. gadā reizēm nācās veikt neiespējamo. Aizvien vairāk pieauga tautas neapmierinātība ar lieliniecisko režīmu, nemitīgi te vienā, te citā milzīgās valsts nostūrī izraisījās sacelšanās pret padomju varu, un gandrīz vienmēr šo nemieru apslāpēšanai tika sūtītas latviešu vienības. Strēlnieku slava bija tik iespaidīga, viņu kaujas prasme tik liela, ka reizēm pietika tikai ar baumām, ka latvieši nāk, lai dumpinieku vienības atkāptos vai mestos pat bēgt.

Pretestība lielinieku diktatūrai vērsās aizvien plašāka. 1918. gada 4. jūlijā Maskavā sākās Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu padomju V kongress, kura gaitā kreisie eseri (sociālisti-revolucionāri) izteica lieliniekiem neuzticību, kā arī

Sarkanās armijas Austrumu frontes pavēlnieks J. Vācietis 2. armijas frontes rajonā

aicināja atsākt karadarbību pret Vāciju. 6. jūlijā kāds terorists nogalināja Vācijas sūtni grāfu Vilhelmu Mirbahu, lai izraisītu karadarbības atsākšanu. Tajā pašā dienā kreiso eseru vadība uzsāka bruņotu sacelšanos. Jau iepriekš nemiernieki bija sapulcējuši Maskavā uzticamas karaspēka daļas — kopskaitā ap 2000 karavīru, vairāk nekā 60 ložmetēju, vairākas bruņumašīnas un liulgabalus. Īsā laikā kreiso eseru vienības bija ieņēmušas Maskavas centrālo telegrāfu un daudzas citas nozīmīgas iestādes, kā arī valsts drošības dienesta — čekas ēku un arestējuši tās vadītājus Feliksu Dzeržinski un Mārtiņu Lāci. Ļeņins un Padomju valdības locekļi atradās Maskavas Kremli un gaidīja uzbrukumu. Kaut arī Maskavā bez nemiernieku kaujas vienībām atradās daudzas Sarkanās armijas vienības, neviena no tām nestājās eseriem pretī. Arī pilsētas strādnieku vienības — sarkangvardi atturējās no lielinieku aizsargāšanas. Lielinieku diktatūra varēja krist kurā katrā brīdī. Vēl bija atlicis pēdējais glābiņš. Kā atceras P. Stučka, kurš tajā laikā bija Krievijas tieslietu komisārs (ministrs), Ļeņins viņam teicis, ka **vienīgie bruņotie spēki, vienīgā pilnīgi drošā armijas**

daļa, uz kuru padomju vara vēl var paļauties, ir latviešu strēlnieku divīzija.

7. jūlijā vēlu vakarā Ļeņins izsauca pie sevis pulkvedi J. Vācieti un lika viņam steidzīgi izstrādāt kaujas operācijas plānu, bet tiešo kaujas darbību bija nolemts uzticēt kādam citam, jo latviešu divīzijas komandieris nebija lielinieku partijas biedrs, tādēļ viņam personīgi neuzticējās. Tikai tad, kad kļuva skaidrs, ka latviešu karavīrus neviens cits nevarēs vadīt kā viņu komandieris, pulkvedim atļāva to darīt. Šajā laikā Maskavā atradās vairākas divīzijas daļas, bet tās bija izkaisītas pa visu pilsētu un liela daļa strēlnieku atradās atpūtā ārpus Maskavas. Svarīga bija ne tikai katra stunda, bet katra minūte. Neskatoties uz grūtībām, līdz rīta gaismai latviešu karavīri jau atradās savu komandieru izraudzītajos kaujas posteņos, bet ap pulksten 12⁰⁰ pulkvedis J. Vācietis varēja ziņot valdībai par pilnīgu uzvaru. Padomju varu Krievijā, līdz ar to — lieliniecisko režīmu, izglāba latviešu strēlnieki.

Tūlīt pēc kreiso eseru sacelšanās apspiešanas vairāki strēlnieku pulki tika steidzīgi nosūtīti uz Jaroslavlju. Latviešu strēlniekiem vajadzēja doties kaujā pret nemiernieku vienībām, kuras vadīja viņu kādreizējais komandieris pulkvedis *K. Gopers*. Šīs kaujas bija daudz sīvākas nekā iepriekšējās, un šo sacelšanos strēlnieki apspieda tikai pēc nedēļu ilgām cīņām.

1918. gada 11. jūlijā ar Ļeņina rīkojumu pulkvedis Jukums Vācietis tika iecelts par Austrumu frontes pavēlnieku, bet 6. septembrī kļuva par **visas Padomju Krievijas Bruņoto spēku virspavēlnieku**. Viņa vadībā Sarkanās armijas daļas no dažādu salašņu, kriminālnoziedznieku un laimes meklētāju bandas izveidojās par istām, kaujasspējīgām vienībām.

2. LATVIJAS SOCIĀLISTISKĀ PADOMJU REPUBLIKA

Pēc Vācijas sakāves Pirmajā pasaules karā ne tikai latviešu tautas darbinieki nolēma izmantot šīs kādreiz varenās lielvalsts sabrukumu. Vācijas sakāvi gribēja izmantot arī Padomju Krievija, lai atgūtu zaudētās teritorijas Ukrainā un Baltijas zemēs. Tādēļ padomju valdība 1918. gada 13. novembrī paziņoja par Brestļitovskas miera līguma anulēšanu (anulēt — atzīt par spēkā neesošu) un sāka gatavoties Sarkanās armijas vienību

iesūtīšanai šajās teritorijās. Šajā sakarā bija paredzēts sūtīt uz Latviju Latviešu strēlnieku padomju divīzijas karavīrus, kā arī padomju un lielnieku partijas darbiniekus. Šādam lēmumam daļēji pretojās latviešu lielinieki, uzskatīdami, ka Latvijā būtu iesūtami tikai daži latviešu pulki krievu sarkanarmiešu atbalstam, jo strēlnieku kaujas spēks vairāk esot nepieciešams pašā Krievijā. Tas pats esot attiecināms uz politiskajiem darbiniekiem. Šajā sakarā P. Stučka teica:

“.. ļoti var būt, ka vienai daļai no mums būs jāiet uz Latviju, bet reizē ar to mums nav arī jāpiemirst tas, ka mēs Krievijā ieņemam atbildīgus posteņus un mums visiem aiziet uz Latvijas fronti nebūs iespējams.”

Šie P. Stučkas vārdi labi raksturo latviešu lielnieku attieksmi pret savas tautas likteni — viņi savu dzimteni uzskatīja tikai par nenozīmīgu Krievijas nomali. Tādēļ arī Latviešu strēlnieku padomju divīzijas partijas organizācijas II konferencē lielinieki paziņoja, ka noraida Latvijas valsts patstāvības lozungu kā kaitīgu ilūziju. Tāpat arī

“.. visas baumas par latviešu strēlnieku gaidāmo vai jau notikušo atšķiršanos no Krievijas, Sarkanās armijas, ir uzpirkto angļu, franču, amerikāņu dienderu ļaunprātīgi izplatītas un pilnīgi no gaisa grābtas ..”.

Tomēr vēstures gaita norisēja citādi, nekā to vēlējās P. Stučka un citi latviešu lielnieku vadoņi. 1918. gada 18. novembrī Latvijas Tautas padome pasludināja brīvas, neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanu. Tā kā neatkarīgās valsts ideja bija tuva daudziem Latvijas iedzīvotājiem, tad Ļeņins ieteica latviešu, tāpat arī igauņu, lietuviešu un ukraiņu komunistiem steidzīgi izveidot pagaidu valdības, kas balstītos uz padomju varas principiem un pārņemtu varu jau nodibinātajās valstīs. Tādā gadījumā Sarkanās armijas ieiešana Latvijā vai kādā citā jaunajā valstī vairs formāli nebūs uzskatāma par okupāciju. 29. novembrī Ļeņins nosūtīja Sarkanās armijas pavēlniecībai šādu rīkojumu:

“Mūsu karaspēkam virzoties uz rietumiem un uz Ukrainu, tiek dibinātas apgabalu pagaidu Padomju valdības, kas aicinātas nostiprināt padomes uz vietām. Šim apstāklim ir tā labā īpašība, ka tas atņem iespēju Ukrainas, Lietuvas, Latvijas un Igaunijas šovinistiem uzlūkot mūsu karaspēka daļu virzīšanos

par okupāciju un rada labvēlīgu atmosfēru mūsu karaspēka tālākajai kustībai. Bez šī apstākļa mūsu karaspēks okupētajos apgabalos būtu nostādīts neiedomājamā stāvoklī un iedzīvotāji nesāņemtu to kā atbrīvotāju.”

1918. gada 4. decembrī Maskavā steidzīgi tika sastādīta jaunā Latvijas valdība, par kuras vadītāju tika norīkots P. Stučka — vislielākais Latvijas valsts noliedzējs. Vēl vajadzēja atrast iemeslu, lai Latvijas teritorijā varētu ienākt Sarkanā armija. Šāds iemesls atradās: Latvijas Tautas padomes Pagaidu valdība ar K. Ulmani priekšgalā “pārdodot Latviju vācu armijai”. Sekojot partijas rīkojumam, visas lielinieku partijas pilsētu, apriņķu un pagastu organizācijas dažu dienu laikā savās apspriedēs pieņēma lēmumus atbalstīt Latvijas Pagaidu Padomju valdību un lūgt Sarkanā armiju palīdzēt latviešu tautai atbrīvoties no vācu okupācijas karaspēka un “buržuāziskās Ulmaņa kliķes”. Ar to arī bija izteikta latviešu tautas “griba”, un Padomju Krievijas valdība “likumīgi” varēja iesūtīt Latvijā savu karaspēku. Lai šī “tautas griba” izpaustos vēl pilnīgāk, tika nolemts pirms karaspēka ienākšanas iesūtīt Latvijā, īpaši lielākajās pilsētās, bruņotus kaujiniekus, kuri, rīkodami nekārtības un uzbrūkdami valdības iestādēm, tēlotu “strādnieku sacelšanos pret buržuiem un kapitālistiem”.

Sarkanās armijas vienības, galvenokārt latviešu strēlnieku pulki, ienāca Latvijas teritorijā, nesastopot gandrīz nekādu vācu karaspēka pretestību, — visur tas strauji atkāpās, pamecot pat artilēriju un kara materiālu noliktavas. 1918. gada decembra otrajā pusē lielinieku rokās bija jau lielākā daļa Latgales un Vidzemes teritorijas. 17. decembrī P. Stučkas padomju valdība publicēja paziņojumu, kurā bija teikts, ka ar šo dienu Latvijas Tautas padomes Pagaidu valdība uzskatāma par gāztu un varu pārņēmusi strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju valdība, nodibinot Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku. **22. decembrī Padomju valdība ieradās Valkā**, bet jau nākamajā dienā saņēma Ļeņina parakstītu dekrētu “Par Latvijas Padomju Republikas neatkarības atzīšanu”.

Latvijas Tautas padomes Pagaidu valdībai šajā laikā nebija nekādas iespējas izveidot pietiekami stiprus bruņotus spēkus, kas spētu apturēt Sarkanās armijas iebrukumu. Vācu karaspēkam savukārt nebija nekādas intereses to darīt.

Tādēļ, lieliniekiem tuvojoties Rīgai, pirmā neatkarīgās Latvijas valdība 1919. gada 2. janvārī atstāja galvaspilsētu un pārcēlās vispirms uz Jelgavu, bet jau pēc neilga laika — uz Liepāju. Rīgu atstāja arī vācu karaspēka daļas. Vācu vienībām aizejot, Rīgā sākās “tautas sacelšanās” — iesūtītie lielinieku kaujinieki uzbruka atsevišķām atpalikušajām vācu karavīru grupām. Kaujinieku skaits tomēr nebija sevišķi ievērojams, tādēļ viņi vispirms atbrīvoja no cietuma agrāk iesūtītos un apcietinātos lielinieku aģitatorus. 3. janvāra pievakarē Rīgā ienāca Sarkanās armijas vienības — 6. latviešu strēlnieku pulks, bet nākamajā dienā — arī 1. un 4. pulks. Padomju karaspēks būtu varējis ienākt Latvijas galvaspilsētā jau 2. janvārī, jo Rīgā tad vairs neatradās ne Pagaidu valdības, ne arī vācu karavīru vienības, bet P. Stučkam likās izdevīgāk parādīt “strādnieku šķiras” spēku.

“Proletariāts viens pats paveica šo varoņdarbu, izveda Rīgā sacelšanos pret vācu dzelzs divīzijām, angļu kreiseriem tepat stāvot, un divās dienās uzvarēja,”

viņš teica kādā savā rakstā. Padomju valdība no Valkas pārcēlās uz Rīgu. Sarkanā armija turpināja iet uz priekšu, un līdz janvāra beigām tā nonāca līdz līnijai Nigrande—Skrunda—Alsunga, bet tad tās uzbrukums apsika. Latvijas Pagaidu valdības rokās atradās vairs tikai daļēji toreizējie Liepājas un Aizputes apriņķi, bet lielinieku varā atradās gandrīz visa Latvijas teritorija.

Padomju vara jau no pirmajām dienām uzsāka teroru pret visiem, kas to neatzina vai arī izrādīja kaut mazāko nepakļāvību tās likumiem. Jau 3. janvārī tika publicēts rīkojums

“..arestēt visus gāztās Pagaidu valdības un okupācijas varas atbildīgus darbiniekus. ..Tiek slēgtas visas kontrrevolucionārās avīzes. Drukātavu īpašnieki par šī rīkojuma neizpildīšanu atbild ar savu mantu un dzīvību. ..Jāatbrūņo un jāarestē visi policisti un kontrrevolucionāri..”

Laikā no 1919. gada 13. līdz 15. janvārim Rīgā norisēja Apvienotās Latvijas strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongress, kurā pieņēma LSPR Satversmi (pamatlikumu), pie tam tās 2. pants noteica, ka “Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika pieņem negrozītus Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas Satversmes pamatnoteikumus”,

līdz ar to atzīstot, ka **neatkarīgā LSPR ir pilnīgā atkarībā no Padomju Krievijas**. LSPR Satversmes 24. pants noteica:

Uz kongresiem, padomēm un izpildu komitejām vēlēšanu tiesības bauda, tas ir, var vēlēt un tikt ievēlēti, abēju dzimumu pilsoņi, ne jaunāki par 18 gadiem.

Vēlēšanu tiesības nebauda

a) tie, kas nodarbina algas vai vispār svešu darbu izmantošanas nolūkā;

b) tie, kas pārtiek no kapitāla procentiem, uzņēmuma peļņām, īpašuma ienākumiem, no tirdzniecības un spekulācijām un citādiem sveša darba augļiem, kā arī mācītāji un ticību sektu sludinātāji un viņu palīgi, bijušie policijas — žandarmērijas un muižniecības locekļi;

c) garā vājas un zem aizbildniecības stāvošas personas;

d) personas, kas uz tiesu vai citu revolūcijas cīņas iestāžu lēmumu pamata zaudējušas balsstiesības.

Kā redzams, tad padomju vara liedza vēlēšanu tiesības ne tikai “īstajiem buržujiem un kapitālistiem” — muižniekiem, fabrikantiem, bet jebkuram, kurš bija kāda, kaut vai visniecīgākā zemes gabaliņa, darbnīcas vai veikaliņa īpašnieks, jo jebkurš no šiem cilvēkiem pārtika no sava īpašuma ienākumiem vai uzņēmuma peļņas. Bez tam vēl, balstoties uz šī likuma “d” punktu, vēlēšanu tiesības varēja atņemt arī jebkuram “īstam” strādniekam pat bez tiesas sprieduma, — pietika ar “revolūcijas cīņas iestādes” lēmumu. Tāda bija lielinieku — komunistu sludinātā brīvība, brālība un vienlīdzība, par kuru bija cīnījušies pirmie latviešu sociāldemokrāti.

Saimnieciskajā darbībā Padomju valdība turpināja Iskolata 1917. gadā iesāktos pasākumus — visas zemes izsludināja par valsts īpašumu, līdz ar to jebkurš saimnieks kļuva par savas zemes nomnieku, pie tam nomas līgumu bija paredzēts slēgt tikai uz vienu gadu. Muižas, kā arī daudzas lielākās zemnieku saimniecības konfiscēja, un tajās ierīkoja “padomju saimniecības”. Laukstrādniekiem, kuri strādāja šajās saimniecībās, lai tie kļūtu par “īstiem strādniekiem”, daudzos gadījumos atņēma **visus mājlopus**. Lauksaimniecībā noteica tādu pašu darba-laiku kā pilsētu strādniekiem — 8 stundas dienā, aizliedzot virsstundu, nakts un brīvdienu darbu. Par šī noteikuma pārkāpšanu darba devējam draudēja smags sods. Šāds likums

nebija pieņemams nevienam kārtīgam zemkopim, un lielinieku saimniekošanas rezultātā jau tā kara gados izpostītā lauksaimniecība vēl vairāk panīka.

Līdzīgs stāvoklis bija arī pilsētās. Visi rūpnieciskie ražošanas uzņēmumi tika nacionalizēti, uzņēmumu vadību nodeva tā saukto strādnieku kontroles komiteju pārziņā, un vairums bijušo vadītāju un speciālistu tika padzīti kā “neuzticami”. Lai cik labi meistari savā darbā strādnieki arī būtu, rūpnīcu darba organizācija viņiem tomēr bija nepazīstama, līdz ar to jau tā panīkusī ražošana samazinājās vēl vairāk.

Lauksaimniecības un rūpniecības sabrukuma sekas, ko vēl vairāk pastiprināja kara apstākļi, bija vispārējs dzīves līmeņa sabrukums. Latvijā sākās bads. Cilvēki mira bada nāvē un no slimībām pat lauku apvidos, bet vislielākais posts piemeklēja Rīgu. Piecu mēnešu laikā, pēc aptuvenām ziņām, Rīgā esot miruši vairāk nekā 8500 cilvēku.

Visgrūtākais stāvoklis bija turīgo un vidējo slāņu pārstāvjiem. Visiem, kas nepiederēja tieši pie “strādnieku šķiras”, obligāti bija jāpiedalās tā sauktajos sabiedriskajos darbos — ielu tīrīšanā un atkritumu novākšanā. Šiem cilvēkiem tika izsniegtas īpašas apliecības, kurās katru dienu vietējie varas orgāni atzīmēja, vai viņš ir piedalījies darbos vai ne. Pārtikas devu varēja saņemt tikai par nostrādātajām dienām, bet tos cilvēkus, kuri minēto apliecību nevarēja uzrādīt, bieži vien arestēja. Pie šādas kārtības vecie, slimie un nespēcīgie, ja viņiem nebija kāda darbaspējīga ģimenes locekļa, bija nolemti bada nāvei. Tādēļ arī Rīgas un citu pilsētu ielās par gluži ikdienišķu parādību kļuva skati, kad varēja redzēt pazīstamus māksliniekus, ārstus, advokātus, mācītājus, tirgotājus, namīpašniekus un viņu piederīgos slaukām mēslus, reizēm pat ar rokām tīrām atejvietas kā arī novācam no ielām tur badā mirušo cilvēku liķus.

Plaši izplatīta parādība bija dzīvokļu kratīšana. Tika meklēti pārtikas krājumi, kurus “buržuji” slēpjot. Pie pārtikas krājumiem tika pieskaitīts pat spainītis kartupeļu vai kukulītis maize. Tika noteiktas normas, cik un kādas drēbes drīkst būt vienam cilvēkam. Tā, piemēram, cilvēkam, kurš bija pieskaitīts buržujiem, drīkstēja būt 2 pāri zeķu, 1 pāris cimdu, 4 palagi, 3 dvieļi, 12 kabatlakatiņi, 1 sega, 4 veļas komplekti, 2 pāri

kurpju, 1 ziemas un 1 vasaras uzvalks, 1 ziemas un viens vasaras mētelis. Viss pārējais, kas pārsniedza šīs normas, bija jānodod valstij.

1919. gada 25. martā tika izdota pavēle Rīgas centrā dzīvojošos "buržujus" izlikt no dzīvokļiem un noņemti Sarkandaugavā, kā arī Kundziņsalā un Zaķusalā. Šiem cilvēkiem nebija atļauts ņemt līdzīgu neko no dzīvokļa iekārtas un saimniecības inventāra — pat ne nepieciešamākos traukus un drēbes. Šajā pašā laikā tika uzsāktas pirmās masveida cilvēku deportācijas (deportācija — izsūtīšana no dzimtenes), kas vēlāk atkārtojās arī 1941. un 1949. gadā. 1919. gadā tās skāra vācu tautības Latvijas iedzīvotājus. 25. aprīlī Latvijas Padomju valdība izdeva īpašu lēmumu "Par Baltijas muižniecības cilšu piederīgiem Latvijā". Šajā lēmumā bija teikts.

1) Izdarīt visu Baltijas muižniecības cilšu piederīgo reģistrāciju Latvijā, kādam nolūkam visiem Latvijā dzīvojošiem šo cilšu piederīgiem 7 dienu laikā jāpieteicas pie vietējām izpildu komitejām, uzdodot ziņas par savu izcelšanos un savu agrāko nodarbošanos, pie kam šī noteikuma neizpildītāji tiks saukti pie atbildības Revolucionārajā tribunālā.

2) Atstāt uz brīvu dzīvi Latvijā vienīgi tos no šiem Baltijas muižnieku cilšu piederīgajiem, kas a) atsacījušies no savas cilts piederības un caur savu darbību zinātnes vai citā kultūras laukā izpelnījušies šo tiesību Latvijas darba tautas priekšā; b) kas, būdami mazgadēji, vēl nav pierādījuši naidību pret Latvijas padomju iekārtu, ja viņi iestājas Padomju valdības audzināšanas iestādēs un tur iegūst padomju varas pilnīgu uzticību, un c) tie, par ko ir pārliciecināmi fakti, ka tie tiešām būs cienīgi LSPR pilsoņi.

3) Visas punktā 2a un c minētās personas tiek atstātas uz dzīvi Latvijā vai nu uz visiem laikiem, vai uz zināmu pārbaudīšanas termiņu, ja par to izsakās apriņķu izpildu komitejas un to apstiprina Latvijas Padomju valdība vai ja to tieši atļauj Latvijas Padomju valdība.

4) Pārējiem muižniecības cilšu piederīgiem uz visiem laikiem jāatstāj Latvijas robežas ar visiem piederīgiem, izņemot tos, kas te tiek atstāti punktā 2 noteiktā kārtībā.

5) Pagaidām viņi top paturēti koncentrācijas nometnē kā ķīlnieki pret vācu junkuru un to palīgspēku nekrietnībām uz

frontēm un pret Latvijas mierīgiem iedzīvotājiem, izņemot tādus, kas nepilngadības, vecuma vai neveselības dēļ iz koncentrācijas nometnēm atsvabināti; bet viņu izraidīšana tiks izvesta dzīvē, tiklīdz būs izbeigusies kara darbība un tas tiks atzīts par lietderīgu no Latvijas Padomju valdības.

Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs P. Stučka
Valdības sekretārs P. Kauliņš

Cīņai pret kontrrevolūciju tika izveidotas pilsētu un apriņķu Padomju politiskās nodaļas, kas Latvijā izpildīja tos pašus uzdevumus, ko Krievijā čeka (Ārkārtējā komisija cīņai pret kontrrevolūciju). Padomju vara uzskatīja, ka tādi jēdzieni kā izmeklēšana, vainas pierādīšana un likumīga tiesa, kas dotu arī apsūdzētajiem iespēju attaisnoties, ir lieki un nevajadzīgi. Visus pārkāpumus pret “darba tautu” izskatīja revolucionārie tribunāli, kuri Latvijā pirmoreiz tika nodibināti jau 1917. gadā. Revolucionāro tribunālu darbības pamatus vislabāk raksturoja Krievijas čekas vadītāja Feliksa Dzeržinska tuvākais palīgs Mārtiņš Lācis:

“Mēs nevēršamies pret atsevišķām personām. Mēs iznīcinām buržuāziju kā šķiru. Nenopūlieties izmeklēšanas laikā pierādīt, ka apcietinātais ar savu darbību vai izteicieniem saslējies pret padomju varu. Pats pirmais jautājums, kas stādāms, ir — kāda ir apcietinātās personas izcelsme, izglītība un arods. Viņa atbilde izšķir viņa likteni.”

Revolucionārie tribunāli darbojās pēc savas revolucionārās sirdsapziņas. Pēc pašu lielinieku atskaitēm un ziņojumiem var secināt, ka 1919. gadā nošauti ap 3600 cilvēku, bet ne jau visi upuri tika reģistrēti, tādēļ nogalināto skaits varētu būt ap 5000. Tā kā cietumi bija pārpildīti, tad visos Latvijas novados steidzīgi tika ierīkotas koncentrācijas nometnes, no kurām visbriesmīgākie apstākļi bija Valmieras nometnē, iesauktā par “zvēru dārzu”. No tribunāliem visnežēlīgākais bija Gulbenē. Ļoti plašos apmēros izvērās tā sauktā ķīlnieku ņemšana. Tika apcietināti pilnīgi nevainīgi cilvēki, pat veselas ģimenes, un gadījumos, kad kādā vietā notika kādi uzbrukumi padomju varai, šajā apkaimē saņemtie cilvēki tika nošauti. Nošāva arī apcietinātos, kuri vēl tikai gaidīja tiesu, vienkārši tādēļ, lai atbrīvotu vietu jauniem apcietinātajiem. Vienā no Rīgas partijas organizācijām tika pieņemts lēmums nošaut 25 ķīlniekus —

J. Vācietis (gaisā mēteli) Daugavpili 1919. gada janvārī

“buržujus” — par katru pretinieka lidmašīnu, kas parādītos virs pilsētas. Šo lēmumu gan vadība noraidīja, jo “.. Krievija tam nepiekrīt un ka tas atnestu maz labuma, jo tie arestētie bija maz vērts ..”. Tā kā katra neapmierinātības izpausme tika uzskatīta par “kontrevolūciju”, katrs neapmierinātais — par “darba tautas ienaidnieku” un bargi sodīts, tad rezultātā lieliem piekritēju skaits aizvien samazinājās, līdz ar to stiprinot pretlielinieciskos spēkus. Aizvien vairāk zemnieku — ne tikai saimnieki, bet arī kalpi un citi bezzemnieki — sameklēja ieročus un devās mežos, apvienodamies partizānu — mežabrāļu vienībās jeb, kā toreiz tās dēvēja, **zaļajā armijā**.

Izmainījās arī latviešu tautas lepnuma — strēlnieku attieksme pret padomju varu. Strēlnieki un viņu komandieri bija ticējuši, ka nāk atbrīvot Latviju no vācu varas. Pulkvedis J. Vācietis savās atmiņās stāsta, ka viņa galvenais mērķis ir bijis saglabāt visu strēlnieku pulku vienotību Latvijas atbrīvošanai un tās neatkarības nostiprināšanai. Šī mērķa dēļ strēlnieki Krievijas pilsoņu karā veica neiespējamo, cīnīdamies pret visiem pretlielinieciskajiem spēkiem, jo saprata, ka jebkura cita Krievijas valdība nepieļaus Latvijas atdalīšanos no impērijas.

Tādēļ viņi Krievijā apspieda zemnieku izmisīgo cīņu par tiesībām dzīvot un strādāt uz **savas** zemes, baudīt **sava** darba augļus, jo domāja, ka ar to palīdzēs **savai** dzimtenei atgūt brīvību. Strēlnieki, būdami tālu no Latvijas, nezināja, ka 1918. gada 18. novembrī Latvija jau kļuvusi par valsti, un, kad par to uzzināja, tad noticeja saviem politiskajiem vadītājiem, ka tā esot vāciešu draugu dibināta valsts. Ar tādu domu latviešu strēlnieki atgriezās dzimtenē.

Īstenība bija pavisam citāda, nekā šie varonīgie karavīri bija domājuši. Izrādījās, ka latviešu padomju vara ir pat nežēlīgāka pret savu tautu nekā krievu pret savējiem. Izrādījās, ka Kurzemē, pie Ventas, viņiem stājas pretī ne tikai vācieši, bet arī viņu pašu, slaveno sarkano strēlnieku kādreizējie cīņu biedri — topošās neatkarīgās Latvijas karavīri, starp kuriem bija daudzi, ar ko kopā tika gūtas uzvaras gan Tīreļpurvā, gan pie Juglas. Aizvien biežāk sarkanie strēlnieki sāka domāt par to, kurā pusē ir taisnība, aizvien vairāk kļuva karavīru, kuri atstāja savas vienības un pārgāja vai nu pie Latvijas neatkarības cīnītājiem, vai papildināja zaļās armijas kaujinieku rindas.

Nodibinoties padomju varai, Latviešu strēlnieku padomju divīzija, kura kopā ar citām Sarkanās armijas daļām bija ienākusi Latvijā, tika iekļauta Padomju Latvijas armijā. Bez jau esošās strēlnieku divīzijas bija paredzēts izveidot vēl vienu. Šajā nolūkā tika izsludināta vispārēja mobilizācija. Tomēr jauniesauktie jau bija iepazinušies ar padomju varas attieksmi pret savu tautu, tādēļ vairums no viņiem, saņēmuši ieročus, dezertēja no savām vienībām. Padomju Latvijas armijas kaujasspējas aizvien vairāk samazinājās. Slavenie sarkanie strēlnieki, no kuriem bēga daudzkārt spēcīgākas krievu pretlielinieku vienības, šeit, savā dzimtenē, atkāpās reizēm pat vājāka pretinieka priekšā. Rezultātā “neatkarīgās” Padomju Latvijas armiju Krievijas valdība nolēma likvidēt, latviešu karavīrus ieskaitīt Krievijas Sarkanās armijas sastāvā un izvest no Latvijas. Svešumā — Krievijā latviešu karavīri no jauna parādīja savu kaujas prasmi un varonību. Tāpat kā 1918. gada jūlijā strēlnieki izglāba padomju varu Maskavā, tā 1919. gada oktobrī viņi pie Orlas un Kromu pilsētām apturēja ģenerāļa Deņikina pretlielinieciskos spēkus, no kuriem bēga visa Padomju Krievijas Sarkanā armija. Pēdējo varoņdarbu

Krievijā latviešu strēlnieki veica 1920. gada novembrī, Krimas pussalā, sagraujot pēdējos pretlielinieciskos spēkus Krievijā — baltvācu muižnieku pēcteča, ģenerāļa Vrangeļa karaspēku. Protams, šīs uzvaras guva ne jau tikai salīdzinoši nelielie latviešu strēlnieku pulki vieni paši, bet gan kopā ar citām Sarkanās armijas daļām, bet gandrīz katrā no tām kā komandieri vai politiskie vadītāji — komisāri — bija latviešu karavīri, kuri savu kaujas prasmi bija spējuši iemācīt arī citiem.

Padomju vara Kurzemē un Zemgalē tikpat kā nemaz nesāka darboties, Rīgā un Vidzemē tā pastāvēja tikai piecus mēnešus, Latgalē — līdz 1920. gada janvārim. To sagrāva ne tikdaudz ārējie militārie spēki kā lielinieku partijas prettautiskā darbība.

3. LATVIJAS NEATKARĪBAS CĪŅU PIRMAIS POSMS

Tūlīt pēc tam, kad Vācijā bija gāzta ķeizara vara, nodibināta demokrātiska republika ar sociāldemokrātu Frīdrihu Ēbertu priekšgalā un Francijas pilsētā Kompjeņā parakstīts pamiera līgums starp Antantes valstīm un Vāciju, Rīgā ieradās Vācijas valdības pilnvarotais pārstāvis *Augusts Vinnigs*. Vācu okupācijas karaspēkam saskaņā ar pamiera līguma noteikumiem vajadzēja palikt Baltijā, lai nepieļautu Padomju Krievijas ietekmes paplašināšanos Rietumu virzienā. Tomēr, kad 1918. gada decembra sākumā Sarkanā armija sāka iebrukumu Latvijas teritorijā, vācu karavīri, nevēlēdamies vairs karot, kā arī lielinieku aģitatoru sakūdīti, bez pretošanās atkāpās, savukārt Latvijas Pagaidu valdība vēl nebija spējīga pati savu zemi aizstāvēt, kaut arī nacionālo bruņoto spēku veidošana bija uzsākta. Pats galvenais — Latvijā šajā laikā bija maz karadienestam derīgu cilvēku ar jebkādu kauju pieredzi. Toties baltvāciešiem — Latvijas muižnieku un citu vācu tautības dzimtu piederīgajiem — šādi cilvēki bija, jo, sabrūkot cariskās Krievijas armijai, karadienestā esošie baltvācieši bija palikuši dzimtenē. Šos karavīrus tad arī bija nolemts iesaistīt topošajā Latvijas karaspēkā, gan tikai kā atsevišķas vienības — **landesvēru** (zemessardzi). Vairākās Vidzemes pilsētās, tuvojoties Sarkanajai armijai, vietējie vācieši jau bija izveidojuši paš aizsardzības vienības (Selbstschutz). Kaut arī Tautas padomei un

Pagaidu valdībai bija labi zināmi baltvācu nodomi par Baltijas hercogistes izveidošanu un Latvijas iekļaušanu vācu valstī, sadarbība ar vāciešiem bija nepieciešama. Tādēļ Pagaidu valdība noslēdza ar Vācijas pilnvaroto A. Vinnigu līgumu par kopīgu rīcību Latvijas bruņoto spēku veidošanā. Tika nolemts topošo karaspēku pagaidām dēvēt par landesvēru. Tā sastāvā būtu 26 kājnieku rotas un 5 artilērijas baterijas, kopskaitā ap 6000 karavīru, pie tam latvieši veidotu 18 rotas un 3 baterijas, baltvāci — 7 rotas un 2 baterijas, bet krievu tautības Latvijas iedzīvotāji — vienu kājnieku rotu. Par landesvēra pavēlnieku bija paredzēts uzaicināt kādas neitrālas valsts pārstāvi, piemēram, Zviedrijas virsnieku. Landesvēra apgādi ar visu nepieciešamo bruņojumu un ietērpu apņēmas veikt Vācijas valdība. Bez landesvēra, kurš bija paredzēts tikai līdz tam laikam, kamēr Latvijas valdība būs spējīga patstāvīgi nodrošināt savas zemes aizsardzību, no aizejošās vācu armijas brīvprātīgajiem karavīriem tika izveidota arī tā sauktā **dzelzsbrigāde** majora Bišofa vadībā, kura vēlāk pārveidojās par dzelzsdīvīziju.

Lielinieku iebrukums Latvijā bija tik straujš, ka Pagaidu valdība vēl nebija spējusi izveidot vērā ņemamas kaujas vienības, kas spētu doties uz fronti. Bez tam — no trijām tikko saformētajām Rīgas aizsardzības rotām divas, lielinieku agitatoru ietekmētas, atteicās pakļauties pavēlēm. Tādēļ Pagaidu valdība bija spiesta noslēgt ar A. Vinnigu papildu vienošanos, kas paredzēja tiesības Vācijas pilsoņiem brīvprātīgi iestāties pretlielinieciskajās vienībās, saņemot par to pēc kara Latvijas pilsonību. Kaut arī šo līgumu neapstiprināja ne Tautas padome, ne arī Vācijas reihstāgs un līdz ar to tam nebija likumīga spēka, Vācijā sākās brīvprātīgo vervēšana. Vācieši uzskatīja, ka, jo vairāk viņu tautības pārstāvju ieradīsies un paliks Latvijā, jo lielākas izredzes būs īstenot Latvijas kolonizāciju. Latvieši savukārt neizprata nepieciešamību sadarboties ar vāciešiem, tādēļ arī daudzi atturējās no iestāšanās nacionālajās vienībās. Pagaidu valdības rīcību nesaprata arī LSDSP vadība, tādēļ šīs partijas pārstāvji izstājās no Tautas padomes. Pagaidu valdība bija nonākusi tik grūtā stāvoklī, ka pat Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs Gustavs Zemgals kādā no valdības sēdēm ierosināja nodot valsts varu Latvijā tiem, kam tautas vairākums

uzticas, tas ir — lieliniekiem. Šis priekšlikums gan tika noraidīts, tomēr tas labi raksturoja toreizējās grūtības.

Kad lielinieki tuvojās Rīgai, nacionālajās bruņotajās vienībās bija tikai ap 300 karavīru, kurus vadīja pulkvedis *Oskars Kalpaks*. Ar valsts apsardzības ministra J. Zāliša pavēli O. Kalpaks bija iecelts par apvienoto latviešu karavīru vienību komandieri ar uzdevumu turpināt nacionālo bruņoto spēku veidošanu. 1919. gada 5. janvārī no nelielajām vienībām, kas atradās O. Kalpaka rīcībā, izveidoja **Latviešu atsevišķo bataljonu**, kuru gan tā varēja nosaukt tikai nosacīti. Vēl februāra sākumā šajā bataljonā bija tikai apmēram 250 karavīru. Bataljons palika landesvēra sastāvā un bija pakļauts tā vadības rīkojumiem un pavēlēm.

Pirmās kaujas pret lieliniekiem Kalpaka bataljonam vajadzēja izcīnīt 1919. gada 16. janvārī Lielaucē muižā, kur tam uzbruka ievērojami spēcīgākas Sarkanās armijas daļas. Pēc trīs stundu ilgas kaujas lielinieki bija spiesti atkāpties, bet kalpakieši zaudējuši 4 kritušos un 6 ievainotos karavīrus. Tajā pašā dienā lielinieki bija uzbrukuši arī vācu landesvēra vienībām Vecauce muižā un piespieduši tās atstāt pozīcijas. Kopā ar landesvēru vajadzēja atkāpties arī latviešu vienībām. 1919. gada 25. janvārī latviešu karavīru atkāpšanās beidzās — Sarkanās armijas vienības tika izdzītas no Lēnām, bet nākamajā dienā — no Rudbārziem. 29. janvārī Kalpaka bataljons kopā ar kņaza Anatolija Līvena vadīto landesvēra krievu brīvprātīgo rotu ieņēma Skrudu. Šis uzvaras ievērojami pacēla latviešu nacionālo karavīru noskaņojumu.

1919. gada 1. februārī Liepājā ieradās vācu armijas ģenerālis *Rīdigers fon der Golcs*, kurš bija iecelts par Vācijas militāro pārstāvi Latvijā, kā arī par visu pretlieliniecisko spēku pavēlnieku. Līdz ar to Golca pakļautībā atradās ne tikai dzelzsdīvīzija,

Oskars Kalpaks

bet arī landesvērs un Kalpaka bataljons. Vācu ģenerālis visādi sekmēja vācu vienību palielināšanu, bet darīja visu iespējamo, lai nepieļautu latviešu nacionālo bruņoto spēku veidošanu. Okupācijas pārvaldes iestādes neļāva pagastos iekārtot iesaukšanas punktus, traucēja mobilizācijas komisiju darbību. Tomēr jau februāra beigās atsevišķajā bataljonā skaitījās ap 1600 cilvēku. Redzot vāciešu nevēlēšanos atbalstīt latviešu bruņoto spēku veidošanu, Pagaidu valdība griezās pēc palīdzības pie Rietumvalstīm. Pirmie, kas atsaucās, bija angļi, kuri no saviem karakuģiem nodeva Latvijas Apsardzības ministrijai ap 5000 šauteņu un 50 patšauteņu (rokas ložmetēju), kā arī ievērojamu daudzumu patronu. Angļu palīdzība ģenerālim Golcam nebija pa prātam, tādēļ viņš centās latviešus noniecināt, dēvējot tos par lieliniekiem vai lielinieku atbalstītājiem, pie tam dažreiz Sabiedroto valstu pārstāvji tam arī noticēja. Lai Rietumvalstīm dotu pareizu pārskatu par notikumiem Latvijā, uz ārzemēm devās Pagaidu valdības pārstāvji ar K. Ulmani vadībā.

1919. gada janvārī Igaunijas nacionālā armija sekmīgi uzbruka lielinieku spēkiem savā zemē. Janvāra vidū igauņi kopīgi ar somu brīvprātīgajiem atbrīvoja Tartu un virzījās uz Valku. Tieši šajā laikā Igaunijā ieradās kapteinis *Jorgis Zemitāns* un Pagaidu valdības uzdevumā noslēdza vienošanos ar igauņu armijas virspavēlnieku pulkvedi *Johanu Laidoneru* par latviešu karaspēka vienību veidošanu Igaunijas teritorijā un no lieliniekiem atbrīvotajos Vidzemes pagastos. Jau dažu dienu laikā, no 26. līdz 28. janvārim, tika iesaukti 657 cilvēki. 1919. gada 1. februārī igauņu karaspēks ieņēma Valku, un latviešu karavīru iesaukšana turpinājās jau Latvijas teritorijā. 18. februārī tika nodibināts 1. Valmieras kājnieku pulks, vēlākās Ziemeļlatvijas brigādes pamats. Tāpat kā Kalpaka bataljons bija pakļauts vācu pavēlniecībai, tā Zemitāna vienības skaitījās Igaunijas armijas sastāvā.

4. KURZEMES ATBRĪVOŠANA NO LIELINIEKIEM

Pēc ierašanās Liepājā ģenerālis R. fon der Golcs izvērsa plašu darbību vācu brīvprātīgo karavīru vervēšanai Vācijā. Šajā darbībā viņu atbalstīja arī vairākas augstas amatpersonas Vācijā. Ģenerāļa Golca, kā arī baltvācu muižniecības nolūkus

vislabāk atklājis kādreizējais Kazdangas muižas īpašnieks barons Kārlis fon Manteifels, kurš jau pēc 1905. gada revolūcijas uzsāka Latvijas kolonizācijas plānu īstenošanu. Savā darbā "Vācija un Austrumi" viņš rakstīja:

"Mūsu politika tika virzīta tādējādi, lai vispirms okupētu Kurzemi un citus limitrofos rajonus* un kolonizētu tos .. Mēs gribējām noturēt karu ar lieliniekiem uz robežas, necenšoties pēc izšķirošiem uzbrukumiem, tikai lēnām virzot fronti dziļāk Vitebskas guberņā, saildzinot kara darbību uz vairākiem gadiem. Tajā pašā laikā mēs būtu teikuši saviem karavīriem: "Mēs dodam jums atvaļinājumu. Brauciet uz Vāciju un atgriezoties paņemiet līdzī sev maiņu un sievu. Mēs jums dosim zemi, un jūs uz tās iekārtosieties, neizlaižot šauteni no rokām." Tādā veidā mēs .. pakāpeniski nomainītu un nometinātu aizmugurē visu mūsu Baltijas karaspēku .. Un, ja Antante pieprasīs no mums galu galā latviešu valsti, mēs varēsīm sacīt: "Ļoti jauki, tikai vispirms paskaitīsim, cik šeit dzīvo vāciešu un cik — latviešu!"

Tādēļ vācu pārvaldes pretojās latviešu bruņoto spēku veidošanai un pastiprināti vervēja vāciešus. Jau februāra sākumā Liepājā ieradās 5. vācu brīvprātīgo bataljons, 14. februārī ostā ienāca vācu kuģis "Hannover" ar vairāk nekā 700 vācu kareivjiem un virsniekiem. Februāra otrajā pusē Liepājā jau ievada ap 3250 vācu karavīru un bruņojumu. Visi pretlielinieciskie spēki — dzelzsdivīzija, vācu landesvērs, Latviešu atsevišķais bataljons un jaunpienākušie vācu brīvprātīgie, kopskaitā ap 10—12 tūkstoši karavīru, tika apvienoti tā sauktajā 6. vācu rezerves korpusā, kura virspavēlnieks bija ģenerālis fon der Golcs.

Jau 13. februārī vācu landesvēra vienības izdzina lieliniekus no Kuldīgas, bet 24. februārī ieņēma Ventspili. Līdz ar to frontes līnija robežojās visā garumā ar Ventas upi. Marta sākumā vācu brīvprātīgo divīzijas devās Lietuvas virzienā, ieņemot Mažeikšus. Latviešu atsevišķajam bataljonam vajadzēja doties Saldus virzienā. 3. martā kalpakieši no Rudbārziem pārgāja Ventu un ar kaujām virzījās gar Ventas labo krastu, lai sasniegtu Skrundas—Saldus lielceļu. **1919. gada 6. martā** pie Skudru

* Limitrofs rajons — robežapgabals, kurš apgādā karaspēku, kas tajā atrodas.

mājām, netālu no Airītes stacijas, latviešu karavīrus negaidīti sāka apšaudīt vācu dzelzsdivīzijas vienība. Sākās abpusēja apšaušana, un latvieši jau devās durkļu cīņā, kad abas puses ieraudzīja, ka cīnās nevis pret sarkanarmiešiem, kā bija domājuši, bet gan pret saviem sabiedrotajiem. Šī pārskatīšanās beidzās traģiski. Apšaudē gāja bojā pirmais Latvijas bruņoto spēku veidotājs un vadītājs pulkvedis Oskars Kalpaks, kā arī Studentu rotas komandieris kapteinis Nikolajs Grundmanis un citi cīnītāji. Kaut arī tiek uzskatīts, ka šī apšaušana notikusi aiz pārskatīšanās, tomēr ir pamats domāt, ka vācieši atklājuši uguni pret latviešu bataljona vadību ar nolūku, lai vājinātu nacionālos spēkus. Latviešu karavīru vadību uzņēmās kapteinis *Jānis Balodis*, un 10. martā Latviešu atsevišķais bataljons ieņēma Saldu. Par šo kaujas operāciju viņš tika paaugstināts pulkveža dienesta pakāpē.

Turpmākajās kaujās latviešu karavīri un baltvācu landesvērs strauji virzījās uz priekšu. 14. martā landesvērs ieņēma Kandavu, 15. — Tukumu, bet 18. martā izdzina lielinieku spēkus no Jelgavas. Latviešu vienības šajā laikā ieņēma Blideni, Bikstus un Jaunpili. 1919. gada 21. martā Latviešu atsevišķais bataljons tika pārveidots par brigādi trīs bataljonu sastāvā, jo karavīru skaits bija ievērojami pieaudzis. Ar apsardzības ministra J. Zāliša pavēli šī brigāde tika nosaukta par **Latvijas armijas dienvidu grupu**.

Padomju Latvijas armija marta beigās bija izplānojusi rūpīgi sagatavotu pretuzbrukumu Tukuma—Jelgavas virzienā, bet viņu nolūkus izjauca nacionālie spēki. Kaujā pie Bataru mājām (netālu no Kalnciema) latviešu brigāde apturēja lieliniekus un piespieda tos atkāpties. 23. martā 3. Studentu bataljons pārgāja Lielupi un ieņēma Klīves muižu, 24. martā 2. Cēsu bataljons iegāja Kalnciemā, bet 1. Neatkarības bataljons 24. martā izdzina lieliniekus no Ķemeriem, 26. — no Slokas. Līvberzes apkaimē šajā laikā atradās kņaza A. Līvena vadītā landesvēra krievu vienība, bet Jelgavas un Bauskas rajonus bija ieņēmušas vācu karaspēka daļas. Nekas vairs it kā netraucēja tuvākajā laikā atbrīvot Rīgu no lielinieku varas, bet — ģenerālis fon der Golcs pavēlēja uzbrukumu atlikt, kaut gan Latvijas Pagaidu valdība un Rietumvalstu pārstāvji prasīja turpināt Latvijas atbrīvošanu. Vāciešiem bija pašiem savi mērķi.

5. APRĪĻA VALSTS APVĒRSUMS UN TREJVALDĪBA LATVIJĀ

Attiecības starp K. Ulmani un viņa vadīto Pagaidu valdību, no vienas puses, un baltvācu muižniecību, Vācijas valdības pārstāvjiem un ģenerāli fon der Golcu, no otras puses, aizvien vairāk saasinājās. Vāciešus neapmierināja Pagaidu valdības aizvien ciešākie sakari ar Antantes valstīm, kuras arī nebija ieinteresētas vācu varas nostiprināšanā Latvijā. Lai palielinātu savu ietekmi, vācieši pieprasīja K. Ulmanim izmainīt Pagaidu valdības sastāvu, iekļaujot tajā vairākus baltvācu muižniecības pārstāvjus. Pagaidu valdībā jau bija pārstāvēti arī baltvāci: valsts kontrolieris Eduards fon Rozenbergs, tirdzniecības un rūpniecības ministra biedrs (vietnieks) Aleksandrs fon Klots, izglītības ministra biedrs Kārlis Kellers, bet šie cilvēki, pēc muižnieku domām, bija pārāk iecietīgi pret latviešu neatkarības centieniem. 1919. gada februārī kāds notikums, kas pirmajā brīdī šķita mazsvarīgs, lielā mērā izmainīja gan Sabiedroto valstu, gan arī latviešu attieksmi pret norisēm Latvijā. 19. februārī, kad Liepājas ostā ienāca zviedru kuģis "Runeborg", kāds no valdības ierēdņiem pie viena no pasažieriem kontroles laikā atrada aizdomīgu sainīti. Izrādījās, ka šajā sainītī ir slepeni dokumenti, kurus sastādījuši Baltijas muižnieki Vidzemes muižniecības vadītāja (landmaršala) *Heinriha fon Štrika* vadībā. Pats Štriks arī bija atradies uz šī kuģa, bet, redzēdams, ka dokumenti nokļuvuši Pagaidu valdības rokās, paspēja aizbēgt. Šie dokumenti atklāja muižnieku plānus, kādā veidā būtu rikota plaša apjoma sazvērestība ne tikai pret Latviju, bet arī Igauniju un Lietuvu, likvidējot šo valstu neatkarību un pakļaujot Baltiju Vācijai. Šī plāna īstenošanai baltvāci bija noslēguši speciālu līgumu ar ģenerāli fon der Golcu (ar to arī bija izskaidrojama Golca pretestība latviešu bruņoto spēku izveidošanai), pie tam — līgums ticis slēgts iecerētās "Baltijas valsts" vārdā! Šo materiālu atklāšana izraisīja plašu Rietumvalstu nosodījumu baltvācu muižnieku un vācu militāro darbinieku rīcībai un tajā pašā laikā uzlaboja Pagaidu valdības un Sabiedroto valstu attiecības. Francija un Anglija sāka ievērojami palielināt savu palīdzību Latvijai un tās topošajiem bruņotajiem spēkiem, sūtot gan bruņojumu un citus kara materiālus, gan arī pārtiku. Pagaidu valdības rīcība, pieprasot

fon Štrika un citu šajā savvērestībā iejaukto cilvēku arestu un rūpīgu lietas izmeklēšanu, parādīja arī latviešu tautai, ka K. Ulmanis un citi valsts vadītāji **nav** vāciešu uzpirkti, **nav** to līdzskrējēji. Līdz šim vairākums latviešu novērsās no Pagaidu valdības, turpretī pēc vācu plānu atklāšanas straujāk sāka papildināties nacionālā karaspēka rindas, un pulkveža O. Kalpaka nāve, kurā tika vainoti vācu karavīri, šo papildinājumu vēl palielināja.

Pēc vācu savvērestības atklāšanas ģenerālis fon der Golcs vairs atklāti nevarēja īstenot savus plānus, tādēļ viņš sāka rīkoties viltīgāk. Vispirms ģenerālis kategoriski noraidīja savu līdzdalību šajā pasākumā, jo Vācija jau 1918. gada 26. novembrī bija atzinusi **Latvijas Pagaidu valdību kā galveno pārvaldes orgānu, kas atbildīgs tikai Latvijas Tautas padomes priekšā**. Tādēļ, nepārkāpjot šo nosacījumu, vajadzēja atrast līdzekļus, kā izveidot vāciešiem paklausīgu Pagaidu valdības sastāvu. Vispirms baltvāci iesniedza Pagaidu valdībai savas prasības, kurās galvenokārt bija minētas vācu valodas līdztiesības atzīšana Latvijā, kā arī īpašumu tiesību neaizskaramība (ar to bija domātas galvenokārt muižas un citi muižnieku īpašumi). Uz šādām prasībām Pagaidu valdība nemaz neatbildēja, toties 27. februārī publicēja valdības rīkojumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi. Šajā dokumentā bija teikts.

1. Bezzemnieku apgādāšanai ar zemi Pagaidu valdība nodibina valsts zemes fondu. ..

3. Ar šo rīkojumu fondā ieskaita

a) visas valsts muižas neatkarīgi no nomas laika ilguma, ..

b) zemnieku agrārbankai piederošās muižas, ..

c) valstij piederošās mežu zemes, kuras noder zemkopībai un nav nepieciešamas meža saimniecībai. ..

8. Zeme piešķirama vispirmā kārtā tām personām un viņu ģimenēm, kuras pašas jeb kuru piederīgie ar ieročiem rokās aizstāvējuši patstāvīgu, neatkarīgu Latvijas valsti. Pēc šiem tiesība uz zemi visiem citiem bezzemniekiem, pie kam priekšroka tiem, kas uz dalāmās zemes jau atrodas.

Latvijā tobrīd pastāvēja divu veidu muižas — privātās jeb bruņniecības muižas, kas bija muižnieka īpašums, un valsts jeb “kroņa” muižas, kuras pārvaldīja valsts nomnieki, kuri lielāko tiesu arī bija baltvācu muižnieki, un, kaut arī viņiem

bija jāmaksā valstij nomas nauda, nomnieki uzskatīja sevi par šo muižu īpašniekiem. No visas Latvijas zemes īpašumu kopplatības privātmuižas aizņēma ap 48 %, bet valsts muižas — ap 10 %. Visvairāk valstij piederošo muižu bija Kurzemē — 191, tādēļ šis Pagaidu valdības lēmums, kaut arī neskāra privātmuižu īpašniekus, izraisīja vispārēju muižnieku sašutumu. Savukārt latviešus šis dokuments vēl vairāk tuvināja Pagaidu valdībai ne tikai Kurzemē, bet arī padomju teritorijā, līdz ar to vājinot lielinieku spēkus (lielinieki, kā zināms, bija atteikušies no muižu zemju sadalīšanas bezzemniekiem).

Atbildot uz šādu Pagaidu valdības nostāju, ģenerālis fon der Golcs atsauca no frontes uz Liepāju Hansa fon Manteifela komandēto landesvēra vienību un kņaza Anatola Līvena rotu. Liepājā atradās arī tikko no Vācijas ieradušies ap 3000 karavīru kapteiņa Franča Pfefera fon Salomona vadībā. Vācieši uzsāka atsevišķus uzbrukumus latviešu sargposteiņiem, nogalinot vairākus karavīrus. Iespējams, ka viņi bija cerējuši uz latviešu atbildes pasākumiem (Liepājā šajā laikā atradās ap 1000 jauniešaukto karavīru), lai vēlāk varētu apsūdzēt Pagaidu valdību par uzbrukumu vācu spēkiem. Atsevišķos gadījumos latviešu karavīri arī bija pretojušies, tādēļ 15. aprīlī Pfefera vienības ieņēma municijas noliktavas, kā arī pārtrauca telefona sakarus starp Pagaidu valdības iestādēm un Kara ostu, kurā atradās Sabiedroto valstu kuģi. Tajā pašā dienā Pagaidu valdība saņēma no Vācijas sūtniecības Latvijā ultimātu ar prasību nekavējoties atbrīvot vācu izlūkdieneņa virsnieku Kārli Štoku, kuru Latvijas aizsardzības spēki bija apcietinājuši par līdzdalību fon Štrika sazvērestībā. Ultimātā bija teikts:

“Ja līdz trešdienai, 16. aprīlim, nebūs saņemta apstiprinoša atbilde, Vācijas valdība rezervē sev tiesības spert turpmākos soļus. Tā spēs panākt savu prasību izpildīšanu.”

K. Ulmanis par šo ultimātu nekavējoties paziņoja Sabiedroto valstu pārstāvjiem, bet Vācijai nosūtīja protestu.

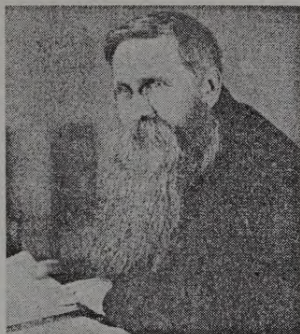
1919. gada 16. aprīlī Pfefera vienības kopā ar Manteifela landesvēristiem atbruņoja daļu no latviešu karavīriem, ieņēma Pagaidu valdības mītni un citas pārvaldes ēkas, izdemolēja un izlaupīja Valsts kasi un tipogrāfiju, kurā tikko kā bija uzsākta Latvijas naudas iespiešana, kā arī latviešu laikrakstu redakcijas un tipogrāfiju. Tika apcietināti daudzi valdības iestāžu

darbinieki, arī iekšlietu ministrs M. Valters un apgādības (apgādes) ministrs J. Blūmbergs. Pārējiem valdības locekļiem, ieskaitot Ministru prezidentu K. Ulmani, izdevās nokļūt Sabiedroto valstu pārstāvniecībās un pēc tam pārcelties uz tvaikoni "Saratov", kas atradās angļu karakuģu apsardzībā. Tūlī pēc tam angļu karakuģi noslēdza Liepājas ostu, lai nepieļautu lielāku vācu spēku iebrukšanu, kā arī pārņēma savā kontrolē pilsētas pārtikas noliktavas. Baidoties no tālākas angļu un franču iejaukšanās, fon der Golcs paziņoja, ka viņam ar šo sazvērestību neesot nekāda sakara un tā esot Latvijas iekšējā lieta, kas izpaužoties nesaskaņās starp atsevišķiem politiskajiem latviešu un baltvācu grupējumiem. To pašu apgalvoja arī baltvācu organizācijas Baltijas Vācu nacionālās komitejas pārstāvji, ieteikdami Tautas padomei atkāpties un nodot varu militārai direktorijai līdz "īstas demokrātiskas" valdības sastādīšanai. Direktorijā būtu pa vienam latviešu un vācu pārstāvim no militārpersonām un civilpersonām. Vācieši bija iecerējuši pierunāt latviešiem labi pazīstamos pulkvedi Jāni Balodi un ārlietu ministru Zigfrīdu Meierovicu, tomēr kā viens, tā otrs kategoriski atteicās. Sadarboties ar vāciešiem atteicās arī landesvēra krievu vienību komandieris kņazs Anatolijs Līvens (daļēji pārkrievojies baltvācu muižnieks). Attiecībā uz vācu sadarbības piedāvājumu pulkvedis Balodis publicēja šādu paziņojumu:

"Latviešu karaspēka pavēlnieks pulkvedis Balodis kategoriski atsakās no piedalīšanās militārajā direktorijā un aizliedz viņam pakļautajiem karavīriem tādā vai citādā veidā piedalīties tādā direktorijā. Latviešu armija ieskata, ka karaspēka iejaukšanās politiskajos konfliktos ir disciplīnas trūkums, un par savu vienīgo vissvarīgāko uzdevumu uzskata cīņu pret boļševismu. Armija balstās uz Tautas Padomes platformu un Tautas Padomes apstiprināto pagaidu valdību."

Šie atteikumi sadarboties pierādīja, ka neatbilst patiesībai vāciešu apgalvojumi, ka ar K. Ulmaņa vadīto Pagaidu valdību ir neapmierināti **visi** pretlielinieciskie bruņotie spēki. Paziņojumu par pilnīgu uzticību Pagaidu valdībai publicēja arī visu Tautas padomes sastāvā esošo politisko partiju pārstāvji, ieskaitot sociāldemokrātus, kuri iepriekš no Tautas padomes bija izstājušies, bet tagad no jauna atgriezās. Tādā veidā šis

vācu mēģinājums sagrābt varu Latvijā, balstoties uz “demokrātijas aizstāvēšanu”, kā to bija izsludinājusi fon der Golca atbalstītā Frontes drošības komiteja — sazvērnieku vadības centrs ar baroniem Manteifelu, Hānu, Reki, Maidelu un citiem priekšgalā (šie muižnieki kļuva “slaveni” jau 1905. gada revolūcijas laikā), neguva atbalstu un pat daudzi baltvāci to nosodīja. Sabiedrotās valstis kategoriski pieprasīja atjaunot Latvijas valdības darbību, tomēr bija jūtams, ka Amerikas Savienoto Valstu pārstāvim atšķirībā no Anglijas bija iebildumi pret K. Ulmani un viņa vadīto Pagaidu valdību un viņš labprātāk redzētu valdības sastāvā vairāk vācu tautības pārstāvju.

Andrievs Niedra

Tikmēr Baltijas Vācu nacionālā komiteja bija uzticējusi sastādīt jauno Latvijas valdību vācu tautības juristam *Oskaram Borkovskim*, liekot viņam priekšā par valdības vadītāju — Ministru prezidentu — uzaicināt kādu latviešiem labi pazīstamu cilvēku. Šim amatam tika izraudzīts mācītājs un rakstnieks *Andrievs Niedra*. A. Niedra bija pazīstams kā lielinieku pretinieks, kurš jau 1905. gadā iestājās pret revolūciju. Tajā pašā laikā viņu pazina arī kā vācu muižnieku priekšrocību pretinieku, **vācu un latviešu lielsaimnieku vienotības** paudēju. Iestādamies par latviešu turīgajiem slāņiem, A. Niedra noliedza iespēju sadarboties ar bezzemniekiem. Kā cilvēks viņš bija drosmīgs — jau 1917. gadā izbēdzis no lielinieku apcietinājuma, kur viņam draudēja nāvessods, vairākkārt slepeni pārgājis frontes līniju no Vidzemes uz Kurzemi.

Saņēmis vāciešu priekšlikumu, A. Niedra vispirms vēlējās rast saprašanos ar K. Ulmani. Viņš piedāvāja izveidot Pagaidu valdību, kurā ieietu trīs grupu pārstāvji — radikālie, mazgruntnieki un vācu un ebreju pārstāvji. Pie radikālajiem viņš piešķaitīja pašreizējās valdības locekļus, pie sīkgruntniekiem — sevi un savus piekritējus. Kaut arī no katras grupas bija

paredzēts vienāds skaits valdības locekļu un K. Ulmanis paliktu savā amatā, bija skaidri zināms, ka Niedras grupa vienmēr sadarbosies ar vācu pārstāvjiem, līdz ar to visi lēmumi tiks pieņemti tikai viņu interesēs. Protams, ka ar tādiem noteikumiem nevarēja būt apmierināti latviešu nacionālie grupējumi, tādēļ šīs sarunas tika pārtrauktas.

Ar Niedras valdības izveidošanu vācieši vēl vairāk noskaņoja pret sevi latviešu tautu, savukārt K. Ulmaņa un Pagaidu valdības piekritēju skaits kļuva aizvien lielāks. Dažiem latviešu virsniekiem pat izdevās A. Niedru sagūstīt, bet viņam kārtējo reizi palaimējās no gūsta izbēgt (kā vēstures avoti liecina — tikai apakšbiksēs).

1919. gada maijā Latvijā bija radies neparasts stāvoklis — vienas valsts teritorijā atradās **trīs valdības** — K. Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība, kuru atbalstīja vairums latviešu politisko partiju, aizvien vairāk sāka atbalstīt tauta un kuru atzina Anglija, P. Stučkas lielnieciskā Padomju valdība, kuru sākumā atbalstīja, bet vēlāk no tās novērsās aizvien plašāki tautas slāņi un atzina Padomju Krievija, un A. Niedras valdība, kurai tautā nebija gandrīz neviena piekritēja un tā balstījās tikai uz vācu bruņotajiem spēkiem.

6. RĪGAS IEŅEMŠANA

Kad 1919. gada marta beigās pretlielinieciskie spēki bija atbrīvojuši no komunistu varas Kurzemi un nonākuši līdz Lielupei, Padomju Latvijas valdība kuru katru brīdi gaidīja uzbrukumu Rīgai un jau sāka gatavoties pilsētas atstāšanai. Tomēr ģenerāļa fon der Golca lēmums apturēt karaspēka virzību uz priekšu deva iespēju Sarkanajai armijai pastiprināt galvaspilsētas aizsardzību. Ģenerālis Golcs šo lēmumu pieņēma galvenokārt tādēļ, lai nepieļautu K. Ulmaņa vadītās Pagaidu valdības ieiešanu Rīgā un Baloža brigādes apvienošanos ar J. Zemitāna vadīto Ziemeļlatvijas brigādi un igauņu karaspēku, kuri kopīgiem spēkiem sekmīgi cīnījās pret lieliniekiem Vidzemē. Vācieši saprata, ka, latviešu un igauņu spēkiem apvienojoties, vāciešiem nebūs nekādu izredžu savu kolonizācijas plānu īstenošanā. Pēc Pagaidu valdības padzišanas vācu spēki cerēja, ka Rīgas atbrīvošana no lieliniekiem radīs pietiekami

daudz piekritēju A. Niedras valdībai, kurai tiks piedēvēts šis pasākums. Lai izskatītos pārlicinošāk, ka šo operāciju veic tiešām paši Latvijas bruņotie spēki, uzbrukumu Rīgai vajadzēja veikt Baloža brigādes un baltvācu landesvēra vienībām, bet vācu dzelzsdivīzijai bija uzdots no Jelgavas—Olaines puses nosargāt triecienvienības no iespējamā lielinieku prettrieciena.

Uzbrukums bija paredzēts 22. maijā, bet jau 18. maijā Sarkanās armijas vienības uzbruka latviešu nacionālajiem spēkiem Jūrmalas—Slokas rajonā, kā arī landesvēram pie Kalnciema. Jūrmalā, netālu no Kauguriem, bija izvietojusies viena tikko nokomplektēta Studentu bataljona rota, apmēram 200 vīru liela, kuru vadīja kapteinis *Pauls Zolts*. Pret šo rotu virzījās apmēram divi Sarkanās armijas bataljoni, tas ir — vismaz desmitkārtīgs pārspēks. Ja lielinieku spēki šajā vietā būtu izlauzušies cauri aizsardzības līnijai, tad tiktu apdraudēta visa Baloža brigādes aizmugure. Zolta rota darīja, ko spēja, lai apturētu ienaidnieku, bet — stiprajā vējā kāpu smiltis pieputināja ložmetējus un tie atteicās darboties. Tajā pašā laikā pietrūka arī šauteņu patronu. Rota palika tikpat kā neapbruņota. Zolta rotai atlika tikai iespēja vai nu atkāpties, atsedzot lieliniekiem ceļu uz brigādes aizmuguri, padoties, vai iet bojā. Kapteinis Zolts izvēlējās ceturto ceļu — **uzbrukumu**. Rotas komandieris īsos vārdos pavēstīja saviem zēniem, ka tikai viņu pašaieliedzība vēl spēj glābt pārējās latviešu vienības, pavēlēja uzspraust šautenēm durkļus un pats, izvilcis zobenu, metās pretī uzbrūkošajam pretiniekam. Jau pēc dažiem soļiem varonīgais kapteinis krita, ienaidnieka ložu ķerts, bet viņa rota, sava komandiera piemēra aizrauta, bruņota tikai šauteņu durkļiem, ar tādu sparū metās virsū pretiniekam, ka sarkanarmieši neizturēja un metās bēgt. Tieši šajā brīdī rotai beidzot piegādāja vajadzīgās patronas un karavīri turpināja vajāt bēgošo pretinieku, atsviezdami to vairākus kilometrus. Šajā pašā laikā tika atvairīti arī lielinieku spēku uzbrukumi Slokas un Kalnciema rajonā, bet tas bija iespējams, tikai pateicoties kapteiņa Zolta varoņdarbam.

Uzbrukums Rīgai bija iecerēts kopīgiem Baloža brigādes un landesvēra spēkiem, tomēr landesvēra komandieris majors Flečers, kuram vēl skaitījās pakļauta arī latviešu brigāde, deva pavēli latviešiem virzīties uz priekšu gar jūrmalu, bet baltvācu

vienības devās tieši uz Rīgu, lai parādītu, ka Rīgas atbrīvošana no lieliniekiem ir tikai vācu nopelns. Landesvēra priekšējās vienības jau 22. maija priekšpusdienā sasniedza Rīgas tiltus. Pirmā tiem devās pāri barona Hansa fon Manteifela triecienvienība un pēc īsas cīņas ielauzās pilsētas centrā. Hansa fon Manteifela vienība neskaitāmas reizes bija redzējusi lielinieku zvēriņu upurus un tāpēc vispirms steidzās uz Rīgas Citadeli, kur bija iekārtots cietums, lai paspētu atbrīvot apcietinātos. Kad viņa vadītā landesvēra vienība savulaik ieņēma Tukumu, karavīri ieraudzīja, kā lielinieki izrēķinājušies ar muižnieku dzimtu piederīgajiem. Tukumā tika atklāti pat masu kapi, kuros starp daudziem latviešiem bija apglabāts arī barons Renne, divi brāļi baroni Rekkes, 82 gadus vecais Struteles barons fon Franks, Pētertāles barons Heikings, baronese Heikinga un daudzi citi baltvāci. Pēc šī notikuma barons Manteifels, negaidīdams citu karaspēka daļu palīdzību, vezumnieku pajūgos ar savu vienību bija traucies uz Jelgavu, lai spētu izglābt tur sagūstītos ķilniekus, un pa ceļam panāca bēgošus lieliniekus, kas veda sev līdz ap 100 arestēto, kuriem visiem draudēja nošaušana. Atbrīvojusi šos cilvēkus, Manteifeļa vienība pēc tam pēkšņā triecienā ieņēma Jelgavu, izglābdama arī šeit daudzus cilvēkus, kuriem draudēja droša nāve. Taču cīņā par ieslodzīto dzīvībām Rīgā barons krita, tā arī nepiedzīvojis Rīgas atbrīvošanu.

Rīgas aizsardzībai Padomju Latvijas valdības rīcībā bija vairāk nekā 10 000 sarkanarmiešu, bet landesvēra un latviešu kopskaits — tikai apmēram 6000 karavīru. Kaut gan Sarkanaļai armijai bija ievērojams pārspēks, landesvēra vienības ieņēma vienu pilsētas rajonu pēc otra un ap pulksten 17⁰⁰ Rīga no lieliniekiem bija atbrīvota. Ieņēmuši pilsētu, vācieši sāka nežēlīgu izrēķināšanos ar Rīgas latviešiem. Bez tiesas un izmeklēšanas tika nošauts jebkurš cilvēks, kuru varēja turēt aizdomās par sadarbību ar lielinieku valdību. Bieži vien nebija pat vajadzīgas aizdomas par sadarbību ar lieliniekiem, pietika ar to, ka šis cilvēks bija latvietis. Sevišķi nežēlīgi ar Rīgas latviešiem izrēķinājās tie landesvēristi, kuru piederīgie bija krituši par lielinieku upuriem. Kad nākamajā dienā Rīgā ienāca pulkveža Baloža brigāde, arī tā nespēja apturēt vācu teroru, pie tam — latviešu karavīri tūlīt tika nosūtīti vajāt bēgošās

Sarkanās armijas daļas. Pulkvedis Balodis, būdams karavīrs, nevarēja nepakļauties pavēlei, tomēr darīja zināmu Sabiedroto valstu pārstāvjiem par vāciešu zvērībām, un tikai pēc Anglijas un Francijas valdības kategoriska pieprasījuma masveidīgā cilvēku slepkavošana Rīgā tika izbeigta un A. Niedras valdība bija spiesta uzsākt apcietināto cilvēku darbības izmeklēšanu un likumīgu tiesāšanu. Tomēr līdz tam jau bija nošauti vairāki tūkstoši latviešu, no kuriem tikai nedaudzi bija pārliecināti lielinieku piekritēji. Nošauto cilvēku skaits nav precīzi zināms, daži vēsturnieki domā, ka varētu būt pat ap 4000. Vēl jūnija vidū cietumos atradās apmēram 4000 rīdzinieku, kuri gaidīja tiesu. Tā vācu muižnieki atriebās latviešiem par to, ka tie gribēja atbrīvoties no viņu kundzības.

7. CĒSU KAUIJAS

Kapteiņa Jorģa Zemitāna vadībā Igaunijā un Valkā saformētais Valmieras pulks pēc mēneša ilgas apmācības kopā ar igauņu karavīriem 1919. gada 27. martā devās savās pirmajās kaujās pret lieliniekiem. Pulku, kurā bija apmēram 1300 karavīru, komandēja pulkvežleitnans *Jūlijs Jansons*. No Valmieras pulka rezerves bataljona tika izveidots 2. Cēsu pulks pulkvežleitnanta *Krišjāņa Berka* vadībā. No abiem šiem latviešu pulkiem Igaunijas armijas virspavēlnieks 31. martā nodibināja tā saukto **Ziemeļlatvijas brigādi**, par kuras komandieri kļuva Jorģis Zemitāns, kurš šajā laikā bija paaugstināts pulkveža dienesta pakāpē. Pie Ziemeļlatvijas brigādes sāka formēties arī jātnieku vienības — kavalērijas eskadroni. Šis uzdevums tika uzticēts kapteinim *Oto Goldfeldam*. Vācu armijas kavalērijas virsnieks O. Goldfelds bija ieradies Latvijā 1918. gada decembrī un uzņēmies landesvēra jātnieku eskadrona formēšanu. Viņam radās domstarpības ar landesvēra komandieri majoru Flečeru, un tāpēc O. Goldfelds ar visu savu vienību pārgāja uz pulkveža O. Kalpaka bataljonu. Pēc aprīļa valsts apvērsuma Liepājā O. Goldfeldam bija jābēg no vāciešu atmaksas, un viņš zvejnieku laivā devās pāri Rīgas līcim uz Igauniju, kur iestājās Ziemeļlatvijas brigādē. 1919. gada novembrī ar īpašu Tautas padomes lēmumu par nopelniem Latvijas neatkarības izcīnīšanā O. Goldfeldam piešķīra Latvijas pilsonību, bet 1922. gadā

šis varonīgais Vācijas ebreju izcelsmes virsnieks pārmainīja savu uzvārdu un turpmāk saucās par Oto Zeltiņu.

1919. gada 28. martā Valmieras pulks kopā ar igauņu vienībām uzsāka pirmās kaujas ar lieliniekiem Alūksnes virzienā. Vairums Valmieras pulka karavīru vēl bija nepilnīgi apmācīti, vāji bruņoti, bet vissliktāk bija ar ietērpu — trūka apavu, daudziem karavīriem bija jāvalkā savas civilās drēbes. Kaut arī vēl bija samērā auksts laiks, nereti varēja redzēt latviešu karavīrus basām kājām, noplīsušās drēbēs. Tomēr ciņasspara šiem vīriem netrūka. Latviešu nacionālo spēku karavīri sešas nedēļas pie Melnupes (pie Latvijas—Igaunijas robežas starp Alūksni un Valku) nepārtrauktās kaujās atsita trīsreiz lielākās Sarkanās armijas uzbrukumus un neļāva pretiniekam izlauzties uz Valku, kuru tie visiem spēkiem centās atgūt.

Lūzums karadarbībā Ziemeļlatvijā sākās maija otrajā pusē, īpaši pēc tam, kad landesvērs kopā ar Baloža brigādi satrieca lieliniekus Kurzemē un Padomju Latvijas valdība atstāja Rīgu. Laikā no 27. maija līdz 5. jūnijam Valmieras pulks kopā ar igauņu daļām atbrīvoja no lielinieku karaspēka visu Vidzemi. Desmit dienu laikā pulks ar kaujām nogāja ap 200 kilometru, saņēma ap 1800 gūstekņu, ieguva pretinieka lielgabalus, ložmetējus un citus karamateriālus, kas ievērojami uzlaboja latviešu vienību kaujasspējas.

Lielu palīdzību Valmieras pulka karavīriem un igauņu vienībām sniedza arī Ziemeļlatvijas partizāni jeb tā sauktā Zaļā armija. Tā, piemēram, kad 31. maijā Valmieras pulka karavīri gatavojās uzbrukt Vecgulbenei, izrādījās, ka to jau atbrīvojuši no lieliniekiem vietējie partizāni. Maijā darbību uzsāka arī jaunveidotais Cēsu pulks, no kura atdalījās dažas vienības kapteiņa *Artura Aparnieka* vadībā, nodibinot atsevišķu partizānu nodaļu, kura vēlāk tika pārdēvēta par Ziemeļlatvijas partizānu pulku. 3. maijā A. Aparnieka partizāni atbrīvoja no lieliniekiem Cēsis, vēlāk turpināja vajāt Sarkanās armijas daļas Lubānas virzienā, sniedzot atbalstu Valmieras pulkam. Cēsu pulks, vēl nebūdam pilnā kaujas sastāvā, 30. maijā iegāja Valmierā, bet nākamajā dienā — Cēsis, kur apmetās arī Ziemeļlatvijas brigādes štābs (karaspēka vadības centrs). Bija paredzēts, ka jau 3. jūnijā Cēsu pulks dosies uz Latgali, lai kopā ar Valmieras pulku, kurš šajā laikā atradās jau pie Krustpils, turpinātu

lielinieku spēku vajāšanu un piespiestu tos atstāt visu Latvijas teritoriju. Tomēr šo nodomu izjauca vācu landesvēra uzbrukums.

Baltvācu muižniecība, tāpat arī ģenerālis Rīdigers fon der Golcs, pēc Rīgas ieņemšanas redzēja, ka viņu nodomi par vāciskās Baltijas valsts izveidošanu var arī neizdoties. Vispirms jau viņiem grūtības radīja pulkveža J. Baloža paziņojums, ka viņa pakļautībā esošie latviešu karavīri, kaut arī cīnīsies kopā ar landesvēru un citām vācu vienībām pret lieliniekiem, paliks uzticīgi Tautas padomei un K. Ulmaņa vadītajai Pagaidu valdībai un neatzīs A. Niedras valdību. Otrkārt — vācu plāniem ievērojami traucēja J. Zemitāna vadītās Ziemeļlatvijas brigādes panākumi kaujās pret lieliniekiem kopā ar Igaunijas armijas daļām, īpaši tādēļ, ka arī J. Zemitāns bija paziņojis par savu uzticību vienīgi K. Ulmaņa Pagaidu valdībai. Izmantojot to, ka Ziemeļlatvijas brigādes spēcīgais Valmieras pulks kopā ar igauņu galvenajiem spēkiem atradās Latgales frontē un Cēsis bija palikušas tikai nedaudz igauņu vienību, kā arī samērā vājais, vēl pilnīgi neizveidotais Cēsu pulks, vācu landesvēra pavēlniecība pieprasīja, lai tiktu dota atļauja Cēsis ieiet vācu daļām it kā cīņai pret lieliniekiem. Kaut arī pulkvedis J. Zemitāns noraidīja šo prasību, jo ne Cēsu apkaimē, ne arī citur Vidzemes teritorijā lielinieku spēki vairs neatradās, 3. jūnija pievakarē Cēsis ieradās barona Heinriha fon Manteifela (Rīgas ieņemšanas laikā kritušā Hansa fon Manteifela brāļa) jātnieku vienības, tomēr, redzot, ka latviešu vienības ir sagatavojušās kaujai, pagaidām atkāpās. Tajā pašā laikā lieli vācu spēki virzījās arvien dziļāk Vidzemē.

Lai padarītu šādu rīcību likumīgu, Niedras valdība paziņoja, ka Igaunijas karaspēks Latvijas teritorijā uzskatāms par **iebrucēju**, savukārt Ziemeļlatvijas karavīri esot lielinieki. Bez tam, lai uzsvērtu, ka landesvēra darbība Vidzemē nav saistīta ar Vācijas nolūkiem, landesvēra pavēlniekam majoram Flečeram tika piešķirta Latvijas pilsonība, bet Vācijas vācu brīvprātīgo dzelzsdivīzija uz laiku iekļauta vietējo vāciešu landesvēra vienības sastāvā. Līdz ar to ģenerālis fon der Golcs varēja paziņot, ka Vācijas bruņoto spēku pavēlniecībai ar šiem notikumiem nav nekāda sakara.

Naktī uz 6. jūniju landesvērs sāka uzbrukumu Cēsīm, un viņu pārspēks bija tik liels, ka latviešu vienības bija spiestas

pilsētu atstāt. Nākamajās divās dienās cīņas starp vāciešiem un latviešu un igauņu vienībām turpinājās ar mainīgām sekmēm. 10. jūnijā Cēsis ieradās Sabiedroto valstu pārstāvji un panāca, ka starp naidīgajām pusēm tika noslēgts pamiers uz desmit dienām. Šajās sarunās noskaidrojās, ka domstarpības par Latvijas nākotni pastāv arī starp Sabiedrotajām lielvalstīm. Amerikas Savienoto Valstu pārstāvis uzstājās kā Vācijas interešu aizstāvis un pieprasīja, lai Igaunijas karaspēks, kā arī K. Ulmaņa Pagaidu valdībai uzticamā Ziemeļlatvijas brigāde atstātu Latvijas teritoriju, kuru turpmāk kontrolētu tikai A. Niedras valdība un tās “pakļautībā esošais Latvijas karaspēks” — vācu landesvērs. Šāda lēmuma pieņemšana nozīmētu Latvijas neatkarības zaudēšanu. Amerikas Savienoto Valstu viedoklim nepiekrita Anglija. Angļu pārstāvis uzskatīja, ka cīņu pret lieliniekiem Latvijas teritorijā var uzskatīt par izbeigtu, jo ar tām Sarkanās armijas vienībām, kas vēl atradās Latgalē, sekmīgi varēs tikt galā latviešu un baltvācu bruņotie spēki, tādēļ visām vācu brīvprātīgo daļām Latvija būtu jāatstāj. Tādēļ viņš 13. jūnijā pieprasīja fon der Golcam uzsākt vācu karaspēka izvešanu un K. Ulmaņa valdības darbības atjaunošanu. Savukārt landesvēra pavēlnieks majors Flečers paziņoja, ka viņam kā Latvijas pavalstniekam nav ar ģenerāli Golcu nekāda sakara un tādēļ uz viņu un viņa rīcībā esošajām karaspēka daļām šis prasības neattiecoties.

Pamiera sarunu laikā vācieši turpināja pastiprināt savu karaspēku Vidzemē, iesaistot dzelzsdivīzijā, kas tagad bija it kā Latvijas karaspēka sastāvdaļa, aizvien jaunas vienības. Kopumā vācu spēki sastāvēja apmēram no 8500 kājniekiem un 660 jātniekiem, artilērijas ar 70 lielgabaliem, kā arī vairākiem bruņotajiem vilcieniem, bruņautomobiļiem un lidmašīnām. Arī latviešu nacionālie spēki ievērojami pieauga. Ziemeļlatvijas brigādes cīnītāju rindās stājās aizvien vairāk brīvprātīgo karotāju. **Valmieras un Cēsu skolu vecāko klašu skolēni**, apmēram 120 jaunekļi un zēni, leitnanta Grīna vadībā izveidoja tā saukto **Cēsu skolnieku rotu**, kuras pirmā kauja ar vāciešiem notika jau 6. jūnijā. Latvijas nacionālajos spēkos iekļāvās arī daudzi Sarkanās armijas latviešu karavīri — gan vecie strēlnieki, gan arī nesen iesauktie aizvien vairāk atstāja lielinieku karaspēku. Laikā no 13. līdz 20. jūlijam Cēsu pulka komandiera

K. Berķa rīcībā nonāca ap 2000 karavīru, bet igauņu spēkos bija ap 6000 vīru. Kopējie igauņu un latviešu spēki Cēsu frontē pret vāciešiem bija ap 8000 karavīru, kuru rīcībā bija 3 bruņuvilcieni, 30 lielgabali un 3 bruņuautomobiļi. Vācu spēki, kā redzams, bija pārāki.

1919. gada 19. jūnijā, nenogaidot pamiera termiņa izbeigšanos, vācieši uzsāka uzbrukumu Limbažu virzienā. Nākamajā dienā viņi ieņēma Straupi, bet 21. jūnijā — Lodi. **22. jūnijā** apvienotie Igaunijas un Ziemeļlatvijas brigādes spēki pārgāja pretuzbrukumā (vēlākos gados šo dienu Latvijā un Igaunijā atzīmēja kā abu tautu ieroču brālības svētkus — Varoņu piemiņas dienu). Jau nākamajā dienā, 23. jūnijā, vācieši tika izdzīti no Cēsīm, bet dienu vēlāk latviešu un igauņu vienības iegāja Siguldā. Vācieši vēl mēģināja noturēties pie Inčukalna, bet 26. jūnijā bija spiesti atstāt arī šos nocietinājumus. Niedras valdība tajā pašā dienā atstāja Rīgu, bet pilsētā palika vēl dažas vācu karaspēka vienības. Igauņu un latviešu kaujas vienības kuru katru brīdi varēja ieņemt Latvijas galvaspilsētu un pilnīgi iznīcināt visus vācu spēkus. To Sabiedrotās valstis tomēr nevēlējās pieļaut, jo vēl aizvien uzskatīja, ka vācu karavīri arī turpmāk būs jāizmanto cīņai pret Padomju Krieviju. Tādēļ **1919. gada 3. jūlijā** Strazdumuižā (netālu no Juglas) tika noslēgts pamiers starp vācu un latviešu un igauņu karaspēkiem. Saskaņā ar Strazdumuižas pamiera nosacījumiem visām vācu vienībām bija jāatstāj Rīga un jāpārtrauc jebkura veida kaujas darbības, izņemot cīņu pret Padomju Krievijas bruņotajiem spēkiem. Tāpat šajā līgumā bija paredzēts, ka vācu brīvprātīgās vienības visdrīzākajā laikā atstās Latvijas teritoriju. Baltvācu landesvērs tika atstāts, bet iekļauts Latvijas bruņoto spēku sastāvā. Lai novērstu nesaskaņas starp latviešiem un baltvāciem, par landesvēra komandieri tika iecelts angļu virsnieks — apakšpulķvedis (pulķvežleitnants) *Harolds Aleksanders*. 5. jūlijā vācu karaspēks Rīgu atstāja, bet nākamajā dienā, 6. jūlijā, latviešu tautas jūsmīgi apsveikts, Latvijas galvaspilsētā ienāca Ziemeļlatvijas brigādes karaspēks. 8. jūlijā angļu karakuģu pavadībā Rīgas ostā ienāca tvaikonis “Saratov”, ar kuru atgriezās Tautas padomes Pagaidu valdība ar Kārli Ulmani priekšgalā.

13. jūlijā Rīgā notika Tautas padomes sēde. Ņemot vērā Sabiedroto valstu ieteikumus, kā arī Tautas padomes delegātu

viedokļus, tika izdarītas izmaiņas Pagaidu valdības sastāvā, iekļaujot Ministru kabineta sastāvā sešus latviešus, trīs baltvācus un vienu ebreju pārstāvi. Šī valdība guva apziņēmumu — **otrā Pagaidu valdība**.

Viens no galvenajiem Pagaidu valdības uzdevumiem bija nacionālo bruņoto spēku pārveidošana. Līdz tam Latvijas Republikai **savu** bruņoto spēku nemaz nebija, bija tikai Pagaidu valdībai **uzticamas** karaspēka vienības, kuras kā apgādes, tā arī militārās vadības ziņā bija pakļautas citu valstu virspavēlniecībai. Tā, piemēram, pulkveža J. Baloža Dienvidlatvijas brigāde bija atkarīga no vāciešiem, J. Zemitāna Ziemeļlatvijas brigāde — no igauņiem. Tikai pēc Strazdumuižas pamiera liguma noslēgšanas šīs karaspēka vienības tika atbrīvotas no pakļautības ārvalstu militārajai vadībai un uzsākta **Latvijas armijas** veidošana. Dienvidlatvijas brigādi pārveidoja par Kurzemes divīziju, Ziemeļlatvijas brigādi — par Vidzemes divīziju, atstājot amatos to līdzšinējos komandierus — pulkvežus J. Balodi un J. Zemitānu. Cēsu pulka komandierim K. Berķim uzticēja uzsākt Latgales divīzijas formēšanu. Valdībai radās grūtības, izvēloties piemērotāko komandieri armijas virspavēlnieka amatam. To bija pelnījuši kā J. Balodis, tā J. Zemitāns, kuriem abiem bija ievērojami nopelni bruņoto spēku veidošanā, kā arī cīņās pret lieliniekiem. Tomēr abu pulkvežu starpā bija sākušās diezgan lielas domstarpības: Cēsu kauju laikā J. Baloža brigāde bija palikusi it kā malā, neiejaucoties cīņu norisēs, tādēļ J. Zemitāns pārmeta J. Balodim neizlēmību, pat nodevību. Šāds viedoklis bija arī Igaunijas armijas pavēlniecībai, un vēlākajos gados J. Baloža toreizējā neiesaistīšanās kaujās vairākkārt traucēja abu valstu savstarpējās attiecībās. Vēl mūsdienās nav vienprātības vēsturieku starpā par iemesliem, kas lika pulkvedim J. Balodim neiejaukties šajās kaujās. Visplašāk izplatītais uzskats ir, ka J. Balodim vienkārši nav bijis iespējams atbalstīt igauņus un Ziemeļlatvijas brigādi, jo visu bruņojumu un, galvenais, munīciju viņš saņēma no vāciešiem. Uzsākot kauju pret landesvēru, viņa karavīriem būtu pietikušas patronas tikai dažām stundām, bez tam — J. Baloža brigādes aizmuguri apdraudētu tās landesvēra un dzelzsdīvīzijas daļas, kas tajā laikā vēl atradās Rīgā. Cits viedoklis ir tāds, ka J. Baloža brigādes

atrašanās dienvidos no kauju rajona nodrošināja igauņu un latviešu spēkus pret iespējamo lielinieku izlaušanos no Latgales, kā arī atturēja Lietuvas pierobežas rajonos esošās vācu karaspēka daļas no iejaukšanās šajās cīņās. Lai arī kādi būtu šie iemesli, Pagaidu valdība uzskatīja, ka, pastāvot minētajām domstarpībām, par Latvijas armijas virspavēlnieku jāieceļ virsnieks, kurš nav bijis saistīts ne ar vienu, ne otru strīdīgo pusi, un izraudzījās šim amatam bijušās cariskās Krievijas armijas ģenerāli *Dāvidu Simonsonu*, kurš tikai nesen bija atgriezies Latvijā un stājies Pagaidu valdības dienestā. Tā 60 gadus vecais ģenerālis Dāvids Simonsons kļuva par pirmo Latvijas armijas virspavēlnieku.

Dažos vēstures avotos par pirmo virspavēlnieku minēts O. Kalpaks, tomēr viņu var uzskatīt tikai par **pirmo nacionālo bruņoto vienību veidotāju** un komandieri, jo, kā jau minēts iepriekš, Latvijas armija izveidojās tikai pēc Cēsu kaujām.

Kurzemes divīzija, kuras sastāvā bija iekļauts arī baltvācu landesvērs, tika nosūtīta uz Latgales fronti, kur jau atradās Vidzemes divīzijas Valmieras pulks, kā arī igauņu vienības. Vidzemes divīzija uzņēmās Rīgas garnizona dienesta pienākumus, tas ir — gādāja par galvaspilsētas drošību. Latviešu tauta cerēja, ka drīz arī Latgale tiks atbrīvota no lielinieku kundzības. Tomēr Latvijas neatkarībai no jauna draudēja briesmas.

8. BERMONTIĀDE

Strazdumuižas pamiera līgums paredzēja, ka ģenerālim fon der Golcam jāizved no Kurzemes visas vācu brīvprātīgo karavīru vienības, kuras ieradušās no Vācijas. Tāpat arī tiem vāciešiem, kuri nebija līdzšinējie Latvijas iedzīvotāji, bet ieradušies no Vācijas vai kādas citas zemes un iestājušies Baltijas landesvērā, Latvija bija jāatstāj visdrīzākajā laikā. Tomēr vācu ģenerālis nesteidzās pildīt Sabiedroto valstu prasību, pastāvīgi meklēdams un arī atrazdams visdažādākos iemeslus, lai karaspēka izvešanu novilcinātu.

1919. gadā Padomju Krievijā bija pastiprinājusies pretlieliniecisko spēku cīņa pret padomju varu un Sabiedrotās valstis — Francija, Anglija un ASV atbalstīja šo cīņu gan ar naudu, gan

Fon der Golcs un Bermonts-Avalovs

pārtiku, gan arī — pats galvenais — ar visdažādākajiem karamateriāliem un bruņojumu. 1919. gada vasarā uz Krievijas vidieni virzījās lielas militāras vienības. No Sibīrijas pāri Urāliem devās admirāļa Kolčaka karaspēks, kura rindās bija ap pusmiljons karotāju. Dienvidos darbojās ģenerāļa Deņikina karaspēks, bet ziemeļos no Igaunijas Petrogradu apdraudēja ģenerāļa Judeviča pulki. Ģenerālis fon der Golcs bija nolēmis izmantot Sabiedroto valstu palīdzību

pretlielinieciskajiem karapulkiem, lai īstenotu savus mērķus. Tie bija — vispirms pakļaut vācu varai Baltijas valstis, pēc tam — kopā ar Krievijas baltgvardu vienībām gāzt padomju varu un atjaunot monarhiju. Golcs, tāpat kā viņa draugi Vācijā, bija pārliecināts, ka tādā gadījumā izdosies Krievijas tronī nosēdināt Vācijai uzticamu un paklausīgu caru un līdz ar to Vācija kļūs par patieso Krievijas valdnieci. Tikai — viens, pie tam ļoti nozīmīgs apstāklis traucēja Golcam šo plānu īstenot: 1919. gada 28. jūnijā Versaļā (Francijā) bija noslēgts miera līgums, kas galīgi noteica pasaules karā zaudējušās Vācijas tiesības. Saskaņā ar šo līgumu Vācijai bija jāizformē sava armija, atstājot tikai 100 000 vīru lielus paš aizsardzības spēkus, līdz ar to Vācija nedrīkstēja piedalīties nekādos militāros pasākumos. Tādēļ Vācijas valdība ģenerāli Golcu neatbalstīja un deva viņam rīkojumu ievērot Sabiedroto valstu prasības. Vācijas Republikas demokrātiskā valdība baidījās, ka, ja fon der Golca plāni īstenosies, tad pēc monarhijas atjaunošanas Krievijā arī Vācijā drīz tiktu gāzta demokrātiskā valdība un atjaunotos monarhija.

Šajā laikā Vācijā sāka darboties kāds bijušās cariskās Krievijas armijas virsnieks *Pāvils Bermonts**. Viņš iepazinās ar Vācijā dzīvojošajiem krievu emigrantiem — muižnieku un

* Pāvils Bermonts bija cilvēks, kura dzīves gājums nav īsti noskaidrots. Ir zināms, ka 1900. gadā viņš iestājies Krievijas armijā kā pulka

virsnieku pārstāvjiem, kuri bija gatavi uzsākt darbību savas dzimtenes atbrīvošanai no lieliniekiem. Ar Vācijas valdības un Sabiedroto valstu atbalstu šī grupa sāka vervēt Vācijas karagūstekņu nometnēs esošos, kā arī emigrējušos krievu karavīrus un virsniekus, lai apvienotu tos pretlielinieciskā karaspēkā. Par šī karaspēka pulcēšanas un formēšanas vietu tika izraudzīta Kurzeme. Jau maija sākumā Kurzemē ieradās pirmie 350 krievu karavīri, kuriem drīz sekoja arī citi. 12. jūnijā Jelgavā ieradās arī pats P. Bermonts.

Generālis fon der Golcs redzēja šajā dēku meklētājā labu sabiedroto, kuru varētu izmantot saviem mērķiem, tādēļ apsolīja P. Bermontam no savas puses visāda veida atbalstu karaspēka organizēšanā. Ar fon der Golca starpniecību P. Bermonts nodibināja karavīru vervēšanas punktus Latvijā, Lietuvā un Polijā, tomēr krievu tautības karavīru atsauce nebija sevišķi liela, tādēļ Bermonta vienībās kā brīvprātīgie sāka iestāties arī vācu karavīri. Pēc Strazdumuižas pamiera, kad vācu bruņotajiem spēkiem Latvija bija jāatstāj, Bermonta karaspēkā sāka iestāties arī fon der Golca tiešajā pakļautībā esošie 6. rezerves korpusa karavīri. Redzot aizvien lielāko vācu spēku ietekmi Bermonta pretlieliniecisko spēku veidošanas gaitā, Sabiedroto valstu pārstāvji pieprasīja šo krievu vienību ātrāku izvešanu no Latvijas uz Krievijas teritoriju, kur viņiem būtu jāiekļaujas ģenerāļa Judeņiča armijā, kura cīnījās pret lieliniekiem Petrogradas pievārtē. P. Bermonts šai prasībai nepakļāvās, kaut arī Sabiedrotās valstis to atkārtoja vairākkārt. Tajā pašā laikā kā Bermonta krievu vienības, tā fon der Golca vācieši sāka rīkoties Kurzemē kā iebrucēji — laupītāji. Aizvien biežāki kļuva gadījumi, kad bermontieši iebruka zemnieku sētās un tās izlaupīja, māju saimniekus nošāva. Pastāvīgi tika traucēts vietējo pašvaldību darbs, rīkoti uzbrukumi Latvijas armijas vienībām un komandantūrām. Kad jūlija beigās Sabiedrotās valstis iesniedza fon der Golcam ultimātu ar prasību izvest visas vācu vienības no Latvijas līdz

kapelmeistars (orķestra vadītājs) un Krievijas-Japānas kara laikā ieguvis kādu zemāko virsnieka dienesta pakāpi, lai gan viņam nav bijusi nekāda militārā izglītība. Uzsākot pretlieliniecisko spēku formēšanu, Bermonts pats sev piešķīris pulkveža un vēlāk arī ģenerāļa pakāpi, bet 1919. gada 9. oktobrī paziņoja, ka viņš esot cēlies no senas gruzīnu kņazu dzimtas un turpmāk saukšoties par kņazu *Avalovu*.

20. augustam, ģenerālis paziņoja, ka šādu prasību viņš nemaz nedomā pildīt, jo viņa galvenais uzdevums esot atbrīvot pasauli no komunisma, un tādēļ vācu karavīru pienākums esot atrasties Latvijā. Šajā pašā laikā krievu monarhisti nodibināja tā saukto Rietumkrievijas militāri politisko padomi, kura bija iecerēta kā nākamā atjaunotās Krievijas valdība. Ar šo padomi uzsāka sadarboties arī Andrievs Niedra un daži viņa piekritēji, pie tam A. Niedra bija apsolijs, ka Latvijas valdība nodrošinās bermontiešu apgādi un, lai gūtu tam līdzekļus, ieķīlās Vācijai Latvijas mežus. Savukārt fon der Golcs izdeva pavēli, ka viss Kurzemē esošais vācu karaspēks pāriet P. Bermonta pakļautībā, iesaistoties viņa vadītajā Rietumkrievijas armijā, pie tam visiem vācu kareivjiem tika apsolīta Krievijas pavalstniecība, kā arī tiesības iegūt zemes īpašumus Krievijā un Latvijā. Pats ģenerālis fon der Golcs it kā vairs neieņēma nekādu militāro amatu, tomēr patiesībā viņš bija īstenais šī karaspēka vadītājs, bet Bermonts bija virspavēlnieks tikai vārda pēc.

1919. gada 1. oktobrī Jelgavā notika bermontiešu "valdības" apspriede, kurā tika pieņemts šāds lēmums:

1) uzbrukt Rīgai, gāzt Pagaidu valdību un tās vietā nodibināt Krievu Baltijas provinču valdību;

2) tāpat rīkoties ar igauņu valdību;

3) A. Niedru izsludināt par Vidzemes un Kurzemes ģenerāl-gubernatoru;

4) Latvijai un Igaunijai piešķirt nelielu autonomiju zem krievu valdības uzraudzības;

5) Latvijai un Igaunijai nedrīkst būt savs karaspēks;

6) Baltijas muižniecība patur savas privilēģijas.

Šāds lēmums bija kā nāves spriedums Latvijas neatkarības centieniem. Tajā pašā laikā P. Bermonta sadarbība un atkarība no vāciešiem nebija pieņemama pat pašiem Krievijas pretlieciniecisko spēku vadītājiem. Tā, piemēram, baltgvardu ģenerālis Deņikins, saņēmis P. Bermonta ziņojumu, ka tas nolēmis vispirms ieņemt Rīgu un tad doties tālāk Krievijā, lai savienotos ar deņikiniešiem, sniedzis īsu atbildi: "Pie velna Bermontu ar visiem viņa vāciešiem." Arī Ziemeļkrievijas armijas pavēlnieks ģenerālis Judeņičs, uzzinājis par bermontiešu nolūkiem, tos nevis atbalstīja, bet nosūtīja Latvijas armijai kā pastiprinājumu pat dažus lielgabalus.

1919. gada 6. oktobrī P. Bermonts nosūtīja Latvijas Pagaidu valdībai šādu paziņojumu:

“Atzīdams, ka tagad pienācis īstais laiks doties uz lielinieku fronti, lūdzu Jūsu ekselenci gādāt par tādiem apstākļiem, kas dotu man bez kādas kavēšanās sūtīt savus karaspēkus cīņā pret Padomju Krievijas Sarkanās armijas pulkiem, kas atrodas Latvijas robežās un draudē izpostīt un iznīcināt visas civilizētās kaimiņu tautas. Lūdzu nekavējoties man paziņot par soļiem, kādus Jūsu valdība domā spert, lai manā vadībā stāvošie karapulki varētu bez šķēršļiem virzīties uz priekšu.

Rietumarmijas pavēlnieks pulkvedis Avalovs.”

Tomēr, nenogaidot Latvijas Pagaidu valdības atbildi, P. Bermonts tajā pašā dienā izdeva pavēli savai armijai uzsākt kaujas darbību nevis Daugavpils virzienā pret Sarkano armiju, bet uzbrukt Rīgai.

Bermonta jeb, patiesībā, fon der Golca rīcībā bija ļoti liels karaspēks, kas ievērojami pārsniedza Latvijas bruņotos spēkus: apmēram 51 000 karavīru, 600 ložmetēju, 100 lielgabalu, 120 lidmašīnu, kā arī 10 bruņautomobiļi un 3 bruņotie vilcieni. Lielākā daļa P. Bermonta karavīru — ap 40 000 — bija vācu brīvprātīgie. Latvijas bruņotajos spēkos turpreti skaitījās tikai ap 39 000 karavīru, 170 ložmetēju, 33 lielgabali, 2 lidmašīnas, 3 bruņautomobiļi un 1 bruņotais vilciens, turklāt lielākā daļa latviešu karavīru atradās Latgales frontē cīņās pret lieliniekiem, bet apmēram 1500 karavīru pulkveža *Oskara Dankera* vadībā nodrošināja Liepājas apsardzību. Tādēļ pret Bermonta karaspēku 30 kilometru garā aizsardzības līnijā atradās tikai nedaudz vairāk kā 11 000 karavīru Jorģa Zemitāna vadībā, tas ir — gandrīz piecas reizes mazāk nekā ienaidniekam, pie tam tieši Rīgas aizsardzības rajonā bija tikai ap 5000 kareivju.

8. oktobrī bermontieši ieņēma Tukumu, Sloku un Jūrmalu, kā arī Ķekavu, bet viņu lidmašīnas bombardēja Pārdaugavu. Kaut arī latviešu karavīru vienības varonīgi pretojās un reizēm pat atsvieda ienaidnieku atpakaļ, 9. oktobrī bermontiešiem izdevās ielauzties Pārdaugavā. Pulkvedis Zemitāns, gribēdams saglabāt karaspēku, deva pavēli atstāt visām vienībām Daugavas kreiso krastu un ieņemt aizsardzības līniju pie Juglas. Ja šī pavēle būtu tikusi izpildīta, bermontiešiem būtu radīta iespēja jau nākamajā dienā ieņemt visu Rīgu, tādēļ ģenerālis

Simonsons, pats iepazīdamies ar stāvokli Pārdaugavā, šo pavēli atsauc, dodams rīkojumu atejošajām karaspēka daļām ieņemt pozīcijas Daugavas labajā krastā, nedodot pretiniekam iespēju pārcelties pār upi. 10. oktobra rītā pēdējie Pārdaugavas aizstāvji pārgāja pār Daugavas tiltiem un tie tika pacelti, liedzot bermontiešiem iespēju sūtīt pāri upei bruņumašīnas. Tas uzbrucējus nedaudz samulsināja, un viņu strauji uzsāktais trieciens apsika. Latvijas armijas pavēlniecība ieguva laiku, lai sakārtotu karaspēka daļas un sagatavotos pretuzbrukumam.

10. oktobrī, kad vēl nebija skaidri zināms Rīgas liktenis, Pagaidu valdība pārcēlās uz Cēsīm, bet jau 12. datumā Ministru prezidents K. Ulmanis atgriezās galvaspilsētā, lai ar savu klātbūtni sekmētu tās aizstāvību. Karavīri izveidoja ierakumus tieši ielās gar Daugavas krastu, kaut arī bermontiešu lielgabali nepārtraukti tos apšaudīja.

Tikmēr Latvijas bruņotajos spēkos iestājās aizvien vairāk un vairāk cilvēku, kurus vadīja tikai viena doma — apturēt ienaidnieku! Ieročus ņēma rokās katrs, kurš tikai spēja tos noturēt — vīri sirmām galvām un jauni zēni, strādnieki un zinātnieki, rakstnieki un profesori, mākslinieki, skolotāji un skolēni. Latviešu sievietes noorganizēja Rīgā karavīru ēdināšanas punktus, nesa kareivjiem siltu ēdienu pat uz ierakumiem. Viena no šīm drosmīgajām sievietēm — Elza Žiglēvica — krita no bermontiešu šāviņa un pēc nāves tika apbalvota par izrādīto varonību ar Lāčplēša Kara ordeni. Sieviešu organizācija uzsāka arī apģērba un apavu vākšanu latviešu karavīriem, jo daudzi no viņiem, kaut arī jau bija vēls rudens, stāigāja gandrīz vai basām kājām. Rakstniece *Ivande Kaija* publicēja uzsaukumu visām latviešu sievietēm ziedot naudu, vērtslietas un rotaslietas valsts kasei, lai būtu līdzekļi bruņojuma iegādei. Rakstnieces aicinājumam sekoja tūkstošiem sieviešu, un šai vajadzībai izveidotajā **Latvijas Zelta fondā** sāka ieplūst gan nauda, gan zelta un sudraba izstrādājumi. Viena no fonda veidotājām atstāstīja gadījumu, kad kāda pusauga meitenīte atnesusi saujā sudraba saktiņas un grezdentiņas. Uz darbinieces jautājumu, vai meitenītei neesot žēl šķirties no savām rotām, tā atbildējusi:

“Ja Latvija būs brīva, es atgūšu savas rotas, ja tā tāda nebūs, priekš kam man šīs rotas?”

Ciņā pret bermontiešiem tika aicināti piedalīties arī igauņu bruņotie spēki, tomēr Igaunijas valdība par palīdzību pieprasīja pārāk augstu maksu — daļu no Latvijas teritorijas Vidzemes ziemeļdaļā, tādēļ Pagaidu valdība šādu palīdzību nevarēja pieņemt. Tomēr igauņi atļāva diem saviem bruņuvilcieniem atbalstīt Rīgas aizstāvjus.

Bermonta uzbrukuma sākumā Daugavas grīvā atradās arī Sabiedroto valstu — Anglijas un Francijas karakuģi.

Anglijas pārstāvis Latvijā ģenerālis *Alfreds Berts* apsoliņa šo kuģu artilērijas atbalstu Latvijas neatkarības cīnītājiem. Šāda lēmuma pieņemšanu paātrināja bermontiešu lielgabalu uguns, kas tika vērsta pret Sabiedroto kuģiem. Šis apšaudes rezultātā krita vairāki angļu kara jūrnieki.

15. oktobrī latviešu karaspēka daļas uzsāka pretuzbrukumu Bolderājas un Daugavgrīvas virzienā. Šo uzbrukumu ievadīja Sabiedroto karakuģu artilērijas uguns, kas sagrāva bermontiešu nocietinājumus. Tajā pašā dienā, lai novērstu pretinieka uzmanību no uzbrukuma Bolderājai un Daugavgrīvai, dažas karaspēka vienības pāri Daugavas tiltiem devās triecienā uz Pārdaugavu. Nedaudz vairāk kā 100 karavīriem izdevās pārskriet pāri Dzelzs tiltam un ieņemt pozīcijas Daugavas kreisajā krastā, bet bermontiešu uguns bija tik spēcīga, ka šiem drosmīniekiem nespēja pienākt palīgspēki. Gandrīz visi šie varonīgie vīri gāja bojā. Tajā pašā laikā latviešu vienības guva panākumus galvenā trieciena virzienā: Bolderāja un Daugavgrīvas cietoksnis bija atbrīvots, un jau pēc dažām dienām Jūrmalas rajonā atradās ievērojami latviešu spēki pulkveža K. Berķa vadībā.

Šajā laikā notika arī izmaiņas Latvijas armijas vadībā. Ģenerālis D. Simonsons atteicās no amata, un viņa vietā par armijas virspavēlnieku tika iecelts pulkvedis *Jānis Balodis*. Par armijas

Jānis Balodis

štāba priekšnieku kļuva pulkvedis *Pēteris Radziņš* (štāba priekšnieks veic visu kauju operāciju plānošanu). Tika nomainīts arī Vidzemes divīzijas komandieris J. Zemitāns. Viņa vietā nāca pulkvedis *Mārtiņš Peniķis**. Oktobra otrā puse pagāja, rūpīgi gatavojot latviešu bruņotos spēkus izšķirošajai kaujai.

1919. gada 3. novembra rītā Latvijas armijas vienības uzsāka uzbrukumu bermontiešu nocietinājumiem visā frontes līnijā. Uzbrukumu atbalstīja angļu un franču karakuģu artilērija. Neskatoties uz bermontiešu skaitlisko pārspēku un izmisīgo pretošanos, latviešu kaujas vienības neapturami virzījās uz priekšu. Pēc vairāku dienu niknām cīņām **11. novembrī bermontieši tika izdzīti no Pārdaugavas**. Rīga bija brīva no ienaidnieka karaspēka! 11. novembris Latvijā tiek atzīmēts kā Varoņu piemiņas diena jeb Lāčplēša diena. Šajā pašā dienā tika ierosināts dibināt arī Latvijas Republikas augstāko militāro apbalvojumu — **Lāčplēša Kara ordeni**.

Turpmākajās dienās bermontieši zem latviešu brīvības cīnītāju triecieniem turpināja atkāpties. 18. novembrī Vācijas valdība vēl mēģināja glābt savus karavīrus no pilnīgas sakāves. Latvijā steidzīgi bija ieradies Vācijas pārstāvis ģenerālis M. Eberhards un nosūtījis pulkvedim J. Balodim šādu vēstījumu:

“Latvijas Armijas virspavēlniekam. Krievijas rietumarmija ir pārgājusi Vācijas apsardzībā. Esmu pieņēmis viņas virspavēlniecību. Lūdzu dot pa radio piekrišanu naktī no 19. uz 20. — pārtraukt karadarbību pamiera sarunu iesākšanai.

Ģenerālleitnants Eberhards, vācu virspavēlnieks Baltijā.”

Latvijas valdība savukārt pieprasīja Vācijai, vai šis ģenerālis rīkojas savas valsts vārdā. Saņemot apstiprinājumu, Pagaidu valdība paziņoja, ka Latvija ar šo brīdi atrodas karastāvoklī pret Vāciju, tas nozīmē — **Latvija pieteica Vācijai karu!**

Bermontiešu sagrāvi centās apturēt arī Sabiedrotās valstis, vēl aizvien cerot, ka varēs šos spēkus nosūtīt uz pretlieliniecisko fronti Krievijā. Tomēr Latvijas armijas pavēlniecība nevēlējās sagaidīt otrreiz Strazdumuižas līgumam līdzīgu piekāpšanos.

* M. Peniķis bija cēlies no senas kuršu ķoniņu cilts. Šajā dzimtā bijuši daudzi karavīri: viens no viņa senčiem — Andrejs Peniķis — kalpojis Livonijas ordeņa mestram Valteram fon Pletenbergam kā kuršu leimaņu pulka komandieris.

21. novembrī tika atbrīvota Jelgava. Bermontieši, atstādami pilsētu, to izlaupīja un nodedzināja daudzas ēkas, kā arī slaveno, Rastrelli celto Jelgavas pili. Tajā pašā dienā pulkveža O. Dankera vadītais Liepājas garnizons, kas dažas dienas iepriekš bija sekmīgi aizstāvējis savu pilsētu un tad pārgājis pretuzbrukumā, atbrīvoja Aizputi, dienu vēlāk — Tukumu. 24. novembrī tika atbrīvota Saldus, bet **28. novembrī visa Kurzemes un Zemgales teritorija bija brīva no bermontiešu karapulkiem**. Latviešu tautas dzimtenes mīlestība un brīvības griba izrādījās stiprāka par daudzkārt spēcīgāko ienaidnieku. Tomēr Latvija vēl nebija brīva: no Latgales tās neatkarību vēl aizvien apdraudēja Padomju Krievijas Sarkanā armija un vēl aizvien P. Stučka ar pārējiem lieliniekiem un to piekritējiem cerēja atjaunot Latvijā padomju iekārtu.

9. LATGALES ATBRĪVOŠANA UN NEATKARĪBAS CĪŅU

NOSLĒGUMS

Kad pēc Rīgas atstāšanas P. Stučkas vadītā Padomju Latvijas valdība pārcēlās uz Rēzekni un Latgale kļuva par pēdējo lielinieku pārvaldīto teritoriju Latvijā, tika likvidēta Padomju Latvijas armija kā patstāvīga nacionāla vienība un abas latviešu strēlnieku divīzijas iekļautas Padomju Krievijas bruņoto spēku 15. armijā, kuru komandēja viens no spējīgākajiem Sarkanās armijas komandieriem — igaunis Augusts Korķis. Pēc neilga laika — 1919. gada 3. jūlijā — strēlnieku pulkvedis Jukums Vācietis tika atcelts no Padomju Krievijas Bruņoto spēku virspavēlnieka amata. Iespējams, ka šādu padomju varas rīcību izraisīja gan tas, ka arvien vairāk latviešu strēlnieku dezertēja, gan arī tas, ka strēlnieku cīņas spars Latvijā tikpat kā nebija manāms, kaut gan Krievijā tie vienmēr uzvarēja pat daudzkārt spēcīgāku pretinieku. Tādēļ arī Latgalē esošās latviešu vienības aizvien vairāk nomainīja krievu karaspēka daļas, bet strēlniekus sūtīja kaujās pret poļu un baltkrievu brīvības cīnītājiem, kur viņi no jauna pierādīja savu karamāku. Kad 1919. gada rudenī Krievijā pretlielinieciskā ģenerāļa Deņikina armija, spēcīgos uzbrukumos graudama lielinieku spēkus, virzījās uz Maskavu, ar īpašu Ļeņina rīkojumu visas latviešu padomju karaspēka vienības steidzīgi tika nosūtītas

uz Dienvidu fronti, lai kārtējo reizi glābtu padomju varu Krievijā. Latgalē palika tikai nedaudz latviešu karavīru, galvenokārt 15. armijas divīziju un pulku komandieri un komisāri (politiskie vadītāji).

Tiklīdz beidzās cīņas pret vācu iebrucējiem, Latvijas armijas pavēlniecība uzsāka steidzīgi gatavoties Latgales atbrīvošanai. Šādai steigai bija vairāki iemesli. Viens no tiem — Padomju Krievijā cīņu bija zaudējuši gandrīz visi pretlielinieciskie spēki, tādēļ lieliniekiem radās iespēja sūtīt pret Latvijas brīvības cīnītājiem papildu karapulkus, kuri beigu beigās, iespējams, būtu kaut vai ar savu skaitlisko pārkumu uzvarējuši mūsu brīvības cīnītājus. Bez tam, ja Latgales atbrīvošana ieilgtu līdz pavasarim, tad ievērojami tiktu apgrūtināta kā karaspēka pārvietošanās, tā arī apgāde, jo toreiz Latgales ceļi pavasara šķīdoņos bija tikpat kā neizbraucami, pie tam apvidus, kurā galvenokārt norisēja karadarbība, bija ļoti purvaini. Kaut gan bermontiādes laikā Latvijas bruņotie spēki bija ievērojami pieauguši un armijas rindās skaitījās ap 70 tūkstošiem karavīru, patiesībā kaujasspējīga bija tikai kāda trešā daļa no kopskaita. Vairums karavīru bija jaunieškie, kuriem vēl bija nepieciešama apmācība, tāpat arī vēl aizvien trūka bruņojuma un ietērpa.

Notikumus paātrināja vēl tas, ka Padomju Krievijas karaspēks, sakāvis baltgvardus, jau uzsāka uzbrukumu Igaunijai un igauņu bruņoto spēku pavēlniecībai vajadzēja pārvietot tās karaspēka vienības, kuras atradās Latgales frontē kopā ar latviešu pulkiem, savas valsts aizsardzībai. Latvijas valdība uzsāka sarunas par kopīgu darbību pret lieliniekiem ar Lietuvu, bet, tāpat kā bermontiādes laikā igauņi, tā tagad lietuvieši par palīdzību pieprasīja daļu no Latvijas teritorijas — Ilūkstes apriņķi un Daugavpili. Šāda palīdzība Latvijai, protams, nebija pieņemama. Arī Polijas valdībā bija tādi cilvēki, kas par militāro palīdzību vēlējās iegūt Daugavpili savas valsts īpašumā. Tomēr vairākums Polijas valsts darbinieku, to vidū arī Polijas valsts vadītājs maršals *Juzefs Pilsudskis*, bija pret Latviju labvēlīgi noskaņoti un labprāt piekrita, ka poļu karaspēka daļas palīdzēs Latgales atbrīvošanā. Polija jau Bermonta uzbrukuma laikā bija palīdzējusi Latvijas armijai ar ieročiem un citiem karamateriāliem, pie tam bez atlīdzības. Arī tagad

poļi nekādu atlīdzību neprasiņa, vienīgi lai viņu karavīri tiktu apgādāti ar pārtiku, bet zirgi — ar elpi (lopbarību).

Latvijas armijas štāba priekšnieks pulkvedis P. Radziņš kopīgi ar poļu virsniekiem rūpīgi izstrādāja kaujas plānus. Uzbrukumu sākt tika nolemts 1920. gada 3. janvārī. Kā izrādījās, tas arī bijis pēdējais brīdis, jo tieši šajā datumā Igaunija noslēdza ar Padomju Krieviju pamiera līgumu, un padomju karaspēkam, kas bija iesaistīts Igaunijas frontē, būtu iespējams pārcelties uz Latgali.

1920. gada 3. janvāra agrā rītā apvienotie poļu-latviešu spēki sāka uzbrukumu Daugavpils virzienā. Latviešu vienības — ap 10 000 karavīru — virzījās gar Daugavu uz augšu, bet 20 000 poļu pulkveža *Edvarda Rīdza-Smigļija* vadībā ielauzās Daugavpili no dienvidiem. Tūlīt pēc Daugavpils atbrīvošanas latviešu-poļu spēki, turpinot uzbrukumu, atbrīvoja Krāslavu, 9. janvārī — Viļaku. Lielinieki šajā laikā bija pieveduši papildspēkus no Igaunijas, bet arī latviešu cīnītāju pulkus papildināja tikko kā pienākušais Valmieras pulks. 21. janvārī lielinieki tika izdzīti no Rēzeknes, 26. janvārī — no Ludzas, un februāra sākumā latviešu karaspēks jau bija nonācis līdz savas zemes robežām. Padomju Krievija ierosināja noslēgt pamieru, kas stājās spēkā jau 1. februārī, bet lielinieki gan īpaši necentās šo līgumu pildīt, reižu reizēm uzsākdami uzbrukumus latviešu vienībām. Mūsu karavīri savukārt atbildēja pretiniekam, apdraudot padomju karaspēka apgādes ceļus. Šajās sadursmēs, kas būtībā vairāk līdzinājās partizānu karam, īpaši ar varonību izcēlās kapteinis *Hugo Helmanis*. Drosmīgais virsnieks ar saviem kareivjiem daudzas reizes devās izlūkgājienos dziļi ienaidnieka aizmugurē un vienmēr atgriezās ar vērtīgām ziņām, kā arī gūstekņiem un pretiniekam atņemtiem karamateriāliem — no kāda izlūkgājiena H. Helmanis atveda sev līdzī pat vairākus lielgabalus.

1920. gada martā uz sanākumi Polijas galvaspilsētā Varšavā sapulcējās ar Padomju Krieviju karojošo Baltijas valstu — Somijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas pārstāvji, kas sprieda par nosacījumiem miera līgumu noslēgšanai ar Padomju Krieviju, lai tiktu ievērotas visu šo valstu kopējās intereses. Vienīgi Lietuva nepiedalījās šajā konferencē, jo tai bija radušās domstarpības ar Poliju. Marta beigās Padomju Krievija

uzaicināja Latvijas valdību uzsākt miera sarunas. Tās sākās 16. aprīlī un turpinājās visu vasaru, kamēr pēc ilgstošiem strīdiem par visdažādākajiem jautājumiem, kas saistīti gan ar robežām, gan rūpnīcu iekārtām, kas bija izvestas uz Krieviju, **1920. gada 11. augustā tika parakstīts miera līgums starp Latvijas Demokrātisko Republiku un Krievijas Sociālistisko Federatīvo Padomju Republiku.** Ar šī līguma parakstīšanu Krievija atzina Latvijas Republikas neatkarību un uz mūžīgiem laikiem atteicās no jebkādām tiesībām uz mūsu zemes teritoriju.

1920. gada 5. maijā sākās sarunas arī ar Vāciju. Tā paša gada **15. jūlijā** abu valstu starpā tika noslēgts pagaidu miera līgums. Sarunas ar Vāciju turpinājās vēl sešus gadus, bet, nepanākot nekādu galīgu vienošanos, pagaidu miera līgums tā arī palika vienīgais miera līgums starp Latviju un Vāciju.

Latviešu tauta, uzsākdama savas neatkarības aizstāvēšanu ar dažiem simtiem slikti apbruņotu karavīru, pabeidza brīvības cīņas ar vairāk nekā 75 tūkstošu vīru lielu nacionālo karaspēku, un divas lielvalstis — Padomju Krievija un Vācija — bija spiestas rēķināties ar latviešu tautas gribu un slēgt mieru ar šo jauno Eiropas valsti. Latvijas atbrīvošanās karš bija ildzis 21 mēnesi. Cīņu gaitā tika saņemti gūstā vairāk nekā 5200 pretinieku karavīru. Lieli bija mūsu tautas zaudējumi — 3046 karavīri bija krituši cīņās par savas dzimtenes brīvību, ap 4000 — vieglāk vai smagāk ievainoti. Latvijas Republikas Pagaidu valdības vadītājs Kārlis Ulmanis tajā laikā bija teicis šādus vārdus:

“Nevīstošu pateicību lai izsakām Latvijas varonīgajiem saules dēliem, neizdzēšami lai dzīvo uz visiem laikiem mūsu vidū to varoņu piemiņa, kuri karstās cīņās par mūsu Tēvijas, par Latvijas labklājību un gaišāku nākotni atdevuši savu dārgāko mantu, savu dzīvību! Viņu gars, viņu ideālā tēvuzemes mīlestība lai modina un spēcina arī mūs!”

KOPSAVILKUMS

Padomju Krievija, kura vārdos vienmēr bija iestājusies par tautu pašnoteikšanās tiesībām, tomēr nevēlējās pieļaut kādas cariskās Krievijas daļas atdalīšanos no impērijas. Tajā pašā

laikā Ļeņins vēl nevarēja pilnīgi atteikties no saviem solījumiem, īpaši — attiecībā pret Latviju, jo viņa valdības pastāvēšana lielā mērā bija atkarīga no latviešu strēlnieku nostājas. Tādēļ Ļeņins lika latviešu lielinieku vadonim P. Stučkam izveidot Latvijai, kas savu neatkarību jau bija pasludinājusi, jaunu — lielniecisku valdību, kas “tautas vārdā” pārņemu varu un Latviju izsludinātu par padomju republiku. Lai izskatītos pārliecinošāk, Padomju Latvijas valdības rīcībā tika nodoti latviešu strēlnieki ar uzdevumu — atbrīvot Latviju no vācu okupācijas karaspēka. Tas, ka vācu karaspēkam Latvijas teritorija bija jāatstāj saskaņā ar Kompjeņas pamiera noteikumiem, līdzko Latvijas Pagaidu valdība būs spējīga pati nodrošināt savas zemes apsardzību, strēlniekiem nebija zināms, toties viņiem bija iestāstīts, ka Pagaidu valdība darbojas tikai vācu interesēs.

Vācu karaspēkam atkāpjoties, Padomju Latvijas armija diezgan viegli ieņēma visu Latviju, izņemot nelielu teritoriju gar Ventu Liepājas rajonā.

Sākumā latviešu tautas vairākums atzinīgi uzņēma padomju varas nodibināšanos Latvijā, jo uzskatīja to par atbrīvotāju no vācu okupācijas karaspēka un baltvācu muižniecības. Tautas atzinību padomju vara izpelnījās arī ar to, ka tās pusē bija slavenie latviešu strēlnieki. Tomēr jau pēc neilga laika ne tikai Latvijas iedzīvotāji, bet arī lieliniekiem uzticamie strēlnieki aizvien vairāk novērsās no P. Stučkas vadītās Padomju Latvijas valdības. Galvenais iemesls tautas neapmierinātībai bija nepiepildītie solījumi par bezzemnieku nodrošināšanu ar zemi: padomju vara bija kategoriski pret zemes privātīpašumu, kā arī vispār pret jebkuru privātīpašuma veidu. Tautai nebija saprotama arī padomju varas izrēķināšanās ar mantīgo šķiru pārstāvjiem.

Latvijas Tautas padomes izveidotajai Pagaidu valdībai pēc valsts neatkarības proklamēšanas nebija nekādu iespēju šo valstisko neatkarību īstenot. Latvijas teritorijā atradās vācu okupācijas karaspēks, kuru nomainīja lielnieciskās Sarkanās armijas pulki, kaut arī to pamatsastāvā bija latviešu strēlnieki, šos karavīrus nevarēja uzskatīt par Latvijas neatkarības cīnītājiem. Pagaidu valdībai nebija iespēju iesaukt savā nacionālajā armijā karavīrus no visas Latvijas teritorijas, nebija

bruņojuma savam nacionālajam karaspēkam, kā arī naudas šāda bruņojuma iegādei. Tādēļ Pagaidu valdība bija spiesta noslēgt ar Vāciju līgumu par kopēju militāru sadarbību pret lieliniekiem. Bruņotos spēkus Latvijā veidoja arī baltvāci, dibinādami zemessargu vienības jeb landesvēru. Vācija centās visādi atbalstīt šīs baltvācu landesvēra vienības, jo vēl aizvien cerēja uz Baltijas valstu pievienošanu Vācijai vai vismaz Vācijas ietekmes palielināšanos Baltijā.

1919. gada pavasarī sākās pretlieliniecisko spēku — landesvēra, vācu brīvprātīgo karavīru izveidotās dzelzsdivīzijas un nelielo latviešu nacionālo karavīru vienību kopējs uzbrukums lieliniekiem. Lai kā arī vācieši kavēja Latvijas nacionālo bruņoto spēku izveidošanu, tie tomēr nemitīgi pieauga, daļēji pateicoties Sabiedroto valstu — Anglijas, ASV un Francijas materiālajai palīdzībai, bet galvenokārt tādēļ, ka tauta bija zaudējusi uzticību padomju varai. Latviešu nacionālie bruņotie spēki veidojās gan Kurzemē, sākotnēji pulkveža O. Kalpaka, bet pēc viņa nāves — pulkveža J. Baloža vadībā, gan arī Igaunijā un Ziemeļvidzemē, kur tos veidoja pulkvedis J. Zemitāns.

1919. gada 22. maijā pretlielinieciskie spēki atbrīvoja Rīgu un padomju valdība pārcēlās uz Rēzekni. Ziemeļvidzemes atbrīvotāji kopā ar igauņu vienībām maijā un jūnijā izdzina lieliniekus no Vidzemes. Padomju valdības rokās atradās vairs tikai Latgales teritorija.

Vācieši nevēlējās pieļaut latviešu armijas spēka palielināšanos, jo tas liegtu viņiem iespēju īstenot savus kolonizācijas plānus. Vāciešiem — kā baltvācu muižniecībai, tā vācu kara spēka pavēlniekam fon der Golcam nebija pieņemama arī Pagaidu valdības sadarbība ar Sabiedrotajām valstīm. Tādēļ 1919. gada aprīlī landesvēra un vācu brīvprātīgo vienības Liepājā mēģināja gāzt Pagaidu valdību. K. Ulmanis un citi valdības locekļi pārcēlās uz kuģi "Saratov", un viņus ņēma savā aizsardzībā angļu karakuģi. Tikmēr vācieši izveidoja jaunu Latvijas valdību ar mācītāju un rakstnieku Andrievu Niedru priekšgalā. Tā kā šī valdība pilnībā atbalstīja vācu centienus, tautā tā neguva atbalstu. Tāpat Niedras valdību neatzina arī Sabiedrotās valstis, uzskatīdamas K. Ulmaņa vadīto Pagaidu valdību par vienīgo likumīgo Latvijas tautas gribas paudēju. Tādēļ landesvēra un dzelzsdivīzijas vienības nevis devās

atbrīvot no lieliniekiem Latgali, bet gan uzbruka pie Cēsīm igauņu un Ziemeļlatvijas karaspēkam. Vācu spēki cieta sakāvi. Saskaņā ar 3. jūlijā Strazdumuižā noslēgto pamiera līgumu vācu brīvprātīgajiem karavīriem Latvija bija jāatstāj, bet baltvācu landesvēra vienībām jāpakļaujas Latvijas Pagaidu valdībai. 1919. gada 6. jūlijā Rīgā ienāca Ziemeļlatvijas karaspēks, bet pēc dažām dienām — 8. jūlijā Latvijas galvaspilsētā atgriezās Pagaidu valdība.

Kaut arī pēc Sabiedroto valstu pieprasījuma fon der Golca komandētajiem vācu brīvprātīgajiem Latvijas teritorija bija jāatstāj visdrīzākajā laikā, vācu ģenerālis nesteidzās to darīt, jo viņam bija tālejoši plāni — sašķelt un salauzt latviešu nacionālos bruņotos spēkus, pakļaut Latviju vācu varai, bet pēc tam — palīdzot Krievijas pretlielinieciskajiem spēkiem — atjaunot Krievijā monarhiju un nostiprināt šajā zemē Vācijas ietekmi. Tādēļ fon der Golcs vienojās ar bijušās krievu armijas virsnieku P. Bermontu par kopēju sadarbību. P. Bermonts saņēma no Sabiedrotajām valstīm piekrišanu formēt Kurzemē krievu brīvprātīgo armiju cīņai pret lieliniekiem. Šajā, tā sauktajā Rietumkrievijas armijā kā brīvprātīgie iestājās visi fon der Golca vācu karavīri, atteikdamies no vācu pavalstniecības un pieņemdami Krievijas pavalstniecību. P. Bermonta karaspēku papildināja arī brīvprātīgie karotāji no Vācijas, kam tika apsoluti zemes īpašumi Latvijā un Krievijā.

Pretēji Sabiedroto valstu prasībai, lai P. Bermonts ar savu karaspēku dotos cīņā pret lieliniekiem, šī vācu-krievu armija, kuras patiesais vadītājs bija fon der Golcs, vispirms devās uzbrukumā Latvijas armijai, lai ieņemtu Rīgu un tad pakļautu visu Latviju.

Bermontiešu spēki daudzkārt pārsniedza latviešu karavīru skaitu. Vēl lielāks pārsvars viņiem bija apbruņojumā. Cīņai par savas zemes brīvību cēlās visa tauta. Latviešu karavīri paveica neiespējamo. P. Bermonta karapulki cieta pilnīgu sakāvi un bija spiesti atstāt Latvijas teritoriju.

Vēl Latvijā bija palikuši lielinieku spēki, kuri turējās Latgalē. Padomju varas aizsargāšanai vairs nebija palikušas latviešu strēlnieku vienības. Redzot lielinieku terorismu pret savu tautu, aizvien vairāk strēlnieku sāka pāriet nacionālo spēku pusē,

tādēļ Padomju Krievijas valdība strēlnieku pulkus izveda no Latvijas un nosūtīja uz Krievijas dienvidiem, kur tiem kārtējo reizi vajadzēja glābt padomju varu, cīnoties pret ģenerāļa Denikina karapulkiem un tos uzvarot. Latviešu strēlnieku vietā Latgalē atradās galvenokārt krievu un pat dažas ķīniešu sarkanarmiešu vienības.

Lai Latgales atbrīvošana no lieliniekiem sekmētos pēc iespējas īsākā laikā, Pagaidu valdība aicināja palīgā Polijas karaspēku, kurš šajā laikā arī cīnījās pret Padomju Krieviju par savas zemes brīvību. 1920. gada janvārī apvienotie latviešu un poļu spēki atbrīvoja visu Latgales teritoriju. Padomju Krievija ierosināja noslēgt mieru. 1920. gada 11. augustā tika noslēgts miera līgums, ar kuru Padomju Krievija atzina Latvijas neatkarību un uz visiem laikiem atteicās no jebkādām prasībām pret Latvijas teritoriju.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Kādēļ latviešu strēlnieki kļuva par nozīmīgāko padomju varas un lielinieku partijas atbalstu Krievijā? Pamatojiet savu viedokli!
2. Kuram politiskajam grupējumam bija lielākas tiesības runāt latviešu tautas vārdā: lielinieku partijai vai Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei? Pamatojiet savu atbildi ar konkrētiem piemēriem!
3. Kādi bija galvenie iemesli P. Stučkas vadītās Padomju Latvijas sabrukumam:
 - a) pretlieliniecisko spēku pārsvars;
 - b) ārvalstu palīdzība pretlielinieciskajiem spēkiem;
 - c) sarkano latviešu strēlnieku nevēlēšanās cīnīties pret saviem tautiešiem;
 - d) lielinieku terors pret mantīgo šķiru;
 - e) lielinieku agrārā politika;
 - f) lielinieku vārdu nesaskaņa ar darbiem;
 - g) visi minētie iemesli;
 - h) kādi citi iemesli?Pamatojiet savu atbildi!
4. Miniet galvenos iemeslus, kādēļ Latvijas Pagaidu valdība sadarbojās ar vācu okupācijas karaspēku!

5. Padomājiet un mēģiniet pamatot savu viedokli par to, kāds būtu bijis Latvijas turpmākais liktenis, ja Sabiedrotās valstis nebūtu atbalstījušas K. Ulmaņa Pagaidu valdību, bet atzinušas A. Niedras valdību!
6. Izsakiet savu viedokli par pulkveža J. Baloža vadītās Dienvidlatvijas brigādes neiejaukšanos Cēsu kauju gaitā!
7. Kādēļ ģenerālis R. fon der Golcs varēja neizpildīt Strazdumuižas pamiera līguma nosacījumu — visiem vācu brīvprātīgajiem karaspēka formējumiem atstāt Latvijas teritoriju?
8. Ar ko varētu pamatot Sabiedroto valstu piekrišanu formēt Latvijas teritorijā Rietumkrievijas armiju?
9. Kas bija galvenais nosacījums Bermonta karaspēka sakāvē:
 - a) bermontiešu neticība uzvarai;
 - b) Pāvila Bermonta neprasme vadīt kauju operācijas;
 - c) Sabiedroto valstu karakuģu līdzdalība Latvijas armijas cīņā pret bermontiešiem;
 - d) Sabiedroto valstu materiālā palīdzība Latvijas armijai;
 - e) latviešu karavadoņu prasme;
 - f) latviešu karavīru pašai dziedīgā varonība un visas latviešu tautas tieksme pēc neatkarības un brīvības?
 Pamatojiet savu atbildi! Ja jums šķiet, ka iespējami vairāki nosacījumi, tad sarindojiet tos pēc nozīmīguma!
10. Kādi bija galvenie iemesli, kuru dēļ Latvijas bruņotajiem spēkiem bija jāaicina palīgā kaimiņvalstu karaspēks, lai atbrīvotu Latgali no lieliniekiem? Vai Latvijas armija ar 70 tūkstošiem karavīru to nebūtu spējusi?
11. Kādēļ Latvijas valdība Latgales atbrīvošanai aicināja palīgā Poliju, nevis Igauniju, kura jau bija zināma kā uzticams sabiedrotais, vai arī Lietuvu, ar kuru visciešāk saskārās Latgales robežas?
12. Noskaidrojiet, kādas brīvības cīņu epizodes norisējušas jūsu apkaimē, rajonā! Kādas brīvības cīņu piemiņas vietas ir saglabājušās jūsu apkaimē?
13. Noskaidrojiet, kādi brīvības cīņu ievērojamākie dalībnieki un Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri ir nākuši no jūsu apkaimes!
14. Noskaidrojiet, vai jūsu dzimtā ir bijuši brīvības cīņu dalībnieki! Kas jums ir zināms par viņu cīņu gaitām?

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

FRAGMENTS NO LPNP ĀRLIETU NODAJAS VADĪTĀJA VIETNIEKA

A. BERGA VĒSTULES Z. MEIEROVICAM 1918. G. 9. DECEMBRĪ

Jāsaka, ka Tautas Padomei un jaunai valdībai klājas diezgan grūti. .. Vissmagāk tas jūtams zemes apsardzības jautājumā. Jaunā valdība gribētu un varētu organizēt spēkus zemes apsardzībai, bet vācieši to vispirms visādi vilcināja ar nebeidzamām sarunām, pēc tam nedeva ne līdzekļus, ne ieročus. Turpretim vācu pulki bez pretošanās atkāpjas pret lieliniekiem, kuri uzmācas no Krievijas puses. .. Turklāt vācieši šurp ir ielaiduši tādus barus no lieliniekiem, ka visas Rīgas ielas no viņiem mudž, un puslīdz droši var sagaidīt vietējo sacelšanos. Uz laukiem stāvoklis ir ļoti bīstams, visur salasās lielinieku bandas, kas visus terorizē.

FRAGMENTS NO LATVIJAS STRĀDNIĒKU, BEZZEMNIEKU UN STRĒLNIEKU PADOMJU VALDĪBAS MANIFESTA

1918. g. 17. decembrī

Padomju valdība, kuras pastāvīgā rezidence atrodas Rīgā, caur šo pasludina.

1. Visas Latvijas pilsoniskās valdības top atceltas, un visa vara kā centrā, tā uz vietām pāriet uz strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomēm uz padomju II (Valmieras) kongresa lēmuma pamatiem.

2. Bruņotā darba tauta gāz visas agrākās valdības iestādes un uz vietas iznīcina ikkuru šo iestāžu locekli vai aizstāvi, kas labprātīgi nepadodas un neatteicas no savām lomām.

3. Privātīpašuma tiesības uz zemi un muižu inventāru top atceltas ..

4. Privātīpašuma tiesības uz visiem pārējiem ražojamiem līdzekļiem, kā arī tirdzniecības uzņēmumiem, satiksmes līdzekļiem, bankām utt. soli pa solim iznīcināmas, tās šinī nolūkā tūdaļ padodot stingrai strādnieku kontrolei.

**FRAGMENTI NO TAUTAS PADOMES PREZIDIJA ZIŅOJUMA
PAR 1919. G.16. APRĪĻA NOTIKUMIEM**

[Ne agrāk par 1919. g. 10. maiju]

Vācijas valdībai

Tautas padome, paziņodama Vācijas valdībai savu uzskatu, par nožēlošanu ir spiesta aizrādīt, ka 16. aprīļa sazvērestības akts ir izdarīts ar vācu militāro iestāžu aktīvu atbalstu, atbrūņojot latviešu karaspēka daļas, atceļot likumīgi radītus valsts orgānus un viņu rīkojumus, atbalstot Borkovska un Niedras uzurpatoriskās ministrijas, radītas Latvijas demokrātijas apkaršanai. Sedzot un atbalstot Baltijas landesvēra atsevišķu daļu rīcību, vācu militārās iestādes laupa likumīgajai Latvijas valdībai iespēju izpildīt viņai no Tautas padomes uzticētās funkcijas. ..

Tautas padome cer, ka vācu valdība nekavējoši dos vietējai vācu virspavēlniecībai priekšrakstu turpmāk netraucēt Latvijas karaspēku mobilizāciju, kurš varētu laikā pirms vācu karaspēku aiziešanas stāties aizejošo vācu kara pulku vietā Latvijas aizstāvēšanai, lai nesabruktu fronte.

**BARGĀ LIKTEŅA STUNDĀ. FRAGMENTI NO K. ULMAŅA RUNAS
TAUTAS PADOMĒ 1919. GADA 9. OKTOBRĪ**

Latvija šīnī brīdī pārdzīvo savu likteņa stundu. .. Vēl pašos beidzamos brīžos fon der Golcs apgalvoja, ka viņš .. sargājot Latviju un Vāciju no lieliniekiem, .. Tanī pašā laikā, kad tas tika apgalvots, mēs it labi zinājām, un zināja visa pasaule, ka notiek taisni pretējais. .. No tā brīža, kad Golca spēki aizķērās Kurzemē, tie nav karojuši pret lieliniecismu, nav pabalstījuši šo cīņu. Viņi nekad nav bijuši sadursmē ar lielinieku fronti, bet viņi ir vērsuši mūsu uzmanību nost no lielinieku frontes. .. Šie pastāvīgie bandu draudi, kuras karojušas pret mūsu zemi, ir pieņēmušas beidzot reālu veidu. .. Vācijas karaspēks kopā ar viņam pakalpiņiem Bermonta pulkiem ir griezis savus ieročus tieši pret mums. .. Viņi ir pārgājuši uzbrukumā pret Rīgu. Tikai dažas stundas priekš tam pienāca telegramma, parakstīta no palkavnieka Avalova, no

tā paša Avalova, kurš vēl nesen saucās par Bermontu. Viņš Latvijas valdībai pieprasa, lai tā dotu viņam iespēju stāties cīņā pret lieliniekiem, kuri esot jāizdzina no Latvijas apgabaliem. Nenogaidījis nekādu atbildi no mūsu valdības, .. viņš sāka uzbrukumu. Uzbrukums sākās vakar agri no rīta.

UZVAR, KAS CĪNĀS PAR TAISNU UN SVĒTU LIETU. FRAGMENTS NO K. ULMANA RUNAS TAUTAS PADOMĒ 1919. GADA 12. NOVEMBRI

.. Ievērojot to, ar kādām dzelzs un tērauda bruņām ienaidnieks stājās mums pretim, mēs varam tikai atzīmēt, ka mēs esam guvuši panākumus un uzvaru, pateicoties mūsu karaspēka pašaieliedzībai, varonībai un uzpurēšanās spējam, kādas vēsturē vēl nav pieredzētas. Mēs varam tikai atzīmēt, ka visi panākumi un ieguvumi ir ārkārtīgi lieli, un mēs visi varam apvienoties vienā sajūtā, un šī sajūta ir pateicība mūsu kareivjiem. Šis slavenais gājiens vispirmā kārtā bija iespējams tādēļ, ka mūsu kareivji gāja cīņās ar pašaieliedzību, spēcīnāti no ticības un pārliecības, ka viņiem katram skaidrs un gaišs mērķis, ka viņi cīnās par taisnu un svētu lietu.

Mums ir armija, armija stipra un spēcīga, kura pierādījusi savas spējas savā atdzimšanas stundā, jo visas izgājušās nedēļas kaujas par Latvijas atbrīvošanu rādīja visai mūsu tautai, mūsu zemei, visai pasaulei, mūsu draugiem un ienaidniekiem, ko mēs spējam un ko mēs varam, un tas ir tikpat svarīgs un liels ieguvums kā katrs ieguvums kaujas laukā.

Mēs esam reāls spēks, mēs neesam vairs kaut kas, ar kuru nevajaga rēķināties, mēs neesam, par ko varētu teikt, ka to no zemes virsas var noslaucīt. Mēs esam spēks, kas savu uzdevumu veic un savu pienākumu pildīs.

Bet ir vajadzīgs, lai visa Latvijas tauta stāv šais cīņās aiz armijas un ir gatava to pabalstīt ar to, kas cīņas gaitās būs nepieciešams. Ja mēs paliksim vienoti un vienprātīgi, tad nav ne mazāko šaubu, — ko es saku kā ciešu pārliecību, — ka novedīsim šo cīņu līdz neapšaubāmai uzvarai, pēc kā mēs esam cīnījušies un cīnīsimies.

Valstis neuzceļ dažās nedēļās vai dažos mēnešos. Pie šī darba jāstrādā gadiem. Tikai izturība, neatlaidīgs darbs un dzelzs griba ir tas spēks, kas dod mums iespēju pašiem izveidot savu valsti tā, lai viņā labi justos visi viņas pilsoņi, lai tās īpatnējās kultūras vērtības, kuras mūsos glabājas, mēs varētu gaismā celt un citiem dot, lai, atsvabinājušies no svešu apspiedēju jūga, mēs varētu ieiet pārējo kultūras tautu saimē kā viņas pilntiesīgi locekļi.

Kārlis Ulmanis

V NODAĻA

BRĪVĀ LATVIJA

1. SATVERSMES SAPULCES VĒLĒŠANAS

Doma par **Satversmes sapulci** — visas tautas vēlētu pārstāvju saietu, kas būtu tiesīgs lemt par savas zemes un tautas likteni, radās jau 1905. gada revolūcijas laikā, kad aizvien plašāk sāka veidoties ideja par Latvijas patstāvību, autonomiju Krievijas impērijas sastāvā. Pēc monarhijas krišanas 1917. gada pavasarī šī doma — sasaukt Latvijas Satversmes sapulci — guva vēl lielāku atbalstu visplašākajos tautas slāņos, to atbalstīja pat lielinieki, kaut gan — tikai līdz brīdim, kad pēc oktobra apvērsuma tie ieguva varu. Satversmes sapulces sasaukšanai gatavojās LPNP, bet politiskie apstākļi Latvijā — vācu okupācija, kā arī lielinieku pretestība — nedeļa iespēju šo domu īstenot. Tieši šis iemesls — **neiespējamība** sasaukt Satversmes sapulci tieši tad, kad radās vislabākie nosacījumi Latvijai kā brīvas, neatkarīgas valsts nodibināšanai, deva **tiesības** Tautas padomei, kura pārstāvēja galvenos politiskos grupējumus un sabiedriskās organizācijas, **uzņemties atbildību** par tautas likteni, tomēr ar nosacījumu, ka šīs tiesības Tautas padome izmantos tikai līdz tam brīdim, kad radīsies iespēja izveidot visas tautas pārstāvniecību.

1918. gada 17. novembrī, LPNP un DB pārstāvjiem vienojoties par Tautas padomes izveidošanu, tika pieņemts pirmais topošās valsts pamatlikums — Tautas padomes politiskā platforma.

Satversmes sapulces vēlēšanas varēja notikt jau 1919. gada februārī, bet šo ieceri izjauca vispirms Sarkanās armijas un pēc tam Bermonta karaspēka iebrukums.

Satversmes sapulces vēlēšanas notika 1920. gada pavasarī. Tajās piedalījās ap 700 000 balsstiesīgo vēlētāju no visām Latvijas pilsētām un lauku pagastiem, izņemot vairākus pagastus Ziemeļvidzemē, kur līdz robežu jautājuma galīgai izšķiršanai vēl atradās Igaunijas karaspēks, kā arī Ilūkstes apriņķī, kur tā paša iemesla dēļ bija lietuviešu karaspēka vienības. Šajos iecirkņos vēlēšanas notika vēlāk. Samērā liels vēlētāju skaits — ap 85 % no visiem balsstiesīgajiem Latvijas iedzīvotājiem — pierādīja visas tautas vēlmi dzīvot **savā, neatkarīgā valstī**, un šo tautas vēlmi nespēja atturēt lielinieku plaši izvērstā aģitācija pret Satversmes sapulces vēlēšanām, — tauta vairs lieliniekiem neticēja. Lielā mērā vēlētāju atsaucību veicināja Tautas padomes izstrādātais vēlēšanu likums, kuru tā laika politiķi apzīmēja kā vienu no demokrātiskākajiem vēlēšanu likumiem Eiropā. Savus pārstāvjus uz Latvijas Satversmes sapulci izvirzīja 25 politiskās partijas un sabiedriskie grupējumi, no kuriem Satversmes sapulcē vietas ieguva 16.

Satversmes sapulcē bija paredzēti 150 deputāti, bet pēc papildu vēlēšanām tajos apvidos, kuros tās nebija notikušas sakarā ar citu valstu karaspēka klātbūtni, deputātu skaits palielinājās vēl par diviem, tātad pavisam tautas intereses pārstāvēja 152 deputāti, no kuriem tikai viens izrādījās lielinieku piekritējs. Satversmes sapulcē pārstāvētās partijas un grupējumi ieguva šādu vietu skaitu:

LSDSP	— 57
Latviešu zemnieku savienība	— 26
Latgales Zemnieku partija	— 17
Vācu partija	— 6
Demokrātu savienība	— 6
Darba partija	— 6
Latgales Kristīgo zemnieku savienība	— 6
Bezpartejiskā pilsoņu grupa	— 6
Kristīgā nacionālā partija	— 3
Bezzemnieku agrārā savienība	— 3
Krievu pilsoņu grupa	— 4
Ebreju bloks	— 5
Bezpartejiskie zemnieki	— 2
<i>Caire Cion</i> (Cionas jaunekļi)	— 1
Latgales ļaužu partija	— 1
Apvienotās poļu partijas	— 1

Šajā tabulā nav iekļauti papildvēlēšanās ievēlētie deputāti.

Jānis Pliekšāns (Rainis) un Aspazija

Šāda daudzu sīku grupējumu izveidošanās, no vienas puses, pierādīja Latvijas vēlēšanu likuma tiešām demokrātisko raksturu — jebkurš vēlētājs varēja atbalstīt savai pārliecībai vistuvāko politisko virzienu, bet, no otras puses, — politisko spēku sadrumstalotība apgrūtināja Satversmes sapulces darbu. Satversmes sapulcē izveidojās divas galvenās grupas: **kreisā** jeb sociāldemokrātiskā, kas pārstāvēja galvenokārt strādniecību (ne tikai pilsētu, bet arī laukstrādniekus), un **labējā** jeb pilsoniskā, kuru atbalstīja vidējie un turīgie iedzīvotāju slāņi. Vadoties no šāda dalījuma, kreisajiem spēkiem Satversmes sapulcē bija apmēram 40 % balsu, bet labējiem — 60 %.

Satversmes sapulce — pirmais Latvijas Republikas demokrātiski ievēlētais tautas pārstāvniecības orgāns — uz savu pirmo sēdi sanāca 1920. gada 1. maijā Rīgā, bijušajā Bruņniecības namā, kur savas pēdējās sēdes bija noturējusi arī Tautas padome. Vēlākajos gados, kā arī mūsdienās šajā namā darbojas Latvijas Saeima. Satversmes sapulci atklāja Tautas padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste, paziņodams, ka ar šo brīdi Tautas padome savu darbību izbeidz. Tūlīt pēc tam notika Satversmes sapulces prezidenta vēlēšanas. Šim amatam tika izvirzīti divi kandidāti: LSDSP ieteica J. Pliekšānu (Raini), bet Latviešu

zemnieku savienība — J. Čaksti. Ar ievērojamu balsu pārsvaru par Satversmes sapulces prezidentu un līdz ar to par valsts galvu kļuva *Jānis Čakste*. Kā rādīja balsošanas rezultāti, tad Raini neatbalstīja pat daudzi viņa partijas biedri, gluži pareizi uzskatot, ka šajā amatā jābūt cilvēkam ar plašām juridiskajām, saimnieciskajām un politiskajām zināšanām, kā arī ar organizatoriskā darba pieredzi.

2. LATVIJAS CEĻŠ UZ VALSTISKUMA STARPTAUTISKO ATZĪŠANU

Neviena valsts pasaulē nevar pastāvēt, ja to par tādu nav atzinušas citas valstis. Tam ir vairāki iemesli, no kuriem galvenais — starpvalstu saimnieciskās attiecības: jebkura valsts ir ieinteresēta savstarpējā preču un kapitāla apmaiņā. Tomēr pilnvērtīgi šādi ekonomiskie pasākumi ir iespējami tikai tādā gadījumā, ja partnera valsts ir **pilnīgi patstāvīga**, neatkarīga no kādas citas valsts diktāta (diktāts — prasība pēc bezierunu paklausības). Bez tam nepietiek tikai ar to, ka kāda tauta paziņo, ka no dotā brīža tā uzsāk savas valsts veidošanu, bet ir jāpie-rāda, ka šī jaunizveidotā valsts **spēj būt patstāvīga** savā poli-tiskajā, saimnieciskajā un kultūras dzīvē, kā arī spēj šo patstāvību nodrošināt un aizsargāt.

Starptautiskajās attiecībās pastāv divi valstiskuma atzīšanas veidi: *de facto* — atzinums, ka dotajā brīdī kāda valsts tiešām pastāv, un *de iure* — atzinums, ka šī valsts atbilstoši visām starptautiskajām tiesībām ir izveidota likumīgi un tiesīga pastāvēt kā līdzvērtīga citām valstīm, tādēļ arī katrai jaunai valstij ļoti svarīgi ir panākt tās starptautisko atzīšanu *de iure*.

Kā zināms, latviešu tautas vēlēšanos veidot savu valsti jau 1918. gada 23. oktobrī bija atbalstījis Anglijas ārlietu ministrs A. Balfūrs, atzīdams nacionālo padomi par vienīgo topošās valsts interešu pārstāvi. 1918. gada 11. novembrī šis atbalsts tika izteikts arī rakstiski Anglijas valdības vārdā, līdz ar to *de facto* tika atzīta Latvijas valsts veidošanās. Tāpat arī Vācijas valdības pilnvarotais pārstāvis A. Vinnigs 1918. gada 26. novembrī savas valdības vārdā atzina Latvijas valsts pastāvēšanu. Latvijas valstisko neatkarību no Krievijas 1918. gada 22. decembrī atzina pat Padomju Krievijas valdība. Kaut arī šajā gadījumā tika atzīta vienīgi P. Stučkas vadītā Padomju

Latvija, tomēr, un tas ir ļoti būtiski, — **Krievija bija piekritusi, ka Latvija var pastāvēt kā neatkarīga valsts.**

Tomēr ne vācu, ne krievu parakstītie dokumenti tajā laikā nevarēja būt par pamatu Latvijas valstiskās neatkarības likumīgai, tiesiskai starptautiskai atzīšanai, jo abām šīm bijušajām lielvalstīm, kas bija kara un revolūciju satricinātas, pašām vēl nebija zināms savs turpmākais liktenis, — to, īpaši attiecībā uz Vāciju, vajadzēja noteikt starptautiskajai Parīzes miera konferencei, kuru bija paredzēts sasaukt 1919. gada 18. janvārī.

Parīzes Miera konferencē piedalījās visas tās valstis, kas bija tieši piedalījušās karadarbībā vai arī atbalstījušās Antantes valstis 1. pasaules kara gados. Vienīgi Padomju Krievija netika šajā konferencē pieaicināta, jo bija pretēji Sabiedroto valstu gribai noslēgusi mieru ar Vāciju (Brestļitovskas miera līgums) un no kara izstājusies, bez tam — neviena no pasaules valstīm neatzina Krievijā valdošo padomju varu par likumīgu, tas ir — par tādu, kas pauž visas tautas gribu, uzskatīdamas, ka likumīgā vara Krievijā varētu būt vēl aizvien vai nu lielinieku padzītā Satversmes sapulce, vai arī atjaunota monarhija. Parīzes miera konferences uzdevums bija ne tikai miera noslēgšana starp karojošajām pusēm, bet arī pasaules politiskās kartes izmaiņšana, jo sakarā ar Vācijas un tās sabiedroto sakāvi, kā arī ar Krievijas impērijas sabrukumu bija izveidojušās daudzas jaunas valstis, kuru tautas līdz šim bija iekļautas Vācijas, Austroungārijas, Turcijas vai Krievijas sastāvā. Bez tam jau Parīzes miera konferencē bija paredzēts izveidot īpašu starptautisku organizāciju — Tautu Savienību, kuras pamatuzdevums būtu rūpēties par jaunu karu novēršanu.

Latvijas Pagaidu valdības Ārlietu ministrijas darbinieki ar Z. Meierovicu priekšgalā jau pirms Parīzes miera konferences sanāksšanas rosīgi darbojās ārvalstīs, lai pievērstu šo zemju valdību un sabiedrības uzmanību Latvijai, tās neatkarības centieniem. Tika veikts plašs izskaidrošanas darbs, lai Rietumvalstīs spētu saprast, kas īsti ir Latvija, kādēļ tā cenšas atdalīties no Krievijas. Gatavojoties Parīzes miera konferencei, šis darbs tika pastiprināts, izveidojot jaunus informācijas birojus, kuros aktīvi piedalījās ārzemēs dzīvojošie latvieši.

Kaut gan Rietumvalstīs vēl aizvien cerēja uz bijušās Krievijas atjaunošanos un līdz ar to Latvijai nebija tikpat kā

nekādu izredžu uz savas neatkarības starptautisku atzīšanu, Tautas padome tomēr nolēma sūtīt uz Parīzi savus pārstāvjus. Par delegācijas vadītāju izraudzīja J. Čaksti, par viņa vietnieku — ārlietu ministru Z. Meierovicu. 1919. gada janvāra sākumā Latvijas delegācija ieradās Parīzē un uzsāka aktīvu darbību, lai panāktu tikšanos ar Sabiedroto valstu vadītājiem, kā arī citiem diplomātiskajiem darbiniekiem.

1919. gada pavasarī Latvijas delegācijas darbība guva pirmos panākumus: Parīzes miera konferencē 6. maijā sāka darbību īpaša Baltijas lietu komisija. 10. jūnijā Parīzes miera konferences Baltijas komisija beidzot pieņēma Latvijas delegāciju. Z. Meierovics iesniedza komisijai memorandu par Latviju, kurā tika pamatota Latvijas patstāvības ideja, ar kuru jau bija iepazīstinātas Sabiedroto valstu delegācijas, kā arī īpašu deklarāciju (paziņojumu), kuras pirmajos punktos bija sacīts:

1. Mēs prasām suverēnās, neatkarīgās un nedalāmās Latvijas valsts atzīšanu.

2. Lai nodrošinātu Latvijas interešu aizstāvniecību, mēs prasām Latvijas uzņemšanu Tautu Savienībā ar visām tiesībām, kuras piešķirtas Tautu Savienības loceklim.

Kaut arī daudzi Sabiedroto valstu politiskie darbinieki bija izteikuši savu labvēlību Latvijai, Baltijas komisija prasību **no-raidīja**. Tam bija vairāki iemesli: Latvijā vēl norisēja kara darbība, un neviens nevarēja pateikt, vai jaunā valsts savu neatkarību spēs nosargāt. Liela nozīme Latvijas delegācijas neveiksmē bija arī bijušo cariskās Krievijas diplomātu un citu politisko darbinieku, kuri pēc lielinieku apvērsuma bija palikuši Rietumos, pretdarbībai attiecībā uz Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarības centieniem. Šiem Krievijas diplomātiem bija plaši sakari ar Rietumvalstu politiķiem un valstu vadītājiem, kā arī lieli naudas līdzekļi, kas deva viņiem iespēju aktīvi darboties “vienotās, nedalāmās Krievijas” interešu aizstāvēšanā. Rietumu valstis, sevišķi Francija, Krievijas saimnieciskajā attīstībā pirmskara gados bija ieguldījušas ļoti lielus naudas līdzekļus, tādēļ šīs zemes arī bija ieinteresētas cariskās Krievijas vai vismaz demokrātiskās Krievijas atjaunošanā un atbalstīja šo “vienotās, nedalāmās Krievijas” ideju.

Pēc bermontiešu sakāves un Latgales atbrīvošanas no lielinieku karaspēka Latvijas valdība no jauna centās panākt

starptautisko atzišanu no Sabiedrotajām valstīm, kas pēc Parīzes miera konferences darbības izbeigšanas (1920. gada 21. janvārī) bija izveidojušas Versaļas miera līguma izpildes kontrolei tā saukto Antantes Augstāko padomi. Tieši šajā, konferences pēdējā dienā — 21. janvārī — Z. Meierovics iesniedza Antantes Augstākajai padomei atkārtotu pieprasījumu atzīt Latvijas neatkarību un tas atkārtoti tika noraidīts. Tad Ārlietu ministrija izvēlējās citu ceļu. 14. maijā Latvijas valdība iesniedza lūgumu Tautu Savienībā, lai šī starptautiskā organizācija uzņemtu to kā neatkarīgu valsti tās sastāvā. Tautu Savienības pilnsapulcei vajadzēja notikt tikai 1920. gada novembrī. Šajā laikā Latvija jau bija ievērojami nostiprinājusi savu valstiskumu: darbojās likumīga, visas tautas brīvi ievēlēta Satversmes sapulce, noslēgti līgumi ar Vāciju un Padomju Krieviju, uzsākts tautas saimniecības atjaunošanas darbs. Latvijas bruņotie spēki bija izveidojušies par drošu neatkarības aizstāvi. Tomēr — atkal neveiksme! ASV prezidents Vudro Vilsons, kas bija visā pasaulē kļuvis populārs ar saviem centieniem veicināt nāciju pašnoteikšanās tiesības, nekad nebija domājis šīs tiesības piemērot Baltijas un citām bijušās cariskās Krievijas teritorijā iekļautajām tautām. Vudro Vilsons bija paudis uzskatu, ka krievu tauta pārvarēšot pašreizējo anarhiju un ka atjaunotā, brīvā un apvienotā Krievija atkal ieņemšot vienu no vadošajām vietām pasaulē. Tādēļ Savienotās Valstis arī visu laiku atsakoties atzīt Baltijas valstu neatkarību no Krievijas. Arī citas lielvalstis, sekojot ASV prezidenta viedoklim, izteica domu, ka Latvijas neatkarība vēl aizvien nav pilnīgi nodrošināta, kā arī šī valsts ne ar ko vēl neesot pierādījusi, ka spēsot patstāvīgi saimniekot. Īpaši pret Latvijas neatkarības atzišanu uzstājās Francijas valdība.

Tomēr arī šī neveiksme neapturēja Latvijas ārlietu ministru, kaut arī liela Latvijas sabiedrības daļa, ieskaitot sociāldemokrātisko partiju, vairs neticēja iespējai, ka kāda no lielvalstīm kādreiz būs ar mieru atzīt, ka Latvija tomēr ir brīva, patstāvīga valsts, spējīga pati veidot savu likteni. Pēc Tautu Savienības sēdes Z. Meierovics devās uz Itāliju, Franciju un Angliju, lai personiski tiktos ar šo valstu vadītājiem. Šajā laikā bija notikušas izmaiņas Francijas, kā arī citu Sabiedroto valstu

attieksmē pret Krieviju. Sarkanā armija bija sakāvusi pēdējo "baltgvardu" karaspēku — ģenerāļa Vrangaļa vadītos pretliecinieciskos spēkus — un līdz ar to Sabiedrotajiem zuda cerības uz bijušās Krievijas atjaunošanos.

1921. gada 22. janvārī Parīzē sanāca Antantes Augstākā padome, kurā piedalījās Anglijas, Francijas, Itālijas, Beļģijas un Japānas valstu vadītāji, lai pārrunātu kārtējos, ar Versaļas un citu miera līgumu saistītos jautājumus. 26. janvārī bija paredzēts izskatīt Baltijas valstu iesniegumus. Šo sēdi vadīja Francijas premjerministrs *Aristids Briāns*. Viņš arī pirmais izteica priekšlikumu atzīt Baltijas valstu neatkarību, norādot, ka pretējā gadījumā iespējama lielniecisma izplatība ārpus Padomju Krievijas, kas savukārt apdraudētu mieru un drošību visā Eiropā. Nākamais izteicās Anglijas ārlietu ministrs *Džordžs Kerzons*, pauzdams domu, ka vēl būtu par agru atzīt šo valstu patstāvību, jo vēl nevarot zināt, kas notikšot nākotnē. Dž. Kerzonu atspēkoja Itālijas ārlietu ministrs grāfs *Karlo Sforca*, kurš, starp citu, teicis, ka, ja jau Krievija, noslēgdama miera līgumu ar Latviju, ir atzinusi to par neatkarīgu, pilntiesīgu valsti, tad Sabiedrotajiem nevajagot būt "krieviskākiem kā paši krievi". Savukārt Anglijas premjerministrs *Loids Džordžs*, neievērojot sava ārlietu ministra viedokli, vienkārši pateicis: "Es esmu dzirdējis divas pretējas argumentācijas (argumentācija — pierādījums, pamatojums). Es pievienojos grāfam Sforcam". Ar šo Anglijas valdības vadītāja teicienu arī tika izšķirts Latvijas liktenis. Antantes Augstākā padome atzina Latvijas valsts neatkarību *de iure*. Jau tajā pašā dienā Latvijas valdību apsveica un izteica arī savu Latvijas *de iure* atzīšanu Somijas un Polijas valdības. 28. janvāris, kad Latvijas valdība saņēma oficiālu Antantes Augstākās padomes lēmumu, kļuva par visas tautas svētku dienu.

Neilgā laikā Latviju kā patstāvīgu, neatkarīgu valsti cita pēc citas atzina arī pārējās pasaules valstis. Viena no pēdējām to izdarīja ASV — tikai 1922. gada 28. jūlijā. Latvija, pateicoties ne tikai visas tautas varonībai un izturībai, bet arī savu valstsvīru, īpaši J. Čakstes un Z. Meierovica neatlaidīgajam darbam un starptautiskās diplomātijas mācai, bija kļuvusi pirmo reizi savas pastāvēšanas laikā no svešu varu apspiestas

Ziemeļaustrumeiropa (1921—1938)

teritorijas par brīvu valsti citu brīvo valstu saimē: **1921. gada 22. septembrī** Latvija tika uzņemta Tautu Savienībā kā pilntiesīga tās locekle.

3. AGRĀRĀ REFORMA — LATVIJAS ZEMNIEKU ILGU PIEPILDĪJUMS

Kaut arī Satversmes sapulces pamatuzdevums bija Latvijas Satversmes izstrādāšana, kas būtu jaunās valsts tiesiskuma un demokrātijas pamats, visi tautas pārstāvji bija vienisprātis, ka vissteidzamākais uzdevums ir agrārā reforma, tas ir — zemes jautājuma nokārtošana. Gadu simteņiem latvieši paši savā sentēvu zemē bija atradušies svešzemju kungu kalpībā un tikai 19. gadsimta otrajā pusē ar pārcilvēcisku, neatlaidīgu darbu ieguvuši līdzekļus, sākuši atpirkt no vācu baroniem pašu iekoptos tīrumus, pašu celtās ēkas. Šo brīvo zemnieku, savas zemes saimnieku skaits pieauga ar katru gadu, tomēr daudzkārt lielāks bija to latviešu zemnieku skaits, kuri vēl aizvien bija tikai savu saimniecību nomnieki, kuri bija spiesti maksāt baroniem renti par tiesībām dzīvot uz savas zemes un kurus muižnieks varēja izlikt no mājām. Bet vēl vairāk bija to cilvēku, kuriem vispār nebija zemes. Un tajā pašā laikā pirms 1. pasaules kara sākuma dažiem simtiem muižnieku piederēja gandrīz puse no visas lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Tādēļ arī Latvijas politiskie un sabiedriskie darbinieki saprata, ka visas tautas uzticību varēs gūt tikai tādi valsts varas īstenotāji, kuri būs spējīgi atrisināt jautājumu par to, kam piederēs zeme. Kā zināms, to mēģināja vispirms atrisināt lielinieki, konfiscēdami baronu muižas, tomēr — bezzemnieku sapnis iegūt savu zemes stūrīti — netika īstenots, līdz ar to lielinieki īsā laikā zaudēja tautas uzticību. Tāpēc jaunajai demokrātiskās Latvijas valdībai bija jāpilda brīvības cīņu laikā dotie solījumi par zemes piešķiršanu latviešu bezzemniekiem. Līdz Satversmes sapulces sanāksšanai valsts jau bija pārņēmusi savā pārziņā gandrīz 600 muižas, vairāk nekā 900 tā saukto pusmuižu (pusmuiža ir nelieli kādai muižai piederīgi zemes gabali, kas atrodas atsevišķi no dotās muižas, parasti ar kādu noteiktu ražošanas nozari), kā arī luterāņu baznīcas īpašumus. Latvijas valsts pārziņā pārņemto muižu zemes tūlīt tika izdotas pagaidu nomā tiem bezzemniekiem, kuri bija spējīgi tās apstrādāt. Atsevišķus muižu zemju gabalus iznomāja arī saimniekiem, kuru īpašumi robežojās ar šīm muižu zemēm. Šādu pagaidu nomnieku skaits pārsniedza 16 tūkstošus. Tik steidzīga muižu zemju pagaidu iznomāšana bija nepieciešama, lai sekmīgāk atjaunotos kara laikā sagrautā lauksaimniecība.

Dzīve zemniecās 20. gadu sākumā

Pilnīgai zemes reformas īstenošanai Satversmes sapulce jau pirmajās darbības dienās izveidoja īpašu komisiju, kurā bija 40 visu politisko partiju pārstāvji. Starp pilsonisko un sociāldemokrātisko partiju pārstāvjiem vairākos jautājumos izvērsās domstarpības, īpaši par to, vai bijušajiem muižu īpašniekiem ir jāizmaksā atlīdzība. Asi strīdi partiju starpā bija arī par to, cik lielu zemes platību piešķirt vienai jaunsaimniecībai un vai bijušajiem muižniekiem atstāt kādu daļu no viņu kādreizējiem īpašumiem, un, ja atstāt, tad — cik daudz. Šie, kā arī citi, mazāk nozīmīgi jautājumi bieži izraisīja strīdus starp komisijas locekļiem, tomēr visi saprata, ka no agrārās reformas sekmīga risinājuma ir atkarīga Latvijas nākotne. Tādēļ, vienai un otrai pusei saprātīgi piekāpjoties, līdz 1920. gada augusta beigām agrārreformas likuma pamatprincipi bija izstrādāti.

Trīs gadus vēlāk — 1923. gada 23. aprīlī tika izdots likums par piešķirtās zemes nodošanu lietotāja privātīpašumā. Ar šo likumu valsts zemes fondā tika ieskaitītas arī visas, kā privāto, tā valsts muižu zemes un meži, mācītājmuižu zemes, kā arī bijušo Krievijas banku un dažādu sabiedrību iepirktās zemes. Bijušajiem muižu īpašniekiem atsavināja arī daļu no mājlopiem un lauksaimniecības inventāra, ko saņēma tie jaunsaimnieki,

kam to nebija. Agrārlikums noteica, ka bijušajiem muižu īpašniekiem atstājama tā sauktā “neatsavināmā daļa”, kas bija paredzēta no 45 līdz 100 hektāriem, bet pamatā lielākā daļa nepārsniedza 50—60 hektārus. Šo zemi varēja paturēt tikai tie muižnieki, kuri **nebija cīnījušies pret Latvijas neatkarību**. Arī no bijušo lielo mācītājmuižu zemēm draudžu mācītāju vajadzībām tika atstātas 50 ha lielas platības.

Daļa no valsts zemes fonda tika izmantota, ierīkojot tā sauktās “valsts muižas”, kas bija paredzētas galvenokārt kā paraugsaimniecības, kurās tiktu izmēģināti labākie saimniekošanas paņēmieni. Tāpat arī daļa no zemes fonda tika nodota dažādu lauksaimniecības biedrību, kā arī lauksaimniecības skolu vajadzībām. Tā tomēr bija tikai neliela daļa no visas zemes fondā ieskaitītās zemes kopplatības.

Lai arī agrārreforma paredzēja tiesības katram Latvijas pilsonim pieprasīt un arī saņemt zemi, likuma veidotāji izprata, ka zemes piešķiršana būs ilgstošs process, ka šo darbu nevarēs veikt dažu gadu laikā, tādēļ visi zemes pieprasītāji tika iedalīti vairākās kategorijās.

Pirmajā kategorijā ieskaitīja konkrētā pagasta bezzemniekus — Lāčplēša Kara ordeņa kavalierus, kara invalidus un atbrīvošanas karā kritušo karavīru ģimenes locekļus. Šīs kategorijas cilvēkiem bija tiesības pirmajiem saņemt zemi.

Otrajā kategorijā ieskaitīti tie, kuri bija atbilstoši pirmajai kategorijai, bet dzīvoja citā pagastā. Zemi saņēma arī brīvības cīņu dalībnieki, kā arī latviešu strēlnieku bataljonos (pulkos) kritušo karavīru piederīgie un strēlnieki — invalīdi.

Trešajā kategorijā — visi pārējie vietējie pagastu bezzemnieki.

Ceturtajā kategorijā — citu pagastu iedzīvotāji (ārpagastnieki), kam ir savs lauksaimniecības inventārs.

Piektajā kategorijā — visi pārējie zemes pieprasītāji bez lauksaimniecības inventāra.

Likums noteica arī, ka nedrīkst apvienot vienas personas īpašumā vairāk par 50 hektāriem, bez tam tiem cilvēkiem, kas sev iedalīto zemi bija pārdevuši, nebija tiesības turpmākos 10 gados iegūt no jauna valsts fonda zemi bez valdības atļaujas. Šādi pasākumi tika paredzēti likumā galvenokārt tādēļ, lai novērstu negodīgu tirgošanos ar zemi, kā arī lai saglabātu pēc iespējas vairāk tieši 20—22 ha lielas saimniecības, kas tajā

laikā Latvijai bija ekonomiski visizdevīgākās, jo, sadalot valsts zemes fondu, varēja apmierināt lielāko daļu bezzemnieku, kuri vēlējās iegūt savas saimniecības, bet, iedalot zemi mazākās platībās — ap 10 ha —, būtu radītas saimniecības, kuras spētu apgādāt tikai pašas sevi.

Latvijas Satversmes sapulces izstrādāto un turpmākajos gados īstenoto agrārlikumu ļoti atzinīgi vērtēja daudzu ārvalstu lauksaimniecības speciālisti un saimnieciskie darbinieki. Pašai Latvijas tautai šā likuma īstenošana nozīmēja tās senseno ilgu pēc “sava kaktiņa, sava stūrīša zemes” piepildīšanos. 20 Latvijas valsts neatkarības gados ap 150 tūkstošiem ģimeņu, bijušo bezzemnieku, bija kļuvušas par savas zemes saimniekiem. Agrārreformai bija ne tikai liela saimnieciskā nozīme, bet arī, un tas varbūt bija vēl nozīmīgāk, — politiskā nozīme. Kā zināms, lielinieku aģitatori galvenokārt vērsās pie bezzemniekiem, lai noskaņotu tos pret tā dēvētajiem “buržuiem un kulakiem” — zemes īpašniekiem. Līdz ar agrārreformas īstenošanu lielinieki zaudēja lielāko daļu savu līdzšinējo atbalstītāju. Latvijas tauta, kas, lielinieku jau vienreiz piekrāpta, bija no komunisma mācībām novērsusies, tagad tās galīgi noraidīja. Brīvajā Latvijā varēja sākties spraigs darbs valsts saimnieciskās dzīves pilnveidošanā.

4. TAUTAS SAIMNIECĪBAS ATJAUNOŠANA

Pirmais pasaules karš Latvijai bija radījis ārkārtīgi lielus zaudējumus. Latvijas teritorijā karadarbība, ieskaitot pasaules karam sekojošās brīvības cīņas, bija ilgusi gandrīz piecus gadus. Mūsu zemi bija plosījuši gan vācu, gan krievu artilērijas lādiņi, mīnas un bumbas. Lielu daļu kādreizējo tīrumu izvagojušas tranšejas, kā milzu zirnekļu tīkli tos klāja dzeloņdrāšu aizžogojumi. Simtiem tūkstoši cilvēku atstājuši savas mājvietas, desmitiem tūkstoši saimniecību palikušas bez ēkām. Arī pilsētām kara postījumi nebija gājuši garām — klusēja fabrikas un rūpnīcas, kuru iekārtas tika izvestas uz Krieviju. Rīgā, Jelgavā un citās pilsētās daudzu ēku vietā palikušas tikai drupas. Dažas mazpilsētas, kā, piemēram, Ilūkste un Grīva, bija pilnīgi nopostītas.

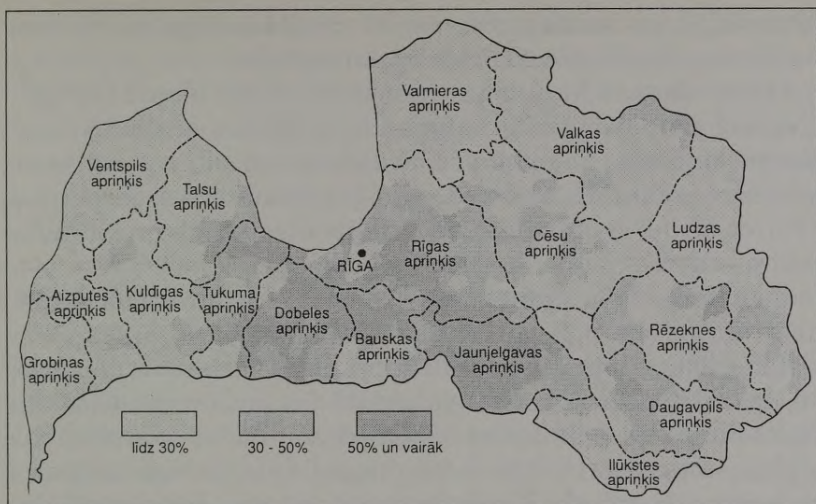
Latvijas teritorija pirms kara bija sadalīta 500 pagastos, no kuriem karadarbība norisēja 251 pagastā, tas ir, vairāk nekā 50 % no visas Latvijas teritorijas.

5—10 % no visu saimniecību ēku kopskaita zaudēja 71 pagasts,		
10—20 %	—	44
20—30 %	—	18
30—40 %	—	15
40—50 %	—	12
50—60 %	—	14
60—80 %	—	14
80 un vairāk %	—	7

Pēdējā grupā, kur, varētu teikt, nebija palikusi neskarta neviena saimniecību ēka, ietilpa Lielvārdes pagasts, kurā nopostīti bija 98 % ēku, Daugmales — 95 %, Skrīveru — 88,5 %, Olaines un Mārupes — 87 %, Doles — 80,9 % un Sēlpils — 80,8 % ēku.

Ievērojami bija samazinājies mājlopu skaits. Liellopu bija kļuvis mazāk par 20 %, bet zirgu, bez kuriem toreiz nebija iespējama lauksaimniecība, par 25 % mazāk nekā pirms kara. Atmatā palikuši, gadiem neapstrādāti, krūmiem aizauguši, tranšējām un dzeloņstieplēm klāti bija vairāk nekā pusmiljona hektāru aramzemes, kas sastādīja ap 29—30 % no visas Latvijas lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Tomēr tautas spēks bija palicis nesalauzts. Tāpat kā pirms gadsimtiem, kad latviešu zemi postīja sveši karapulki, latviešu zemnieks, pārejot kara vētrām, no jauna cēla savas sētas un no jauna atmatā palikušo zemi pārvērta auglīgās druvās. Arī tagad, neskatoties ne uz kādām grūtībām, sākās izpostītās saimniecības atjaunošana. Un šoreiz zemes atjaunošanas darbs tika veikts ar daudzkārt lielāku darba prieku, jo tagad katrs strādāja **savai** tautai un **pats sev**.

Jau pirmo piecu pēckara gadu laikā tika atjaunotas vai no jauna uzceltas 21 322 karā nopostītās ēkas, kā arī 39 040 saimniecības ēkas bija uzcēluši jaunsaimnieki, bet līdz 1937. gadam jauncelto ēku skaits bija sasniedzis apmēram 450 tūkstošus. Palielinājās arī aramzemes platības: tika iekoptas ne tikai kara laikā radušās atmatas, bet arī tūkstošiem hektāru agrāko muižnieku neizmantoto zemju, no kurām liela daļa tika uzskatīta par lauksaimniecībai nederīgu, kā, piemēram, purvainās vietas.

Atmatas lauki 1920. gadā

Lielu palīdzību zemes atjaunotājiem sniedza Latvijas valdība. Jaunsaimniecības pirmos piecus gadus tika atbrīvotas no nodokļu maksāšanas, bankas izsniedza aizdevumus ar ilggadēju atmaksas termiņu un nelieliem procentiem saimniecību ēku būvēšanai un inventāra iegādei. No valsts mežiem tika izsniegti būvkoki par pazeminātu cenu. Karadarbībā nopostītās saimniecības saņēma tādus pašus atvieglinājumus kā jaunsaimecības. No Krievijas mājup atgriezās lielākā daļa bēgļu gaitās izklidināto zemkopju, atgriezās daudzi tūkstoši bijušo strēlnieku. Visi šie cilvēki papildināja zemes atjaunotāju rindas. Jaunā Latvijas valsts, kuras vārdu vēl pirms dažiem gadiem pasaulē reti kāds bija dzirdējis, aizvien vairāk sāka tuvoties Eiropas attīstītāko, turīgāko valstu dzīves līmenim, un Latvijas vārds aizvien biežāk tika minēts pasaulē kā piemērs, kā apliecinājums tam, ko spēj veikt brīva tauta brīvā zemē.

5. SAIMNIECISKAIS UZPLAUKUMS

Laika posmā no 1920. līdz 1940. gadam, tas ir — tikai 20 gadu laikā, Latvijas Republika, pateicoties tās vadītāju pārdomātai valsts saimniecības vadīšanai un, galvenais, visas tautas centieniem, bija ierindojusies pirmajās vietās Eiropā

visdažādākajās saimnieciskajās, kā arī citās jomās, piemēram, sociālajā nodrošināšanā, kultūrā un izglītībā.

Agrārreformas likuma izstrādāšanas laikā, kā arī tās īstenošanas pirmajos gados Latvijas neatkarības pretinieki sludināja, ka muižu lielsaimniecību sadalīšana sīkās vienībās iznīcināšot lauksaimniecību, jo nelielās saimniecības spēšot tikai uzturēt pašus saimniekus, bet nebūšot iespējams ražot lauksaimniecības produkciju tirgus vajadzībām. Tomēr dzīve pierādīja pretējo: lielsaimniecības — muižas, kuru aramzemes platība reizēm bija pat vairāki tūkstoši hektāru, — prasa atsevišķām lauksaimniecības kultūrām lielas vienlaidu platības, lai nodrošinātu to vienlaicīgu apstrādāšanu un lietderīgāku lauksaimniecības tehnikas izmantošanu. Šādas saimniecības ir piemērotas tikai tādās vietās, kurās ir viendabīgas augsnes un neizteikts reljefs. Kā zināms, Latvijā nav šādu apstākļu, izņemot varbūt Zemgales līdzenumu. Visā pārējā Latvijas teritorijā, īpaši Vidzemē un Latgalē, šādus vienlaidu laukus nav iespējams izveidot tā, lai tie spētu dot atbilstošu ražību, jo pat dažu desmitu hektāru lielās platībās var sastapt dažādus augšņu tipus. Savukārt neliela saimniecība, ievērojot augsnes un reljefa īpatnības, var izraudzīties tādu lauksaimnieciskās ražošanas nozari, kas dotajiem apstākļiem ir vispiemērotākā. Vislabākais pierādījums šim viedoklim bija tas, ka pirmskara gados Latvijai nepietika maizes labības un to vajadzēja ievest papildus no Krievijas, kaut arī muižas bija nodrošinātas ar tā laika labāko lauksaimniecības tehniku, sēklas materiālu un muižās strādāja kvalificēti agronomi. Savukārt pēc zemes reformas, kad muižu lielsaimniecības tika likvidētas un Latvijas teritorijā izveidojās galvenokārt 10—50 ha lielas saimniecības, dažu gadu laikā bija iespējams ne tikai atjaunot karā sagrauto saimniecību, bet arī drīzā laikā nodrošināt visus valsts iedzīvotājus ar savu maizes labību. 1934. un 1935. gadā Latvija jau **eksportēja** (izveda) uz ārzemēm 87 tūkstošus tonnu rudzu un ap 30 tūkstoši tonnu kviešu. Un tas ir tikai viens neliels piemērs Latvijas saimnieciskajam uzplaukumam.

Lai sekmīgi attīstītu lauksaimniecību, bija nepieciešams ieviest tieši Latvijas apstākļiem vispiemērotākās graudaugu, tehnisko kultūru un mājlopu šķirnes. Ar šiem jautājumiem

nodarbojās galvenokārt lauksaimniecības un lopkopības biedrības, kā arī valsts paraugsaimniecības jeb “valsts muižas”. Šķirņu izkopšanas darbs Latvijā bija ļoti veiksmīgs, īpaši lopkopībā. Govslopu šķirne “Latvijas brūnā” vēl mūsdienās ir Latvijas apstākļiem vispiemērotākā šķirne. Latvijas Republikas lauksaimniecības uzplaukumu vislabāk raksturo salīdzinājums ar citu Eiropas valstu rādītājiem.

Mājlopu skaits uz katriem 100 iedzīvotājiem 1935. gadā

Zirgi	Liellopi	Cūkas
1. Lietuvā — 22,8	1. Dānijā — 88,6	1. Dānijā — 100,3
2. Latvijā — 19,3	2. Latvijā — 61,3	2. Lietuvā — 49,0
3. Igaunijā — 18,6	3. Igaunijā — 60,7	3. Latvijā — 35,5
4. Dānijā — 14,1	4. Somijā — 51,2	4. Vācijā — 35,2

Pārtikas vielu patēriņš uz vienu iedzīvotāju gadā

Gaļa un gaļas produkti	Piens un piena produkti
1. Latvijā — 85 kg	1. Latvijā — 566 litri
2. Anglijā — 64 kg	2. Šveicē — 509 litri
3. ASV — 62 kg	3. Dānijā — 417 litri
4. Dānijā — 57 kg	4. Anglijā — 403 litri

Laikā no 1921. līdz 1934. gadam Latvija bija eksportējusi sviestu par 372,3 miljoniem latu, kas sastādīja ap 21,6 % no visu eksportēto preču vērtības.

Ne tik labi sasniegumi kā lopkopībā bija graudkopībā, jo Latvijā, izņemot Zemgales līdzenumu, pārsvarā ir mazauglīgas augsnes. Tomēr, salīdzinot graudaugu ražību Latvijā ar citām valstīm, Latvija ierindojās apmēram Eiropas valstu vidū, bet, rēķinot graudaugu (kviešu, rudzu, miežu un auzu) kopražu uz 100 iedzīvotājiem, Latvija ieņēma trešo vietu starp pārējām Eiropas zemēm aiz Dānijas un Lietuvas.

Šie skaitļi norāda, ka Latvija piederēja pie tām Eiropas valstīm, kas pašas spēj vislabāk nodrošināt savu tautu ar pārtikas produktiem. Latvijas nodrošinātība ar maizes labību un citām lauksaimniecības kultūrām, neraugoties uz samērā zemo ražību, izskaidrojama galvenokārt ar zemes lietderīgu

Eksportam sagatavotie kokmateriāli

izmantošanu, kā arī ar aramzemes platību palielināšanos agrārreformas rezultātā. 1939. gadā aramzeme aizņēma ap 1/3 no visas Latvijas zemes kopplatības.

Tāpat kā lauksaimniecība, kara gados bija sagrauta arī Latvijas rūpniecība. Kaut arī šeit nebija tādu tiešo postījumu kā lauku apvidos, fabriku un rūpnīcu ēkas ar maz izņēmumiem bija saglabājušās, tomēr — tās bija tikai tukšas ēkas, jo visas mašīnas un iekārtas tika evakuētas uz Krieviju un rūpnīcu iekārtām līdzī aizbraukuši arī lielākā daļa strādnieku. Izņēmums bija Liepāja un dažas citas Kurzemes pilsētas, kur 1915. gadā vācu karaspēks ienāca vēl pirms rūpniecības evakuācijas sākuma. Galvenie rūpniecības preču ražotāji pirmajos pēckara gados bija lauku un mazpilsētu amatnieki, kā arī nelielas darbnīcas. Latvija tā arī nekad vairs nekļuva par rūpniecisku zemi, kā tas bija veidojies pirmskara cariskajā Krievijā, kad visa Latvijas rūpniecība tika balstīta galvenokārt uz ievestām izejvielām un ražojumi paredzēti galvenokārt Krievijas iekšējām vajadzībām. Nodibinoties Latvijas Republikai, rūpniecības attīstība tika virzīta uz pašmāju izejvielu pārstrādi un preču ražošanu Latvijas vajadzībām. Tomēr pastāvēja arī vairākas nozares, kuru produkcija ieņēma ievērojamu vietu eksportā. Šeit pirmajās vietās būtu minama kokapstrādes un linu apstrādes rūpniecība, kas jau no pirmajām

valsts pastāvēšanas dienām nodrošināja jaunajai Latvijas valstij nepieciešamos līdzekļus.

Latvijas valdība it sevišķi pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma veicināja uzņēmumu, kas atradās vienas personas rokās, pārveidošanu par akciju sabiedrībām (akciju sabiedrība ir tāds ražošanas uzņēmums, kura veidošanā piedalās vairākas personas ar savu kapitālu (naudas līdzekļiem). Līdz ar to šīs personas kopīgi piedalās uzņēmuma darbībā, kā arī saņem daļu peļņas atkarībā no ieguldītajiem līdzekļiem). Par akciju sabiedrības dalībniekiem bieži vien kļuva bankas vai tieši valsts.

Tomēr vislielākā nozīme pirmajos pēckara gados Latvijas rūpniecības attīstībā bija **ārzemju kapitāla piesaistīšanai**, tas ir — ārvalstu uzņēmumi ieguldīja savu daļu Latvijas akciju sabiedrībās un, līdz ar to būdami ieinteresēti saņemt pēc iespējas lielāku peļņas daļu, palīdzēja šo uzņēmumu attīstībā un pilnveidošanā, piegādājot modernākas mašīnas. Līdz 1929. gadam Latvijas saimniecības attīstībā visvairāk līdzekļu (investīciju) bija ieguldījuši Vācijas, Anglijas un ASV uzņēmēji. Ārvalstu uzņēmēju līdzdalība veicināja Latvijas saimniecisko augšupeju. 20. gados Latvija jau varēja eksportēt dzelzceļa vagonus un velosipēdus, galvenokārt uz Padomju Savienību, bet 30. gados — radioaparātus un telefona aparātus. Savukārt Latvija no ārvalstīm importēja (ieveda) galvenokārt dažādas mašīnas un iekārtas, akmeņogles, naftas produktus, vilnu, kokvilnu un minerālmēslojumu, kā arī dažādas garšvielas un būvvielas. Lai arī Latvijas eksports deva valstij ievērojamus ienākumus, par ievestajām precēm vajadzēja izdot vairāk, un tikai 30. gados eksporta preču vērtība reizēm pārsniedza importa vērtību. Tomēr Latvijas negatīvo tirdzniecības bilanci (starpību) novērsa plaukstošā apkalpošanas sfēra (tūrisms, viesnīcas, frizētavas utt.).

Liela nozīme Latvijas saimniecības attīstībā bija rūpīgi izstrādātajai valsts **monetārajai politikai** — stabilas naudas sistēmas ieviešanai un nostiprināšanai. Šo atbildīgo darbu 1922. gadā veica toreizējais finansu ministrs *Ringolds Kalnings*. Latvijas Republikas naudas pamatvienība bija **lats**. Viens lats bija 100 **santīmu** vērts. Lata vērtība tika pielīdzināta 0,29 gramiem tīra zelta. Šo lata stabilitātei nepieciešamo zeltu valsts ieguva no eksportēto kokmateriālu un linu vērtības, bez

tam saskaņā ar Latvijas un Padomju Krievijas miera līgumu Latvija saņēma no Krievijas daļēju zaudējumu atlīdzību, ap 4 miljoniem zelta rubļu. Turpmākajos gados Latvijas zelta rezerves turpināja pieaugt, tādēļ lats kļuva par vienu no drošākajām Eiropas valstu valūtām. Par Latvijas lata vērtību var spriest kaut vai pēc tā, ka 1 lata, 2 latu un 5 latu monētas tika kaltas no sudraba un 30. gadu beigās pat bija iecerētas 10 latu monētas — no zelta.

Latvijas Republikas saimnieciskā attīstība, sākot ar pirmajiem valsts pastāvēšanas gadiem līdz tās uzplaukumam 30. gados, noteica arī iedzīvotāju dzīves līmeni, kas ir atkarīgs galvenokārt no strādājošo algas attiecības pret dzīves dārdzību, tas ir — izdevumiem par pārtiku, apģērbu, dzīvokli un citām ikdienas vajadzībām. Jo lielāka starpība starp nopelnīto naudas summu un nepieciešamajiem izdevumiem, jo zemāka dzīves dārdzība, augstāks dzīves līmenis. 30. gadu vidū kvalificēts strādnieks dienā pelnīja vidēji 5,45 latus (Ls), bet nekvalificēts — Ls 3,9. Sievietēm — strādniecēm izpeļņa bija zemāka: kvalificētām strādniecēm Ls 3,2, nekvalificētām — Ls 2,45. Tajā pašā laikā pieauguša vīrieša, fiziska darba darītāja, vienas dienas iztikai nepieciešamie pārtikas produkti izmaksāja tikai Ls 0,75, tas ir — ap 22,5 lati mēnesī. Īres maksa par vienistabas dzīvokli ar virtuvi bija vidēji Ls 9, bet par trīsistabu dzīvokli ar virtuvi — Ls 23. Šie skaitļi rāda, ka nekvalificēts strādnieks jeb tā sauktais palīgstrādnieks (galvenokārt tie bija jauni cilvēki bez darba pieredzes) mēnesī varēja nopelnīt ap 94 latiem. Iztikai viņam bija nepieciešami vidēji 22,5 lati, par dzīvokli (vienistabas, ja viņam nebija ģimenes) jāmaksā Ls 9, kopā — 31,5 lati, bet pārējām vajadzībām ik mēnesi atlika ap 62,5 latiem. Vīrieša uzvalks vidēji maksāja Ls 33, bet labi apavi — ap Ls 10, pie tam šādas lietas katru mēnesi nebija jāiegādājas, tomēr, tos iegādājoties, šim jaunajam cilvēkam atlika vēl nepilni 20 lati, kurus varēja izlietot kultūras vajadzību apmierināšanai — grāmatu iegādei, teātru apmeklējumiem u. c. Protams, cilvēkiem, kuriem bija ģimenes, izdevumi bija daudzkārt lielāki, bet arī par to valsts bija domājusi: tika izmaksāti īpaši pabalsti bērnu uzturēšanai, un to lielums bija atkarīgs no bērnu skaita. Šīs piemaksas bija pietiekami lielas, lai atbrīvotu bērnu māti no nepieciešamības strādāt.

Pastāvēja arī daudzas ražošanas nozares, kurās strādnieku izpeļņa bija daudzkārt lielāka, piemēram — tekstilrūpniecībā audumu krāsotāji varēja nopelnīt pat līdz 300 latiem mēnesī.

Latvijas iedzīvotāju labklājību veicināja arī likumi par sociālo nodrošināšanu. Jau 1920. gada beigās Satversmes sapulce pieņēma likumu par strādnieku apdrošināšanu slimību gadījumos. Šim nolūkam tika izveidotas slimo kases. Slimo kasēs katram strādājošajam bija jāiemaksā 2 % no algas, darba devējam — 2 %, bet valsts piemaksāja 2 % no strādājošā vidējās izpeļņas. Slimības vai cita veida darba nespējas gadījumos slimo kases dalībnieks varēja saņemt medicīnisko palīdzību bez maksas, bet par zālēm apdrošinātais maksāja 15 % no cenas. Pie tam slimības laikā slimo kase izmaksāja 2/3 no algas. 1922. gadā slimo kasēs bija iestājušies 46,4 tūkstoši strādājošo un 35 tūkstoši viņu ģimenes locekļu, bet 1939. gadā apdrošināto cilvēku kopskaits sasniedza 384,7 tūkstošus. Šajā laikā, īpaši 20. gados, lielākajā daļā pasaules valstu strādājošajiem vēl nebija iespējams saņemt šāda veida palīdzību. Latvijā tika pieņemts arī likums par strādnieku apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem. Saskaņā ar šo likumu ārstēšanās izdevumi, kas bija radušies sakarā ar nelaimes gadījumu darbā, bija jāsedz darba devējam. Vēl viens nozīmīgs veikums tautas labklājības veicināšanai bija 1922. gadā pieņemtais likums par divu nedēļu apmaksāta ikgadējā atvaļinājuma piešķiršanu strādājošajiem. Pat Zviedrijā, kas bija kara neizpostīta zeme, apmaksātos atvaļinājumus ieviesa tikai 16 gadus vēlāk.

Vienīgi jautājums par vecuma pensijām netika pilnībā atrisināts, tādēļ līdz 1940. gadam pensijas saņēma samērā neliels cilvēku skaits — **tikai valsts ierēdņi, virsnieki, kara invalīdi un skolotāji**. Tādējādi mūža beigās vecuma pensijas pienācās nepilniem 43 tūkstošiem cilvēku. Latvijas likumdevēji uzskatīja, ka valsts intereses prasa, lai pirmām kārtām būtu nodrošināta jaunās paaudzes izglītība, tādēļ skolotāji bija vieni no pirmajiem, kuri neatkarīgajā Latvijas valstī varēja saņemt pensijas. Trīsdesmito gadu beigās valsts izmaksāja vidēji 42,5 latus lielas ikmēneša vecuma pensijas. Latvija bija pārtikusī valsts bez bagātajiem un nabagajiem. Kaut gan pensijas saņēma niecīgs iedzīvotāju skaits, **sociālā palīdzība bija nepieciešama tikai 2,2 %** Latvijas iedzīvotāju.

6. IZGLĪTĪBA UN KULTŪRA

Jebkuras valsts attīstības, tās iedzīvotāju labklājības pamatā ir ne tikai tās saimnieciskā attīstība, bet arī izglītības un kultūras līmenis. Varētu pat sacīt, ka tieši izglītība un kultūra ir galvenās tautas labklājības radītājas, jo neizglītoti, nekultūrāli cilvēki nespēj radīt augstvērtīgus materiālos labumus.

Latviešu tauta vienmēr bija centusies pēc izglītības. Bijušās Krievijas impērijas Vidzemes un Kurzemes guberņās jau 19. gadsimta beigās bija vislielākais lasīt un rakstīt pratēju skaits salīdzinājumā ar pārējo Krieviju (vienīgi Igaunijā šis skaits bija vēl lielāks), līdz ar to arī saimnieciskais stāvoklis šeit bija labāks. To pašu var teikt arī par latviešu tautas kultūru, kuras attīstībā liela nozīme bija baltvācu uzturētās Rietumeiropas kultūras bagātībām. Vienīgi Latgales novads, gadsimtiem atrauts no pārējās Latvijas, izglītības un kultūras ziņā atšķīrās no Kurzemes un Vidzemes.

Latvijas valsts dibinātāji pamatoti atzina, ka vislielākā uzmanība jāpievērš tieši tautas izglītībai, tādēļ jau 1919. gadā, kara apstākļos, tika izdots likums par izglītības iestādēm, kas noteica **obligātu bezmaksas izglītību visiem bērniem līdz 16 gadu vecumam**. Izglītības sistēmas pamatā bija noteikta sešgadīgā pamatskola, kuru pabeidzot jaunieši varēja vai nu stāties darbā, vai turpināt izglītību augstākās skolās, arodskolās vai amatnieku darbnīcās kā mācekļi. Vidējo izglītību varēja iegūt ģimnāzijās, kā arī dažāda novirziena arodvidusskolās, pie kurām bija pieskaitāmi tehnikumi, komercskolas, kā arī dažādi institūti, kā, piemēram, skolotāju institūti, kuros tika sagatavoti tautskolotāji (pamatizglītības sistēmu toreiz sauca par tautskolu). Īpašu arodvidusskolu grupu veidoja lauksaimniecības vidusskolas, kas atradās nevis Izglītības, bet Zemkopības ministrijas pārziņā. Augstāko izglītību Latvijas jaunieši varēja iegūt Latvijas Universitātē, vēlākajos gados arī komercinstitūtos. Augstākās mācību iestādes bija arī Latvijas Valsts konservatorija un Latvijas Mākslas akadēmija. Bija domāts arī par Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem — tika dibinātas gan pamatskolas, gan vidusskolas visdažādāko tautību bērniem — krieviem, vāciešiem, ebrejiem, poļiem, lietuviešiem, igauņiem un baltkrieviem. Pastāvēja arī divas cittau-

tiešu augstskolas — Rīgas Herdera institūts, kura galvenais uzdevums bija saglabāt baltvācu kultūras tradīcijas, kā arī Krievu Zinātņu institūts ar līdzīgu pamatuzdevumu. Tomēr valsts un pašvaldību uzturēto cittauniešu skolu skaits pastāvīgi samazinājās, jo aizvien vairāk vecāki savus bērnus virzīja uz latviešu skolām.

Izglītības līmeni Latvijā lielā mērā noteica skolu nodrošinājums ar skolotājiem. Šajā ziņā mūsu valsts ieņēma vienas no pirmajām vietām Eiropā.

Vidējais skolotāju skaits vienā tautskolā	Skolotāju skaits uz 1000 bērniem (5—14 gadus veci bērni)
1. Anglijā — 8,0	1. Zviedrijā — 28,7
2. Latvijā — 4,6	2. Holandē — 28,4
3. Holandē — 4,4	3. Latvijā — 27,1
4. Šveicē — 3,9	4. Dānijā — 25,2
...	...
22. Somijā — 1,0	22. Portugālē — 6,9

Ļoti augsti rādītāji bija vidējās un augstākās izglītības attīstībā. Jau 20. gadu beigās viena vidusskola bija Latvijā uz 26 100 iedzīvotājiem

Norvēģijā — 26 300
Beļģijā — 36 100
Vācijā — 42 500
Francijā — 43 000
Itālijā — 59 500

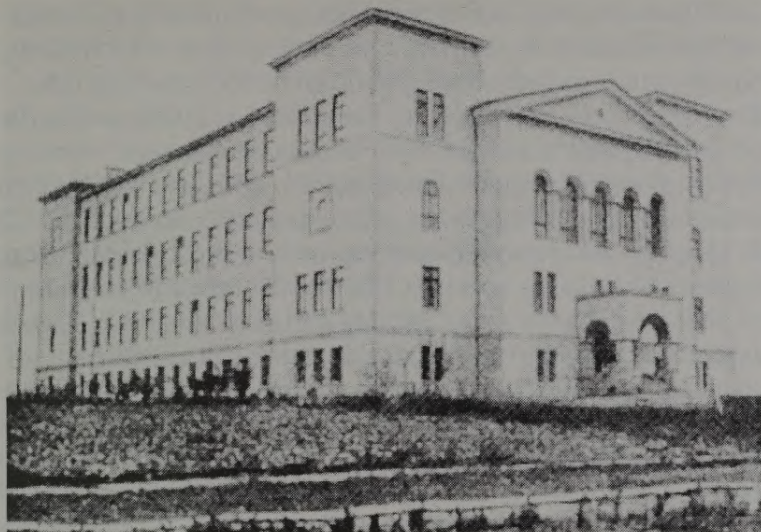
Visaugstākie sasniegumi bija augstākajā izglītībā. Salīdzinot studentu skaitu Latvijas Universitātē ar citām valstīm 30. gadu vidū, redzam, ka uz katriem 10 tūkstošiem iedzīvotāju studentu bija

1. Latvijā — 30,4	18. Itālijā — 13,0
2. Igaunijā — 28,8	...
3. Šveicē — 21,1	20. Anglijā — 11,5
4. Francijā — 20,8	...
...	22. Vācijā — 10,2
12. Zviedrijā — 14,2	...
...	24. Polijā — 9,5

Tātad Latvijā, kura tikko bija sākusi veidot savu izglītības sistēmu, procentuāli uz vienu iedzīvotāju bija trīs reizes vairāk augstskolu studentu nekā, piemēram, tādā kultūras zemē kā Vācija. Ļoti liela uzmanība Latvijas skolās tika pievērsta svešvalodu mācīšanai. Jau 30. gadu sākumā vairāk nekā 16 % iedzīvotāju pārvaldīja trīs un vairāk valodu (pārrēķinot šo skaitli attiecībā tikai uz pieaugušajiem cilvēkiem — sākot no 20 gadu vecuma, tas sasniedz 25 %, tas ir — katrs ceturtais Latvijas pieaugušais iedzīvotājs pārvaldīja vismaz trīs valodas). Rīgā jau no 1921. gada darbojās Franču valodas institūts, no 1922. gada — Angļu valodas institūts, bet 1930. gadā atklāja Franču liceju. Šīs mācību iestādes sagatavoja ne tikai skolotājus, bet arī saimnieciskos darbiniekus.

Kā jau iepriekš minēts, pamatizglītība bija bezmaksas, bet par vidējo un augstāko izglītību bija jāmaksā mācību maksa. Tādēļ, lai izglītību spētu iegūt arī trūcīgākie jaunieši, sekmīgajiem skolēniem un studentiem bija paredzēti dažādi atvieglinājumi, pat mācību maksas atcelšana, kā arī pabalsti, banku aizdevumi, pie tam banku aizdevumi varēja tikt dzēsti (nebija jāatmaksā), ja students uzrādīja īpašas spējas.

Vislielākā uzmanība izglītības attīstībā tika pievērsta Latgalei, kur Latvijas neatkarības sākumā bija vislielākais analfabētu (lasīt un rakstīt nepratēju) skaits. 1920. gadā visā Latvijā bija apmēram 21,2 % analfabētu (no iedzīvotāju skaita, kas vecāki par 10 gadiem), turpretī Latgalē to bija ap 50 %. Jau 1925. gadā analfabētu skaits bija samazinājies līdz 45 %, bet 1935. gadā vairs tikai apmēram 27 %, galvenokārt vecākās paaudzes cilvēku. Šajā laikā Lietuvā un Polijā, kuru liktenis 19. gadsimtā bija līdzīgs Latgales novada liktenim, analfabēti sastādīja ap 30 % no visu iedzīvotāju skaita, bet Spānijā un Grieķijā — vairāk par 40 % un Portugālē lasīt un rakstīt nepratēju bija pat vairāk nekā puse no visiem valsts iedzīvotājiem. Lai saglabātu latgaliešu valodas un kultūras īpatnības, Latgales skolās bez literārās latviešu valodas tika mācīts arī augšzemnieku dialekts. Šim nolūkam valodnieki izstrādāja augšzemnieku dialekta paraugu, ortogrāfiju, kas bija piemērota visam Latgales novadam (Latgalē pastāvēja ievērojamas valodas atšķirības ne tikai starp apriņķiem, bet pat starp atsevišķiem pagastiem).

Skola Ludzā

Tikpat lielu uzmanību kā izglītībai valsts pievērša arī kultūras attīstībai. Latvijas tautai jau bija ievērojami kultūras dzīves panākumi, ko bija veicinājusi pirmā tautas atmoda, tomēr tās izaugsmi un pilnveidošanos kavēja Krievijas impērijas piekoptā pārkrievošanas politika. Tikai brīvā, neatkarīgā valstī varēja rasties visi priekšnoteikumi kultūras uzplaukumam, un Latvijas valsts darbinieki šādus priekšnoteikumus arī radīja.

Domu par īpaša fonda izveidošanu, kas varētu uzkrāt naudas līdzekļus un tos izmantot nacionālās kultūras attīstības veicināšanai, jau 1917. gadā Valkā izteica vairāki latviešu rakstnieki un mākslinieki. 1920. gada 18. novembrī Ministru prezidents K. Ulmanis ierosināja izveidot **Kultūras fondu** palastu un stipendiju piešķiršanai, lai veicinātu tautas kultūras dzīves attīstību. Līdzekļus Kultūras fonda darbībai ieguva, ieskaitot fondā 3% no dzelzceļa transporta ienākumiem (līdz 1928. gada maijam) un 3% no alkoholisko dzērienu un tabakas pārdošanas ienākumiem. Līdz 1935. gadam Kultūras fonds bija

piešķīris dažādām iestādēm un organizācijām kopsummā ap 13,3 miljoniem latu, bet atsevišķām personām — 1,1 miljonu latu. Šajā summā neietilpa prēmijas par zinātniskiem pētījumiem, — parasti tās bija 500 vai 1000 latu apmērā.

Latvijas valsts veidotajai un atbalstītajai kultūras politikai bija ievērojami panākumi. Pieņemts, ka par vienu no noteicošajiem rādītājiem, kas raksturo kādas valsts kultūras līmeni, uzskatāms šajā valstī izdoto grāmatu skaits. Šajā ziņā Latvija ievērojami pārspēja pat daudzas vecās kultūras zemes. 30. gados Latvijā uz katriem 100 000 iedzīvotāju katru gadu tika izdotas 82 grāmatas. Salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm lielāks izdoto grāmatu skaits bija tikai Dānijai:

1. Dānija — 86	11. Anglija — 32
2. Latvija — 82	...
3. Holande — 70	14. Francija — 29
4. Igaunija — 61	...
...	18. Spānija — 10
8. Zviedrija — 40	
...	

Latvijā darbojās 16 teātri, to vidū arī vācu, krievu, ebreju, poļu un lietuviešu teātri. Vēl samērā jauns mākslas veids bija kino, tomēr 30. gados darbojās vairāk nekā 100 kinoteātru. 1925. gada 1. novembrī raidījumus uzsāka Rīgas Radiofons. Pasaulē pirmie radioraidījumi sākās 1920. gadā ASV. Eiropā radioraidījumus uzsāka 1922. gadā Londonā, 1923. gadā tie sākās Vācijā un citās Rietumeiropas valstīs.

Liela uzmanība tika pievērsta senās tautas kultūras saglabāšanai, tādēļ tika pilnveidoti jau esošie, kā arī veidoti jauni muzeji. Ievērojamākie no tiem bija Valsts vēsturiskais muzejs, Valsts mākslas muzejs, Rīgas pilsētas mākslas muzejs, Doma muzejs, Kurzemes provinces muzejs Jelgavā, Kara muzejs un Brīvības muzejs. Bez šiem lielākajiem muzejiem bija vēl ap 30 novadu muzeju, rakstnieku piemiņas muzeji, kā arī dažādu nozaru muzeji, piemēram — Skolu muzejs.

Lai saglabātu tautas piemiņā tās drosmīgākos dēlus — karavīrus, kas tika atdevuši savas dzīvības par dzimteni, labākie tēlnieki veidoja pieminekļus, kurus uzstādīja gan ievērojamāko kauju vietās, piemēram — Ķekavā, Nāves salā,

Ložmetējkalnā, gan arī kritušo karavīru bojāejas vai atdusas vietās — pulkveža Kalpaka piemineklis pie Airitēm, brāļu kapu pieminekļi Ķemeross, Slokā un citur. Netika aizmirsti arī kaimiņu tautu karavīri, kas bija palīdzējuši Latvijai iegūt neatkarību. Viņiem pieminekļi tika uzcelti Veselavas brāļu kapos un Liepas pagastā pie Cēsīm (šim piemineklim bijis uzraksts: “IGAUNI! PIEMIŅA JUMS: TALKĀ NĀCĀT MUMS.”) igauņu karavīriem, Lašu pagastā — lietuviešiem, Daugavpilī un Krāslavā — poļu karavīriem. Pieminekļi bija arī nozīmīgāko brīvības cīņu norišu atcerei, piemēram, Atbrīvošanas piemineklis Jelgavā.

Tomēr visievērojamākie pieminekļi, kuri ieguvuši pasaules mēroga atzinību, ir **Brāļu kapu** ansamblis un **Brīvības piemineklis** Rīgā. Abu šo monumentālo mākslas darbu autors bija tēlnieks *Kārlis Zāle*. Šie pieminekļi, kas veltīti latviešu tautas brīvības alkām, ir kļuvuši par nacionālajām svētvietām.

7. PARLAMENTĀRISMS LATVIJĀ

Latvijas valsts pirmā likumīgi ievēlētā likumdevēja iestāde — Satversmes sapulce beidza darbību 1922. gada 7. novembrī, nododot savus pienākumus — likumdošanu — Latvijas parlamentam jeb **Saeimai** (vārds veidots no jēdziena “saiets”, “kopā sanākšana”), kas tika ievēlēta 1922. gada 7. un 8. oktobrī. Satversmes sapulce savas darbības laikā izstrādāja Latvijas Republikas pamatlikumu — **Satversmi**, ko pieņēma 1922. gada 15. februārī. Pēc tā laika pasaules politisko darbinieku vērtējuma, Latvijas Satversme bija viena no visdemokrātiskākajām konstitūcijām pat veco demokrātijas valstu starpā. Valsts Satversme noteica, ka Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika, kurā **augstākā** (suverēnā) **vara pieder Latvijas tautai**. Tautas intereses un gribu pārstāv Saeima, kas sastāv no 100 tautas pārstāvjiem, kuri tiek ievēlēti vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās, pie tam vēlēšanu tiesības ir abu dzimumu pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem. Satversme paredzēja arī tiešu visas tautas piedalīšanos likumdošanā, kā arī likumu ierosināšanā, — tādas tiesības Satversmē bija noteiktas, paredzot tautas nobalsošanu,

pie tam bija paredzēti gadījumi, kad visas tautas nobalsošana ir ne tikai pieļaujama, bet pat obligāta. Tas attiecās galvenokārt uz jautājumiem par valsts robežu vai valsts iekārtas maiņu.

Augstākā vara valstī piederēja Latvijas tautai, kura ievēlēja savus pārstāvjus Saeimā, bet **augstākā amatpersona bija Valsts prezidents**, ko Saeima ievēlēja uz trim gadiem. Valsts tiešajai pārvaldīšanai kalpoja Ministru kabinets Ministru prezidenta (premjerministra) vadībā. Ministru prezidentu izvēlējās Valsts prezidents un ieteica to Saeimai apstiprināšanai. Ja Saeima šo personu neapstiprināja amatā, Valsts prezidentam bija jāizraugās cits kandidāts. Ministru prezidents izraudzījās piemērotus cilvēkus ministru amatiem un sastādīja **valdību**. Ja Saeima ar valdības darbu nebija apmierināta, valdībai varēja izteikt neuzticību un Valsts prezidentam bija jāizvēlas cits valdības vadītājs.

Saeimas galveno uzdevumu — likumdošanu — noteica īpaša kārtība, kas novērsa nepārdomātu, nesagatavotu likumu pieņemšanu. Likumu projektus Saeimā varēja iesniegt paši Saeimas deputāti, Ministru kabinets, Valsts prezidents vai arī tieši pati tauta, ja par šādu likumprojektu bija parakstījušies 1/10 balsstiesīgo vēlētāju. Likumprojekti tika iesniegti Saeimas komisijām, kuru skaits bija no 18 līdz 20. Šajās komisijās darbojās galvenokārt deputāti — kādas konkrētas nozares speciālisti, kuri vislabāk varēja izprast iesniegtā likumprojekta atbilstību valsts vajadzībām, pie tam komisijas savā darbā vajadzības gadījumos varēja pieaicināt padomniekus — ekspertus. Tikai pēc tam, kad komisija likumprojektu bija rūpīgi apsvērusi un ar balsu vairākumu pieņēmusi, to iesniedza Saeimai apstiprināšanai. Saeima savukārt likumu apstiprināja tikai trešajā lasījumā. Pēc likumprojekta pirmās apspriešanas Saeima deva norādījumus tā uzlabošanai, otrajā lasījumā likums vēl tika pilnveidots un tikai tad to pieņēma, bet jaunais likums varēja stāties spēkā tikai tad, kad to parakstīja Valsts prezidents, kurš likumu varēja arī neparakstīt un nosūtīt atpakaļ Saeimai pārstrādāšanai. Saeimas ikdienas darbu vadīja prezidijs, kas sastāvēja no priekšsēdētāja, diviem viņa biedriem (vietniekiem) un sekretāra, kuram arī bija viens vai divi biedri. **Saeimas priekšsēdētājs skaitījās otra augstākā amatpersona**. Gadījumos, kad Valsts prezidents atradās ārpus valsts teri-

torijas vai nebija spējīgs pildīt savus pienākumus, Saeimas priekšsēdētājs izpildīja Valsts prezidenta pienākumus.

Kaut gan Latvijas Republikas Satversme tika uzskatīta par vienu no labākajiem demokrātisko valstu pamatlikumiem, Saeimas, kā arī Ministru kabineta darbība bija ļoti apgrūtināta. Ne vienmēr tika pieņemti tādi likumi vai lēmumi, kādi valstij tiešām bija nepieciešami. Tam par iemeslu bija, lai cik dīvaini tas arī liktos, tieši Latvijas Republikas pamatlikumu izteiktais demokrātiskums. Īpaši to varēja teikt par vēlēšanu likumu. Latvijas Republikas vēlēšanu likums noteica, ka deputātu kandidātu sarakstus var iesniegt jebkurš Latvijas pilsonis jeb pilsoņu grupa, sabiedriskā vai politiskā organizācija, kuru atbalsta vismaz 100 vēlētāji ar saviem parakstiem. Tāds, kaut arī ļoti domāts, likums noveda pie tā, ka, piemēram, 1925. gada Saeimas vēlēšanās tika iesniegts "J. Salmiņa piekritēju saraksts", kurš saņēma 182 balsis. Tika iesniegti pat tādi vēlēšanu saraksti kā "Latgales ciemnieki" un tamlīdzīgi, kuri spēja savākt no dažiem desmitiem līdz dažiem simtiem balsu, un tajā pašā laikā šīs balsis būtu noderējušas kādas patiešām nopietnas partijas pārstāvju ievēlēšanai. Lai kaut vai daļēji novērstu šādu nenopietnu attieksmi pret Saeimas vēlēšanām, sākot ar 1928. gadu, tika noteikts, ka katra saraksta iesniedzējam jāiemaksā 1000 latu liela drošības nauda, kuru atmaksāja iesniedzējam tikai tad, ja vismaz viens cilvēks no šī saraksta tika ievēlēts Saeimā. Šāds pasākums gan tikai nedaudz samazināja to cilvēku un organizāciju skaitu, kuri gribēja tikt pārstāvēti valsts likumdevēja organizācijā, jo Saeimas deputātiem bija piešķirtas vairākas priekšrocības, bija samērā labs atalgojums un, galvenais, pēc ievēlēšanas deputātu vairs nevarēja atsaukt, tas ir — ja vēlētāji redzēja, ka ir kļūdījušies kāda cilvēka izvēlē, viņi neko vairs nevarēja darīt. Vienīgi, ja kāds deputāts izdaria noziegumu, Saeima varēja balsot par to, vai izdot šo deputātu tiesai vai ne. Tādēļ arī nereti Saeimas deputāti reizēm balsoja par tādu likumprojektu, kura iesniedzēji labāk samaksāja par viņa balsi. Par nesamērīgi lielo vēlēšanu sarakstu skaitu liecina šādi dati:

1. Saeimu veidoja 20 partiju apvienību un grupu pārstāvji,
2. Saeimu — 27, 3. Saeimu — 25, 4. Saeimu — 21. Ņemot vērā,

ka Latvijas Republikas Saeimā bija tikai 100 deputāti, var saprast, ka tie pārstāvēja visdažādākos sabiedriskos un politiskos grupējumus (kas bija pozitīvs faktors) ar visdažādākajām, bieži vien pretējām, interesēm. Taču lielāko daļu no šiem grupējumiem pārstāvēja Saeimā tikai viens vai divi deputāti. Šāda politisko spēku sadrumstalotība redzama tabulā.

1. Saeima (1922. g.)

LSD strādnieku partija	— 30 deputāti
Latviešu zemnieku savienība	— 17
Apvienotā Sociāldemokrātu maziņu partija un Laukstrādnieku savienība	— 7
Demokrātiskais centrs un bezpartejiskie sabiedriskie darbinieki	— 7
Latgales Kristīgo zemnieku savienība	— 6
Latviešu Vācu baltiešu partija	— 6
Bezpartejiskais nacionālais centrs	— 4
Kristīgā nacionālā savienība	— 4
Latgales Darba partija	— 4
Latvijas Jaunzemnieku savienība	— 3
Krievu nacionāldemokrātu partija	— 2
“Agudas Jisroel” (ebreju pārstāvji)	— 2
Žīdu (Ebreju) apvienotais nacionālais bloks	— 2
Latgales Tautas savienība	— 1
Latgales Zemnieku partija	— 1
Zemgales katoļu saraksts	— 1
Vecticībnieku centrālā komiteja (krievu pārstāvji)	— 1
Poļu savienība	— 1
<i>Caire Cion</i> (Cionas jauneklji)	— 1
Latvijas žīdu (ebreju) nacionāldemokrātiskā strādnieku partija “Bunds”	— 1

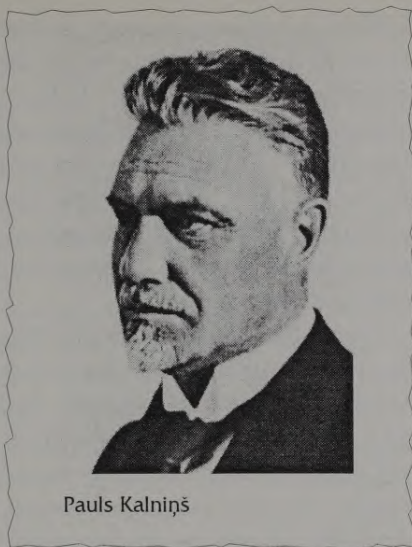
100 deputāti

Vislielākais deputātu skaits visās Saeimās bija divām partijām — LSDSP un Latviešu zemnieku savienībai (ZS).

	1. Saeima	2. Saeima	3. Saeima	4. Saeima
LSDSP	30	32	25	21
ZS	17	16	16	14

Tomēr nevienai no šīm ietekmīgākajām Latvijas partijām nebija tāda deputātu skaita Saeimā, lai tā varētu vienpersoniski izveidot stabilu valdību, kuru atbalstītu vismaz 51 % deputātu, lai to varētu apstiprināt. Šī iemesla dēļ Ministru kabineta

sastādīšana vienmēr bija saistīta ar lielām grūtībām. Parasti Valsts prezidents izraudzījās vairākus kandidātus Ministru prezidenta amatam, bet valdību sastādīt uzticēja tam, kurš guva vairākuma sīko partiju atbalstu. Šādi sastādītas valdības nebija ilgstoši darboties spējīgas, jo pietika tikai, lai kāda no partijām, kuras palīdzēja veidot valdību, uzskatītu, ka netiek pietiekami aizstāvētas tās intereses, un šī valdība vairs nesaņēma Saeimas vairākuma atbalstu. (Jau iepriekš minēts, ka atsevišķi Saeimas

Pauls Kalniņš

deputāti atdeva savas balsis par samaksu. Šī maksa bija dažāda, piemēram — 3. Saeimas deputāts, Latgales Sociāldemokrātiskās strādnieku un zemnieku partijas vienīgais pārstāvis Jānis Opicāns par savu balsi prasījis tikai 5 latus, bet 4. Saeimas deputāts, “Agrāko naudas noguldītāju un citu cietušo partijas” vienīgais pārstāvis Jānis Vinters savu balsi uzskatījis par 60 tūkstošu latu vērtu.) Tādos apstākļos neviena valdība nespēja ilgstoši darboties. Vidējais Ministru kabineta darbības laiks bija tikai apmēram 10 mēneši. Visilgāk noturējās 3. Saeimas pirmais Ministru kabinets Latviešu zemnieku savienības biedra *Hugo Celmiņa* vadībā — 27 mēnešus un 26 dienas, bet visīsākais darbības laiks bija 2. Saeimas pirmajai valdībai, ko sastādīja K. Ulmanis, — tikai 4 mēneši un 19 dienas.

Bieži vien, lai sastādītu valdību, Valsts prezidents aicināja pat tādus Saeimas deputātus, kuri pārstāvēja kādu sīko grupējumu, vai arī personas, kuras vispār nebija Saeimas sastāvā.

Visbiežāk Ministru kabinetu sastādīja un vadīja Latviešu zemnieku savienības pārstāvji pretstatā Saeimā visplašāk pārstāvētai partijai — LSDSP, kas uzskatīja par labāku neuzņemties atbildību, toties kritizēt citas partijas. Vienīgā reize, kad LSDSP pārstāvji piekrita ieiet valdības sastāvā, bija 2. Saeimas laikā sastādītā M. Skujenieka kreisā novirziena valdība. Tajā pašā laikā

LSDSP pārstāvis, viens no šīs partijas dibinātājiem un vadītājiem *Pauls Kalniņš*, gandrīz vai vienbalsīgi tika ievēlēts par visu četru Saeimu priekšsēdētāju. P. Kalniņš pārstāvēja LSDSP mēreno virzienu, kas pieļāva lielākas sadarbības iespējas ar pilsoniskajām partijām. LSDSP bija arī tā sauktie kreisie, kurus vadīja *Fricis Mendērs*. LSDSP kreisais novirziens centās pēc iespējami plašākas sadarbības ar komunistiem un Padomju Savienību. Kaut gan LSDSP ārēji saglabāja vienotību, tās biedru rindās bija ļoti lielas domstarpības.

Kaut gan Saeimas darbā bija trūkumi, ko radīja pārmērīgā sadrumstalotība, Latvijas valsts likumdevēji veica lielu darbu, veicinot valsts uzplaukumu. Sākot ar Tautas padomi un beidzot ar 4. Saeimu, likumdevējiem tika iesniegti pavisam 3267 likumprojekti, no kuriem apspriesti tika 1685 un pieņemti — 1390, nodoti atpakaļ pārstrādāšanai 215, bet noraidīti — 80 likumprojekti. Kopējais darbs valsts labā veicināja atsevišķo sīko grupējumu un deputātu — vieninieku apvienošanos lielākās grupās — frakcijās un blokos, kuras vienoja kopīgas intereses. Šādu virzību uz apvienošanos jau varēja uzskatīt par sākumu pārejai no daudzpartiju sistēmas uz stabilu divu vai trīs partiju sistēmu, kā tas bija vecajās demokrātijas valstīs. Jāņem vērā, ka šīm valstīm bija jau daudzu gadu desmitu, pat gadsimtu pieredze parlamentārisma, bet Latvija, tāpat kā citas jaunās valstis, kas radās uz bijušo impēriju drupām, spēra tikai pirmos soļus šajā virzienā.

8. AUTORITĀRAIS REŽĪMS LATVIJĀ

Kad pēc Pirmā pasaules kara izmainījās Eiropas politiskā karte un veco monarhistisko impēriju vietā parādījās jaunas neatkarīgas valstis, šo jauno valstu tautas nedomāja par grūtībām, kas tās sagaida nākotnē. Cilvēki ticēja, ka pietiek ar to, ka tauta kļuvusi brīva un valsti pārvalda tautas vēlēta pārstāvniecība, līdz ar to nevarētu būt nekādu šķēršļu tautas vispārējās labklājības straujam uzplaukumam. Tomēr dzīves īstenība izrādījās citāda. Gandrīz visu Eiropas valstu saimniecība kara gados bija sagrauta, un tās atjaunošana prasīja lielas pūles, tautas pašai dziedzīgu darbu. Šis darbs bija jāvada — valstu likumdevējiem un valdībām jāveic viss

iespējamais, lai visīsākajā laikā spētu izstrādāt un ieviest tādus likumus, kas sekmētu tautsaimniecības attīstību, tautas labklājības celšanos, bet to varēja veikt tikai tad, ja likumdevēji darbojās saskaņoti, nedomājot tik daudz par savas partijas vai grupējuma interesēm kā par visas tautas interesēm kopumā. Tomēr šāds uzdevums ir pa spēkam tikai tur, kur demokrātijai un parlamentārislam ir pieredze. Eiropas jaunajām demokrātiskajām valstīm šādas pieredzes vēl nebija. Gandrīz visās no tām, tāpat kā Latvijā, veidojās desmitiem visdažādāko partiju un grupējumu, kuri savstarpēji cits citu centās apkarot, pierādīt, ka tieši viņu viedoklis ir pareizais, tikai viņi zina, kas tautai vajadzīgs. Tautas vairākums savukārt, redzot nebeidzamās partiju ķildas, sāka šaubīties par demokrātiskas sistēmas lietderību. Šīs šaubas centās izmantot savās interesēs dažādi politiskie spēki — gan galēji kreisie (komunistiskie), gan galēji labējie (šovinistiskie). Pirmie no viņiem — kreisie sociālisti un komunisti — vēl aizvien sapņoja par “vispasaules revolūciju” un sociālistisko sabiedrisko iekārtu marksistiski ļeņinskajā izpratnē. Šos spēkus bagātīgi apgādāja ar naudas līdzekļiem Padomju Savienība. Komunisti, izmantojot ļauzu neapmierinātību, aicināja uz nemieriem, streikiem, aicināja “gāzt buržuāziskās valdības”, kuras tišām turot tautu nabadzībā, lai paši varētu iedzīvoties bagātībā. Diemžēl gandrīz visās jaunajās valstīs tiešām bija ne viens vien politiskais darbinieks, kurš tautas uzticību tika izmantojis personiskajās interesēs, arī Latvijā. Šādos apstākļos aizvien vairāk atskanēja prasība pēc “stingras rokas” — personas, kas varētu novērst iespējamo valsts sabrukumu. Šādi “stingrās rokas” politiskie darbinieki, pamatā balstoties uz kādiem bruņotiem spēkiem, pārņēma valsts varu vai nu vienpersoniski, vai kopā ar savu partiju. Citu partiju darbība tika vai nu aizliegta, vai ierobežota, līdz ar to ierobežota vai likvidēta tika parlamentu darbība.

20.—30. gados gandrīz visās jaunajās Eiropas valstīs izveidojās lielākā vai mazākā mērā autoritāras valdības. Lietuvā apvērsums notika 1926. gada decembrī, kad karaspēks padzina valdību un varu pārņēma *Antans Smetona*, jau 1927. gada sākumā atlaizdams Lietuvas Seimu, līdz ar to kļūstot par vienpersonisku valsts dzīves noteicēju, — Tautas Vadoni. Igaunijā autoritāro režīmu nodibināja *Konstantins Petss* 1934. gada

martā. Tomēr vislielāko iespaidu uz Latvijas un arī visas Eiropas tautām atstāja Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas līdera Ādolfā Hitlera nākšana pie varas Vācijā 1933. gadā.

Latvijā atšķirībā no vairākām citām Eiropas valstīm komunistiskajai aģitācijai bija mazāki panākumi, iespējams, tādēļ, ka Latvijas tauta jau bija iepazinusies ar šīs mācības reālo izpausmi 1919. gadā. Tomēr kreisi noskaņotajiem sociāldemokrātiem bija liela ietekme, bet ne tik liela, lai varētu apdraudēt demokrātijas pastāvēšanu. Valsts apvērsumu nebija spējīgi veikt arī galējie nacionālisti — *Gustava Celmiņa* vadītā “Pērkonkrusta” organizācija. Tādēļ likās, ka Latvijai nedraud parlamentārās iekārtas likvidācija. Tomēr vairums politisko un sabiedrisko darbinieku saprata, ka nepieciešamas izmaiņas valsts Satversmē un vēlēšanu likumā, lai novērstu Saeimas sadrumstalotību un padarītu to darba spējīgāku. Aizvien biežāk arī tika izvirzīts jautājums par Valsts prezidenta tiesību paplašināšanu. Par to iestājās galvenokārt pilsoniskās partijas, prasot, lai prezidentam būtu tiesības pat atlaist Saeimu, ja tā izrādās darboties nespējīga. Savukārt sociālistiskās partijas nepiekrita nekādiem vispārējās demokrātijas ierobežojumiem un uzskatīja, ka Latvijai Valsts prezidenta amats vispār nav vajadzīgs. Par Saeimas tiesību ierobežošanu un prezidenta pilnvaru paplašināšanu īpaši uzstājās arī Latviešu zemnieku savienība, kas 1933. gada beigās iesniedza Saeimā likumprojektu, kurā bija paredzēti Satversmes grozījumi. Likumprojekts paredzēja ievērojami paplašināt Valsts prezidenta un valdības tiesības, un, ja to pieņemtu, Saeima faktiski kļūtu atkarīga no prezidenta gribas. Viena no galvenajām prasībām, ko izvirzīja šā likumprojekta autori, bija — **tautas vēlēts Valsts prezidents**, kurš tādā gadījumā vairs nebūtu atkarīgs no Saeimas un līdz ar to nebūtu arī atbildīgs Saeimas priekšā par savu darbību. Otrais likumprojekta lasījums notika 1934. gada 8. maijā. Šajā lasījumā tika pieņemts galvenais Satversmes grozījuma punkts, tas ir —

“Valsts prezidentu ievēlē tauta uz 5 gadiem vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās”.

Turpretī Latviešu zemnieku savienības ierosinājums, ka

“Valsts prezidentam ir tiesības atlaist Saeimu pirms tās pilnvaru notecēšanas”, tika noraidīts.

Līdz trešajam lasījumam, tas ir — likuma pieņemšanai, likumprojekts tā arī nenonāca. **Naktī no 15. uz 16. maiju** Kārlis Ulmanis, kurš tajā laikā bija Ministru prezidents, kopā ar kara ministru ģenerāli Jāni Balodi un vēl dažiem domu biedriem, balstoties uz Aizsargu organizāciju (brīvprātīga militāra paš aizsardzības organizācija), policiju un dažām karaspēka vienībām, **veica valsts apvērsumu**. Naktī policija ieņēma svarīgākās valdības iestādes, kaujas gatavībā bija Rīgā izvietotās karaspēka daļas, bet agri no rīta Rīgā ieradās vairāk nekā 3000 bruņotu aizsargu, lai novērstu iespējamus nemierus. 16. maija rītā tika publicēts īpašs paziņojums, ko bija parakstījuši K. Ulmanis un J. Balodis. Paziņojumā bija teikts, ka Saeima nav varējusi tikt galā ar saviem uzdevumiem, valstī sācies saimnieciskais sabrukums un esot draudējis apvērsums kā no kreiso spēku (sociāldemokrāti), tā no labējo spēku (pērkonkrustieši, tā sauktie “leģionāri”, nacionālsociālisti) puses. Šajā paziņojumā K. Ulmanis pieminēja arī Satversmes grozījumu projektu, kurš it kā būtu varējis novērst minētās grūtības, bet Saeima to esot galīgi izkropļojusi un tam vairs līdz ar to neesot nekādas nozīmes. Šeit jāatceras, ka Satversmes grozījumos, ko pieņēma otrajā lasījumā, bija atstāta K. Ulmaņa prasība pēc tautas vēlētā prezidenta, vienīgi noraidītas Valsts prezidenta pārmērīgi plašās tiesības, to skaitā Saeimas atļaušana. Savā paziņojumā K. Ulmanis solīja, ka netiks skarta demokrātija un visdrīzākā laikā tikšot izstrādāta jauna Satversme, kas spēsot novērst nemitīgos dažādo partiju strīdus un būšot pilnīgi atbilstīga tautas gribai un vajadzībām. Ģenerālis J. Balodis, kā arī viens no ietekmīgākajiem politiskajiem darbiniekiem — Marģers Skujenieks, bija **piekrituši sadarboties** ar K. Ulmani valsts apvērsuma rīkošanā tikai ar tādu norunu, ka Saeimas darbs tiek apturēts uz neilgu laiku, kamēr tiks izstrādāta jauna Satversme.

Jau pirms K. Ulmaņa paziņojuma tautai 16. maija rītā sākās plaši aresti. Apcietināja gandrīz visus ietekmīgākos LSDSP vadītājus, to vidū Saeimas priekšsēdētāju Paulu Kalniņu un viņa dēlu, Saeimas deputātu Bruno Kalniņu, kā arī citu partiju vadītājus un redzamākos darbiniekus. Kopumā apcietināto skaits pārsniedza **2000** cilvēku. Lielākā daļa no viņiem pēc neilga laika tika atbrīvoti, vairāki simti ievietoti Liepājas

koncentrācijas nometnē, kur pavadīja vairākus mēnešus. Četri no apcietinātajiem politiskajiem darbiniekiem — sociāldemokrātiem tika nodoti tiesai. Tie bija *Pauls Kalniņš*, *Bruno Kalniņš*, *Jūlijs Celms* un *Pēteris Ulpe*. Šie cilvēki tika apsūdzēti bruņota valsts apvērsuma gatavošanā, jo viņu dzīvokļos policija atrada dažus simtus šaujamieroču. Tiesas gaitā gan noskaidrojās, ka šie ieroči iegādāti ar valdības atļauju, lai sociāldemokrāti varētu aizstāvēties pret galēji nacionālistisko un šovinistisko grupu uzbrukumiem 20. gados (šajos uzbrukumos tika iemestas granātas sociāldemokrātu laikraksta tipogrāfijā, ebreju sinagogā (dievnamā), apšaudīts strādnieku sporta klubs, nogalināti divi sociāldemokrātu partijas biedri, kā arī veikti citi terora akti. Tādēļ arī M. Skujenieks, kurš šo notikumu laikā bija Ministru prezidents, deva atļauju aizsardzības ieroču iegādei). Pamatojoties uz atrastajiem ieročiem, kā arī sociāldemokrātu vairākuma labvēlīgu attieksmi pret Padomju Savienību, tiesājamiem izvirzīja apsūdzību par sadarbību ar komunistisko partiju un centieniem likvidēt Latvijas neatkarību, pievienojot to Padomju Savienībai. Tomēr izrādījās, ka tieši šie cilvēki, kuri tika tiesāti, no visiem savas partijas biedriem visāsāk bija vērsušies pret komunismu. Neskatoties uz attaisnojošiem faktiem, attaisnots tika vienīgi Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, tomēr 5 mēnešus — no apcietināšanas līdz tiesai, viņš bija pavadījis Rīgas Centrālcietumā. Jūliju Celmu notiesāja uz 4 mēnešiem cietumā, bet kā Neatkarības cīņu varonim, Lāčplēša Kara ordeņa kavalierim sodu samazināja līdz 1 mēnesim. Pēterim Ulpem piesprieda 6 mēnešus cietumsoda, bet Bruno Kalniņam — 4 gadus pārmācības namā, kā Neatkarības cīņu dalībniekam sodu samazinot uz 3 gadiem. Vēlāk, pēc soda izciešanas, **B. Kalniņš tika no Latvijas izraidīts.**

Kārlis Ulmanis nesamierinājās tikai ar politisko pretinieku apcietināšanu. Tika aizliegtas visu partiju, ieskaitot paša Ulmaņa vadīto Latviešu zemnieku savienību, darbība, līdz ar to tika slēgti arī šo partiju laikraksti, kā arī tie laikraksti, kas skaitījās bezpartejiski, bet bija kritiski izteikušies pret apvērsumu. No darba tika atlaisti vairāki tūkstoši valsts iestāžu darbinieku un skolotāju, kas bija LSDSP biedri vai to atbalstītāji. Lai novērstu jebkurus mēģinājumus uzstāties pret K. Ulmani un viņa valdību, jau apvērsuma dienā visā valstī

tika izsludināts **karastāvoklis** (dažkārt tas tiek saukts arī par “izņēmuma stāvokli”), kas deva tiesības policijai un aizsargiem apcietināt jebkuru “aizdomīgu” cilvēku. Šāda K. Ulmaņa un viņa piekritēju rīcība izsauca lielu neizpratni Eiropas demokrātiskajās valstīs, jo bija zināms, ka tajā laikā Latvijā nebija neviena spēka, kas spētu vai pat tikai vēlētos sagraut demokrātiju ar bruņotu spēku.

Var gandrīz pilnīgi droši teikt, ka Saeimas nevēlēšanās radikāli izmainīt Satversmi,

kā arī šķietamie valsts apvērsuma draudi no kreiso vai labējo ekstrēmistu puses bija tikai iegansts, lai K. Ulmanis varētu attaisnot savu rīcību. Viņš pats vēlāk bija izteicies, ka sācis domāt par autoritārā režīma nodibināšanu Latvijā jau 1933. gada novembrī. Šajā sakarībā jāpiezīmē, ka 1933. gada rudenī K. Ulmanis kādu laiku uzturējās Vācijā, kur jau bija nodibinājies totalitārais Ā. Hitlera Nacionālsociālistiskās partijas režīms, un K. Ulmanis vienā no savām runām tika uzslavējis kārtību, kāda šajā zemē valdījusi. Pastāv arī viedoklis, ka K. Ulmanis ņēmis par paraugu Itālijas vadoņa *Benito Musolini* fašistisko režīmu, par kuru arī viņš izteicies ar lielu atzinību. Līdz 1934. gada 15. maijam K. Ulmanis jau vairākkārt gribējis īstenot savu vēlmi — atbrīvoties no Saeimas, bet šaubījies par uzvaras iespējamību, un tikai tad, kad bijis pilnīgi drošs par vairāku ietekmīgāko politisko darbinieku līdzdalību, kā arī par bruņoto spēku atbalstu, izšķīries par šo soli. Jāsaka, ka par iemesliem, kādēļ Kārlis Ulmanis, viens no demokrātiskās Latvijas Republikas radītājiem un veidotājiem, šo demokrātiju pats arī likvidēja, pat mūsdienās vēl pastāv visdažādākie viedokļi, tādēļ arī nav iespējams viņa darbību patiesi izvērtēt. Tomēr pastāv uzskats, ko atbalsta vairākums vēsturnieku, ka pamatā šādai K. Ulmaņa rīcībai bijušas viņa rakstura īpašības.

Vadoņa godināšana

Būdams ļoti enerģisks, apveltīts ar lielu gribasspēku un darbaspējām, K. Ulmanis visu savu mūžu bija veltījis tikai un vienīgi savai dzimtenei, domājis par Latvijas uzplaukumu, tautas labklājību. Tajā pašā laikā viņš bija arī godkārigs, necieta nekādus iebildumus, uzskatīdams, ka tikai viņam ir taisnība. Šo viņa rakstura īpašību dēļ no Latviešu zemnieku savienības, kurā valdīja tikai K. Ulmaņa griba, jau pirms vairākiem gadiem bija aizgājuši ietekmīgi šīs partijas darbinieki, arī Miķelis Valters, kurš kopā ar K. Ulmani šo partiju bija dibinājis. Daļēji tieši šī iemesla dēļ Latviešu zemnieku savienība ar katrām jaunām Saeimas vēlēšanām zaudēja aizvien vairāk savu piekritēju, bet īpaši bija pieaugusi neapmierinātība tieši pret K. Ulmani kā šīs partijas vadītāju. Pēdējās — 4. Saeimas vēlēšanas rādīja, ka nākamajā Saeimā Latviešu zemnieku savienības ietekme varētu jūtami samazināties. Taču ar šādu nākotni K. Ulmanis nespēja samierināties. Tajā pašā laikā jāņem vērā arī tas apstāklis, ka Saeima tiešām bija zaudējusi tautas acīs uzticību un cieņu.

Tūlīt pēc apvērsuma, tas ir — Saeimas darbības izbeigšanas, politisko partiju darbības pārtraukšanas un savu pretinieku arestiem, Kārlis Ulmanis uzsāka visas valsts pārvaldes pārkārtošanu. No jauna tika izraudzīti visu valsts pārvaldes iestāžu vadītāji. Pagastos vēlētās pašvaldību pārvaldes nomainīja ar ieceltiem ierēdņiem. Nereti bija gadījumi, ka amatā tika iecelti cilvēki, kuru darba spējas nebija sevišķi lielas, bet viņi bija pratuši labi pieglaimoties jaunajai varai. Ar šiem pasākumiem Latvijas valsts pārvaldē tika ieviests **“vadoņības”** princips: kaut arī vienmēr un visur tika uzsvērts, ka viss, kas notiek, tiek veikts pēc **tautas gribas** un atbilst tautas interesēm, šo **“tautas gribu”** vienpersoniski izteica **Tautas Vadonis**, kā Kārlis Ulmanis tagad tika godināts. Tautas Vadoņa griba bija likums, jo vienīgi viņš drikstēja zināt, kas tautai vajadzīgs, tādēļ katra pilsoņa pienākums bija bez ierunām pildīt Vadoņa lēmumus. Līdz ar to varētu uzskatīt, ka autoritārais režīms Latvijā izvērsies **diktatūrā**. K. Ulmaņa vadonību tomēr nevarēja salīdzināt ar totalitārajām diktatūrām Padomju Savienībā vai Vācijā, kaut vai tādēļ, ka Latvijā autoritārajā laikmetā netika izpildīts neviens nāvēssods par politisko pārliecību, arī politiskajiem pretiniekiem piespriestie

cietumsodi bija relatīvi viegli. Tajā pašā laikā jāpiemin, ka Latvijā, tāpat kā minētajās totalitārajās valstīs, pārmērīgi uzplauka Tautas Vadoņa slavināšana. Kā piemēru varētu minēt 1934. gada vasaru, kad Ministru prezidents (tas bija K. Ulmaņa oficiālais amats) veica braucienus pa visiem Latvijas novadiem. Visur, kur Tautas Vadonis ieradās, viņam par godu tika celti zaļumiem un nacionālajiem karogiem vīti goda vārti, uz Vadoņa sagaidīšanu un sumināšanu bija jāierodas gandrīz visiem tās apkaimes iedzīvotājiem. Bērni kaisīja Vadoņa priekšā uz ceļa ziedus. Latvijas Universitāte piešķīra K. Ulmanim lauksaimniecības un tautsaimniecības goda doktora grādus, Mākslas akadēmija un Latvijas konservatorija ievēlēja viņu par šo akadēmiju goda biedru. Lielā skaitā tika izgatavoti Vadoņa portreti un krūšutēli, kuri obligāti bija jāiegādājas katrai skolai, katrai iestādei. K. Ulmaņa slavināšanā gandrīz vai sacentās savā starpā dzejnieki, rakstnieki un žurnālisti. Edvarts Virza pēc sengrieķu eposu parauga sacerēja Vadonim īpašu veltījumu "Likteņa nolikums", kurā bija pausta doma, ka, Ulmanim piedzimstot, senās dievietes Laima un Māra viņam pareģojušas kļūt par latviešu ilgu piepildītāju:

"Likteņa lēmēja Laima," tā ienākot sacīja Māra,

**"Jāņem nu steidzīgi ceļš mums abām uz biržaino Bērzi,
Zemgales pagastu zaļo, kur Pikšās ir piedzimis puisēns,
Nākam ko latvieši gaida, kopš brīvību zaudēja viņi .."**

Rakstnieks un vēsturnieks Aleksandrs Grīns salīdzināja K. Ulmani ar senajiem zemgaļu valdniekiem, un varēja saprast, ka Tautas Vadonis esot tiešs Nameja pēctecis. Komponisti radīja patriotiska satura dziesmas, kuras atskaņojot bija jāpieceļas kājās. Dzejniece *Aspazija*, kas visu savu mūžu bija saistīta ar sociāldemokrātiem, 1936. gadā izdotajā krājumā "Kaisītās rozes" dzejoli "15. maija vienības svētkiem" veltīja viņam vārsmas:

"Ne vienu vien, tu baro audžu audzes,

Viens laikmets vien nav, kam tu priekšā ej,

Tu nāc no izredzēto garu draudzes,

Kas ērgļa spārniem visam pāri skrej."

Nepietika tikai ar K. Ulmaņa personības slavinājumiem. Tika veicināts uzskats, ka Tautas Vadonis ir vienlīdz spējīgs jebkurā nozarē — ne tikai tautsaimniecībā un politikā, bet arī

mākslā, literatūrā, pat sportā. Šajā sakarībā var minēt Edvarta Virzas teikto:

“Visas šķiras, visas profesijas ir skārusi viņa darbība, un tāpēc viņš ir visur klāt.”

Savukārt profesors Augusts Tentelis teicis:

“Nav garīgas darbības aploka ne zinātnēs, ne mākslās, kur mūsu Valsts un Ministru Prezidents nebūtu pieskāries ..”

Par visiem šādiem slavinājumiem īpaši rūpējās un tos organizēja sabiedrisko lietu ministrs *Alfrēds Bērziņš*, kurš bija kļuvis par galveno noteicēju kultūras darbā. Tikai neviens neiedomājās, ka visas šīs pārmērības, Kārļa Ulmaņa personas nostādīšana gandrīz dievišķīgā pakāpē, laika gaitā tuvināja Latviju nevis visaptverošam uzplaukumam, tautas vienotībai, bet, gluži otrādi, — tās bojāejai, Kārļa Ulmaņa mūža darba — Latvijas valsts radišanas un tās neatkarības nostiprināšanas — sabrukumam. Kārļa Ulmaņa rakstura īpašības — **godkāre un palašanās galvenokārt uz paša spēkiem**, kam bija pozitīva nozīme pirmajos valsts dibināšanas gados, tagad kļuva viņam liktenīgas. Pārmērīgie slavinājumi, lišķi un pašlabuma meklētāji vājināja šī ievērojamā valstsvīra paškontroles un paškritikas spējas. Tautas Vadonis uzņēmās viens pats aizvien lielāku atbildību par savu tautu un tajā pašā laikā kļuva tai aizvien tālāks. Uzņemdamies pienākumu vienam lemt citu vietā, K. Ulmanis atņēma cilvēkiem iespēju pašiem domāt un rīkoties. Savu spēju pārvērtēšana K. Ulmanim visvairāk izpaudās pēc tam, kad 1936. gadā, beidzoties Valsts prezidenta *Alberta Kvieša* pilnvaru laikam, Vadonis patvarīgi pārņēma arī prezidenta pienākumus, kļūdamas par Latvijas vienpersonisku valdnieku, kura rokās atradās pilnīgi neierobežota vara. Valsts un Ministru prezidents, Tautas Vadonis Kārlis Ulmanis bija pacēlis nastu, kuru ilgstoši nespēja panest. Bet pats galvenais — viņš, kas kopš Latvijas valsts dibināšanas dienām bija baudījis tautas uzticību, cilvēks, kam tauta tiešām uzticējās pēc 15. maija apvērsuma (vismaz lielākā tautas daļa), ticēdama, ka pie visām nekārtībām valsti vainīga Saeima ar saviem nebeidzamajiem partiju strīdiem, ticēdama, ka K. Ulmanis ar stingru roku ieviesīs kārtību un pēc tam izstrādās jaunu Satversmi un atjaunos demokrātiju, šis cilvēks savas tautas uzticību zaudēja, vēl vairāk — pārspīlētā Vadoņa slavināšana sāka pārvērst viņu par izsmiekla objektu.

9. TAUTSAIMNIECĪBA UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

1934.—1940. GADĀ

15. maija pārmaiņas valstī skāra ne tikai valsts pārvaldes formu, bet arī visas dzīves nozares. Vispirms jāmin, ka tika uzsākta jau Pērkonkrusta izvirzītās prasības "Latviju latviešiem" īstenošana, jo arī K. Ulmanis tagad izteica domu:

"Jaunajā Latvijā jāvalda tiem, kas nesaraujamām saitēm ar šo zemi saistīti, jāvalda latviešiem. Latviešu Latvija, pašu valdīta!"

Līdz ar to jau zuda jēga aicinājumam uz visas tautas vienotību, nostādot latviešus pāri citām Latvijas tautībām, aizmirstot, pirmkārt, otru Latvijas pamattautību — lībiešus un, otrkārt, to, ka ne mazums cittautiešu — ebreju, krievu, vāciešu, poļu un citu — bija devuši lielu ieguldījumu Latvijas neatkarības izcīnīšanā un jo vairāk — tās saimnieciskajā uzplaukumā.

Rūpnieciskajā ražošanā atsevišķie nozīmīgākie privātuzņēmumi, galvenokārt tie, kas piederēja cittautiešiem, tika pārveidoti par **valsts akciju sabiedrībām**. Šim nolūkam tika nodibināta Latvijas Kredītbanka, kas skaitījās privāta akciju banka, bet patiesībā atradās tiešā valsts, tas ir — Kārļa Ulmaņa, pakļautībā. Kredītbankas galvenais uzdevums bija palīdzēt ar aizdevumiem grūtībās nonākušajiem nacionālajiem uzņēmumiem, kā arī pārņemt savā pārziņā daudzās sīkās privātbankas, kuras daudzos gadījumos nespēja tikt galā ar maksājumiem. 1935. gadā Kredītbanka uzsāka ne tikai likvidēt sīkās kredītiestādes, bet arī rūpniecības uzņēmumus. Par to, kādi uzņēmumi likvidējami, sprieda Ministru kabinets. Pirmām kārtām likvidēti tika cittautiešu uzņēmumi. Pēc tam Kredītbanka uzsāka lielāko uzņēmumu uzpirkšanu. Tā kā tās bija galvenokārt akciju sabiedrības, kurās vairums akciju piederēja ārvalstu firmām, tad Kredītbanka atpirka šīs akcijas un līdz ar to kļuva par galveno noteicēju uzņēmuma darbībā. Tā, piemēram, atpērkot rūpnīcas "Fēnikss" akcijas no vācu firmas "Busch", tika izveidota valsts akciju sabiedrība "Vairogs", kas ražoja vagonus, kuģus, automašīnas, lidmašīnas u. c. 1937. gadā "Vairogam" tika pievienota no čehoslovaku firmas "Sellier & Ballot" atpirtā municijas fabrika. Tādā veidā tika dibinātas daudzas, tieši valsts kontrolei pakļautas, akciju

sabiedrības, kā, piemēram, saldumu rūpnīca "Laima", alus darītava "Aldaris", "Rīgas vīna rūpnieks", "Tabaka", "Latvijas kokvilna". Apvienojot daudzās kokzāģētavas, izveidoja akciju sabiedrību "Latvijas koks" utt.

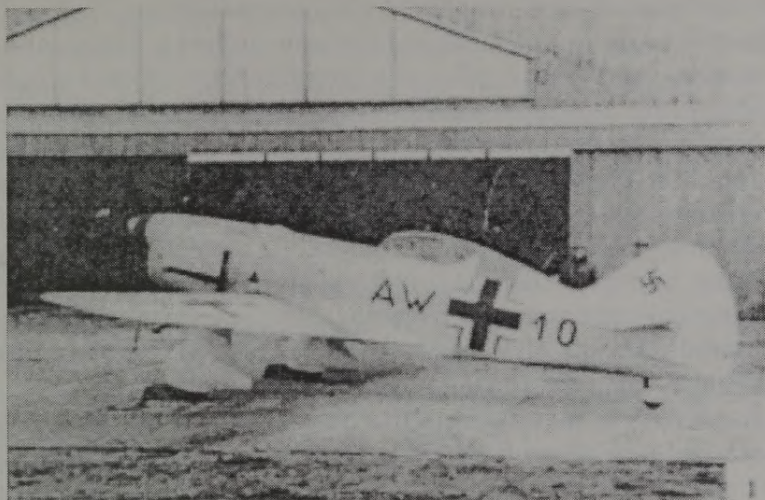
Veidojot nacionālo saimniecības sistēmu, K. Ulmaņa valdība sākumā centās izpildīt Vadoņa norādījumu:

".. iztiksim paši ar saviem ražojumiem un no citiem, no ārienes, ja iespējams, nepirksim nekā; katrā gadījumā pirksim tik maz, cik vien iespējams"

(K. Ulmanis ļoti rūpīgi bija iepazinies ar kādreizējā Kurzemes hercoga Jēkaba saimniecisko politiku — 17. gs. merkantilismu un, kā šķiet, gribēja tā laikmeta tirdzniecības attiecības ieviest 20. gadsimtā).

Latvijas valdības uzspiesta prasība uzņēmējiem pārdot savus uzņēmumus valstij neveicināja ārzemju investīciju piesaisti. Gluži pretēji — laika posmā no 1934. gada līdz 1939. gadam ārzemju investīcijas Latvijas rūpniecībā samazinājās par 22,6 %.

Pirmajos autoritārisma gados vietējiem uzņēmumiem tika piešķirtas izteiktas priekšrocības. Tika ierobežots ārvalstu preču ievadums (imports): ievest ārzemju ražojumus drīkstēja tikai ar īpašām Finanšu ministrijas atļaujām. Tajā pašā laikā visur tika ieteikts lietot tikai vietējos — Latvijas ražojumus. Valdības piešķirtās privilēģijas veicināja vietējās rūpniecības uzplaukumu. Latvijas rūpnīcas sāka izgatavot dažādas mašīnas un tehniskās ierīces, kas līdz šim bija jāieved, — galvenokārt lauksaimniecības mašīnas. Rūpnīca "Imanta" uzsāka kuļmašīnu un labības tīrītāju ražošanu, citās izgatavoja kultivatorus. Akciju sabiedrība "Vairogs", kas bija izveidojusies agrākās mašīnbūves rūpnīcas "Fēnikss" vietā, sāka ražot **automobiļus**, izmantojot detaļas un agregātus, ko ievada no ASV automobiļu firmas "Ford". Latvijā ražotie smagie un viegie automobiļi "Ford—Vairogs" bija lētāki un vietējo ceļu apstākļiem labāk piemēroti nekā ievestie. 30. gadu beigās "Vairogs" uzsāka arī lidmašīnu būvi. Lidmašīnas būvēja arī Liepājas Kara ostas darbnīcās un Valsts elektrotehniskajā fabrikā (VEF). Šeit jāpiemin VEF inženiera konstruktora *Kārļa Irbīša* devums Latvijas aviācijas attīstībā: 1937. gadā viņa radītā lidmašīna I—12 starptautiskajā aviācijas izstādē

Latvijā ražotais vieglais iznīcinātājs VEF I-16 (Kārļa Irbiša konstrukcija)

Londonā ieguva pirmo un otro godalgu, un šī tipa lidmašīnas Anglijas aviācijas rūpniecība sāka ražot savas armijas vajadzībām. Tika uzbūvēti vairāki K. Irbiša konstruētie vieglo lidmašīnu modeļi — mācību, sporta, kā arī kaujas lidmašīnas, bez tam VEF tika uzbūvēts pirmais divmotoru bumbvedējs, kura konstrukciju izstrādāja ASV aviācijas inženieris latvietis *Jānis Akermanis*. 1939. gadā tika uzsākti priekšdarbi lidmašīnu būves rūpnīcas celtniecībai — netālu no Rīgas, pie Ropažiem. Šajā laikā Valsts elektrotehniskā fabrika bija pazīstama tālu aiz Latvijas robežām — tajā ražotie radioaparāti, telefoni un citas elektrotehniskās iekārtas izcēlās ar ļoti augstu kvalitāti un sekmīgi varēja sacensties ar Rietumeiropas valstu, piemēram, Vācijas ražojumiem, bet VEF ražotais minifotoaparāts “Minox” bija tā laika mazākais un tajā pašā laikā precīzākais fotoaparāts pasaulē. Latvijas saimniecisko attīstību vēl vairāk būtu ietekmējusi 1939. gada oktobrī atklātā Ķeguma hidroelektrostacija, kas 1940. gada sākumā jau deva 51 megavatu elektroenerģijas. Tā bija tā laika lielākā elektrostacija Baltijā, un tās celtniecībā savus līdzekļus ieguldīja tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju.

Tomēr drīz vien bija redzams, ka valdības īstenotā, tā sauktā “pašiztikas politika” nespēj dot vēlamos rezultātus. Neievedot ārzemju ražojumus, vietējie ražojumi ar laiku sāka zaudēt kvalitāti un kļuva dārgāki, jo tirgus likumi nosaka, ka preču ražošana var attīstīties tikai konkurences, tas ir — savstarpējas sacensības apstākļos. Citas valstis, atbildot uz šādu Latvijas rīcību, lika šķēršļus savā teritorijā Latvijas precēm. Tādēļ jau 1936. gada beigās tika veikti pasākumi, lai ārvalstu preču ievēšanai dotu atvieglinājumus. 1936. gadā tika veikta arī naudas reforma, līdzšinējā zelta seguma vietā Latvijas latu piesaistot angļu sterliņu mārciņai. Līdz ar to lata vērtība gan samazinājās par 40 %, toties palielinājās ārvalstu valūtas iekļūdums, kas deva iespēju ievērojami palielināt importu.

Kaut arī vēl daudzi importa ierobežojumi palika spēkā, atsākās Latvijas saimniecības uzplaukums, ko nodrošināja galvenokārt augstvērtīgu lauksaimniecības ražojumu, kā arī kvalitatīvu kokmateriālu eksports.

Valdība noteica cietas (nemainīgas) iepirkuma cenas labībai un citiem lauksaimniecības ražojumiem, lai Latvijas zemkopji neciestu zaudējumus, kad Eiropā pazeminājās lauksaimniecības preču cenas. Tas nozīmēja, ka valsts iepirka eksportam domāto produkciju no zemniekiem pat par lielāku vērtību, nekā pārdeva ārzemēs. Tomēr šādas valsts piemaksas — subsīdijas — samērā īsā laikā atmaksājās, jo zemkopji, gūdami no valsts labus ienākumus, varēja modernizēt ražošanu, iegādājoties lauksaimniecības mašīnas, minerālmēslojumu, ražīgākas šķirnes mājlopus, līdz ar to palielinot produkcijas ražošanu un samazinot pašizmaksu, tas ir — tuvinot saražotās lauksaimniecības produkcijas ražošanas izmaksas eksporta cenām. Valdība sniedza arī lielu palīdzību lauksaimniekiem ēku būvniecībā un lauksaimniecības inventāra iegādē, izsniedzot ilgtermiņa aizdevumus (kredītus). Rezultātā jau samērā īsā laikā bija vērojams straujš lauksaimnieciskās ražošanas kāpinājums. Tajā pašā laikā samazinājās Latvijas ienākumi no eksporta precēm.

Lielu uzmanību valsts pievērsa darbaspēka sadalei. Iepriekšējos gados, attīstoties Latvijas rūpniecībai, daudz laukstrādnieku aizplūda uz pilsētām, līdz ar to zemnieku saimniecībās sāka trūkt darbaspēka, tādēļ radās nepieciešamība ievest

laukstrādniekus no kaimiņu zemēm — Lietuvas un Polijas, kur savukārt bija liels darbaspēka pārpalikums, pie tam Latvijā laukstrādnieku algas bija daudz augstākas nekā minētajās valstīs. Modernizējot rūpniecisko ražošanu, kā arī veicot pārkārtojumus valsts pārvaldē, pilsētās pieauga bezdarbs, tādēļ valdība veicināja pilsētnieku atgriešanos laukos. Tie, kas vēlējās atstāt pilsētas un kļūt par laukstrādniekiem, varēja saņemt īpašas piemaksas, bez tam valsts piemaksāja arī tiem saimniekiem, kuri pieņēma šos pilsētniekus darbā. Aizvien plašāk izvērsās tā sauktā “deputātkalpu” sistēma, tas ir — saimnieks laukstrādniekam jeb, kā toreiz vēl mēdza teikt, kalpam iedalīja zemes gabalu personiskajām vajadzībām, laukstrādnieka mājlopus, ja tādi bija, nodrošināja ar ganībām (parasti kopā ar saimnieka ganāmpulku) un lopbarību. Sāka izvērsties arī atsevišķu dzīvojamo ēku celtniecība laukstrādnieku ģimeņu iemītnāšanai.

Lai radītu iespaidu, ka, likvidējot Saeimu, tautas pārstāvji tomēr piedalās valsts pārvaldes darbā, K. Ulmanis uzsāka tā dēvēto **saimniecisko kameru** izveidošanu. Šajās kamerās tika apvienotas radniecīgas nozares. Paraugu kameru sistēmai K. Ulmanis bija aizguvis no fašistiskās Itālijas, kur tās darbojās relatīvi sekmīgi. 1935. gadā tika izveidotas četras šādas kameras: Tirdzniecības un rūpniecības kamera, kā arī Lauksaimniecības, Amatniecības un Darba kameras, kuru vadībā iesaistīja konkrētās nozares speciālistus. Kameru galvenais uzdevums bija rūpēties par savas nozares attīstību un darbinieku labklājību. Kultūras veicināšanai un attīstībai 1938. gadā nodibināja arī Rakstu un mākslas kameru, kā arī Profesiju kameru, kuras uzdevums bija pārstāvēt visu profesiju darbinieku intereses garīgo, tiesisko un sadzīves vajadzību kārtosānā un aizstāvībā. Protams, ka kameru darbinieki, tāpat kā visās dzīves nozarēs, nebija vēlētas personas, bet ieceltas. Kameru darbību kopumā vadīja **Valsts Saimniecības padome** un **Valsts Kultūras padome**, kuru uzdevums bija piedalīties likumdošanā, izskatot un dodot vērtējumu Ministru kabineta izstrādātajiem likumprojektiem. Ar 1939. gadu tika noteiktas abu šo padomju kopējas sēdes, kuras vadīja viens no padomju priekšsēdētājiem. Šī kameru un valsts padomju sistēma bija iecerēta, lai **aizvietotu demokrātiskās institūcijas** un

pildītu valsts parlamenta — Saeimas pienākumus un uzdevumus.

Pirms 1934. gada 15. maija Latvijā bija plaši attīstīta sabiedriskā dzīve, kuras pirmsākumi nāca jau no pagājušā gadsimta vidus — tautas atmodas laikmeta. Katrs Latvijas iedzīvotājs varēja izvēlēties jebkādu, savām interesēm atbilstošu biedrību vai organizāciju, kurā varētu darboties atbilstoši savām vēlmēm. Jau 1928. gadā Latvijā rosīgi darbojās ap 2905 kultūras biedrības, 342 sporta, 590 savstarpējās palīdzības un 106 reliģiskas biedrības, 512 arodbiedrības, 129 ugunsdzēsēju biedrības. Daudzām no šīm biedrībām un organizācijām savukārt bija liels skaits visdažādāko nodaļu. Kopējais biedrību skaits pārsniedza 8 tūkstošus. Jau tūlīt pēc 15. maija notikumiem tika slēgtas visas politiskās partijas un ar šīm partijām saistītās biedrības. Visas pārējās tika pakļautas valsts kontrolei un pārraudzībai. Sākot ar 1938. gadu, visām biedrībām vajadzēja reģistrēties Sabiedrisko lietu ministrijā un **ministram bija tiesības pēc saviem ieskatiem atcelt biedrības vadību un iecelt citu, pat cilvēkus, kuri nav šo biedrību biedri**. Jaunā kārtība noteica arī to, ka biedrības sapulcēs var pieņemt tikai tādus lēmumus, par kuriem ir balsojis tās vadītājs, tātad — kaut arī vairākums balsotu par kāda lēmuma pieņemšanu, bet vadītājs pret, šāds lēmums netika pieņemts. Turklāt Darba kameras vadītājam (šajā amatā bija sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš) bija tiesības slēgt jebkuru biedrību vai savienību,

“kuru darbība ir nevēlama vai kaitīga valsts vai sabiedrības interesēm”.

Rezultātā daudzas biedrības bija spiestas savu darbību izbeigt. Tā, piemēram, katrā pagastā atļāva darboties tikai vienai lauksaimniecības biedrībai, pilsētās — tikai vienai amatnieku biedrībai. Valdība šādu rīcību pamatoja ar nepieciešamību stiprināt valsts drošību un tautas vienotību, jo katrā šādā nekontrolētā biedrībā varētu sākt darboties Vadonim naidīgi spēki. Tomēr bija arī tādas biedrības un organizācijas, kas baudīja valdības vislielāko labvēlību un atbalstu. Tādas, piemēram, bija Aizsargu organizācija, kā arī jaunatnes organizācija Mazpulki, tādēļ šo organizāciju biedru skaits strauji pieauga, jo cilvēkiem tomēr vajadzēja rast kādu iespēju aktīvai sabiedriskajai darbībai.

Aizsargu organizācija sāka veidoties neatkarības cīņā laikā 1919. gadā kā bruņotas paš aizsardzības vienības, kuru uzdevums bija galvenokārt cīņa pret noziedzību, kas kara laikā apstākļos bija plaši izvērsusies visos lauku novados. Tūlīt pēc kara aizsargu darbā bija kļūst kārtoībā jāpiedalās katram ieročus nest spējīgam vīrietim, kurš nebija pakļauts obligātajam karadienestam. Aizsargu uzdevumos ietilpa valsts un pašvaldību iestāžu, kā arī dzelzceļu, tiltu un citu svarīgāko objektu apsardzība, kā arī sadarbība ar policiju noziegumu atklāšanā vai novēršanā. Pēc kara apstākļos aizsargi saglabājās kā brīvprātīga pusmilitāra organizācija, kuras pamatuzdevums palika iepriekšējais — palīdzēt policijai un būt par Latvijas armijas rezervi. Tajā pašā laikā aizsargi aizvien vairāk sāka iekļauties sabiedriskajā un kultūras dzīvē, galveno uzmanību pievēršot nacionāli patriotiskajai audzināšanai, valsts militārā spēka stiprināšanai. Aizsargu organizācijā nevarēja iestāties jebkurš cilvēks, — uzņēma tikai tos, kuru pilsoniskā nostāja bija atbilstoša Latvijas valsts interesēm un kas bija pierādījuši sabiedriskā pienākuma apziņu. Tajā pašā laikā piederība kādai politiskajai partijai vai organizācijai nebija šķērslis, lai kāda persona nevarētu būt par aizsargu, tādēļ aizsargu vidū bija gan Latviešu zemnieku savienības, gan Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas, gan Latgales demokrātisko apvienību locekļi, gan arī citi, neizslēdzot pat pērkonkrustiešus. Tomēr, neskatoties uz dažādajiem politiskajiem uzskatiem, aizsargi bija vienoti nacionāli valstiskajā apziņā.

Tā kā 15. maija notikumos aizsargiem bija ievērojama nozīme kā valsts apvērsuma atbalstītājiem, autoritārisma laikā radās prasība, lai Aizsargu organizācija kļūtu par tautas un valsts Vadoņa uzticības organizāciju. Līdz 1940. gadam Aizsargu organizācijas biedru skaits sasniedza apmēram 68 tūkstošus, no kuriem 12 000 bija aizsardzes, bet ap 11 000 — jaunsargu (jaunieši vecumā no 16 gadiem).

Mazpulki bija otra lielākā valdības atbalstītā organizācija. Tā bija sākumā domāta lauku skolu jaunatnei, bet 30. gados mazpulki dibinājās arī pilsētās. Mazpulku ideju K. Ulmanis bija pārņēmis no Amerikas lauku jaunatnes organizācijas, un viņš pievērsa lielu uzmanību šīs organizācijas veidošanai un attīstībai. Pirmais mazpulks dibinājās 1929. gada 8. novembrī

Ezerē. 1939. gadā, pateicoties nemitīgai valdības gādībai, Latvijā pastāvēja 1082 mazpulki, kas apvienoja 40 083 skolēnus. Mazpulku vajadzībām tika iemēriti zemes gabali, kuros ierīkoja izmēģinājumu laucīņus. Mazpulcēni audzēja dažādas lauksaimniecības un dārzkopības kultūras, mājlopus un putnus, darināja rokdarbus, kā arī piedalījās sabiedriskajā dzīvē.

Pirms 1934. gada 15. maija ļoti rosīgi darbojās sociāldemokrātu kultūras un, īpaši, sporta organizācijas. Sociāldemokrātu sporta organizāciju Strādnieku Sports un Sargs jau 1921. gadā izveidoja Bruno Kalniņš. Tā bija pusmilitāra organizācija, un tās biedri apsargāja sociāldemokrātijas organizētos pasākumus. 1925. gadā šo organizāciju aizliedza, bet B. Kalniņš tās vietā nodibināja citu — Strādnieku Sporta Savienību, līdz ar to saglabājot iepriekšējās organizācijas apzīmējumu **SSS**. Būtībā bija mainīts tikai nosaukums, bet biedrības uzdevumi palika iepriekšējie. 1932. gadā SSS biedru skaits bija sasniedzis 6500 cilvēku, no kuriem sargu vienībās skaitījās ap 3000. Pēc 1934. gada 15. maija šī organizācija tika likvidēta.

Visplašākā skolu jaunatnes organizācija bija **skauti un gaidas**. Tā bija starptautiska bērnu un jaunatnes organizācija. Latvijā skauti sāka darboties jau 1918. gadā, gaidas — 1921. gadā. Skauti un gaidas galveno uzmanību pievērsa jauniešu fiziskajai attīstībai, kā arī praktiskām dzīves iemaņām. Autoritārā režīma laikā bija paredzēts skautu un gaidu organizācijas slēgt, tomēr tas netika izdarīts.

Bez minētajiem pastāvēja arī daudzas citas, kā pieaugušo, tā bērnu un jaunatnes organizācijas, no kurām lielākā daļa 1934. gadā tika likvidētas. “Ulmaņa laiki” tautas atmiņā palikuši ar vērienīgu celtniecību. Rīgā un citās pilsētās tika uzceltas daudzas sabiedriskās ēkas, pabeigta Brīvības pieminekļa un Brāļu kapu būve. Rīgā tika uzsākti darbi Uzvaras laukuma izbūvei.

Lielu gādību valdība izrādīja zinātnei, literatūrai un mākslai, lai gan jāsaka, ka tika atbalstīti tikai tādi darbi, kas veicināja tieši **nacionālās** kultūras izaugsmi, slavējot pašreizējo režīmu, izskaistinot pagātņi. Tajā pašā laikā bija ievērojams skaits kultūras darbinieku, kuru darbi tika pat aizliegti vai noklusēti. Tā, piemēram, uz laiku tika aizliegts iespiest Kārļa Skalbes darbus, aizliedza teātros izrādīt *Erika Adamsona* lugu “Mālu Ansis” (šeit

Sabiedrisko lietu ministrija bija saskatījusi sagrozītā veidā vārdu "Ulmanis"), bet tajā pašā laikā lielu atzinību no valdības puses saņēma *Vilis Lācis* — vēlākais Padomju varas aktīvs darbinieks un komunistiskās ideoloģijas rakstnieks.

Papildus Kultūras fondam 1937. gadā Valsts prezidents K. Ulmanis ierosināja nodibināt **Tēvzemes balvas** fondu. Ar Tēvzemes balvu tika apbalvoti tie kultūras darbinieki, kuri bija iepriekšējā gadā uzrādījuši izcilus sasniegumus

literatūrā, mākslā, zinātnē un citās nozarēs. Katru gadu šo balvu varēja saņemt ne vairāk par sešiem cilvēkiem. Kopējais Tēvzemes balvas fonds bija ap 50 tūkstošiem latu gadā, bet mazākā izmaksājamā summa — 3000 latu. Līdz 1940. gadam Tēvzemes balvu bija saņēmuši 23 Latvijas kultūras un sabiedriskie darbinieki, to skaitā dzejniece Aspazija, rakstnieki J. Akuraters un E. Virza, gleznotājs V. Purvītis, tēlnieks K. Zāle, komponisti A. Kalniņš un J. Vītols, dziedātāji Ā. Kaktiņš un M. Brehmane-Štengele, valodnieks J. Endzelīns, folklorists P. Šmits, sportists J. Daliņš, latgališu kultūras darbiniece V. Seile u. c.

Liela nozīme Latvijas kultūras attīstībā bija K. Ulmaņa 1935. gada 28. janvāra Draudzīgajam aicinājumam — **katram atcerēties savu kādreizējo skolu**. Līdz 1939. gada pavasarim, atsaucoties Draudzīgajam aicinājumam, skolu bibliotēkām bija **ziedotas vairāk nekā pusotra miljona grāmatas!** Kultūras fondā kā ziedojumi skolām bija iemaksāti gandrīz miljons latu. Bija ziedotas 4300 gleznas, kā arī citi mākslas darbi. Tomēr jāņem vērā, ka tūlīt pēc valsts apvērsuma vairāk nekā viens miljons 200 tūkstoši grāmatu tika izņemtas no bibliotēkām, jo jaunajam režīmam tās bija nevēlamas. Līdz ar grāmatu aizliegšanu strauji samazinājās bibliotēku apmeklētāju skaits. Cilvēki neizrādīja lielu interesi lasīt tikai vienveidīgu literatūru.

Jāzepe Vītols

Zinātnē vislielākā loma tika piešķirta Latvijas vēsturei, tādēļ nodibināja **Latvijas Vēstures institūtu**, kas veica lielu darbu Latvijas senvēstures pētniecībā, īpaši pilskalnu apzināšanā un izpētē. 1935. gadā tika izdots arī likums par Latvijas Universitātes Zinātniskās pētniecības fondu, no kura universitātes mācībspēki varēja dabūt pabalstus pētniecības vajadzībām. Tāpat izdeva arī likumu, kas deva tiesības saņemt ilgstošus atvaļinājumus no tiešā darba, lai varētu nodarboties ar zinātniskajiem pētījumiem. Šo atvaļinājumu laikā tika saglabāta pilna darba alga.

Liela uzmanība tika pievērsta tautas izglītībai, — šim nolūkam valdība izlietoja daudzkārt lielākus līdzekļus nekā parlamentārisma laikā. Īpaši to varētu teikt par skolu ēku celtniecību un pārbūvi. Skolu mācību programmās tika veikti pārkārtojumi, kas veicināja galvenokārt nacionāli patriotisko audzināšanu. Mazākumtautību skolas vēl turpināja pastāvēt, bet to apmeklēšanā bija daži ierobežojumi, piemēram — ja viens no skolēna vecākiem bija latvietis, tad viņu bērnam bija **jāapmeklē latviešu skola**. Ar likumu noteica visu tipu skolās **obligātu ticības mācības kursu**. Tika radītas jaunas mācību grāmatas, kas atbilda jaunajām ideoloģiskajām prasībām, bet vecās — aizliegtas. Īpaši to attiecināja uz latviešu valodas un literatūras, kā arī uz vēstures mācību grāmatām: obligāta prasība bija mazināt demokrātijas, parlamentārās iekārtas veikumu, izceļot Vadoni un vadonības principus.

Tika veikti arī pārkārtojumi skolu sistēmā. Valdība uzskatīja, ka valstī esot **par daudz** jaunatnes ar vispārējo vidējo izglītību, kas neesot sagatavota nekādam praktiskam darbam. Tādēļ tika uzsākta vispārējās vidējās izglītības ierobežošana, toties palielināts arodskolu skaits. Lauku skolās galvenā uzmanība tika pievērsta lauksaimniecībai, pārkārtojot dabas mācības programmas, kurās tika paredzēti praktiskie darbi tieši lauksaimniecības nozarēs. Bez tam vēl katrai lauku skolai bija jāiekārto vismaz 1,5 ha lieli zemes gabali, kā arī jāveic darbi augļu dārzos.

Laika posmā pēc 1934. gada 15. maija Latvijā valdīja autoritārs režīms, būtībā — K. Ulmaņa diktatūra, lielā mērā tika ierobežotas pilsoņu tiesības, apspiestas demokrātijas

izpaušmes, tomēr nevar noliegt, ka šajā laikā Latvija sasniedza ievērojamus panākumus kā saimnieciskajā, tā kultūras dzīvē. Jāatceras, ka Vadonim nebija savas ģimenes, nebija savas personiskās dzīves — visu savu mūžu viņš bez atlikuma veltīja Latvijai, strādādams tās labā tā, kā pats uzskatīja par pareizu. K. Ulmanis pieļāva daudz kļūdu, kuras vēlāk kļuva liktenīgas latviešu tautai, bet pie šīm kļūdām sava daļa vainas būtu jāuzņemas arī tiem cilvēkiem, kuri, sava pašlabuma vadīti, ar nebeidzamajiem glaimiem un slavinājumiem palīdzēja šim stiprajam cilvēkam uzņemties nest nastu, kas viena cilvēka spēkiem bija daudz par lielu. Vēsture vēl nav izvērtējusi visu šī ievērojamā valstsvīra darbību, tādēļ nav iespējams Kārli Ulmani ne tiesāt, ne arī attaisnot, jo, kā teicis arhibīskaps Teodors Grīnbergs:

“Visam viņa mūžam un darbam kā vadītāja zvaigzne spid cauri mīlestība uz dzimto zemi, mīlestība uz savu tautu un valsti.”

KOPSAVILKUMS

1920. gada pavasarī notika pirmās patiesi brīvās vēlēšanas Latvijā, kurās ievēlēja Satversmes sapulci — tautas gribas izteicēju, pirmo likumīgo valsts likumdevēju. 1920. gada 1. maijā Satversmes sapulce uzsāka savu darbību. Tās pamatuzdevums bija Satversmes — valsts pamatlikuma — izstrādāšana, bet neatliekamākais uzdevums — zemes reformas izstrādāšana. Agrārā likuma pieņemšana un īstenošana piepildīja latviešu zemnieku gadsimtu sapni par savu zemi, likvidēja visas līdzšinējās muižnieku priekšrocības, nostādot viņus līdzīgā stāvoklī ar jebkuru citu Latvijas iedzīvotāju. Zemes reformas īstenošanas gaitā ap 150 tūkstošiem zemnieku ģimeņu kļuva par savas zemes saimniekiem.

Latvijas tautas uzvara brīvības cīņās, kā arī Satversmes sapulces vēlēšanas pierādīja pasaulei, ka jaunā valsts ne tikai vēlas neatkarību, bet ir spējīga arī pati saviem spēkiem šo neatkarību nosargāt, kā arī pierādīja to, ka šī valsts patiešām būs brīva, demokrātiska valsts. Līdz tam vairums ietekmīgāko Rietumvalstu ar šaubām raudzījās uz topošo valsti, turpretī tagad šīs šaubas sāka izgaist. Liela nozīme ārvalstu uzskatu

izmaiņām bija Latvijas valsts pārstāvju darbībai šajās zemēs, īpaši — pirmā ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica darbībai. Pateicoties viņa un citu diplomātisko darbinieku centieniem, 1921. gada 26. janvārī Antantes Augstākā padome atzina Latvijas valstisko neatkarību un valsts tiesisko pastāvēšanu. Neilgā laikā Latvijas Republiku atzina cita pēc citas arī citas pasaules valstis. 1921. gada 22. septembrī Latvija tika uzņemta Tautu Savienībā par pilntiesīgu locekli kā līdzīga valsts starp līdzīgām.

Zemes reforma deva iespēju īsā laikā atjaunot sagrauto lauksaimniecību, savukārt Latvijas starptautiskā atzīšana deva iespēju ārvalstīm ieguldīt savus līdzekļus rūpniecības atjaunošanā, tomēr galvenais nosacījums Latvijas tautsaimniecības augšupejā bija tautas radošais spēks, kas īpaši izpaudās apziņā, ka tagad cilvēki strādā nevis svešzemnieku labā, bet paši sev, savai valstij. Tāpat kā leģendārie latviešu karavīri savā laikā pārsteidza pasauli ar savu kaujas sparū, tā tagad pasauli pārsteidza visas Latvijas tautas darba spars. Būdamā pēckara pirmajos gados viena no visvairāk izpostītajām zemēm, Latvija dažos gados sadziedēja karalaika brūces, bet nepilnu 20 gadu laikā izvirzījās Eiropas attīstītāko valstu pirmajās rindās kā lauksaimniecības, tā arī kultūras un izglītības jomā.

20. gadsimta 20.—30. gadi Eiropas vēsturē bija raksturīgi ar vairāk vai mazāk autoritāru režīmu nodibināšanos daudzās Eiropas valstīs, galvenokārt tajās, kas radās uz sabrukūšo monarhiju pamatiem. Šajās valstīs vēl nebija izveidojušās stabilas demokrātijas tradīcijas. Nepilnīgā vēlēšanu likuma dēļ arī Latvijā izveidojās nesamērīgi daudz visdažādāko politisko partiju un sabiedrisko interešu grupējumu, kuru pārstāvji, iekļuvuši Saeimā, vairāk laika veltīja savstarpējiem strīdiem nekā rūpēm par savas tautas labklājību. Nekvalitatīvais Saeimas darbs arī noveda pie tā, ka nāca enerģiski, varaskāri cilvēki, kas sagrāba valsts varu savās rokās. 1934. gada 15. maijā Kārlis Ulmanis, viens no Latvijas Republikas dibinātājiem un pirmais tās vadītājs, veica valsts apvērsumu, likvidēdams Saeimu un politisko partiju darbību, kļūdams par vienpersonisku valsts likteņa lēmēju, Tautas Vadoni.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Vai Tautas padome bija tiesīga izlemt Latvijas likteni, proklamējot tās valstisko neatkarību?
2. Kas bija pozitīvs, kas — negatīvs Latvijas Republikas vēlēšanu likumā? Pamatojiet savu viedokli!
3. Miniet iemeslus, kādēļ Rietumvalstis kavējās atzīt Latvijas valsti *de iure*!
4. Vai Latvijas lauksaimniecībai vidēja lieluma zemnieku saimniecības bija izdevīgas? Kāpēc?
5. Kādi pasākumi tika veikti, lai Latvijā nepieļautu negodīgu tirgošanos ar zemi? Kā jūs saprotat jēdzienu “negodīga tirdzniecība”?
6. Agrārā likuma izstrādāšanas gaitā tika izteikti divi pretēji viedokļi par attieksmi pret bijušajiem muižu īpašniekiem. Kādi bija šie viedokļi, kādi politiskie grupējumi izteica katru no tiem? Mēģiniet pamatot šos viedokļus!
7. Kā agrārreforma ietekmēja Latvijas politisko dzīvi?
8. Pamatojiet, kā agrārreforma veicināja Latvijas saimniecisko uzplaukumu!
9. Kāda bija būtiskākā atšķirība rūpnieciskās ražošanas struktūrā starp Latvijas rūpniecību cariskajā Krievijā un neatkarīgajā Latvijas valstī?
10. Kādām rūpnieciskās ražošanas nozarēm Latvijā bija visplašākās perspektīvas? Pamatojiet savu viedokli!
11. Kādi trūkumi bija sastopami Latvijas saimnieciskajā dzīvē valsts pastāvēšanas pirmajos gados? Kādas paralēles varat saskatīt tālaika un mūsdienu saimnieciskajās un finanšu darbības norisēs?
12. Kā 20.—30. gados tika sekmēta tautas izglītība? Kā izpaudās izglītības sistēmas demokrātiskais raksturs?
13. Raksturojiet Saeimas un Ministru kabineta darba spējas daudzpartiju sistēmas apstākļos! Ar ko šāds stāvoklis izskaidrojams? Kas jādara sabiedrībai, lai novērstu sīkpartiju veidošanos?
14. Vai autoritārais režīms bija vienīgā iespēja Latvijā nodrošināt stabilu valdības darbību? Izsakiet savu viedokli!
15. Kā jūs izprotat jēdzienu “vadoņības princips”?
16. Kā Vadoņa personiskās rakstura īpašības var ietekmēt “vadoņības principa” īstenošanu valsts dzīvē?

17. Uzziniet no saviem tuviniekiem par jūsu dzimtas dzīvi 20.—30. gados!
18. Uzziniet no vecākās paaudzes cilvēkiem, kā arī citiem vēstures avotiem par saimnieciskās un kultūras dzīves norisēm jūsu apkaimē! Veidojiet aprakstu par savu apkaimi 20.—30. gados!

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

FRAGMENTI NO RAIŅA RAKSTA "ATMIŅU UN PIEZĪMJU SKABARGAS"

Kad trimdinieki varēja griezties atpakaļ un mēs braucām mājās, tad braukšana mājās bija reizē braukšana parlamentā. Ar sajūsmu braucu abos.

Mazs pārsteigums vēl bija jāpiedzīvo trimdas mājās: dzimtās mājās mūs gan gaidīja un negaidītāji klusēja, bet parlamentā — Tautas Padomē negaidīti runāja un pretojās, ka Aspazijai un man dod ar likumu tiesības iestāties par kandidātiem uz augstā nama godu. Pretbalsis gan bija tikai divas, bet toties tās bija divu dzejnieku balsis, kas sver jo smagāk. Dzejnieki negribēja redzēt dzejniekus atrautus no viņu tiešā dzejas darba.

Mazo pārsteigumu izdzēsa lielā sajūsma par mājbraucienienu; un drīz izrādījās, ka, darbojoties līdz Satversmes Sapulcē, mēs nejutāmies atrauti no dzejas darba, kaut gan tas bija praktisks darbs.

Vēlēšanu cīņā mēs metāmies ar pilnu, pacilātu sparu un ieplūdām lielajos, gandrīz nepārredzamos runas plūdos, kuri tad pirmo reizi tik plaši tad apņēma Latviju. Man, kas biju klusējis piecpadsmit gadus kopš 1905. gada runu laika, izlikās no sākuma gluži savāda šī vispārējā, lielā gatavība runāt un runāt, un runāt. Kā pārrauts aizsargu dambis, man likās, ļāva pārplūst ilgi sirdīs aizzurētām jūtām un runām. Kā vēli atnācis pavasaris lika uzplaukt reizē lapām un ziediem. Un tad drīz visas runas un domas sakopojās uz jaunradāmo demokrātisko satversmi un, varbūt vēl vairāk, ap zemes jautājumu, mūsu agrārreformu, ap muižniecības satriekšanu...

Un parlamentārisms kā politiska sistēma? Mums ir jau sava valstiskās dzīves un parlamentārisma prakse, kaut arī īsa. Un jāsaka: mūsu parlamentārisma gaita nav citāda nekā citur. Parlamentārismam ir savas vājās puses, bet absolūti pilnīga nav neviena valsts forma. Bet tomēr **parlamentārismam ir visas demokrātijas izteikšanas veids**. Ir pie mums personas un grupas, kas, kritizējot parlamenta trūkumus, tai pašā laikā noliedz un apkaro demokrātiju. Viņi nav daudz, bet viņi ir neatlaidīgi. Un, neatlaidīgi atkārtodami, ka “parlamentārisms ir ļaunums”, patiesībā viņi domā, ka demokrātija ir ļaunums. Un tāpēc **negribēt parlamentārismu tagad ir — negribēt demokrātiju**. Un negribēt demokrātiju — **mūsu Latvijas apstākļos** — negribēt Latvijas valsti.

(Jaunais Laiks. — 1928. — Nr. 7)

FRAGMENTI NO ĀDOLFA KLĪVES —

LATVIEŠU ZEMNIEKU SAVIENĪBAS PĀRSTĀVJA,

PĒDĒJĀ LATVIJAS BANKAS PRIEKŠSĒDĒTĀJA — ATMIŅĀM

Viena no populārākām izdarībām Latvijas parlamentārisma vēlākā posmā bija “cīņa” ar korupciju, pie kam cīnītāji nekad necentās aizdomās turētās personas līdz ar pierādījumiem nodot policijai vai prokuratūrai. Taisni pretēji, “cīnītāji” centās savus apvainojumus tikai iedabūt presē, pie tam tādā veidā, lai tiesas priekšā vienmēr varētu izvairīties no atbildības par apvainojumiem. Tāpēc jau pārmetumus vērsa vai nu pret politiskiem pretiniekiem, vai personīgiem ienaidniekiem. ..

.. Augstā nama deputāti cits citu, kā arī personas ārpus Saeimas titulējuši vārdiem: huligāns, pļēgurs, fašistu zeņķis, nodevējs, koruptants, fašists utt. Daudzreiz līdzīgi vārdi, acimredzot lielāka efekta dēļ, lietoti daudzskaitlī, kā: nelieši, zagļi, šurķi, vazaņķi utt. Zīmīgi, ka prezidijs par šāda leksikona lietošanu nevienu pie kārtības nav saucis. Tanī pašā laikā kā kuriozs jāatzīmē, ka Saeimā nekad nedrīkstēja lietot vārdus “melis” un “melot”. Lietojot šos vārdus, tūlīt atskanēja prezidija zvans un bargs bridinājums šādus vārdus nelietot. ..

Ja sociāldemokrāti teica un rakstīja savās avīzēs, ka visi pilsoniskie deputāti un ministri ir fašisti, koruptanti, strādnieku nīdēji, nespējīgi un visādi nederīgi cilvēki, tad ar lielu varbūtību varam pieņemt, ka sociāldemokrātu vēlētajiem, t. i., apmēram 20 proc. no visiem Latvijas iedzīvotājiem, tam ticēja un bija pārliecināti, ka lielākā daļa, t. i., vairākums, Saeimas deputātu ir slikti cilvēki.

Ja Latvijas Strādnieku un zemnieku partija, t. i., komunisti, teica un mācīja, ka Saeima ir Latvijas buržuāzijas iestādījums, kas likvidējams jo ātrāk, jo labāk, un sociāldemokrāti ir sociālfašisti un korupcijas tēvi, buržuāzijas uzpirkti aģenti un strādnieku nodevēji, tad jāpieņem, ka komunistu listes balsotāji, t. i., apmēram 6—7 proc. no visiem iedzīvotājiem, Saeimu principiāli atzina par nevaļadzīgu iestādījumu.

Ja Demokrātiskais centrs atklāti sludināja, ka tikai Demcentrs ir tas, kas Saeimu notur darba spējības līmenī, un sistemātiski nomelnoja abas lielākās Saeimas frakcijas: Zemnieku savienību — totāli un sociāldemokrātiju — daļēji, tad, jādodomā, Dem. centra vēlētajiem tam ticēja.

Ja nacionālās partijas — Zemnieku Savienība, Jaunsaimgu partija un Latgaliešu partija — teica un skaidroja, ka Latvijas sociāldemokrāti ir komunistu pusbrāļi, kuri ar vienu aci nepārtraukti šķielē uz Padomiju un izšķīrīgā brīdī vienmēr sapratīsies ar komunistiem labāk nekā ar latviešu tautu, tad atkal jāpieņem, ka šādam uzskatam bija minēto partiju vēletāju, t. i., apmēram 50 proc. Latvijas iedzīvotāju piekrišana.

FRAGMENTI NO NACIONĀLISTISKĀS ORGANIZĀCIJAS "PĒRKONKRUSTS" DARBĪBAS PROGRAMMAS IZTIRZĀJUMA

Kam Pērkonkrusts netic?

**Latvijas patreizējās valsts iekārtas lietderībai.
Saeimas darba spējām.**

Te ir teikt — patreizējai. Nekad Pērkonkrusts neatzīst 1920. gada, zem sociāldemokratu nesamērīgi lielā iespaida, demokratisma lielākā karstumā pieņemto kompromisu un

nejaušu lēmumu pārbagāto satversmi, par lietderīgu latviešu tautai. Mēs toreiz jūsmojām un ticējām visādām nepārbaudītām mācībām, un šai noskaņā ļāvām sevi akli pievilt. ..

Svešautiešu lojalitātei pret Latvijas valsti, politisko partiju nesavtībai, iespējamībai, kā sociāldemokrati un citi marksisti pamazām ieaugs valstiskā izpratnē.

Šis trīs neticības stāv ciešā sakarā ar augstāk aprādīto nelietderīgo valsts iekārtu. Ja valsts vara ir vāja, saskaldīta, tad katrs vilks un arī velk uz savu pusi un saviem spēkiem lūkos nodrošināties, vienalga, vai tas ir vācietis, žīds vai partiju bodnieks. Ja valsts vara nebūs pietiekoši stipra, lai sociāldemokrati un citi marksisti to bītos, tie netraucēti ies un ies savu ceļu, un tikai arvien vairāk no nācijas un valsts izpratnes attālināsies. ..

Tautu Savienības varai un nākotnei, Paneiropai, mūžīgā miera sapņiem.

.. Pērkonkrusts netic šiem māņiem.

.. Miera žužinājumi mūsu ģeogrāfiskos apstākļos ir nodevība. Ko var atļauties sev lielas un nodrošinātas nācijas, to nevaram mēs. Tāpēc mūsos jāieaudzē un visiem spēkiem jānostiprina vitāls nacionālisms, jo tikai kā viena nedalāma nacionāla vienība mēs spēsim noturēties neizbēgamā pārbaudījumā.

VEIDOSIM STIPRU GARU! FRAGMENTI NO K. ULMANA RUNAS AIZSARGU SVĒTKOS MADONĀ 1934. G. 17. JŪNIJĀ

.. 15. maijā pie mums notikušas lielas pārmaiņas un pārgrozības mūsu politiskā dzīvē, un līdz ar tām, kā visi saprot un apliecina, ir nākušas un nāks vēl pārmaiņas mūsu saimnieciskā dzīvē, mūsu garīgā un kultūras dzīvē.

.. Pirmā un ārēji spilgtākā pārmaiņa, kas iestājās mūsu politiskā dzīvē, bija tā, ka Saeimas darbība apstājās un Saeima tagad ir aizgājusi uz mājām, un šī Saeima vairs atpakaļ nenāks. Līdz ar to ir notikušas svarīgas pārmaiņas visā mūsu likumdošanā, visā mūsu valdības darbībā.

Kamdēļ Saeimas darbība tika pārtraukta? Uz to es īsos vārdos varu atbildēt: proti, tamdēļ, ka visa tauta bija zaudējusi pēdējo ticību uz Saeimas raženu darbību, ka tauta bija spiesta nākt pie atziņas, ka Saeima savā sadrumstalotībā, strādājot ar neskaitamu partiju daudzumu, nevarēja savus darbus veikt. Likumdošana negāja uz priekšu, un tamdēļ radās lielas grūtības mūsu valsts dzīvē. Ja Saeimā nācās apspriest kādus svarīgus likumus, tad tas prasīja bezgalīgi daudz laika, un, ja šie likumi vispār tika gatavoti, tad tie nāca pārmērīgi vēlu un nepilnīgi, jo nekad partijas nevarēja vienoties savā starpā. Kad mums mainījās valdība, tad jaunās valdības sastādīšana prasīja aizvien neskaitāmas nedēļas darba. Ļaujiet man pateikt, ka tagadējā valdība nodibinājās 24 stundās un tūlīt stājās pie darba. Kāpēc? Tāpēc, ka nebija vairs 25 partijām jāprasa, tāpēc, ka šīs partijas vairs nesauca savus kandidātus un nebija jāpavada dienas un nedēļas spriežot un runājot. ..

Bet ar to vēl nav pietiekoši noskaidrots, kamdēļ taisni tanī otrdienas naktī sākās pārmaiņas un pārvērtības. Tāpēc jāsaka, ka nemiers ar Saeimas un valsts pārvaldīšanas darbiem auga ar katru dienu. Kā jūs zināt, Saeima sāka apspriest Satversmes grozījumu projektu. Grozījumu projekts bija piemērots mūsu apstākļiem, viņš bija demokrātijas rāmjos un robežās. Mēs tikai gribējām dabūt kārtību, lielāku darba apzinību un lai būtu valsts prezidents, kas arī pirms nodrošināto trīs gadu notecēšanas varētu pateikt Saeimai, kas slinkotu vai būtu darba nespējīga, vai nodarbotos ar neauglīgām savstarpējām ķildām: Ej mājā! Tas būtu Saeimas darba ražīgumu cēlis. .. Šis satversmes grozījumu projekts gausi gāja uz priekšu, un beigu beigās. .. no viņa nekas nebija pāri palicis. .. Bez tam radās arvien lielākas cilvēku grupas, kas gribēja dažas pārmaiņas izvest varmācīgi. Valdībai pienāca ziņas, ka viena grupa cilvēku, kas sauc sevi par leģionāriem, sagatavojušies pārmaiņas taisīt ar ieročiem rokās. No otras puses, viņu pretinieki pat no Saeimas katedra teica, ka vajadzības brīdī viņi būšot ar ieročiem uz ielas. Mums šis posts bija jānovērš. Tāpēc taisni tanī vakarā notikas tas, kas noticis. ..

Tādēļ varat būt pārliecināti, ka jūs mirsit no zobena, bada un mēra tai vietā, kurp jūs gribat doties, lai tur svešumā dzīvotu!

Jeremijas grāmata. 42: 22.

VI NODAĻA

AIZGĀJA LATVIETIS PASAULĒ TĀLU...

1. LATVIEŠI PADOMJU SAVIENĪBĀ

Pirmā pasaules kara laikā Latviju bija spiesti atstāt un doties bēgļu gaitās simtiem tūkstoši Latvijas iedzīvotāju — gan zemkopji, gan pilsētu strādnieki. Vairums bēgļu tika izklidināti pa visu plašo Krieviju līdz pat Klusajam okeānam. Beidzoties brīvības cīņām, saskaņā ar Latvijas-Krievijas miera līgumu dzimtenē varēja atgriezties jebkurš latvietis, kurš to vēlējās, un laikā no 1920. līdz 1925. gadam no svešatnes atgriezās ap 220 tūkstoši cilvēku, no kuriem gandrīz 11 tūkstoši bija slavenie strēlnieki. Tomēr Krievijā vēl bija palikuši vairāk nekā 200 tūkstoši latviešu. Šos palicējus varētu iedalīt trijās grupās.

Lielākā no šīm grupām bija latviešu zemnieki — **kolonisti**, kas bija devušies uz Krieviju zemes meklējumos jau 19. gadsimta vidū. Līdz Pirmā pasaules kara sākumam visā Krievijas impērijā ārpus Latvijas teritorijas bija nodibinājušās ap **550 latviešu zemkopju kolonijas**, no kurām mazākajās bija 4—5 zemnieku sētas, bet lielākajās pat vairāk nekā 400 sētu. Gadu gaitā latviešu zemkopji, strādājot reizēm pat neiedomājami grūtos apstākļos, īpaši Urālos un Sibīrijā, bija izveidojuši priekšzīmīgas saimniecības, lielākais vairums kolonisti kļuvuši turīgi, bet arī trūcīgākās latviešu zemnieku saimniecības ievērojami atšķīrās no vietējo iedzīvotāju sādžām. Vienīgi vācu, igauņu un ukraiņu izceļotāju kolonijas varēja līdzināties turības ziņā latviešu zemkopjiem. Krievijas pilsoņu kara laikā un tam sekojošajā sociālisma celtniecības perioda

sākumā daudzas latviešu kolonijas tika likvidētas, tūkstošiem turīgāko zemkopju represēti, tomēr vēl 1928. gadā Krievijā (tagad jau Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā) skaitījās 372 latviešu kolonijas, no kurām 270 kolonijas ar 7444 lauku sētām un 75 skolām atradās PSRS Eiropas daļā, bet 102 kolonijas ar 4206 sētām un 31 skolu — aiz Urāliem (Sibīrijā). Ir pilnīgi saprotams, ka šie cilvēki, īpaši senāko koloniju iedzīvotāji, nevēlējās atstāt ar tādām pūlēm iekoptās saimniecības un atgriezties savu tēvu dzimtenē, kur viņus, ar nedaudziem izņēmumiem, negaidīja pat neviens viņu dzimtas piederīgais. Bez tam — šie cilvēki pat iedomāties nevarēja, ka padomju vara atņemt viņiem visu, kas pārcilvēciskajā darbā iegūts, bet, kad tas tomēr notika, — bija jau par vēlu domāt par atgriešanos tēvijā, tas vairs nebija iespējams.

Otra grupa ļaužu, kas bija palikuši Padomju Krievijā, bija tie **bēgļi**, evakuētie strādnieki, strēlnieki, kā arī jau pirms kara Krievijā dzīvojošie latvieši — ierēdņi, tehniskie darbinieki, skolotāji un citu profesiju pārstāvji, kuri dažādu iemeslu dēļ nebija paspējuši savlaicīgi nokārtot dokumentus, lai atgrieztos Latvijā. Padomju Krievijas varas iestādes visdažādākajiem līdzekļiem centās nepieļaut Krievijas latviešu atgriešanos Latvijā, sākot ar dokumentu kārtošanas novilcināšanu, beidzot ar kļaudiem draudiem un pat represijām, bez tam, ņemot vērā toreizējos sakaru un transporta apstākļus, liela daļa latviešu uzzināja par iespēju iegūt Latvijas pilsonību daudz par vēlu, un šiem cilvēkiem gribot vai negribot bija jāpaliek par Padomju Krievijas pilsoņiem.

Trešo grupu, kas palika Padomju Krievijā, veidoja galvenokārt lielinieku partijas biedri, kā arī **komunisma piekritēji**. Gandrīz visi šīs grupas cilvēki aktīvi iesaistījās padomju varas veidošanā un nostiprināšanā, lielākā daļa no viņiem ieņēma augstus amatus gan padomju varas iestādēs, gan partijā, gan Sarkanajā armijā. 20.—30. gados latviešu komunistu kopskaits bija ap 11—12 tūkstošiem, tas ir, apmēram 5—6 % no visiem Padomju Krievijā dzīvojošajiem latviešiem.

Starp Krievijā palikušajiem latviešiem bija ļoti daudz izglītotu cilvēku, kuri 20.—30. gados veica lielu darbu latviešu kultūras saglabāšanā. Kaut arī šis darbs tika veikts lielinieciskās ideoloģijas ietekmē un tiešā komunistu partijas vadībā, tomēr

šeit izpaudās latviešu tieksme pēc izglītības, tieksme pēc savas, latviskās kultūras. Jau 1923. gadā Maskavā tika noorganizēta latviešu kultūras un izglītības biedrība "**Prometejs**". Šī biedrība attīstīja plašu darbību, iegūstot līdzekļus, galvenokārt izveidojot kooperatīvas darbnīcas, kurās izgatavoja dažādus mācību līdzekļus skolām, atverot veikalus, kuros šīs preces tika pārdotas, kā arī izdodot grāmatas gan savā apgādniecībā, gan arī atbalstot citus latviešu grāmatu un laikrakstu apgādus un izdevniecības. Bez "Prometeja" izdevniecības Padomju Savienībā darbojās arī komunistiskās partijas izdevniecība "Spartaks" Pleskavā, kā arī izdevniecības "Strēlnieks", "Latvju izdevniecība" un citas, bez tam vēl grāmatas un citus izdevumus latviešu valodā izdeva daudzās lielākajās pilsētās, tādās kā Ļeņingrada, Minska, Harkova, Novosibirska.

Tika izdoti vairāki latviešu laikraksti — "Krievijas Cīņa", "Komunāru Cīņa", "Sibīrijas Cīņa", kā arī preses izdevumi jaunatnei, kā, piemēram, "Jaunais Komunists", "Jauni Ceļi", "Darba Bērni", "Mazais Kolektivists" un citi. 1929. gadā sāka iznākt literatūras un mākslas žurnāls "Celtne", kurā publicējās daudzi latviešu tautības padomju rakstnieki. Tika izdoti ne tikai padomju autoru darbi, bet arī daudzu Latvijas rakstnieku darbi, kuri nebija pretrunā ar komunistisko ideoloģiju.

Latviešu tautas kultūras neatņemama sastāvdaļa bija arī teātris. Šajā jomā Padomju Savienības latvieši nebija aizmirsuši savas tautas tradīcijas. Latviešu teātri nodibinājās Maskavā, Ļeņingradā un Smoļenskā, vadošā loma bija **Maskavas Valsts latviešu teātrim "Skatuve"**. Visās Padomju Savienības malās, kur vien bija vienkopus lielāks skaits latviešu, darbojās nacionālie klubi, tautas nami, bibliotēkas, lasītavas, kā arī kori un citi pašdarbības kolektīvi. Lai latviešu jaunatne iegūtu izglītību savā dzimtajā valodā, Padomju Savienībā darbojās vairāk nekā 200 skolu ar latviešu vai latgaliešu mācību valodu. Skolotāji šīm skolām tika sagatavoti **Latviešu centrālajā pedagoģiskajā tehnikumā**, kā arī vairāku pedagoģisko institūtu latviešu nodaļās. Visi šie panākumi kultūras un izglītības darbā deva ierosmi jauniem, plašākiem plāniem un iecerēm. Dažiem latviešu padomju sabiedriskajiem darbiniekiem radās pat doma par atsevišķas, autonomas latviešu teritoriālās vienības izveidošanu. Visas šīs

ieceres, tāpat arī visu līdzšinējo darbu latviešu saimnieciskās un kultūras dzīves veidošanā sagrāva 30. gadu masveida represijas Padomju Savienībā, kas prasīja miljoniem cilvēku dzīvības.

Pēc Ļeņina nāves 1924. gada 21. janvārī Padomju Savienībā starp komunistiskās partijas vadītājiem sākās nesaudzīga cīņa par varu. Šajā cīņā virsroku guva gruzīnu tautības komunisti *Josifs Staļins* (īstajā uzvārdā Džugašvili). Atšķirībā no vecajiem lieliniekiem — partijas pamatlicējiem, marksisma teorētiķiem, sociālistiem — ideālistiem, kas tiešām ticēja Marksa un Ļeņina teorijām, Staļins partijas darbā bija izvirzījies kā organizators, praktisku uzdevumu veicējs. Atšķirībā no vairuma veco partijas darbinieku, kuri varēja lepoties ar samērā labu izglītību, Staļinam bija tikai nepabeigta vidējā izglītība. Viena no Staļina “revolucionārās” darbības izpausmēm cariskajā Krievijā bija banku un pasta vagonu aplaupīšana. Šādā veidā viņš veicināja lielinieku partijas darbību, apgādādams to ar naudas līdzekļiem. Staļina organizatora spējas bija ievērojis Ļeņins, uzticēdams revolūcijas laikā viņam vairākus atbildīgus pienākumus. Par to pēc oktobra apvērsuma Staļins tika iecelts par Nacionālo lietu Tautas komisāru, bet 1922. gadā — par komunistiskās partijas ģenerālsekretāru (tajā laikā ģenerālsekretāram bija jānodarbojas tikai ar organizatoriskiem jautājumiem tieši partijā, nekādas, ne politiskās, ne saimnieciskās varas viņam nebija), Staļina organizatoriskās spējas ātri vien parādījās — cits pēc cita no varas tika atbīdīti vecie ļeņinieši un to vietā nāca citi, Staļinam personīgi uzticami cilvēki.

Izmantodams visdažādākās apmelošanas metodes, Staļins panāca sava spēcīgākā pretinieka marksisma teorētiķa *Leva Trocka* izraidišanu no valsts. 20. gadu beigās Staļins kā partijas ģenerālsekretārs ieguva aizvien plašākas pilnvaras, aizvien lielāku varu. Par galveno viņa varas balstu kļuva valsts drošības dienests — čeka, kuras vadību pēc pirmā tās vadītāja *Feliksa Dzeržinska* nāves 1926. gadā Staļins uzticēja sev paklausīgam čekas darbiniekam *Henriham Jagodam*. Padomju Savienībā iesākās pasaules vēsturē vēl nepieredzēta savas tautas iznīcināšana.

Masveida aresti, izsūtīšanas un nāvessodi plaši bija izplatīti jau padomju varas pirmajos gados, kad tie bija vērsti galveno-

kārt pret tā saukto “buržuāziju” un “kontrrevolucionāriem” — šīm grupām tika pieskaitīti turīgie iedzīvotāji un tie, kas pretojās padomju varai, kā arī liela daļa krievu inteliģences un garīdzniecības. 1925. gada decembrī komunistiskās partijas 14. kongress pieņēma lēmumu uzsākt pastiprinātu valsts **industrializāciju** — rūpniecības, galvenokārt mašīnbūves un bruņojuma rūpniecības attīstību. Lai šo plānu īstenotu, bija nepieciešama gan jaunu rūpniecību celšana, gan izejvielu (metālu rūdu) un enerģijas resursu (akmeņogļu, naftas) ieguve, gan jaunu dzelzceļu izbūve. Vislielākie izejvielu un kurināmā krājumi atradās Sibīrijas un Tālo Ziemeļu novados, bet šie reģioni tikpat kā nebija apdzīvoti. Tādēļ viens no pirmajiem padomju varas uzdevumiem bija nodrošināt šos jaunus rūpniecības rajonus ar darbaspēku. Spaidu darba noņemnes šajos apgabalos sāka veidot jau 20. gadu sākumā, tomēr Padomju Savienībā tiešo “tautas ienaidnieku” nebija tik daudz, lai varētu nodrošināt jaunās būves ar darbaspēku. Tādēļ jau nākamais — 15. partijas kongress izvirzīja uzdevumu — uzsākt lauksaimniecības **kolektivizāciju**, tas ir — likvidēt visas zemnieku saimniecības, apvienojot to tīrumus, mājlopus un lauksaimniecības inventāru kopīgā saimniecībā jeb, kā tās tika sauktas, kolhozā. Visi turīgākie zemnieki tika izsludināti par “kulakiem” — darba tautas izsūcējiem un apspiedējiem, kas esot jāiznīcina kā šķira. 1928.—1929. gadā sākās masveida zemnieku piespiedu izsūtīšana uz Sibīriju, kā arī citiem jaunajiem rūpniecības apgabaliem. Šajā, tā sauktajā kolektivizācijas posmā tika iznīcināti vairāki miljoni strādīgāko zemnieku saimniecību, zemkopji aizvesti uz Tālajiem Ziemeļiem un Sibīrijas nomalēm. **Lauksaimniecības kolektivizācija ļoti smagi skāra arī latviešu kolonistus** — lielākā daļa no viņiem bija turīgi cilvēki, tādēļ dažās kolonijās pēc “kulaku” izvešanas palika vairs tikai daži cilvēki, tie paši reizēm darba nespējīgi.

Tomēr ar zemniekiem vien jaunajai sociālistiskajai ražošanai nepietika: tie varēja būt tikai kā visvienkāršākā, nekvalificētā darba veicēji, bet jaunceltnēs bija nepieciešami arī kvalificēti strādnieki, tehniķi, inženieri. Tāpēc Sibīrijā, Urālos, Ziemeļos, Tālajos Austrumos — visur tika ierīkotas soda noņemnes, uz kurām sūtīja “pāraudzināšanai” jebkuru, ko turēja aizdomās

par pretpadomju darbību, kas varēja izpausties pat kā viena vienīga negatīva frāze par kādu padomju dzīves jomu. Vēršoties pret saviem pretiniekiem partijā, Staļins patiesībā vērsās pret inteliģenci, pret izglītajiem cilvēkiem, jo viņš ļoti labi apzinājās, ka izglītotais cilvēks agrāk vai vēlāk sāks domāt patstāvīgi un izprast padomju varas kaitīgo būtību. Tādēļ arī jau pieminētajā partijas 15. kongresā Staļins uzsvēra, ka “opozīcijas vadošā grupa ir sīkburžuāziskie inteliģenti”, un piedraudēja, ka, ja šie inteliģenti paši neaizies, tad viņus “izsitīs”. Soda noņemnes kļuva aizvien plašākas, tomēr darbaspēka aizvien vēl nepietika, galvenokārt tādēļ, ka ieslodzītie, spiesti strādāt necilvēciskos apstākļos un pusbadā, mira tūkstošiem. Savukārt pašā komunistu partijā aizvien vairāk sāka rasties neuzticība Staļinam kā partijas vadītājam. Partijas 17. kongresā, kas notika 1934. gadā, balsojot par partijas ģenerāļsekretāru, vairums komunistu bija balsojuši par *Sergeju Kirovu*, nevis Josifu Staļinu. Uzzinot balsošanas rezultātus, Staļins sāka izrēķināties ar saviem līdzgaitniekiem. Padomju Savienībā tika organizēts nežēlīgs terors, kas pazīstams ar apzīmējumu “lielā tīrīšana”. Kā “tautas ienaidnieki” tika nošauti gandrīz visi vecie revolucionāri, kas ieņēma vairāk vai mazāk atbildīgus amatus. Nogalināti tika arī gandrīz 80 % Sarkanās armijas augstāko komandieru. No partijas 17. kongresa delegātiem — 1966 cilvēkiem — nošāva 1108 (visus, kas bija balsojuši pret Staļinu), bet no partijas Centrālās Komitejas 139 locekļiem nogalināja 98. Soda noņemnes bija pārpildītas ar jauniem vergiem un aizņēma milzīgas teritorijas, kuras desmitiem un simtiem kilometru garumā apjoza dzeloņdrāšu žogi. Tiek rēķināts, ka 30. gados Padomju Savienībā nebrīvē atradās ap 10—15 miljoniem cilvēku, kurus pārraudzīja īpaši nodibināta iestāde — GULAG.

Staļina organizētā inteliģences iznīcināšana vislielākā mērā skāra Padomju Savienības latviešu kultūras dzīvi. Lielās “tīrīšanas” laikā likvidēja visas latviešu skolas, kultūras organizācijas, izdevniecības, bet visi kultūras darbinieki, ar nedaudziem izņēmumiem, tika nogalināti. Bija gadījumi, kad latviešu skolās apcietināja vienlaicīgi visu skolas personālu, ieskaitot pat apkopējas, un tādi paši gadījumi bija latviešu teātros, kad izrādes laikā arestēja visu teātra sastāvu. Pie šiem komunistiskā režīma upuriem pieskaitāmi rakstnieki *Alvils*

Ceplis, Oskars Rihters, Linards Laicens un ievērojamais Sarkanās armijas komandieris *Roberts Eidemanis*, kā arī neskaitāmi citi kultūras un izglītības darbinieki.

Vairums latviešu zemnieku, sevišķi jaunākā paaudze, aizvien vairāk pārņēma vietējo iedzīvotāju dzīvesveidu un attieksmi pret darbu. Sākoties lielajām “tirīšanas” akcijām, daudzi latvieši, lai izbēgtu no represijām, krieviskoja savus vārdus un uzvārdus, devās dzīvot uz citiem apvidiem, kur viņus nevarēja atpazīt. Apcietināto latviešu bērni tika nodoti valsts bērnu audzināšanas iestādēs, kur viņi ātri zaudēja visu latvisko, ko bija guvuši savās ģimenēs.

Kā jau iepriekš minēts, no visiem revolucionāriem Ļeņins visvairāk uzticējās tieši latviešiem, no kuriem daudzi viņam bija pazīstami jau no pirmo marksistisko pulciņu darbības, no sociāldemokrātiskās partijas dibināšanas. Tāpat Ļeņins ļoti augstu vērtēja latviešu strēlniekus, kuri savukārt šo uzticību attaisnoja visās pilsoņu kara cīņās pret padomju varas pretiniekiem. Latviešu nopelni revolūcijā un pilsoņu karā tika augstu novērtēti pirmajos padomju varas gados. Tādēļ, sākoties Staļina diktatūrai, latviešu vārds bija pirmais, kas jāizdzēš no vēstures. Tas arī tika izdarīts burtiski: latviešu strēlnieki, viņu komandieri, partijas un valsts darbinieki — latvieši — uz daudziem gadiem bija zuduši ne tikai no vēstures grāmatām, — viņus nedrīkstēja nekur pieminēt (izņemot tos, kuri bija miruši pirms represijām, kā, piemēram, P. Stučka, F. Roziņš-Āzis). Un tikai pēc Staļina nāves, un arī tad pamazām, negribīgi, padomju vēsturnieki atklāja aizvien jaunus un jaunus latviešu — ievērojamu Padomju Savienības politisko un valsts darbinieku vārdus, to cilvēku vārdus, kas, ziedojuši visus spēkus savas politiskās pārliecības īstenošanai, kļuva par pašu radītās sistēmas upuriem. Pie šādiem cilvēkiem pieskaitāms *Ivars Smilga*, kura vārds nav atrodams pat vēl 1991. gadā Latvijā izdotajā Enciklopēdiskajā vārdnīcā, kaut arī viņam bija vislielākie nopelni kaujasspējīgas Sarkanās armijas radišanā. Kā vieni no tuvākajiem Ļeņina līdzgaitniekiem mināmi *Jānis Rudzutaks* — partijas Politbiroja loceklis, Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks, ieņēmis arī daudzus citus augstus amatus, *Jānis Bērziņš (Ziemeļis)* — marksisma teorētiķis un viens no pirmajiem padomju diplomātiem tūlīt pēc oktobra

Jānis Rudzutaks

apvērsuma, starptautiskās Komunistiskās Internacionāles sekretārs, *Roberts Eihe* — Zemkopības Tautas komisārs, *Vilhelms Knoriņš* — marksisma teorētiķis, Staļina laikmeta komunistu “rokasgrāmatas” — Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas vēstures isā kursas sastādītājs, cilvēks, kuru 1932. gadā Komunistiskās Internacionāles kongresa dalībnieki sveica ar piecelšanos. V. Knoriņš uzskatāms par vienu no Baltkrievijas komunistiskās partijas dibinātā-

jiem un pirmajiem vadītājiem, *Kārlis Landers* — viens no Latvijas pirmajiem marksistiem, Maskavas guberņas čekas vadītājs, *Jēkabs Peterss* — čekas pirmā vadītāja F. Dzeržinska vietnieks, *Mārtiņš Lācis* (Sudrabs) — Ukrainas čekistu vadītājs, *Jānis Bērzinš* (Ķuze) — Sarkanās armijas izlūkošanas dienesta priekšnieks, *Jukums Vācietis* — leģendārais 5. Zemgales pulka komandieris, pirmais Sarkanās armijas virspavēlnieks, *Jēkabs Alksnis* — Aizsardzības Tautas komisāra vietnieks, Gaisa spēku virspavēlnieks, *Gustavs Bokis* — Sarkanās armijas Autobruņutanku pārvaldes priekšnieks. Varētu minēt vēl un vēl simtiem un tūkstošiem padomju varai uzticamu latviešu vārdus, jo nebija visā plašajā Padomju Savienībā tāda apgabala, tāda rajona, kur kāds latvietis neieņemtū kādu atbildīgu amatu. Visi viņi, ar ļoti retiem izņēmumiem, tika iznīcināti. Dzīvi bija palikuši tikai mazizglītotākie partijas biedri, kuri nebija ieņēmuši nekādus amatus, kā arī karjeristi, kuri savlaicīgi prata pielāgoties Staļina režīma prasībām.

2. LATVIEŠI AMERIKĀ

19. gadsimta otrajā pusē latvieši izceļoja no dzimtenes ne tikai uz Krieviju, bet devās arī pāri okeānam, lai meklētu

labākus dzīves apstākļus Amerikas Savienotajās Valstīs — zemē, par kuru toreiz runāja kā par neierobežotu iespēju zemi, kaut arī īstenība izrādījās daudzkārt sūrāka par iedomāto.

Pirmie izceļotāji ieradās ASV ap 1889. gadu. Tie bija pārsvarā **strādnieki** un amatnieki, arī bezzemnieki. Izceļoja arī dažu reliģisko sektu piekritēji, galvenokārt **baptisti**, kuru darbība cariskās Krievijas apstākļos tika visādi ierobežota, turpretim ASV pastāvēja visdažādāko konfesiju un sektu brīvība.

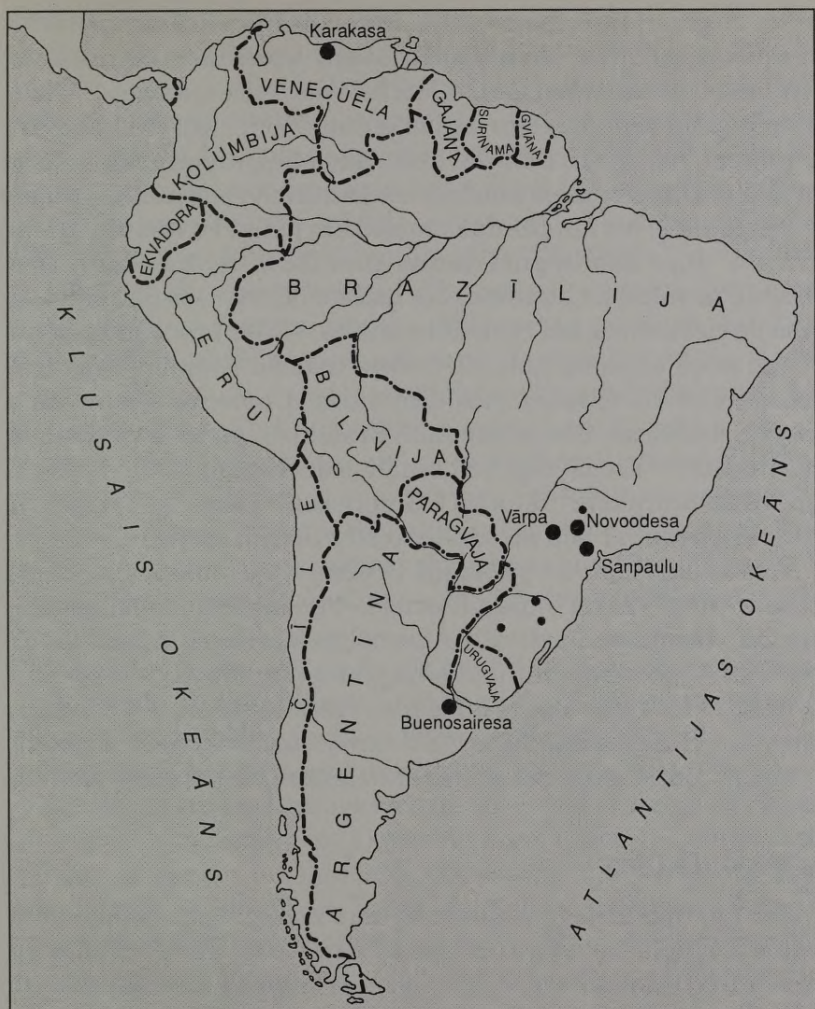
Pēc 1905. gada revolūcijas sakāves uz ASV devās otra izceļotāju plūsma, — emigrācijā devās **revolucionārās kustības darbinieki**, kuri bija paspējuši savlaicīgi paglābties no soda ekspedīciju vajāšanām. (Šajā laikā uz ASV emigrēja arī mūsu valsts vēlākais vadītājs Kārlis Ulmanis, kā arī daudzi citi vēlākie Latvijas valsts darbinieki, kā arī komunistiskās partijas un PSRS vadošie darbinieki — latvieši.) Vairākums šo politisko emigrantu pēc dažiem gadiem atgriezās Latvijā vai arī devās uz Krieviju.

20. gadsimta 20.—30. gados Amerikas Savienotajās Valstīs dzīvoja ap 40 tūkstošiem latviešu, kas bija apmetušies galvenokārt Bostonā, ā, Čikāgā, Klīvlendā, Filadelfijā un Sanfrancisko. Gandrīz visur, kur bija lielākas latviešu kopienas, dibinājās kultūras biedrības un reliģiskās draudzes, tika izdoti arī latviešu laikraksti. Pirmā latviešu biedrība tika dibināta jau pirmajā ieceļošanas gadā — 1889. gadā Bostonā, arī pirmā latviešu luterāņu draudze tika dibināta šajā pilsētā 1890. gadā. Kaut gan ASV dzīvojošie latvieši samērā aktīvi bija iesaistījušies kultūras dzīvē, lai saglabātu savas tautas tradīcijas (Ņujorkā darbojās latviešu jaunatnes klubs, kora biedrība un vairākas bibliotēkas), 20.—30. gados bija manāma ievērojama šķelšanās starp atsevišķiem grupējumiem, līdz ar to dažviet pat vienā pilsētā, kurā jau tā latviešu skaits bija neliels, darbojās biedrības ar niecīgu biedru skaitu, piemēram, Čikāgas latviešu biedrībā 30. gados esot bijuši tikai 5 biedri. Tas pats bija vērojams reliģiskajās draudzēs: Bostonā vienā luterāniskajā draudzē bijuši 50 locekļi, otrā — 15. Pretstatā lietuviešu un poļu izceļotājiem, kas, ieradamies Amerikā, parasti apmetās vienviet, veidojot samērā lielas kopienas un līdz ar to saglabājot savas nacionālās īpatnības, latvieši bija vairāk izkaisīti. Šādi izpaudās viena no latviešu rakstura īpatnībām — individualitāte, kas svešā zemē,

dzīvojot starp svešām tautām, sāka izvērsties par negatīvu parādību, jo jaunākā, Amerikā dzimusi paaudze aizvien straujāk sāka amerikanizēties, zaudēt savu nacionālo pašapziņu, zaudēt mātes valodu. Lai Amerikas latvieši galīgi nezaudētu saikni ar dzimteni, Latvijas Republikas diplomātiskās pārstāvniecības veica emigrantu uzskaiti, izplatīja informatīvos materiālus par norisēm Latvijā, regulāri apmeklēja latviešu biežāk apdzīvotos reģionus — pilsētas un kolonijas, kur sniedza dažādus priekšlasījumus par Latvijas valsts veidošanos, saimnieciskajiem un kultūras sasniegumiem.

Pavisam citādi nekā Amerikas Savienotajās Valstīs veidojās latviešu izceļotāju dzīve otrā Amerikas kontinentā — Dienvidamerikā. Šeit galvenā emigrantu apmešanās vieta bija Brazīlijas rietumdaļa, Sanpaulu pilsētas apkaime. Kad 19. gadsimta beigās Brazīlija ieguva pilnīgu neatkarību no Portugāles, kuras kolonija tā bija vairākus gadsimtus, valdība uzsāka šīs milzīgās teritorijas saimniecisko apgūšanu, un tam savukārt bija nepieciešams liels darbaspēka pieplūdums. Ieceļotāji no Eiropas un citiem pasaules nostūriem par niecīgu maksu varēja saņemt zemi, bet, lai tā sāktu dot augļus, to vispirms vajadzēja atkarot no pirmatnējiem mūžamežiem. Neveselīgais klimats, indīgie rāpuļi un kukaiņi, kā arī smagais, nereti pārcilvēciskais darbs prasīja ne tikai cilvēku spēkus un veselību, bet bieži vien arī dzīvību. Tomēr bija cilvēki, kas, izturēdami visas grūtības, ne vien kļuva turīgi, bet atsevišķos gadījumos pat bagāti.

Pirmie latviešu ieceļotāji ieradās Brazīlijā 19. gadsimta beigās. Viņi ieguva teritoriju, kas atradās blakus jau agrāk nodibinātai Krievijas ebreju izceļotāju kolonijai "Odesa", tādēļ latviešu koloniju nosauca par "**Novoodesa**" (Jaunā Odesa). Vairums latviešu kolonistu bija baptisti, un šī reliģiskā pārliecība kalpoja kā vienojošs faktors, palīdzēja saturēt kopā visus iebraucējus — latviešus, palīdzēja saglabāt latvietību. Pēc pirmo jaunās dzīves gadu grūtībām 20.—30. gados šī latviešu kolonija bija sasniegusi ievērojamu uzplaukumu. Rūpīgi koptā, mūžamežam atkarotā zeme bagātīgi atalgoja savus saimniekus. Zemkopji audzēja kukurūzu, rīsus, kokvilnu, cukurniedres, mājlopus, sevišķi pievēršoties cūkkopībai. Daudziem kolonistiem piederēja lauksaimniecisko ražojumu pārstrādes uzņēmumi, un jau toreiz, pirms 60—70 gadiem, gandrīz katrai

Lielākās latviešu apdzīvotās vietas Dienvidamerikā

latviešu ģimenei bija sava automašīna, dažām pat vairākas. Reliģiskās pārliecības veicinātā vienotība panāca to, ka vēl mūsdienās pirmo kolonistu pēcteči runā skaidrā, pareizā latviešu valodā. Jau no pirmajiem pastāvēšanas gadiem Novoodesā tika nodibināta latviešu skola un baptistu lūgšanu nams. Trīsdesmitajos gados šajā kolonijā dzīvoja apmēram 1000 latviešu ģimeņu.

1922. gadā Latviju atstāja ievērojams skaits baptistu draudžu locekļu savu sludinātāju vadībā. Atšķirībā no pirmajiem kolonistiem šie izceļotāji devās ceļā organizēti, — bez līdzšinējiem saimniekiem un bezzemniekiem viņu vidū bija arī agronomi, mērnieki, tehniķi, ārsti, skolotāji, amatnieki. Arī šie cilvēki sākumā apmetās meža vidū gandrīz vai uz kailas zemes, bez pajumtes, bet jau pēc dažiem gadiem jaunā latviešu kolonija “Vārpā” bija sasniegusi tādus panākumus, ka izpelnījās Brazīlijas valdības atzinību. 30. gadu sākumā “Vārpā” bija ļoti laba latviešu skola, bet Sanpaulu pilsētā — visu latviešu koloniju kopīgi celtā baptistu koledža (vidējā mācību iestāde). “Vārpas” koloniju ar tuvākajām pilsētām saistīja kolonistu izbūvētas šosejas apmēram 30 km garumā. Brazīlijas latviešu vienotības veicināšanai “Vārpā” tika nodibināta izdevniecība un tipogrāfija, izdeva mēnešrakstu “Jaunais Līdumnieks”. “Vārpā” sev mājvietu 30. gadu sākumā bija atraduši ap 10 tūkstoši latviešu.

Trešā lielākā latviešu kolonija Brazīlijā bija lauksaimniecības kooperatīvs “Palma”, kas galvenokārt nodarbojās ar lauksaimniecisko ražojumu pārstrādi. Atsevišķas latviešu grupas dzīvoja arī citur — gan Sanpaulu pilsētā, gan lauku apvidos. Kopumā Brazīlijas latviešu skaits 30. gados pārsniedza 20 000 cilvēku, kuru lielākā daļa atšķirībā no ASV dzīvojošajiem latviešiem visiem spēkiem centās saglabāt saikni ar dzimteni, saglabāt latvietību.

KOPSAVILKUMS

Pēc Latvijas-Krievijas miera līguma noslēgšanas lielākā daļa latviešu bēgļu karavīru atgriezās dzimtenē. Tomēr Padomju Savienībā bija palikuši ap 150 tūkstoši latviešu. Lielākā daļa no tiem bija zemkopji — kolonisti, kuri jau no 19. gadsimta dzīvoja dažādos Krievijas novados un bija tur ieguvuši zemi un izveidojuši savas saimniecības. Padomju Savienībā bija palikusi arī daļa kara laika bēgļu, kuriem nebija iespējams savlaicīgi nokārtot dokumentus par piederību Latvijas pilsonībai, jo padomju varas iestādes centās visādi aizkavēt latviešu atgriešanos dzimtenē. Trešā latviešu grupa, kas neatgriezās, bija lielinieku piekritēji — komunistiskās partijas biedri, no kuriem ļoti daudzi ieņēma augstus amatus Padomju Savienības valdībā, Sarkanajā armijā, kā arī dažādos valsts pārvaldes orgānos. 20. gadu sākumā

Padomju Savienības latvieši sāka izvērst plašu kultūras un izglītības darbu. Rosīgi darbojās rakstnieki un dzejnieki, tika izdoti vairāki latviešu laikraksti un žurnāli, arī jaunatnei un bērniem domāti. Dibinājās latviešu teātri, rosīgi darbojās kultūras iestādes visur, kur bija lielākas vai mazākas latviešu kopienas. Latviešu bērni varēja mācīties savā dzimtajā valodā. Par latviešu kultūras un izglītības attīstību gādāja 1923. gadā Maskavā dibinātā latviešu kultūras un izglītības biedrība “Prometejs”.

1924. gadā nomira Padomju Savienības vadonis Ļeņins un Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas vadītāju starpā sākās nežēlīga cīņa par varu. Šajā cīņā uzvarēja Josifs Staļins, kurš uzsāka savu pretinieku un to piekritēju vajāšanas un iznīcināšanu, kā arī turpināja jau Ļeņina laikā iesāktu “padomju varas ienaidnieku” — inteliģences, garīdzniecības, turīgo pilsoņu (buržuju) un zemnieku (kulaku) apspiešanu un sodīšanu. Visos Padomju Savienības Ziemeļu, Sibīrijas un Tālo Austrumu apgabalos izveidoja plašu soda noņemtu tīklu, kurās atradās miljoniem cilvēku, kas necilvēciskos apstākļos strādāja padomju valsts labā.

20. gadu beigās—30. gadu sākumā tika likvidētas zemnieku saimniecības, to vietā izveidojot tā sauktos kolhozus — kolektīvās saimniecības, kam būtu jābūt brīvprātīgām kooperatīvām apvienībām, bet patiesībā tās bija valsts kontrolētas lielsaimniecības. Lai nodrošinātu kolhozus ar inventāru un mājlopiem, komunistiskā partija uzsāka turīgo zemkopju — kulaku izsūtīšanu. Miljoniem labāko zemkopju papildināja “sociālisma celtnieku” rindas Sibīrijā un Ziemeļos. Kolektivizācijas laikā gandrīz pilnīgi tika iznīcinātas visas latviešu zemkopju kolonijas.

30. gadu vidū Staļins uzsāka jaunu nežēlīgu izrēķināšanos ar visiem, kurus vien varēja uzskatīt par saviem politiskajiem pretiniekiem. No 1935. līdz 1939. gadam Padomju Savienībā tika iznīcināti gandrīz visi kādreizējie Ļeņina līdzgaitnieki, vecie revolucionāri, partijas veidotāji. Jebkurš partijas vai valsts pārvaldes darbinieks, kurš izrādīja spējas patstāvīgi domāt un pieņemt lēmumus, tika pasludināts par “tautas ienaidnieku” un iznīcināts, vai nu tūlīt nošaujot, vai ieslogot GULAG noņemtnēs. Šajās tā sauktajās “tīrīšanas” akcijās gāja bojā gandrīz visi latviešu komunisti, kuriem vēl nesen piederēja ievērojama vara visā Padomju Savienībā. Reizē ar latviešu

komunistu iznīcināšanu tika likvidētas arī visas nacionālās kultūras un izglītības iestādes un organizācijas.

19. gadsimta beigās latvieši sāka izceļot ne tikai uz Krieviju, bet arī devās pāri Atlantijas okeānam uz Ameriku. Šai emigrantu plūsmai pamatā bija divi virzieni: Amerikas Savienotās Valstis un Brazīlija. Uz ASV devās galvenokārt strādnieki un amatnieki, kuri apmetās lielākajos rūpniecības centros — Čikāgā, ā, Bostonā, Klīvlendā un Sanfrancisko. Kaut gan Latvijā valdīja leģenda par Ameriku kā "brīnumzemi", kur katrs ielaszēns var kļūt par miljonāru, latviešu emigranti, tāpat kā miljoniem citu tautu izceļotāju no visām pasaules malām, pie īpašas turības netika.

Pēc 1905. gada revolūcijas sakāves ASV ieradās daudz revolucionārās kustības darbinieku, bet lielākā daļa no viņiem jau pēc dažiem gadiem atgriezās Latvijā vai arī devās uz Krieviju turpināt politisko darbību.

Citāds liktenis nekā ASV latviešiem bija izceļotājiem Brazīlijā. Pirmie izceļotāji no Latvijas ieradās Brazīlijā jau 19. gadsimta beigās. Tie bija galvenokārt baptistu mācības piekritēji. Reliģisko uzskatu vienotība palīdzēja saglabāt nacionālo vienotību, savukārt latviešu zemnieku centieni pēc "sava kaktiņa, sava stūrīša zemes" deva iespēju īsā laikā, strādājot pārcilvēciskos apstākļos, mūžamežu vietā izveidot priekšzīmīgas lauksaimnieciskās ražošanas saimniecības.

Pirmā latviešu kolonija Brazīlijā bija "Novoodesa". 20. gados Brazīlijā ieradās izglītotas un organizētas latviešu baptistu grupas. Šie ieceļotāji nodibināja koloniju "Vārpa", kuras pirmsākumi, tāpat kā "Novoodesai", bija neiedomājami smagi un prasīja desmitiem cilvēku dzīvības, bet jau pēc dažiem gadiem šī latviešu kolonija varēja lepoties ar tādiem sasniegumiem, ka izpelnījās pat Brazīlijas valdības atzinību.

Kopējais latviešu skaits Amerikā 20.—30. gados bija vairāki desmiti tūkstoši: ASV ap 40 tūkstošiem, Brazīlijā — ap 20 tūkstošiem cilvēku. Lai izceļotāji, kuri svešatnē jau bija iesakņojušies, tomēr galīgi nezaudētu saikni ar savu tēvzemi, Latvijas Republikas diplomātiskie pārstāvji ārzemēs regulāri apmeklēja latviešu kolonistus, informēja tos par galvenajiem notikumiem Latvijā, tās saimniecisko un kultūras izaugsmi neatkarības laikā.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Kādi bija galvenie iemesli, kas liedza pēc miera līguma noslēgšanas visiem latviešiem atgriezties no Krievijas dzimtenē? Ņemot par pamatu šos iemeslus, sadaliet palicējus atsevišķās grupās un raksturojiet katru no tām!
2. Mēģiniet uzzināt kaut ko tuvāk par latviešu zemkopju kolonijām Krievijā, izmantojot dažādus materiālus — literāros darbus, publikācijas presē, vecākās paaudzes cilvēku atmiņās u. c.!
3. Kādi iemesli veicināja latviešu kultūras un izglītības attīstību Padomju Savienībā 20.—30. gados:
 - a) centieni saglabāt latviešu nacionālo kultūru svešatnē;
 - b) lai pievērstu latviešus sociālisma idejām viņiem saprotamākā veidā;
 - c) latviešu komunisti cerēja atjaunot Latvijā padomju varu, tādēļ savlaicīgi centās sagatavot politiski uzticamus cilvēkus darbam Padomju Latvijā;
 - d) kādi citi iemesli?Pamatojiet savu atbildi!
4. 1928. gadā Padomju Savienībā tika pieņemts saimnieciskās attīstības piecgadu plāns (1. piecgade). Šis plāns paredzēja visas rūpnieciskās ražošanas palielināšanos vairāk nekā divas reizes, galvenokārt izvēršot jaunu rūpniecības uzņēmumu būvi, un tajā pašā laikā samazināt par 35 % ražojumu pašizmaksu, bet par 50 % — celtniecības darbu izmaksas. Ar kādām metodēm Padomju Savienības valdība cerēja izpildīt šo plānu?
5. Ar ko izskaidrojama latviešu komunistu lielā ietekme Padomju Savienībā 20.—30. gados?
6. Kādēļ, pēc jūsu domām, komunistiskā partija Padomju Savienībā visasāk vērsās pret inteligenci, kā arī spējīgākajiem rūpniecības, tirdzniecības un lauksaimniecības darbiniekiem?
7. Ar ko būtu izskaidrojama Ļeņina tuvāko līdzgaitnieku — komunistiskās partijas dibinātāju, revolūcijas vadītāju iznīcināšana?
8. Miniet galvenos iemeslus, kas veicināja latviešu izceļošanu uz Ameriku!
9. Raksturojiet latviešu izceļotāju dzīvi ASV un Brazīlijā! Kas vienoja Brazīlijas latviešus un palīdzēja saglabāt latvietību?

10. Kādēļ vairumā gadījumu latviešu kolonisti — zemkopji kā Krievijas, tā Amerikas apstākļos spēja gūt ievērojamus panākumus?
11. Sameklējiet un parādiet kartē galvenās latviešu izceļotāju apmešanās vietas ASV un Brazīlijā!
12. Izlasiet Jūlija Lāča romānu “Mūža meža maldi”!
13. Uzziniet, vai kādi jūsu dzimtas piederīgie 19. gadsimta beigās vai 20. gadsimta sākumā izceļojuši uz Krieviju vai Ameriku! Kas jums zināms par viņu dzīvi svešatnē?

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

FRAGMENTI NO LATVJU PROLETRAKSTNIEKU CENTRĀLĀ BIROJA REZOLŪCIJAS SAKARĀ AR ŽURNĀLA “CELTNE” REDAKCIJAS ZIŅOJUMU

1. Pasaules kapitālisma sistēmas krīzes laikmetā SPRS Kompartijas vadībā sekmīgi veic sociālisma celtniecības uzdevumus; paasinātas šķiru cīņas apstākļos pret sakauto šķiru atliekām SPRS proletariāts sekmīgi nobeidz sociālistiskās ekonomikas pamatu uzbūves darbu, budžu kā šķiras likvidēšanu uz vienlaidu kolektīvizācijas pamatiem, proletariāta materiāli kulturālā stāvokļa uzlabošanu. Šie ieguvumi sasniegti nepārtrauktā cīņā pret labējo oportūnismu kā galvenajām briesmām mūsu partijā un “kreisajiem” nošķiebieņiem no partijas ģenerāllīnijas un pret samierinātājiem.

2. Latvju proletariāts SPRS neatlaidīgi cīnījies par sociālistiskā sektora uzvaru mūsu zemes ekonomikā. Bijušie Latvijas strādnieki, laukstrādnieki, drošsirdīgie cīnītāji pilsoņkara frontēs — bijušie latvju strēlnieki tagad neatlaidīgi ceļ sociālistisko saimniecību, latvju proletariāts sociālistiskās sacensības, trieciennieku kustības aktīvs līdzcīnītājs jaunajā cīņas frontē. Straujiem tempiem ir norisinājusies latvju koloniju kolektīvizēšana, izvedot budžu kā šķiras likvidāciju. .. Latvju kolektīvistu skaits nepārtraukti vairojas, tādā kārtā padomju varai uz laukiem radīts stingrs atbalsts. Neraugoties uz to, cīņa nav

nobeigta, proletariāta uzbrukums pret sakautajiem kapitālistiskiem elementiem turpinās, šķiru cīņa paasinātā veidā noārda pamatu pamatos vecās attiecības latvju kolonijās.

3. Sociālisma celtniecības apstākļos atbildīgi un lieli uzdevumi veicami latvju proletāriskiem periodiskiem izdevumiem. Žurnāls "Celtne", pareizi aizstāvēdams partijas ģenerālo līniju un cīnīdamies par to, ir veicis lielu masu organizēšanas un audzināšanas darbu SPRS. Tas jo sevišķi attiecināms uz latvju koloniju kolektivizēšanas darbu, kuram žurnāla slejās ierādīta liela vieta. Tādā kārtā redakcija ir mobilizējusi cīņai par latvju zemnieku kolektivizēšanu mūsu rakstnieku un mākslinieku kadrus. ..

Cīnoties par partijas principiem Latvijas rakstniecības jautājumos, žurnāls ir sekmējis proletāriskās rakstniecības nostiprināšanos un norūdīšanos cīņā pret šķiras pretiniekiem.

(Celtne. — 1932. — Nr. 1)

FRAGMENTI NO VK(b)P 15. KONGRESA LĒMUMIEM

(Maskavā, 1927. g. no 2. līdz 19. decembrim)

Par opozīciju

1. Izslēgt no partijas šādus aktīvus trockistu opozīcijas darbiniekus: .. 37) P. Lielozolu, .. 47) A. Pētersonu, .. 57) I. Smilgu, ..

3. Uzdot CK un CKK izlietot visus idejiskās iedarbības līdzekļus trockistu opozīcijas ierindas biedru pārliecināšanai, vienlaikus iztīrot partiju no visiem acīm redzami nelabojamiem trockistu opozīcijas elementiem.

PAR ASV DZĪVOJOŠO LATVIEŠU EMIGRANTU ATTIEKSMI PRET LATVIJAS VALSTS NODIBINĀŠANU UN TĀS STARPTAUTISKO ATZĪŠANU 1919. GADĀ. FRAGMENTI NO KĀDREIZĒJĀ DIPLOMĀTA J. SESKA ATMIŅĀM

Mums labi zināms, ka uz mūsu tautiešu faktisku palīdzību Amerikā Latvijas pārstāvjiem maz cerību. Lai gan emigrācijā dodas visbiežāk tie, kas spiesti atstāt

dzimteni savas politiskās un reliģiskās pārlicības dēļ, vai arī tie, kas grib ar savu enerģiju plašajā neierobežotu iespējamību zemē tikt pie materiālas labklājības un neatkarības, tomēr Amerikas latviešu emigrantu dzīve un sasniegumi neliecina neko labu. Var būt, ka kāds no viņiem kļuvis pie bagātības un tad parasti no latviešu tautas atsvešinājies un par Latviju vairs neinteresējas, bet tādu, kas Amerikā būtu garīgi auguši un morāli stiprinājušies latviešu tautas un tēvijas mīlestībā, ir ļoti maz.

Diezgan raksturīgu liecību par Amerikas latviešu garīgās dzīves līmeni sniedza viņu avīzes. Tur politiskais fanātisms un reliģiskā šaursirdība parādījās visā krāšņumā. Avīzes ķesteriskā tonī un nepareizā latviešu valodā rāj, pamāca un tiesā Latvijas valdību un atklātības darbiniekus; no katras rakstu rindas sprēgā viskrasākā ignorance un vismuļķīgākā iedomība. No turienes nopietnus Latvijas lietas veicinātājus Amerikā nekad nevarēja sagaidīt.

SATURS

I n o d a ļ a 1905. gada revolūcija	4
1. Sociālistisko partiju veidošanās Latvijā	4
2. Revolūcijas priekšvakarā	9
3. 1905. gada revolūcijas sākums	14
4. Piektā gada revolūcijas sākums Latvijā	17
5. Krievijas revolūcija vēršas plašumā	20
6. Revolucionārās kustības paplašināšanās Latvijā	23
7. Revolūcijas augstākā pakāpe	25
8. Soda ekspedīciju darbība	28
9. Kaujinieki un mežabrāļu kustība	29
10. 1905. gada revolūcijas norise Latgalē	32
11. Politiskās norises Latvijā pēc 1905. gada revolūcijas	35
12. Latvijas saimnieciskā un kultūras dzīve pēc 1905. gada revolūcijas	39
Kopsavilkums	46
Jautājumi un uzdevumi	47
Stāsta vēstures avoti	49
II n o d a ļ a Latvija 1. pasaules kara ugunis	54
1. Kara priekšvakarā	54
2. Latviešu karavīri kara pirmajā posmā	57
3. Latviešu sāpju ceļš bēgļu gaitās	59
4. Fabriku un rūpnīcu evakuācija	64
5. Kurzeme un Zemgale vācu okupācijas varā	65
6. Pirmā latviešu karaspēka veidošanās	68
7. Latviešu strēlnieku bataljonu pirmās cīņas	73
8. 1916. gada vasara	76
9. Ziemassvētku kaujas	81
Kopsavilkums	88
Jautājumi un uzdevumi	88
Stāsta vēstures avoti	90

III nodaļa Latvijas ceļš uz neatkarību	92
1. 1917. gada revolūcija Krievijā	92
2. 1917. gada notikumi Latvijā	97
3. Lielinieku apvērsums Krievijā	104
4. "Iskolata Republika"	110
5. Vācu plāni par "Baltijas hercogisti"	114
6. Latviešu Pagaidu nacionālās padomes veidošanās un darbība	119
7. Latvijas valsts proklamēšana	124
Kopsavilkums	129
Jautājumi un uzdevumi	131
Stāsta vēstures avoti	132
IV nodaļa Latvijas Neatkarības karš	138
1. Latviešu karavīri Krievijā (1917.—1918. g.)	138
2. Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika	143
3. Latvijas neatkarības cīņu pirmais posms	153
4. Kurzemes atbrīvošana no lieliniekiem	156
5. Apriļa valsts apvērsums un trejvaldība Latvijā	159
6. Rīgas ieņemšana	164
7. Cēsu kaujas	167
8. Bermontiāde	173
9. Latgales atbrīvošana un Neatkarības cīņu noslēgums	181
Kopsavilkums	184
Jautājumi un uzdevumi	188
Stāsta vēstures avoti	190
V nodaļa Brīvā Latvija	193
1. Satversmes sapulces vēlēšanas	193
2. Latvijas ceļš uz valstiskuma starptautisko atzišanu	196
3. Agrārā reforma — Latvijas zemnieku ilgu piepildījums	202
4. Tautas saimniecības atjaunošana	205
5. Saimnieciskais uzplaukums	207
6. Izglītība un kultūra	214
7. Parlamentārisms Latvijā	219
8. Autoritārais režīms Latvijā	224
9. Tautsaimniecība un sabiedriskā dzīve 1934.—1940. gadā	233
Kopsavilkums	243
Jautājumi un uzdevumi	245
Stāsta vēstures avoti	246

VI nodaļa Aizgāja latvietis pasaulē tālu	251
1. Latvieši Padomju Savienībā	251
2. Latvieši Amerikā	258
Kopsavilkums	262
Jautājumi un uzdevumi	265
Stāsta vēstures avoti	266

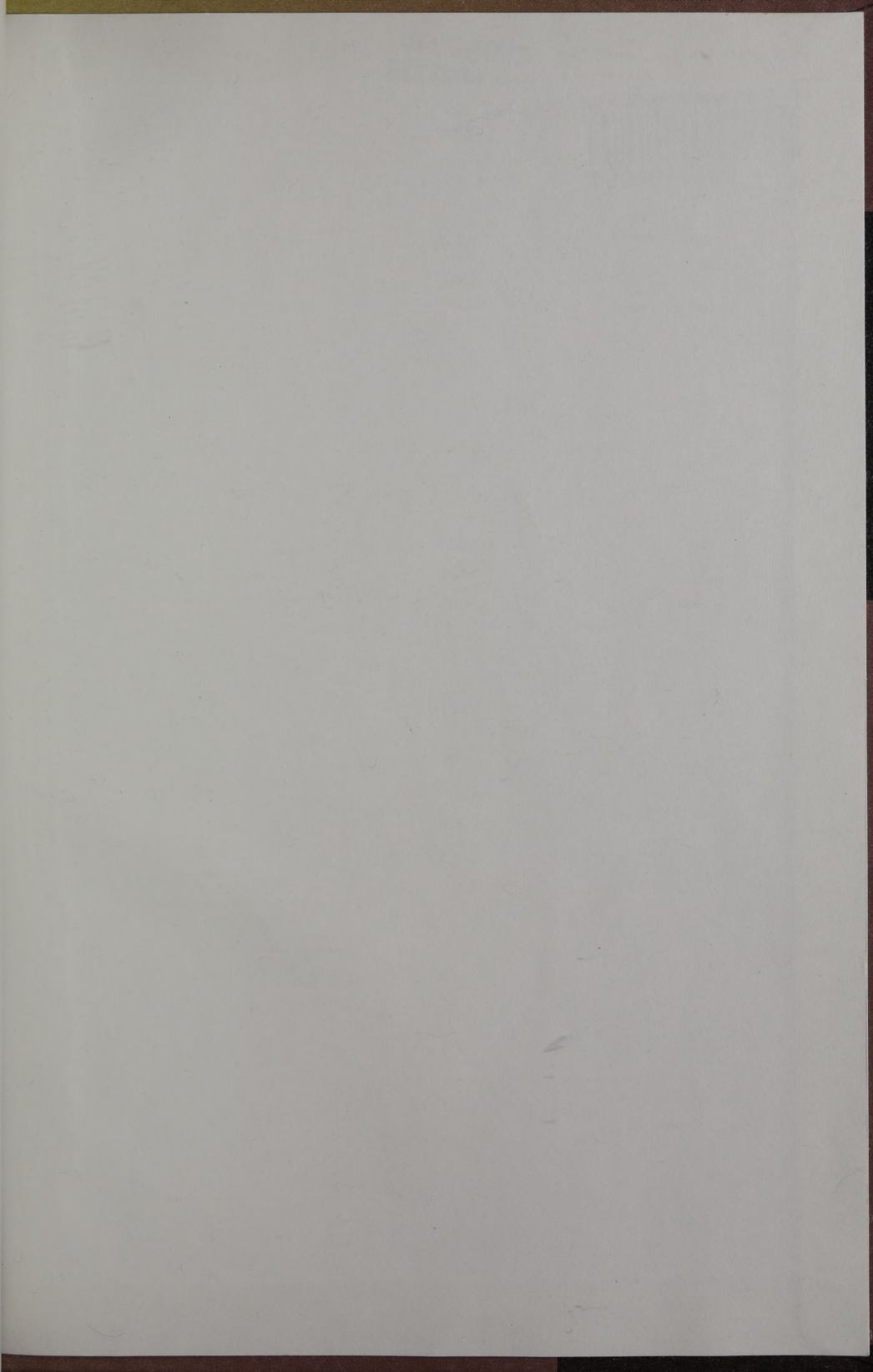
Indulis Kēniņš
LATVIJAS VĒSTURE
20. GADSIMTS
I DAĻA

Redaktors A. Paegle
Māksl. redaktors A. Aleks
Tehn. redaktore L. Vašļevska
Maketētāja D. Polkmane
Korektore I. Bekmane
Vāku zīm. J. Pansovs

Apgāds "Zvaigzne ABC", SIA, K. Valdemāra ielā 105,
Rīgā, LV-1013. Reģistr. nr. 2-1060. Red. nr. S-20.

A/s "Poligrāfists", K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

P. N - 1143

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

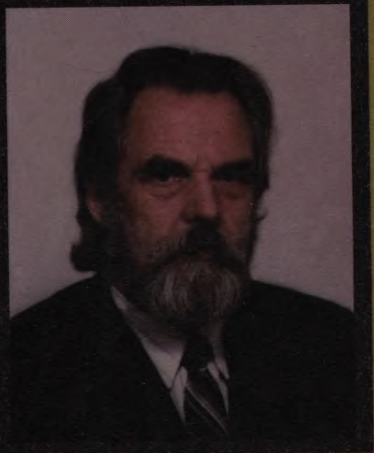
260

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304046459

38-4
L 3 I

Vairāku vēstures grāmatu autors

Indulis Kēniņš

beidzis Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāti,
1994. gadā ieguvis arī vēstures maģistra grādu,
1995. gadā – pedagogijas doktora grādu.
Autors ilgu gadu strādā Valdemārpils vidusskolā
par vēstures skolotāju.

"LATVIJAS VĒSTURE. 20. GADSIMTS. 1. daļa"
parāda latviešu neatlaidīgo cīņu
par savām tiesībām pastāvēt
kā līdzvērtīgai tautai lielo tautu vidū.
Grāmata ataino arī Latvijas citu tautu darbību
latviešu tautas likteņa izšķirīgos brīžos.
Autors ar cieņu, bet bez izskaistinājumiem
parāda dzīvi „Ulmaņa laikos”.

ZVAIGZNE ABC

ISBN 9984-04-668-0